چیرۆکی منداڵان
لە ئەدەبی کوردیدا (١٩٩١ - ٢٠٠٥)

ڕازاو ڕەشید صبری

- ناوی کتێب: چیرۆکی منداڵان له ئەدەبی کوردیدا
- دانانی: ڕازاو ڕەشید صبری
- سەرپەرشتی هونەری و بەرگ: عبدالحمید عزیز
- بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، ژمارە (٧٤)
- تیراژ: ٥٠٠ دانە
- لەکتێبخانەی گشتی هەولێر، ژمارەی سپاردنی (٧)ی ساڵی (٢٠١٠)ی دراوەتێ
- چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر

تێبینی:

ئەم کتێبە، نامەیەکە.. پێشکەشی ئەنجومەنی کۆلێژی پەروەردە بۆ زانستە مرۆڤایەتییەکان کراوە لە زانکۆی سەلاحەددین ـ هەولێر وەك بەشێك لە پێداویستیەکانی پلەی ماستەر لە ئەدەبی کوردیدا.

پێشکەشە بە:

- هەموو منداڵانی جیهان بەگشتی و منداڵە بێنازەکانی کوردستان بە تایبەتی.
- هەردوو جگەر گۆشەکانم.

رابون و راهی

- دایك و باوکی دڵسۆز و لەدڵا شیرینم.
- دایبـاب و پـەروەردیاران، ئـەو نوسـەرانەی قەڵەمـەکانیان لـەم بوارە خستۆتەر کار.
- هاوسەر و خۆشەویستم (د. رێدار).

ناوەرۆك

بـــابـــەت	لاپەڕە
پێشەکی	٧
بەشی یەکەم	١١ - ٧٥
باسی یەکەم: چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبیاتی جیهانی و عەرەبیدا	١٢ - ٣٤
مێژووی چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبیاتی جیهاندا	١٢ - ٣٦
ئێران	١٦ - ١٨
تورکیا	١٨
هیندستان	١٩
فرەنسا	١٩ - ٢١
ئینگلتەرا	٢١ - ٢٣
ئەڵمانیا	٢٣ - ٢٤
دانیمارك	٢٥ - ٢٦
مێژووی چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبی عەرەبیدا	٢٦ - ٢٨
میسر	٢٨ - ٣١
سوریا	٣٢
عێراق	٣٢ - ٣٤
باسی دووەم: سەرهەڵدان و پەرەسەندنی چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبی کوردیدا	٣٥ - ٧٥
١. فۆلکلۆری کوردی	٣٥ - ٣٦
٢. رۆڵی رۆژنامە و گۆڤارەکان لە پێشخستنی ئەدەب و چیرۆکی منداڵاندا	٣٧ - ٤٧
٣. چیرۆکی منداڵان لە شێوەی نامیلکەیان کتێبی لەسەرەتاوە تا ساڵی ١٩٩١.	٤٧ - ٥٩
- چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبی کوردیدا لە دوای راپەرینی ١٩٩١	٥٩ - ٧٥

بـــابـــەت	لاپەڕە
بەشی دووەم:	٧٧ - ١٤٨
باسی یەکەم: چەمك و رەگەزەکانی چیرۆکی منداڵان	٧٧ - ١٢٤
- چەمکی چیرۆکی منداڵان.	٧٨ - ٨١
- رەگەزەکانی چیرۆکی منداڵان	٨١ - ٨٣
١. بابەت	٨٣ - ٩٠
٢. رووداو	٩٠ - ٩٤
٣. گرێچن (تەون)	٩٤ - ٩٩
- نەخشەی روون کردنەوەی گرێچن و رووداوەکان	١٠٠
٤. کەسایەتی	١٠١ - ١٠٥
٥. کات و شوێن	١٠٥ - ١١٢
٦. گێرانەوەو گفتوگۆ ووەسف	١١٢ - ١١٧
٧. شێوازی خستنە ڕوو	١١٧ - ١١٩
- چەند رەگەزێکی تری تەکنیکی لە کتێبی یان نامیلکەی چیرۆکی منداڵان	١١٩ - ١٢٣
أ- ناونیشان	١١٩ - ١٢٠
ب- فۆنت	١٢١
ج- وێنە و نیگار	١٢١ - ١٢٢
د- رەنگ	١٢٣
هـ- شێوەو قەبارەی کتێبی چیرۆکی منداڵان	١٢٣ - ١٢٤
باسی دووەم: جۆرەکانی چیرۆك لە رووی ناوەرۆکەوە	١٢٥ - ١٤٨
١. چیرۆکی ئەفسانەیی	١٢٥ - ١٣٠
٢. چیرۆکی فۆلکلۆری	١٣٠ - ١٣٢
٣. چیرۆکی ئاژەڵان	١٣٢ - ١٣٤
٤. چیرۆکی خەیاڵی	١٣٤ - ١٣٧
٥. چیرۆکی پاڵەوانی و سەرچڵی	١٣٧ - ١٣٩
٦. چیرۆکی ریالستی	١٣٩ - ١٤١
٧. چیرۆکی ئایینی	١٤١ - ١٤٢

بـــابـــەت	لاپەڕە
٨. چیرۆکی زانستی	١٤٢ - ١٤٤
٩.چیرۆکی گاڵتەوگەپ	١٤٤ - ١٤٥
١٠. چیرۆکی مێژوویی	١٤٦ - ١٤٨
بەشی سێیەم	١٤٩ - ١٨٩
باسی یەکەم: چیرۆك و سایکۆلۆژیای منداڵ	١٥٠ - ١٧٢
- گەشەی منداڵ و قۆناغەکانی	١٥٠ - ١٥٣
- دیاردەو لایەنەکانی گەشەی منداڵ.	١٥٤
١. گەشەی ژیری و قۆناغەکانی لەلای منداڵدا	١٥٤ - ١٥٥
أ- گەشەی ژیری منداڵانی قۆناغی باخچەی ساوایان	١٥٥ - ١٦٠
ب- گەشەی ژیری منداڵانی قۆناغی قوتابخانەی سەرەتایی	١٦٠ - ١٦٢
جـ- گەشەی ژیری لەلای هەرزەکاردا	١٦٢ - ١٦٣
٢. گەشەی زمان و قۆناغەکانی لەلای منداڵدا	١٦٣ - ١٦٥
أ- قۆناغی بەر لە نووسین (نزیکەی (٣ - ٦)ساڵان)	١٦٥ - ١٦٧
ب- قۆناغی نووسینی زوو (نزیکەی (٦ - ٨) ساڵان)	١٦٧ - ١٦٩
جـ- قۆناغی نووسینی ناوەراست (نزیکەی (٨ - ١٠) ساڵان)	١٦٩ - ١٧٠
د- قۆناغی نووسینی پێشکەوتوو (نزیکەی (١٠ - ١٢) ساڵان)	١٧٠
هـ- قۆناغی نووسینی پێگەیشتوو (نزیکەی (١٢ - ١٥) ساڵان)	١٧١ - ١٧٢
باسی دووەم: سیماکانی چیرۆکی منداڵانی کورد لە (١٩٩١- ٢٠٠٥)	١٧٣ - ١٨٩
ئەنجام	١٩٠ - ١٩٢
سەرچاوەکان	١٩٣ - ٢٠٤

پێشەکی

قۆناغی منداڵی، ناسکترین و گرنگترین قۆناغی ژیانی ئادەمیزادە، زۆربەی زانایانی دەروونناسی و پەروەردەیی جەخت لەسەر ئەم قۆناغە دەکەنەوە، چونکە دروستی ئەم قۆناغە بەردی بناغەی دروستکردنی نەوەی دوارۆژە، هەر بۆیەش ئەمڕۆکە لە هەموو جیهاندا بایەخێکی زۆر بەم قۆناغە دەدرێت.

ئەدەبی منداڵانیش، یەکێکە لەو شێوازە گرنگانەی پەروەردە و پێگەیاندنی منداڵ، چونکە لەرێگای ئەم ئەدەبەوە ژیان بە هەموو رەهەندەکانی ئێستاو رابردوو و داهاتوو دەبەسترێتەوە. منداڵ لە ناو ئەدەبدا ژیانە فانتازیەکەی خۆی دەدۆزێتەوە، لەناو ئەدەبدا هەست وتێگەیشتن و پەیبردنی زیاتر دەبێت. بۆیە هەر میللەتێك گرنگی بەم بوارە نەدا یان لەنرخی کەم بکاتەوە، رابردووی خۆی لەیاد دەکات و داهاتوی خۆی دەشێوێنێت.

وەنەبێت ئەدەبی منداڵان بەگێرانەوەی یەك دوو چیرۆکی بەرئاگردان تەواو بێت، بە ڵکو نووسین وداهێنانی ئەم ئەدەبە هونەر و تەکنیکی ئەو تۆی دەوێت، کە هیچی لەهی گەوران کەمتر نیە، منداڵ رۆبۆتێکی پرۆگرامکراو نیە هەرچی تۆ بتەوێت بۆی بگێریتەوە بێ گوێداتە هەست و نەستی، بەڵکو منداڵیش جیهانێکی پڕ لە سۆزو ئەندێشەو تێرامانە، دەستکاری کردنی ئەم هەستانە یان بەهەڵە مامەڵەکردن لەگەڵیاندا، شێواندنی منداڵە.

بێگومان بواری ئەدەبی منداڵان بەرفراوانە، بەلام (چیرۆك) گرنگترین و کاریگەرترین جۆری ئەدەبە لەجیهانی پڕ لە سەراسیمەی منداڵاندا، هەروەك شارەزا و لێکۆڵەرانی ئەم بوارە وای بۆدەچن. لە نێو ئەدەبیاتی کوردیشدا لێکۆڵینەوە و توێژینەوە لەم رووەوە یەکجار کەمە و، کتێبخانەی منداڵانمان لەم بوارەدا هەژارە، لەلایەکی تریشەوە ئارەزووی بێ پایانی خۆم لە چوونە نێو جیهانی منداڵان و ئەدەبەکەیان هۆیەکی تری هەڵبژاردنی ئەم بابەتەبوو، بۆیە بڕیارماندا لەرێگەی ئەم کتێبەدا توێژینەوەیەك لەسەر (چیرۆکی منداڵان) بکەین لەئەدەبی کوردی لە ماوەی نێوان (١٩٩١ _ ٢٠٠٥).

دەستنیشانکردنی کات و شوێنی ناونیشانەکەش، لەلایەکدا دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی، تا ئێستا لێکۆڵینەوەیەکی ئەکادیمی و زانستی ورد و فراوان لەم

بارەیەوە ئەنجام نەدراوە، لەکاتێکدا ئەو ماوەیە گرنگی تایبەتی خۆی هەیە لەپەرەسەندنی چیرۆکی منداڵان و، لەلایەکی تریشدا لەبەر هۆی گۆڕانی باری سیاسی، رۆشنبیری، ئابوری، کۆمەڵایەتی... تاد، لەوماوەیەدا، کەبوونە مایەی دروستکردن و جیاکردنەوەی ئەم قۆناغە لەگەڵ قۆناغەکانی پێش خۆی تارادەیەك.

ئامانجی من لە نووسینی ئەم کتێبەدا:

١- باسکردنێکی گشتی چیرۆکی منداڵانە لەڕووی شێوەو ناوەڕۆکەوە، دەستنیشانکردنی گرنگترین ئەو رەگەزو بنەمایانەیە، کەبوونەتە بناغەیەك بۆ چیرۆکی منداڵان و، پێویستە لەسەر چیرۆکنوس لەکاتی نووسینی چیرۆکەکەیدا رەچاویان بکات، لەگەڵ بایەخدان و رەچاوکردنی ئەو هونەرە تەکنیکیانەی، کەدەبێت لەکتێب و نامیلکەی چیرۆکی منداڵانداهەبێت، بۆیە لەم نکتێبەدا تەنها نموونەی ئەو چیرۆکانەم وەرگرتون کەوا بەشێوەی نامیلکە و کتێب بڵاوکراونەتەوە و بەچاپ گەینراون لەدوای راپەرینی (١٩٩١ _ ٢٠٠٥) دا. هەروەها دەرخستنی لایەنی چاکی وکەموکورتیان و، چۆنیەتی داڕشتنیان لەلایەن چیرۆکنوسانی کورد، لەڕووی هەرسێ لایەنی (ئەدەبی، تەکنیکی، سایکۆلۆژی)، رادەی پەرەسەندن وپێشکەوتنی رەوتی چیرۆکی منداڵان لەماوەی (١٩٩١ - ٢٠٠٥) دا.

٢- ئاشناکردنی نوسەر و ئارەزوومەندانی بواری چیرۆك و ئەدەبی منداڵانە، بەمێژووی سەرهەڵدان و چۆنیەتی پەرەسەندنی چیرۆك و ئەدەبی منداڵان لەئەدەبیاتی جیهانی و عەرەبیدا، ناساندنی نوسەرە ناودارەکانی جیهان لەبواری چیرۆکی منداڵان وتیشك خستنەسەر گرنگترین بەرهەمەکانیان.

چیرۆکی منداڵان بابەتێکی بەرفراوانە، کۆمەڵێك لایەن و رەهەند لەخۆ دەگرێت، کەناکرێت لە کتێبێکی بەم قەبارەیە بەوردی باسی هەر هەموویان بکەین، بەڵام هەوڵمان داوە وەکو پێویست لەڕووی هەرسێ لایەنی (ئەدەبی، هونەری و تەکنیکی، سایکۆلۆژی) لەروانگەیەکی رەخنەیی تیۆری پراکتیکیدا

بڕوانینــە چــیرۆکەکان. پرۆگرامــی کتێبەکەشــم بــەم شــێوەیەی خــوارەوە لــە پێشەکیەك وسێ بەش پێك دێت:

بەشی یەکەم: لە دوو باس پێك هاتووە، **لەباسی یەکەم** دا هەوڵمانداوە باس لە چۆنیەتی سەرهەڵدان و پەرەسەندنی چیرۆك و ئەدەبی منـداڵان لەئـەدەبیاتی عەرەبی و جیهانیدا بکەین، کەتیایـدا نموونـەی چـەند ولاتێکمـان وەرگرتـووە، بەتایبـەتیش زیـاتر ئـەو ولاتانـەی، کەلـەبواری چـیرۆك و ئـەدەبی منالآنـدا پێشەنگ بوونە و نوسەری ناوداریان تیادا دەرکـەوتوون. **لەباسـی دووەمیـشدا** بەشـێوەیەکی تێـرو تەسـەل باسمـان لەمێـژووی سـەرهەڵدان و پەرەسـەندنی ئـەدەب و چـیرۆکی منـداڵان کـردووە لـەنێو ئـەدەبیاتی کوردیـدا لەسـەرەتاوە تـاوەکو سـاڵی (٢٠٠٥)، تیشکیـشمان خـستۆتە سـەر گـرنگترین ئـەو نووسـین و لێکۆڵینەوانـەی، کەبەشـێوەی نامیلکـە وکتێـب، یـان لـەرۆژ نامـەو گۆڤارەکـان، یاخود لەشێوەی لێکۆڵینەوەی زانستی و ئەکادیمی لەم بوارەدا ئەنجام دراون.

بەشی دووەم: دابەشی سەردوو باس کراون:

لەباسـی یەکەمـدا: باسمـان لەچـەمکی چـیرۆکی منـداڵان کـردووە، لەگـەڵ گرنگترین ئەو رەگەزو بنەمایانـەی، کەپێویـستە بـەپێی قۆناغـەکانی تەمـەنی منداڵ لەم جۆرەی ئەدەبدا رەچاوبکرێن، هاوکات لە گەڵیانـدا لـەژێر رۆشـنایی ئـەم رەگەزانـە، چـەند نموونەیـەکی چـیرۆکیمان لـە ئـەدەبی کـوردی لـەدوای راپــەرینی (١٩٩١ - ٢٠٠٥) هێناوەتــەوە و بــەپێی ئــەو رەگــەز و بنەمایانــە رەچاومان کـردوون. ئەمەجگـە لـەوەی ئاماژەشمـان بەچـەند رەگـەزێکی تـری تەکنیکی وەك (رەنگ، وێنەونیگار، فۆنت....تاد)کـردووە، کەپێویـستە لـەکتێب و نامیلکەی کۆ چیرۆکی منداڵاندا رەچاوبکرێت.

لەباسی دووەمیشدا: باسمان لە جۆرەکـانی چـیرۆکی منـداڵان کـردووە لـەڕووی ناوەرۆکەوە، هەوڵمانداوە، لـە هـەرجۆرێك نموونەیـەکی کـوردی دوای راپـەرین وەربگرین.

بەشی سێیەم:- ئەمیش دووباس بەخۆوە دەگرێت:

باسـی یەکـەم:- تـەرخان کـراوە بـۆ چـیرۆك و سـایکۆلۆژیای منـداڵ، کەتیایـدا باس لە پەیوەنـدی چـیرۆك بـە قۆناغـەکانی گەشـەی منـداڵ کـراوە لەهـەردوو لایەنی گەشەی ژیری و زمانی.

باسی دووەم:- لەم باسـەدا تیـشك خراوەتـە سـەر گـرنگترین ئـەو سـیمایانەی، کەچیرۆکی منداڵان لەئەدەبی کوردی لەدوای راپەرین (١٩٩١ - ٢٠٠٥) بە خـۆوە دەگرێت، هەوڵماندااوە لەو ماوەیەدا لایەنی چاکەو کەمو کورتی لەژێر تیشکی، بەشەکانی پێشەوە لەم جۆرە ئەدەبەدا دیاری بکەین.

بەشی یەکەم

باسی یەکەم

- میژووی چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبیاتی جیهانیدا.
- میژووی چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبی عەرەبیدا

باسی دووەم

سەرهەڵدان و پەرەسەندنی ئەدەب و چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبی کوردیدا.

باسی یەکەم

مێژووی چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبیاتی جیهانیدا

دەتوانین بڵێین چیرۆك کۆنترین جۆرەکانی دەربڕینی هونەرییە، کەوا مرۆڤ لەسەرەتادا پەنای بۆ بردووە، مرۆڤی کۆن بۆ شیکردنەوەی ئەو دیاردانەی کە لە سروشتدا بەدی دەکرد، واتاو سیمبولی جیاجیای بۆ دادەنا، هەمیشە وێنەی خۆی و ئاژەڵانی کردووە، وەك چیرۆك باسی لێوە کردوون، لەمەشدا ئەفسانە سەری هەڵداوەو، ئەوە بە ئەوە بۆ یەکتریان گێڕاوەتەوە، هەروەها کاتێك گەورەی ماڵ، لە ئێوارانـدا بۆ ماڵ دەگەڕایەوە، لەگەڵ خێزانـدا دادەنیشت، تاوەکو سەرگوزشتەی ئەو ڕۆژەیان بۆ بگێڕێتەوە، کەوا پڕبوو لە ڕووداوی سەیرو سەرنج ڕاکێش، بەم جۆرە گێڕانەوەی ئەم دیاردەو ڕووداوانە هەر لە کۆنەوە فاکتەرێك بوونە بۆ لەدایك بوونی چیرۆك.

"چیرۆك لەلای مرۆڤی بەرایی دا دەستی پێکردو گەشەی کرد، کاتێك دەستی کرد بە بیرکردنەوە لە دیاردەکانی دەورووبەری، وەك: مردن، نەخۆشی، سروشت و ئاکارەکانی هەوڵی دا بگەڕێت بە دوای هۆکار و چارەسەرییەکانی هەموو ئەو دیاردانەی کە دەیبینی. ئا لێرەدا ئەفسانە سەری هەڵدا". { ١٤٦: ١٢ }

ئەو ئەفسانە و خورافیاتانەی کەوا لەسەر زاری خەڵکی دەگێڕدرانەوە، لە چاخە سەرەتاییەکانی ژیانی مرۆڤ، بریتین لە تێڕوانینی ئەو (مرۆڤ) بۆ ژیان، کورتەی ئەزموونە سنووردارەکانی، دەتوانین بڵێین دەربڕینێك بوو بۆ هەست و خەیاڵ و هەڵچوونەکانی، بێگومان ناشتواندرێ ئەم هەقایەت و خورافیاتانە بە ئەدەبێکی ڕاستەقینەی منداڵان دابنیێن، تەنانەت ئەو کاتەش، کە منداڵان لەگەڵ گەوران گوێبیستی دەبوون، ئەگینا **"(ئەدەبی منداڵان) لەو کاتەوە بووە کە داپیرەکان لە گوێ ئاگردانی شەوانی زستان دەستیان دەکردە گێڕانەوەی چیرۆك و هەقایەتی سەرنجڕاکێشەر... چونکە لەهەر جێیە دایك و منداڵی ئادەمی بووبێ ئەدەبی منداڵانیش پێویستی**

بووە و هەبووە بە چیرۆك و هەقایەت و لای لایە و گۆرانی و ئەفسانە و نوكتە و پێكەنینەوە". {٨٢: ٥ - ٦}

بەلام مرۆڤ لەكاتی هۆنینەوە و دارشتنی ئەم چیرۆك و هەقایەتانەدا، رەچاوی تایبەتمەندی و جیاكەرەوەكانی ژیانی منداڵی نەدەكرد. ئەدەبی منداڵان لە سەرەتای سەرهەڵدانیدا پشتی بەو خورافیات و هەقایەتانە دەبەست و هەر لەمانەشەوە فێر بوو چۆن یاسا ئەخلاقیەكان بچەسپێنێ و پەند و ئامۆژگارییەكان بخاتە روو. كەواتە دەتوانین بڵێین ئەم چیرۆك و ئەفسانانە ئەدەبی منداڵان نەبوون، بەلام هەوێنێك بوون بۆی.

"بە هۆی زاڵی چەمكە پەروەردەییە هەڵەكان و زاڵی هەندێ لە بیروباوەرە ئایینیەكان بە تایبەتی لە ماوەی ریفۆرمی ئیتالیدا ئەدەبێكی تایبەت بە منداڵان لە رۆژ ئاوا لە سەدەی حەڤدەهەمدا سەری هەڵدا، كەوا بنەماكانی لە هەقایەتە میللیەباوەكان وەرگرتبوو، ئەمانەش زۆربەیان خورافی بوون كەوا پاڵەوانەكانیان جنۆكە و شەیتان و مۆتەكە و ئەفسوون بازەكان بوون، رووداوەكانیش بە هۆی هێزی سەرووی سروشت (خارق) بەرێوەدەبران و قەدەری جیاجیا، یان بەختی سپی و رەش كۆڵەكەی رووداوەكان بوون" {١٧٩: ٧٤ - ٧٥}

واتە هەقایەتەكان بە ئەنجامی ناخۆشی و توند و تیژی كۆتاییان دەهات.

یەكێك لەو پاشماوە ئەدەبییە میللییانەی، كە كاریگەرییەكی گەورەی بەسەر ژیانی خەڵك و ئەدەبیاتی جیهانییەوە هەبوو و هەندێ لە نووسەران هەوڵیانداوە كە لەسەر ئەو شێوازەدا چیرۆك و هەقایەتەكانیان دابرێژن، هەقایەتەكانی (بانجاتنترا)[1] یە، كە **(گەنجینەی پێنج بەند)**یشی پێ

[1] هەقایەتەكانی (بانجتنترا)، بەراهیمێكی دانای بەناوبانگ داینابوو لەسەر داوای پاشایەك كە سێ كوری هەبووەو، ویستوویەتی كورەكانی فێری هونەری سیاسەت بكات، بۆیە ئەم كارەی بەو زانایە سپارد، كەوا چەند هەقایەتێكی گیاندارانی دانا، تاوەكو گوزارشت لە بیروبۆچوونەكانی خۆی بكات بە شێوەیەكی روون و ئاشكرا.

دەگۆترێت یان (**ئەسفاری پێنجی**)[٢] .. کە چەند هەقایەتێکی کۆنی هیندین و لەلایەن بەڕاهیمێکی[٣] دانای بەناوبانگ بە زمانی سانسکریتی نووسراوە، دوایی وەرگێڕدراوەتە سەر ژمارەیەکی زۆر لە زمانانی جیهان، بۆیەکەمین جار گواستراوەتە سەر زمانی پەهلەوی. {١٨٠: ١٥٩ }

هەروەها جگە لە (بانجاتنترا) هەقایەتەکانی (کەلیلەودیمنە) سەرچاوەیەکی تری نووسەرانی ئەدەب و چیرۆکی منداڵان بوون لە زۆربەی وڵاتانی جیهان. ئەم بەرهەمە پڕە لە چیرۆکی بە پێزو قسەی خۆش و نەستەق و، زانیاری و ئامۆژگاری جۆراوجۆر، کە مرۆڤ دەتوانێت بۆ زۆربەی لایەنەکانی ژیانی خۆی سوودی لێ وەربگرێت. (بەیدەبا)ی نووسەری ئەم بەرهەمە ئەم چیرۆکانەی لەسەر زمانی باڵندەو ئاژەڵان نووسیوە، رەنگە ئەمەش هۆیەکەی بۆ نەبوونی ئازادی بگەڕێتەوە.

"ئەم کتێبە شوێنی شانازی پادشای هیند (دەبشەلیم) بووە، بە جۆرێك گەورەیی و سوودی گەیشتە گوێی کیسرا (نەوشیروان)ی پادشای ئێران، ئەویش پزیشك و زانای گەورەی خۆی، کە برزەوی ناوبوو نارد بۆ هیند بۆ هینانی ئەو پەڕاوە، ئەویش بە چەند سزا و ناخۆشی هەتا لەوێ بە نهێنی دەریهێنا وەری گێڕایە سەر زمانی فارسی. وە لەسەردەمی عەبباسی بوێژی بەناوبانگ (عەبدوللا ی ئیبنو موقەففەع) کردی بە عەرەبی، کە هەتا ئێستا جێگای سەرسوڕمانی ڕەخنەگرانی عەرەبە. لە پاشا بوێژە بێگانەکانی گەلێ وڵات ئەم کتێبەیان وەرگێڕایە سەر زمانی نەتەوایەتی خۆیان لەبەر زۆری سوود و کەڵکی" {١٤: ٣}

هەر لە ڕێگەی ئەم شاکارە بەرزەوە بوو، ئەورووپییەکان توانیان لە بڵاوکردنەوە و بەخشینی پەند و ئامۆژگاری و ڕەفتاری جوان ئاشنای جۆرێکی ئەدەبی نوێ بن.

---

[٢] (ئەسفاری پێنجی) عەرەبیەکەی (الاسفار الخمسه)یە، ئەسفار کۆی (سفر)ە، واتە کتێبی گەورە بڕوانە: (لسان العرب)، ابن منظور - طبعة جديدة منقحة، دار البحار، المجلد السلبع، ص ١٩٧.

[٣] بەراهیمە: نەتەوەیەکن باوەڕ بە ناردنی پێغەمبەران ناکەن لە لایەن خواوە.

جگە لەمانەی باس کران کۆمەڵە نووسینە ئەفساناوییەکانی (ئیسۆب) بە یەکێك لە کۆنترین بەرهەمە ئەدەبیەکانی ئەوروپا دەژمێردرێت، کە یەکێکە لە یەکەمین ئەو کتێبانەی کە منداڵان چێژێکی گەورەی لێ وەردەگرن، لەگەڵ ئەوەی کە بۆ گەوران بە چاپ گەیێنراوە لە نێوان ساڵانی ١٤٧٥ز - ١٤٨٠ز، ئەم ئەفسانانە یارمەتی دەرێکی باش بوون بۆ نووسەرە یەکەمینەکانی منداڵان کە هەندێکیان لە شێوەی چیرۆك داڕێژرانەوە و هەندێکیشیان کەوتنە نێو پەرتووکەکانی خوێندن لە قوتابخانەدا، لەبەر زۆر گرنگی و بایەخی (ئیسۆب) هەندێ کەس پێیان وابوو، کە هیچ رۆشنبیرێك نییە لە جیهانی ئەمڕۆدا کاریگەر نەبووبێت بە ئەفسانەکانی (ئیسۆب) لەمنداڵێتی دا. {١٨٠: ١٥٩}

لە زمانی کوردیشدا رۆشنبیرو ڕۆناکبیرانی کورد ئەم شاکارەیان فەرامۆش نەکردوەو ئاگایان لێ بووە و سودیان لێ بینیوە، ئەوەتا عەزیز گەردی[٤]، هەمان کۆمەڵە چیرۆکی واتە (چیرۆکەکانی ئیسۆب)ی لە ئینگلیزیەوە وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی ئەمەش بێگومان لەبەر زۆر گرنگی و بایەخی ئەم بەرهەمەوە بووە.

عەزیز گەردی لە پێشەکی ئەم کتێبەدا ئاماژە بە لایەنێك دەکات و دەڵێ: **"ئێستا کە ئەم هەقایەتانەی مام ئیزۆب دەخوێنینەوە، دەبینین زۆربەی هەرە زۆریان لە کوردەواری خۆمان هەن و نەوە بە نەوە لە گوێ ئاگردان بە یەکتری دەگێرنەوە. بەڵام ئەم رێککەوتنە چۆن هاتووە"** {٧٨: ٣}

ئەوەی لێرەدا جێی سەرنجە ئەوەیە، کە ژمارەیەکی زۆر لە ئەفسانە و هەقایەت و کەسایەتی جۆراو جۆری چیرۆك و، کلتوری ڕۆژ هەڵاتی وەرگێڕدراونەتە سەر زمانی جۆراو جۆری بیانی لە جیهاندا و بە شێوازێکی زۆر جوان و سەرنج راکێش لەلایەن گەورە نووسەرانەوە پێشکەش کراون، بە بێ ئەوەی ئاماژە بەسەر چاوە بنەڕەتیەکە بکرێت. ڕەنگە چیرۆکەکانی (ئیسۆب)یش هەربەم شێوەیە بووبن. بۆ زیاتر سەلماندنی قسەکانیشمان دەتوانین چیرۆکی (هەزار و یەك شەوە) بە نموونە بهێنینەوە، بێگومان

---

[٤] عەزیز گەردی ئەم کۆمەڵە چیرۆکەی بەناونیشانی (چیرۆکەکانی ئیسۆب) یان (لەناو گیاندارانداا) وەرگێراوەتە سەر زمانی کوردی و لە چاپخانەی (الحوادث) لە بەغدا ساڵی ١٩٨٢ بە چاپ گەێنراوە.

سەرچاوەکەی رۆژهەڵاتییە، هەروەك هەندێ لە گەورە رەخنەگرانی ئەو روپاش ئاماژەیان بەم راستییە کردووە، کاریگەرییەکی زۆری بە سەر ئەدەبیاتی جیهاندا نواندووە، توێژەرانی ئەدەبی بەراوردکاریش وای بۆ دەچن، کە (پۆکاشیۆ) لە نووسنی (دیکامیرون) دا زۆر کاریگەر بووە بە (هەزار و یەك شەوە).

کەواتە "**گۆرینی (هەزار و یەك شەوە) بۆ زمانە ئەوروپییەکانی دوای سالی ١٧١٧ ز، دەورێکی بالای هەبووە لە بلاوبوونەوەی چیرۆکە ئەفسانەییەکان**"{١٠٥: ٣٢}

دوای ئەمە بایەخ دان بە چیرۆکی منداڵان لە زۆر لە وڵاتانی جیهاندا بە شێوەیەکی روون و ئاشکرا دەستی پێکرد، بە تایبەتی لە وڵاتانی جیهانی رۆژئاوا لە هەردوو سەدەی (١٨ و ١٩)ی رابردوودا، هەندێ ناو دەرکەوتن کە گرنگییەکی زۆریان دا بە ئەدەبی منداڵان بە گشتی و چیرۆك بە تایبەتی، من لێرەدا بە پێویستی دەزانم بۆ ئاشنابوونمان بە چۆنیەتی سەرهەڵدان و پەرەسەندنی چیرۆك و ئەدەبیاتی منداڵانی جیهانی، جگە لەو وڵاتانەی جیهانی رۆژئاوا، کە نووسەری ناوداری چیرۆك و ئەدەبی منداڵانیان تیا دەرکەوت و، لێرەدا ئێمە باسیان لێوە دەکەین، ئاماژەش بە هەندێ وڵاتانی دراوسێ دەکەین لەوانە:

ئـــێران:

لەگەڵ پێشکەوتنی زانستی و پیشەسازی جیهانی لە سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتایی سەدەی بیستەمدا، گرنگی دان بە ئەدەبی منداڵان دەستی پێکرد و، گۆرەپانی ئێران لەم کاتانەدا زیاتر گونجاو بوو بۆ ئەو ئاراستە نوێیانە.

لەگەڵ ئەوەی رۆشنبیری ئیسلامی چەند نموونە و پەندێکی تێدایە لە بواری ئایینی و لایەنەکانی تر کەوا جەخت لەسەر گرنگی پێدان بە پەروەردەی منداڵ دەکەنەوە بۆ نموونە، "**چیرۆکخوانان لە چیرۆکەکانی قورئانی پیرۆزدا چەند مادده و کەرەسەیەکیان دۆزیوەتەوە بۆ منداڵان، کە بە شێوازێکی سادە و ساکار بۆیان دەگێردرێتەوە، هەروەها هەندێ لەو پەند و ئامۆژگاریانەی کە لە فەرموودەکانی پێغەمبەر (د.خ) هاتوون، غەزەواتەکانی پێغەمبەر، هەوڵ و تێکۆشانی زانا و چاکەکار و یاوەرانی پێغەمبەر، بۆ بلاوکردنەوەی ئایینی پیرۆزی ئیسلام و...تاد، ئەمانە هەموویان وەك**

سەرچاوەیەك بوونە مایەی دەوڵەمەند کردنی ئەو چیرۆکانەی، کە بۆ منداڵان دەگێڕدرێنەوەو" {١٧٧: ٢٧}،

بەڵام پڕۆگرامە پەروەردەییەکان ئەم پرسانەیان بەهەند وەرنەگرت وەك تەوەرێك بۆ ئەدەبی منداڵان، ڕەنگە هۆیەکەی بگەڕێتەوە بۆ نەشارەزایی گەوران بە گرنگی قۆناغەکانی منداڵی و سەیرکردنی وەك قۆناغێکی تایبەت، کەوا پێویستی خۆی هەیە، ئەمەش وای کرد، ئەدەبی منداڵان لەم قۆناغەدا، شێوازیکی هونەری ئەکادیمی لە خۆوە نەگرێت.

دەکرێ داب ونەریتە میللییەکان و هەڵسوکەوتی ڕۆژانە بە هەموو ئەوانەی، کە تیایاندایە وەك هەقایەتە خۆش و ڕاستەقینەکان یان هەقایەتە تەمسیلیەکان بەسەرچاوەیەکی دەوڵەمەند بۆ پەروەردەی سۆز و بیرکردنەوە لای منداڵ دابنرێت، ئەمانە شایەنی ئەوەن دووبارە بنووسرێن و دابڕێژرێنەوە بە شێوەیەك، کە بۆ ئەدەبی منداڵان بگونجێت.

فەزلوڵلای سوبحی، یەکێکە لەسەرەتاکانی ئەوکەسانەی گرنگیان بەو بەرهەمانە دەدا کە بۆ منداڵان دەگونجێت و، لە ئەدەبی میللی وەری دەگرتن و دووبارە داڕشتنەوەی بۆ دەکردن. بەرلەویش **(سادق هیدایەت)** ئاماژەی بە گرنگی ئەدەبی میللی و حەتمییەتی گرنگی پێدانی دا، بەڵام (سوبحی) یەکەم کەس بوو، کە ئەم ئەدەبە میللییەی لەپێناو بەرهەم هێنانی ئەدەبی منداڵان (بە تایبەتی چیرۆك) بەکار هێنا. (سوبحی) هەموو بەیانییەکی هەینی بەرنامەیەکی تایبەت بە منداڵانی لە ڕێگەی رادیۆوە پێشکەش دەکرد، چەند چیرۆکێکی بە تام و لەزەتی بۆ دەگێڕانەوە بۆیە بە باوکی منداڵان ناسرابوو. هەر لەو ماوەیەدا (عەبباس یەمین شەریف) هاتە مەیدان و چەند شیعر و پەخشانی جیا جیای خستەروو، بەمەش ناوبانگێکی زۆری پەیدا کرد، شیعرەکانی (یەمین شەریف) بۆ ساڵانێکی زۆر ببوونە بابەتی کتێبەکانی قوتابخانە، (یەمین شەریف) بەمە نەوەستا و چەند گۆڤارێکی تایبەت بە منداڵانی بڵاوکردەوە. هەروەها بووە بەڕێوەبەری هەردوو گۆڤاری (قوتابی) و (کەیهان) کەوا تایبەت بوون بە منداڵان. زۆر لەبەرهەمی ئەدەبی منداڵانیشی وەرگێڕایە سەر زمانی فارسی، ئەم وەرگێڕدراوانەش لە دیارترین بابەتەکان بوون لەبواری ئەدەبی منداڵان لە سەدەی رابردوودا، بۆیە دەزگاکانی چاپ و پەخشیش گرنگیان بەو وەرگێڕانانە دا. {١٩٢، ١٨٨}

یەکەمین گۆڤاری تایبەت بە منداڵانیش لە ئێراندا (گۆڤاری ئـەدەب) بـوو، کە بە زمانی فارسی لەلایەن خوێندکارانی دواناوەنـدیی تـەوریز بڵاوکرایـەوە، بەڕێوەبـەری گۆڤارەکـەش لـە سـەرەتادا (عبـدالله زادە فریـور) بـوو، دواتـر گۆڤارەکە لە لایەن (**اسماعیل امیر خیزی**) و (**یحیی ارین پور**) بـەڕێوەبردرا. {١٩٣، ٢٩٩}

لـە ئێـران لـە کۆتـایی سـییەکانی سـەدەی رابـردوودا، یـەکێك لـە دیـاردە گرنگەکان لە بواری ئەدەبی منداڵاندا (**کتێبـە وێنـەدارەکان**) بـوون، لەمانـەش کتێبی (**گوڵە نێرگز**) و (**بووکە شووشـە قـژ زێڕینەکە**). هـەر لـە ئێرانـدا بـۆ زیاتر بایەخ دان بە ئەدەبی منداڵان، چەند بەشێك لـە زانکـۆ و پـەیمانگاکانی خوێندنی باڵا لە تەهراندا، بە مەبەستی دەرچوونی مامۆستایانی پسپۆڕ لـە بواری منداڵان و هەرزەکاراندا کرایەوە. لەو ساتەوەش بابەتی ئەدەبی منداڵان وەك بابەتێکی گرنگ جێگیربوو. {١٩٢: ١٨٨ }

تـورکیا:

بـە پێـی توێژینـەوەکانی (کـەمال دیمـیرای) لـە بـارەی ئـەدەبی منـداڵان لـە تورکیـا، ئـەم ئەدەبـە لەسـەدەی هەژدەهـەم سـەری هەڵـداوە، لـەو کاتـەدا کـە دیوانی (نابی) بڵاوبووەوە پاش ئەویش دیوانی (**سمبـولزاد فـەهمی**)، ئـەم دوو دیوانە چەند هەڵبەستێکی تیا بوو، کەوا بایەخی بە لایەنی ئایینی و رەوشتی دەدا. پاش دروست بوونی کۆمـاری تورکیـا، ئـەدەبی منـداڵان گەشەسـەندنێکی گەورەی بەخۆوە بینی، بەڵام لەم سەردەمەدا شیعر زیاتر لە بوارەکانی تـر لـە ئـەدەبی منداڵانـدا رەنگـی دایـەوە، شـاعیری بـە ناوبـانگ (**توفیـق فیکـرەت**) گاریگـەری خـۆی لـە فێـر کردنـی منداڵانـدا هـەبوو، بـە تایبـەتی لـە دیـوانی (**سرمین**)دا، لە ساڵی ١٩٤٠ز زۆر لە شـاعیران بـۆ منـداڵانیان دەنووسـی، لەوانـە شاعیرانی ناودار (نازم حکمت و ساباهاتین عەلی و عـەزیز نەسـین و ئیـبراهیم بـەکیر)، لـە سـاڵی ١٩٥٠ز بـە دواوە رێـژەی کتێبـی منـداڵان، هـەر لـە گەشـە و پێشکەوتن دابوو بە هـۆی ئەودەزگایانـەی چـاپکردن، کـەوا گەیـشتە زیـاتر لـە ٢٠٨٤ دەزگـا. لەوانـە ١٠٠ دەزگـا تـەنها لـە ئەسـتەمبوڵ بـوون، لـە سـاڵی ١٩٧٨ز نزیکـەی ٦٠٠ کتێبـی تایبـەت بـە منـداڵان دەرچـوو، تائێـستاش لـە پێنـاو ئامادەکردنی کتێبی منداڵان و خستنە نێو بازار و بلاوکردنەوەی لەبەرزترین ئاست لە تورکیا هەوڵ بەردەوامە {١٣٧: ٩٥ - ٩٦}

هیندستان:

هـەر وەك لـە پێـشتردا ئاماژەمـان پێـدا، یـەكێك لـەو پاشمـاوە ئەدەبیـە میللیانـەی، كـە كاریگەریـەكی گـەورەی بەسـەر ژیـانی خـەڵك و ئـەدەبیاتی جیهانییەوە هەبووە و هەندێ لە نووسەران هەوڵیانداوە لەسەر ئـەو شـێوازەدا چیرۆك و هەڤایەتەكانیان دابڕێژن، هەڤایەتەكانی (بانجاتنترا)یـە. كـە چـەند هەڤایەتێكی كۆنی هیندین بەراهیمێكی دانا دایناوە.

" **لە هیندستاندا، هەڤایەتەكانی (بانجاتنترا) بە چەند شێوازێكی جۆرا و جـۆر پێـشكەشی منـداڵانی هینـد كـرا، جگـە لەمـەش كۆمەڵـە چـیرۆكە ئەفساناوییەكانی (ئیسۆب) هەبوو، كەبە یەكەمین پـەرتووكی لەچاپ دراوی منداڵان دەژمێردرێت"** {١٣٧: ٨٢}

هیندسـتانیش وەك وڵاتـانی تـری جیهـان سـوودێكی زۆری لـە ئەفـساناوییەكانی ئیـزۆپ وەرگرتـووە، چـونكە **"(ئیـسۆب) لەرێگـەی چـیرۆكە ئەفساناوییەكانی سـەرزاری ئاژەڵانـدا، چـەند پەنـد و ئامۆژگارییـەكی مـۆراڵی پێشكەشی منداڵان دەكرد"** {٩٩: ١٦٣} بەم شێوەیە لە هیندستاندا گرنگییەكی زۆر بەمنداڵان و ئەدەبەكەی درا.

لەگەڵ ئەوەی بە شێوەیەكی گشتی ئەمرۆ هیندستان بەحەوتـەم دەوڵـەتی دونیا لـە بڵاوكردنـەوەی كتێب دەژمێردرێت، بـەڵام هێـشتا لەبەرهـەمهێنانی كتێبـی منداڵانـدا زۆر پاشـكەوتووە. ئـەدەبی منـداڵان لـە هیندسـتان لـە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم لەسەر دەستی (ئەسوارشـاند رافیـد یاسـاجار)ەوە دەسـتی پێكـرد، لـەكۆتایی هـەمان سەدەشـدا وەرچـەرخانێكی گـرنگ و كتـوپڕ بەسەرهەڵدانی شاعیری مەزن (تاگور) روویـدا، كـەوا گرنگییـەكی تایبـەتی بـە گۆرانی و هەڤایەتە میللیەكان داوە. {١٣٧: ٨٢}

ئەمە جگە لەوەی **"بڵاوبوونەوەی كتێبی منـداڵان بـە زمـانی ئینگلیـزی و زمـانی خۆمـالی بـەرەو زۆر بـوون دەرۆیـشت، لـە بـەناوبانگترینیان كتێبـی (حەكایەتـەكانی جنۆكـە هیندیەكـە) كـە لـە سـاڵی ١٩٤٦ز لـە چـاپ دراوە"** {١٩١: ٣٩١}

فەڕەنسا:

لە ناوەڕاستی سەدەی هەژدەهەمدا فەیلەسوفی فەڕەنسی **جان جاك رۆسـۆ** (١٧١٢ - ١٧٧٨)، شۆڕشێكی گەورەی بەرپاكرد، لە كتێبی (ئیمیـل)دا گرنگیـدا بـە

لێکۆڵینەوەی منداڵ وەك کەسیەتییەکی سەربەخۆ. (ڕۆسۆ) بانگەشەی ئەوەی کرد، کەوا ئامانجی پەروەردە بریتیە لەوەی، مرۆڤ فێر بێت چۆن بژێت، هەروەها دەرفەت بە منداڵیش بدرێت بەهرە سروشتیەکانی خۆی گەشە پێ بدات و تەنها ئەو زانیاریانەشی پێشکەش بکرێت، کە پێویستی پێیەتی. لەمەشدا لەگەڵ فەیلەسوفی ئینگلیزی **جۆن لۆك ـ john locke** (١٦٣٥ز ـ ١٧٠٤ز)دا هاوڕابوو.

زۆریش لە پەروەردکاران وەڵامی بانگەشەکەی (ڕۆسۆ) یان دایەوە، بەڵام بە تێکەڵاو کردنی بیروڕاکانی جۆن لۆك، بانگەوازەکەی ڕۆسۆیان شێواند بەوەی کۆمەڵێکی زۆر لە چیرۆکیان نووسی، کە زیاتر لە زانیاری و راستیەکان پێك هاتبوون، واتە چیرۆکی منداڵانیان لە شتە ئەفسانەیی و خەیاڵییەکان دوور خستەوە، بەمەش هەست و بیرکردنەوەی منداڵانیان پشتگوێ خستبوو، لەبەرئەوە منداڵان لەم جۆرە چیرۆکانە دوورکەوتنەوە، هەر چەند لەم قۆناغەشدا ئەدەبی منداڵان گەشەی نەکردبوو، بەڵام سەرەتایەك بوو بۆ چوونەوە نێو ئەدەبیاتی جیهانی منداڵان {١٧٩: ٧٥} هەر بۆیەشە وتراوە فرەنسیەکان یەکەم کەس بوون، کە لە سەدەی حەڤدەهەمدا بۆ منداڵانیان نووسیووە.

شاعیری فرەنسی **چارلز پیرۆ**[٥] **Chrles Perrant** (١٦٢٨ز - ١٧٠٣ز)، یەکێکە لە پێشەواکانی نووسەرە بەناوبانگەکان، بەرهەمی بۆ منداڵان نووسیبێت، یەکەم چیرۆکیشی (دایکە قازەکە)یە، کەوا ناوی منداڵەکەی خۆی لە ژێرەوە نووسیبوو، وەك نووسەری چیرۆکەکە لە شوێن ناوی خۆی، لە ترسی ئەوەی لە بەهای ئەدەبی خۆی کەم نەکاتەوە، چونکە ئەو کاتە وا سەیری ئەدەبی منداڵان دەکرا، کەوا داهێنانێکی هونەری نییە، بەڵام پاش ئەوە کۆمەڵێك چیرۆکی تری منداڵانی لە ساڵی ١٦٩٧ز بڵاوکردەوە. کە بریتی بوون لە خوارفیاتەکانی سەردەمی کۆن و ناوی خۆشی لەسەر نووسی، چونکە ئەو کاتە خەڵك تا رادەیەك گرنگی ئەدەبی منداڵانی بۆ ڕوون بووەوە، لە گرنگترین ئەو چیرۆکانەش: هەقایەتی (سەندریللا، خاوەن کڵاوە سورەکە، جوانی نووستوو) و چەندێکی تر. {١٧٨: ٨}

---

[٥] زۆر لە فرەنساییەکان پێیان وایە، کە سەرەتای ئەدەبی منداڵان لەسەر دەستی شاعیر (بیرۆ)وە بوو، زیاتریش لەسەر دەستی (لافۆنتین) هەنگاوی بەرەو پێشەوە برد.

"لــه ســـەدەی هەشـــدەهەمدا هەقايەتـــەکانی (هـــەزار و يـــەك شـــەوە) وەرگێردرایە سەر زمانی فرەنسی وبڵاو بووەوە، دواتر يەکەمين ڕۆژنامەی منداڵان لە ژێر ناوی (هاوڕێی منداڵان)" دەرکرا. {١٥٧: ٢٩}

د. **هادی نعمان الهيتی** يەکەمين ڕۆژنامەی منداڵان لـە جيهانـدا بـۆ فرەنـسا دەگەڕێنێتـەوە هـەر وەك دەڵێـت: **"يەکـەم ڕۆژنامـەی گشتی بـۆ منـداڵان لـە ساڵانی نێوان ١٧٤٧-١٧٩١ ز دابوو، لە فرنسا دەرکرا لەلايەن ئـەديبێك کـە نـاوی دروستی خۆی نەنووسيوە، بەڵام ناوی لە خۆی ناوە (هاوڕێی منداڵان) و هەر ئەو ناوەی بۆ ڕۆژنامەکەش هەڵبژاردووە."** {١٨١: ٢٢}

دوا بە دوای ئـەمە شاعيری بـەناوبانگ **"لافۆنتين ـ Lafontain (١٦٢١ - ١٦٩٥ز) هاتە ميدان، کە بەناوبانگترين نووسەری منداڵان بوو لە فرەنساداو، بە ميری هەقايەتی ئەفسانەيی ناوی دەرکرد لە ئەدەبی جيهاندا و ئەفسانەکانی خرانە نێو ئەدەبی منداڵان لە توێی (٣٢٠) ئەفسانەدا، کە دابەش کرا بوون بەسەر (١٢) کتێب دا"** {١٧٩: ٧٦}

جگـە لەوانـەی باسـکران چـەند چيرۆکخوانێکی تـر لـە بـواری چيرۆك و ئەدەبی منداڵانی فرەنسيدا، ناوبانگيان دەرکرد لەوانە: ليونس بورلياگيـە، کـە چەند چيرۆك و هەقايـەتێکی بـۆ منـداڵان بڵاوکـردەوە وەکو: (هەقايەتـەکانی باوکە لۆگار)، (چوار قوتابی). پەرتوکەکانی ئەم نووسەرە کاتێك کە لە ژيانـدا بوو چەندين جار بە چاپ گەيێنران، تەنانەت دوای مردنيشی لە ساڵی ١٩٦٥دا، هەروەها نووسەر (ڕينيە گيۆ) ژمارەيەکی زۆر لە چيرۆکی بـۆ منـداڵان دانـاو، چەند خەڵاتێکی جيهانی بە دەست هێنا، لەوانـە: خـەڵاتی هـانس کريـستيان ئەندرسـن، کـە هـەموو دوو سـاڵ جارێـك پێـشکەش بـە باشـترين نووسـەری منداڵان دەکرێت. هەرەوەها نووسەر (تومی ئوبخرير)، لـە گـرنگترين چيرۆکە ناودارەکانی (سێ دزەکە)، (جادوکەری بـەکرێگيراو)، (ئـاژەڵی راسـينی گـەورە) بـوو، ئـەم کۆمەڵـە چيرۆکانەش بـۆ مـاوەی کۆتـايی پەنجايـەکان و سـەرەتای حەفتاکان دەگەڕێنەوە. {١٥٢: ٧٥}.

ئينگلتەرا:

"يەکێك لەو وڵاتانەی، لە دوای فرەنسا ناوبگيان دەرکرد لە بورای ئەدەبی منداڵانـدا، ئينگلتـەرا بـوو" {١٥٧: ٢٩}. بـەڵام لەسـەرەتادا لـە مـاوەی سـەدەی حەڤدەهـەم و هەژدەهەمـدا، نـاوەڕۆکی نووسـينەکان ئامـانجی ئامۆژگـاری و

ڕێنمایی کردن بوو، بە بێ ئەوەی بایەخ بە عەقلیەت و لایەنی دەروونی منداڵ بدرێت، بۆ نموونە پەرتووکی (ڕاسپێرییەك بۆ كوڕێك) لەلایەن فرانسیس ئۆزبۆرن. نووسینەکان بەم شێوەیە مانەوە تاوەکو پرۆسەی وەرگێران هاتەکایەوە و ژمارەیەکی زۆری چیرۆك و بەرهەمی فرەنسی وەرگێردرانە سەر زمانی ئینگلیزی. ئەوەبوو ساڵی ١٧١٩ وەرگێری بەناوبانگی ئینگلیزی (ڕۆبرت سامبر) هەقایەتی (دایکە قازەکە)ی تشارلز بیرۆی، بە مەبەستی كات بەسەر بردن و ڕابواردن وەرگێڕا. {١٤٦: ١٠}

بەڵام **"چیرۆکی (ڕۆبنسون کرۆسۆ)ی دانیال دیفۆ Danial Defoe (١٦٦٠ - ١٧٣١ ز)، کە لە ساڵی ١٧١٩ی زایینی بڵاویکردەوە، بە سەرەتای هونەری چیرۆکی لە ئینگلتەرادا دادەنرێت. ئامانجی ئەم چیرۆکەش ئارام گرتنە بەرامبەر ناخۆشی و توندوتیژی و چەرمەسەریەکانیی ژیان."** {١٠٥: ٣٢} ئەمەو **"دانیال زۆر سەرسام بووە بە هەقایەتەکانی (هەزار و یەك شەوە) و (حەی کوڕی یەقزان) کە (ئیبنو توفەیل) نووسیویەتی و ساڵی ١٦٨٦ کراوە بە ئینگلیزی."** {١٠٤: ١٢٥}

دوا بە دوای ڕۆبەرت، **"(جۆن نیوبری) هاتە مەیدان کە خاوەنی یەکەمین پەرتوکخانەی منداڵان بوو لە جیهانداو، داوای لەدانەرو ونووسەران کرد شت بۆ منداڵان بنووسن یان کتێبی گەورەکان بچوك بکەنەوە بە شێوەی ساکار دایبڕێژن، کە لەگەڵ منداڵان بگونجێت بە پێی قۆناغەکانی گەشەی عەقڵیان، بۆیە (جۆن نیوبری) بە باوکی ڕاستەقینەی ئەدەبی منداڵان ناوبرا لە ئینگلترادا، کە ئێستاش لە جیهاندا باس لە ڕۆڵی دەکرێت، هەندێ لەو بەرهەمە تایبەتییانەی خۆی لە بواری ئەدەبی منداڵاندا بڵاوی کردەوە، (کتێبی فەشەنگی گیرفان) ساڵی ١٧٤٤، کتێبی (منداڵە باشە خاوەن دوو پێڵاوە جوانەکە)"** و چەندێکی تریش {١٥٧: ٢٩}، {١٨٠: ١٦٨}

لێرەدا هەرگیز نابێ ڕۆڵی نووسەری بەناوبانگی ئینگلیزی (لویس کارول) لە بورای چیرۆکی منداڵاندا پشت گوێ بخەین، چونکە **"(لویس کارول، خاوەنی بەناوبانگترین چیرۆکی منداڵانە لە زمانی ئینگلیزیدا، ە ئەویش چیرۆکی (سەرەڕۆیەکانی ئەلیس لە وڵاتی سەیروسەمەرەکاندا)، کە ناوەرۆکێکی خەیاڵی لە خۆوە دەگرن)"** {١٩١: ٣٨٧}

ئینجا سەدەی بیستەم هاتە پێش، کە سەبارەت بە ئەدەبی منداڵان سەردەمێکی زێڕین بوو، نووسەری گەورە و ناودار دەرکەوتن، لەم بوارەدا

دەیان نووسی، لەوانە: "(ئینید بلایتون)، کە سەدان چیرۆکی پۆلیسی دانا، بۆ منداڵان و هەرزوەکاران شیاو بوون. هەروەها چیرۆکخوان (ئارسەر رانسوم) ژمارەیەك چیرۆکی دانا، لەوانە (سوالۆو وئەمازون)، کە وەرگێڕدرایە سەر زمانی جۆراو جۆر. هەروەها نووسەر (کینیپ گراهام) و (کلیف ستابل لویس)، کە چالاکییە ئەدەبیەکانی لە سالانی پەنجاکانەوە دەستی پێکردووە و خەڵاتی (کارنیجی) بەدەست هێناوە، (کلیف ستابل لویس) زۆربەی قارەمانی چیرۆکەکانی بریتین لە ئاژەڵان، ساڵی ١٩٦٣ز کۆچی دوایی کردووە." {١٥٢: ٧٥ - ٧٦}

ئەڵمانیا:

لە ئەلمانیادا "**برایان (یەعقوب و ولیەم) گریم، دەستیان بە کۆکردنەوەی هەقایەتە میللییەکانی ئەڵمانیا کرد و وەك سەرچاوەیەك بەکاریان دەهێنا بۆ داڕشتنی چیرۆك و ئەدەبی منداڵان، ئەمەش لە پێناو پاراستنی ئەم سەرچاوەیە لەسەرچاوەکانی کەلەپوری میللی. ئەوەبوو یەکەمین بەش لەو هەقایەتانەی کە برایانی گریم کۆیان کردەوە، لە ژێر ناونیشانی (هەقایەتی منداڵان و ماڵەکان) بوو، لەساڵی ١٨١٢ز دادەرکەوتن. لە کۆتایی ساڵی ١٨١٤ز شدا بەشی دووەمی ئەم کتێبە دەرکەوت.**" {١٧٥: ١٠٠}

هەوڵ و تێکۆشانی برایانی گریم لە کۆکردنەوە و داڕشتنی ئەدەب و کەلەپوری میللی بە هەوڵ و ماندووبونێکی گرنگ و بەناوبانگ لە جیهاندا لە بواری چیرۆك و ئەدەبی منداڵاندا دادەنرێت، هەر ئەوەش بوو، کە لە دواتردا بووە مایەی هاتنە کایەوەی جوانترین بەرهەم و نووسین بۆ منداڵان لە ئەدەبی ئەوروپیدا. بۆیە دەتوانین بڵێین ئەو هەقایەتە بە چێژانەی، کە منداڵانیان بەخەبەر هێناو، تا ئێستاش منداڵانی جیهان وشیار دەکەنەوە و سەرنجیان رادەکێشن، زۆربەیان لەلایەن برایانی گریم نووسراون، وەکو هەقایەتی (لەیلاو گورگ)، (سپی وەك بەفر)، (سیحربازی شەڕانگێز). هەروەها (شازادەی خەوتوو)، ئەو شازادەیەی کە لە خەوەکەیدا بەردەوام دەبێت بۆ ماوەی هەزار ساڵ و هەڵناستێت، تەنها دوای ئەوە نەبێت، کە شایەکی جوان ڕووبەڕووی دەبێتەوە و ماچی دەکات {١٤٦: ١٠}، ئەم هەقایەتەش لە ئەدەبی منداڵانی کوردیدا بە هەقایەتی (دەنکە هەنارە)

ناوبانگی دەرکردووە، بە شێوەی فیلمی کارتۆنی خراوەتە سەر (CD) و لە بازارەکاندا بڵاو بۆتەوە.

لەبەر ئەوەی بەرهەمەکانی برایانی گریم ناوبانگێکی زۆریان دەرکردو بە شێوەیەکی فراوان بڵاو بوونەوە لە زۆر وڵاتانی دونیادا، بوونە مایەی دڵخۆشکەر و ڤایلکاری منداڵانی جیهان، بۆیە برایان "**(یەعقوب و ولیەم) گریم، بە یەکێك لە ناودارترین نووسەری منداڵانی جیهان لە قەڵەم درێن لە جیهاندا.**" {١٨٩: ٢}

شێرزاد نانەکەلی، باس لە چۆنیەتی بایەخدانی ئەدەبی منداڵان لەلایەن ولاتە پێشکەوتووەکاندا دەکات، ئەڵمانیا بە نموونە دێنیتەوە و دەڵێت: "**هەمیشە مامۆستاکانیان زیاتر لە هەموو شتێك، دوارۆژی منداڵانیان لەبەر چاوە و بایەخی پێ دەدەن، لە هەموو شار و لادێکاندا، کتێبخانەی گشتی تایبەتی بۆ منداڵان هەیە، کتێب بە هەرزانترین نرخ دەست دەکەوێت، لە کتێبخانەکانا بەلایەنی کەمەوە (١٢,٠٠٠) کتێب تەرخان کراوە، بۆ خوێندنەوەی منداڵ، جگە لە گۆڤار و رۆژنامەکان، دەیان دەزگای تایبەتی کراوەتەوە بۆ بڵاوکردنەوەی ئەو کتێب و گۆڤارانە. هەر مانگێ میهرەجانێ ساز دەکرێ لەلایەن منالانەوە، لەمەڕ بزوتنەوەی ڕۆشنبیری لەو مانگەدا. بەمەش منداڵ زیاتر هەست بە بوونی خۆی دەکات، بۆیەش سەدان رۆشنبیری منالێ. سەدان گوڵی تازە پشکوتوو دەمی خۆی دەکاتەوە. گرنگترین نووسەرانی منداڵان ئەمانەن: (ئەرمێنش شیتر) (بینو تیوراس) (ئارکاری جایرار)...هتد.**" {١٢٦: ٧}

ڕۆژنامەو گۆڤاری منداڵانیش لە ئەڵمانیادا بەلێشاو دەردەچێت، کە چیرۆك و ئەدەبی منداڵانیش بابەتێکی بایەخداری نێو لاپەڕەکانە. دەتوانین بڵێین "**ژمارەی گۆڤار و رۆژنامەکانی تایبەت بە منداڵان لە ئەڵمانیادا بەر لە یەکگرتنەوە، گەیشتوتە ١٥٧٠ گۆڤار و ڕۆژنامە، ژمارەی دابەش کردنەکانیشیان لە ساڵی ١٩٦٩ز دا گەیشتە سەدو پەنجا ملیۆن دانە، کە لەلایەن چواردە ملیۆن منداڵی کوڕ و کچەوە دەخوێندرایەوە. ئەمە جگە لەوەی ١٣٨٧ ڕۆژنامەی تایبەت بە فوتابخانەکانیش دەردەچوو، کە منداڵان و لاوان خۆیان سەرپەرشتیان دەکرد و دەریاندەکرد، ئەمانەش ساڵانە (٦) ملیۆن دانەیان لێ بڵاو دەکرایەوە**") {١٤٨: ٥٥}

دانیمارك:

یەكێك لەو نووسەرانەی، لە بورای چیرۆكی منداڵاندا ناوبانگی دەركرد لە دانیماركدا نووسەری ناودار (هانس كریستیان ئەندرسن ـ Hans Christion Andersen) بوو، ناوبراو كۆمەڵێك چیرۆك و هەقایەتی بلاو كردەوە، بوونە مایەی رازی بوونی منداڵان لە زۆر لە ولاتانی جیهاندا، بۆیە دەبینین چیرۆكەكانی وەرگێردرانە سەر زۆر لە زمانی جیهان.

لە ساڵی ١٨٣٥زدا بەشی یەكەمی هەقایەتەكانی دەركەوت، كە بۆ منداڵان ناونیشانی Fairy tales told for chirldreen، نووسیبووی. ئەم بەشەش ژمارەیەك لە چیرۆك و هەقایەتی بەخۆوە گرتووە، لە ناویاندا چیرۆكی (شازادەو دەنكۆڵەی بازللا) و چیرۆكی (گوڵە بچكۆڵەكانی ئایدا) و هەقایەتی (تارا) و چیرۆكی (كلاوسی بچووك و كلاوسی گەورە). هانس بیرۆكەی ئەو هەقایەتانەی لەو چیرۆكە كەلەپوریيە میللییانە وەرگرتبوو، كە لەو سەردەمەدا باوبوون، لە كاتی نووسین و دارشتنی ئەو هەقایەت و چیرۆكانەشدا ناو و شتوومەكی راستەقینە و هەست پێكراوی بەكار دەهێنا لە جیاتی ئەو جنۆكە و ئەفسونبازانەی، كە لە هەقایەت و ئەفسانە میللییەكاندا هەبوون. {١٧٥: ٩٨}، وەنەبێت هانس لە دارشتنی چیرۆكەكانیدا هەردەم جنۆكە و دێو و درنج و مۆتەكەی فەرامۆش كرد بێت، بەڵكو "**هەندێ لەو شیعر و چیرۆكانەی كە هانس دەینوسی، لە دەوروبەری جنۆكە و خێوەكاندا دەسورایەوە، كە بە هۆیەوە منداڵ فێری ئەوە دەبێت، ژیان بە هەردوو دیوی شیرینی و تاڵیەوە وەربگرێت، نموونە لەسەر ئەمە، چیرۆكی (مراویە ناشیرینەكە)**" {١٤٦: ١٠ - ١١}.

هەندێ لە چیرۆكەكانی هانس گەشبینیان تێدا دەبینرێت، بەسەركەوتنی خێر و خۆشی و چاكە، وەك چیرۆكی (شاژنی بەفر)، هەندێكی تریش لە چیرۆكەكانی رەش بینن و بەناخۆشی و دڵتەنگی كۆتاییان دێت. رەنگە هۆی ئەمەش بگەرێتەوە بۆ ئەوەی ئەزموونەكانی ژیانی ئەندرسن و چۆنیەتی گوزەرانی، سەرچاوەیەكی دەوڵەمەندی چیرۆك و ئەفسانەكانی بوون. {١٧٥: ٩٩}.

زۆر لە زانایان و نووسەرانی بواری ئەدەبی منداڵان پێیان وایە، كە لەسەر ئاستی ئەدەبی جیهانیدا ماوەی سەرهەڵدانی ئەدەبی منداڵان، لە نێوان ساڵانی ١٨٩٠ز - ١٩٢٠ز بە سەردەمێكی زێرین دادەنرێت، چونكە زۆر لە نووسەرانی

ئەدەبی منداڵان لەم سەردەمە سەریان هەڵدا، یەکێکیش لەوانە (ئەندرسن) بوو، دەتوانین بڵێین کە بە باشترین چیرۆکنووسی منداڵان دادەنرێت لەم سەردەمەدا.) بۆیە دەبینین هەقایەت و چیرۆکەکانی لە هەموو ولاتانی دونیا ناوبانگیان دەرکرد.

مێژووی چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبی عەرەبیدا

سەبارەت بە ئەدەبی عەرەبی دەتوانین بڵێین تا نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەهەمەم، شتێکی وا نەبووە کە ناوی لێ بنێین (ئەدەبی منداڵان)، وەك ئەوەی ئێستا ناسراوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، لەنێو لاپەڕەکانی ئەدەبی عەرەبیدا هەست بەم جۆرەی ئەدەب دەکرێت، کەوا بۆ هەندێ قۆناغی منداڵان دەشێت، چونکە ڕووداو و ئەزموونەکانی بە شێوەی چیرۆك وێناکراون، یان بە مەبەستی ڕابواردن و خۆشی یان مەبەستیان سەرنجڕاکێشانی خەڵکی بوو، بۆیە لە زۆربەی بارەکاندا بەبێ مەبەست لە گێڕانەوەیاندا بۆ منداڵان دەشێن.

"**ئەو تەوەرەی ئەدەبی منداڵانی لەسەر بنیات نرابوو لە کۆنەوە بریتی بوو لە ئەفسانە، کە بە شێوەی سەر زارەکی دەگێڕدرایەوە، لە پاشاندا چیرۆك پێشکەوت و کاریگەری خۆی لەسەر کۆمەڵدا نواند وەك وەفاو خۆشەویستی بۆ تیرە و پاراستنی داب و نەریتەکان، ئامانجیش لەمەدا، پاراستنی ڕەوشتی تیرەگەری بوو لە دەروونی منداڵاندا.**" {١٥٧: ٣٠}.

هەر لە کۆنەوە دایکان و داپیران چیرۆکی ئەفسانە و خورافیاتیان بۆمنداڵان دەگێڕایەوە و بە تایبەتی بەر لە نووستندا، لەگەڵ ئەوەی زۆربەی شارستانیەتە کۆنەکان و نەتەوەکانی پێشوو زۆر گرنگیان بە تۆماری ژیانی منداڵ و ئەدەبەکەی نەدەدا، بۆیە ئەوەی لێرە و لەوێ دەستمان کەوتووە، کە ئەویش بڕێکی کەمە، زیاتر پەیوەستە بە ئەدەبی گەوران.

"**یەکەمین هەقایەتی نووسراو، کە مرۆڤایەتی ناسیویەتی، بریتیە لە چیرۆکەکانی میسر، کە لەسەر تاشەبەرد نووسرا بوون، وەکو ئەفسانەی (ئیزیس)، کە پیاوەکەی (ئۆزۆریس) جێی هێشتبوو، ئەویش لە هەموو وڵاتدا**

دەستی کرد بە گەڕان بە دوایدا تاوەکو بە شێوەی پارچە پارچە دۆزییەوە هەر پارچەیەکیشی لە شوێنێکدا کۆکردەوە وەك وەفاداری و دڵسۆزیەك بۆ هاوسەرەکەی." {١٤٦: ١٢}.

هەقایەتەکان هەر بەم شێوەیە مانەوە تاوەکو هاتنی ئایینی ئیسلام، دواتر هەقایەتی ئایینی سەری هەڵدا، کەوا خۆی لە هەواڵ و کارەکانی پێغەمبەر (د.خ) و هەواڵی موسوڵمانان و غەزا و سەرکەوتنەکانیان دەنواند. کەواتە هەقایەتی پێغەمبەران و ئەو میللەت و نەتەوانەی کەوا لەقورئانی پیرۆزدا باسی لێوە کراوە ناوەڕۆکی سەرەکی چیرۆکەکان بوون.

هەندێ لە چیرۆکەکانی قورئانیش رۆڵێکی گرنگیان لە ڕێنمایی و ئامۆژگاری کردنی منداڵاندا هەبووە بۆ نموونە، ئامۆژگارییەکانی حەزرەتی لوقمان بۆ کوڕەکەی هەڵوێستەیەکمان لەسەر سۆزی باوکایەتی لە چوار چێوەیەکی مرۆڤایەتی دا دەداتێ، کە تیایدا خۆی لە گرنگی باوك بە منداڵەکانی دەنوێنێ، ئەویش بە پێشکەشکردنی ئەو ئامۆژگاریانەی، کە بەختەوەری کوڕو دروستی دەروونی ئەوی تێدایە، تیایدا بونیاتی دروستی مرۆڤی لە کەسایەتی ڕۆڵەی گوێڕایەڵ لەم ئامۆژگاریانە دەردەکەوێ، ئامۆژگاریەکانی لوقمانی دانا بۆ کوڕەکەی، بە چوار چێوەیەکی پەروەردەیی سۆزی باوکێك بەرامبەر منداڵەکانیان دادەنرێت. گەر سۆزی دایکی موسا لە ترس و هەستیاری و خۆشەویستی سەرچاوە بگرێ، ئەوا لەگەڵ ئامۆژگارییەکانی لوقمان بۆ کوڕەکەی لەسەر بنەمایەکی عەقڵانی دادەڕێژرێن و، لە شارەزایی و ئەزمونەگەرییەوە بەرهەم دێن هەردوو سۆزەکەش گرنگی دانن بە منداڵ. {١٥٤: ٧٠ - ٧١}

فتوحاتە ئیسلامیەکان بوونە هۆی ئەوەی، ژمارەیەکی زۆر لە چیرۆکی نەتەوە و میللەتەکانی غەیرە عەرەبی وەکو فارس و ڕۆم و یۆنانی و هیندی و ئیسپانی بێنە ناو ئەدەبیاتی عەرەبی، کە زۆربەیان ئەفسانە و چیرۆکی خورافی و چیرۆکی ئاژەڵان بوون. ئینجا پرۆسەی وەرگێران دەستی پێکرد و پەرتووکی (کەلیلە ودیمنە) چەندانێکی تر وەرگێردرانە سەر زمانی عەرەبی و لەگەڵ چەند خستنە سەرێکی تری هەڵقوڵاو لە خەیاڵی عەرەبی وەکو چیرۆکی (حەی کوڕی یەقزان)، چیرۆکی (سەیفی کوڕی یەزن) داستانی (عەنتەرەی کوڕی شەدداد). کاتێکیش عەرەب دەستیان کرد بە نووسینەوەی چیرۆك و سەربردەکانیان لە کۆتایی سەردەمی ئەمەوی و سەرەتاکانی

سـەردەمی عەبباسـی، هـەموو شـتێکیان نووسـیەوە، کـە بوونـە مایـەی دەوڵەمەندترین سەرچاوەی ئەدەبی منداڵانی عەرەبی. {١٥٧: ٣١}.

ئەگـەر چی ئەوانـەی باسکران تایبـەت نەبوونـە بـە منـداڵ، بـەڵام شتی تیـابووە کـە سـەرنجی منـداڵانی ڕاکێـشاوە و چـێژیان لێ بینیـووە، بۆیـە منداڵانیش وەکو گەوران گوێیان لێ گرتووە و دایکان و باوکانیش بۆ پەروەردە کردن و ڕێنمایی کردنی منداڵەکانیان سوودیان لێ بینیون.

لە سەدەی حەڤدەهەمدا بەهۆی دەرکەوتنی ئەدەبی منداڵان لـە ئـەوروپا و فرەنسادا بە شێوەیەکی گشتی، کاری کردە سەر دەرکەوتنی ئەدەبی منداڵان لە وڵاتانی عەرەبیدا، کە لە سەرەتاکانیدا لە شێوەی وەرگێڕاو یـان دەسـتکاریکراو بوو وەکو ئەوەی، کە لە ئەوروپا ناسراوبوو. وەرگێڕانـی هەنـدێ لـە چیرۆك و هەڤایەتی بیانی لەسـەر دەسـتی (ڕەفاعـەی تـەهتاوی) کاریگەریـەکی گـەورەی کردە سەر گەشە کردن و بۆژانەوەی ئەدەبی منداڵان لـە جیهـانی عـەرەبی بـە گشتی و میسر بە تایبەتی. {١٥٢: ٧١}.

کەواتە لەسەردەمی نوێـدا، لـە وڵاتـە عەرەبیەکانیـشدا، وەکـو وڵاتـانی تـری جیهان ئەدەبی تایبەت بە منداڵان پەیدا بوو، ئەوە بوو نووسەران بیریان لەوە کردەوە کە نابێ تەنیا گەورە خاوەن ئـەدەب بـن، بـەڵکو منـداڵانیش هـەروەك چۆن پێویستیان بە خواردن و خواردنەوە هەیە، لـە هـەمان کاتـدا پێویـستیان بە خۆراکی ئەدەبیش هەیە، بۆیە بایەخیان دا بـە منـداڵ وبەرهـەمی تایبـەت بە ئەوانیان نووسی لە پاڵ نووسینی بەرهەمە ئەدەبیەکانی تریاندا.

میسر:

دەتوانین بڵێین سەرەتای ئەدەبی منداڵان بە گشتی و چیرۆك بـە تایبـەتی لـە وڵاتـانی عەرەبیـدا یەکـەم جـار لـە (میـسر)ەوە دەسـتی پێکـرد. لـەم بارەیەشەوە وەرگێڕان سەرچاوەیەکی گرنگی ئەم ئەدەبە بوو.

لەسەدەی حەڤدەهەمدا بەهۆی کاریگەری دەرکـەوتنی ئـەدەبی منـداڵان لـە فرەنـسا و ئـەوروپادا بـە شـێوەیەکی گـشتی، ئـەدەبی منـداڵان لـە وڵاتـانی عەرەبیـدا بـڵاو بـووەوە. ئەمـەش بـە شـێوەیەکی تایبـەتی لـە میسر لەسـەر دەستی (ڕەفاعە رافع تـەهتاوی) لـە ڕێگـەی وەرگێـران و لـە ئـەنجامی تێکەڵاو بـوونی بـە وڵاتـانی ڕۆژئـاوا و فرەنـسا. بـە تایبـەتیش دوای ئـەوەی کـە بینـی نووسەرانی فرەنسا چۆن بایەخیان بە منداڵانیان داوە و ئـەدەبێکی تایبـەتیان

بۆ تەرخان کردوون لەپێناو پەروەردەکردن و چێژ لێ وەرگرتنیان. هەر لەم ڕووەوەش (تەهتاوی) لە پاش گەڕانەوی بۆ وڵات، ڕۆڵێکی گرنگی گێڕا و یەکەمین کەس بوو لە میسر، کە کتێبی لە زمانی ئینگلیزیەوە وەرگێڕایە سەر زمانی عەرەبی. دواتر دەستی دایە وەرگێڕانی ژمارەیەکی زۆر لە چیرۆك و هەقایەتی بیانی و ڕۆژئاوایی بۆ سەر زمانی عەرەبی، لە گرنگترین چیرۆکە وەرگێڕدراوەکانی بە شێوەی کتێب (چیرۆکی منداڵان). {١٦٢: ٢٤١}

دوای مەرگی (تەهتاوی) کەسێك نەبوو بیر لە منداڵ و جیهانی منداڵان بکاتەوە، تاوەکو هاتنی ئەمیری شاعیرانی میسر (ئەحمەد شەوقی)، ئەویش بە هەمان شێوە کاتێك کە لە فەرەنسا بوو ئەدەبی منداڵانی ناسی، (ئەحمەد شەوقی) یەکەم کتێبی دەربارەی ئەدەبی منداڵان دانا و چەند چیرۆکێکی لەسەر زاری ئاژەڵ و باڵندەوە نووسی، لەوانەش: ڕاوچی و چۆلەکە، بولبول، ڕێوی و کەڵەشێر... و چەندانی تر.

(ئەحمەد شوقی) لە بارەی ئەو هەقایەت و گۆرانیانەی کە نووسیویەتی، لە پێشەکی (شەوقیات)یدا (١٨٩٨)، دەڵێ: "**چیرۆکەکانم لەسەر شێوازی لافۆنتین داڕشتووە، بە شێوەیەك، کە لەگەڵ میسرییەکاندا بگونجێ و لە کاتی خوێندنەوە و گوێگرتنیان دا لێیتێبکەن و پێی دڵخۆش بن**" {١٥١: ٧٧} واتا شەوقی ئەندێشەی خۆی لە نووسینی هەقایەتدا، لەسەر شێوازە بەناوبانگەکەی (لافۆنتین) تاقیکردۆتەوەو تیایدا سەرکەوتوو بووە.

هەروەها (محمد عثمان جلال) (١٨٣٨ - ١٨٩٨) لە بواری ئەدەبی منداڵانی عەرەبیدا ڕۆڵێکی کاریگەری هەبووە، ناوبراو کۆمەڵێ چیرۆکی لافۆنتینی وەرگێڕاو لەگەڵ هەندێ چیرۆکی تری عەرەبیدا لە کتێبێکدا بڵاویکردنەوە بە ناوی (العيون اليواقظ من الامثال و المواعظ ـ چاوە بە ئاگاکان لە پەند و ئامۆژگاری). عوسمان جەلال بەو شێوازەی کە بەکاری هێناوە لەم کتێبەدا، بەو چیرۆکە خوڕافیاتانەی، کە لەسەر زاری گیاندار و بێ گیانەکان و شتەکاندایە، ڕۆڵیکی پێشەنگ لە داهێنانی ئەدەبی چیرۆك بۆ منداڵان دەنوێنێ، چیرۆکەکانی ئەو کەرەستەیەکی بە پیت بوون بۆ کتێبەکانی خوێندنەوە لە قوتابخانەکاندا، چ بە شێوەی هەڵبەست بن یان پەخشان. ئەم کتێبەش وەرگێڕانێکی دەستکاری کراوی هەقایەتەکانی (ئیسۆب)ە لە زمانی فەرەنسیەوە، کە لە بنچینەدا ئەم بیرۆکانە ناوبانگێکی جیهانیان هەیە، ئەگەر چی لە ڕاستیدا ئەم چیرۆکانە هیچ بنەمایەکیان بۆ منداڵان تێدا نەبوو، بەڵام

ڕێگەیان خۆش کرد بۆ سەرهەڵدانی ئەدەبی منداڵان لە زۆربەی زۆری وڵاتانی جیهاندا. ئینجا عوسمان جەلال ئەم چیرۆکانەی بۆ سەر زمانی عەرەبی وەرگێڕا، کەوا ژمارەیان (٢٠٠) چیرۆك بوو، هەندێ لەو چیرۆکانەشی کردە هەڵبەست بە شێوازی میسری. چیرۆکەکانیش دەربارەی (خەڵك، مێرووله، سەگ، مێش، بەرخ، ڕێوی، گوێدرێژ، ئەسپ، کەروێشك و... هتد) چەندین جۆری تر لە ئاژەڵ و زیندەوەران دەتوانین لە نێوان ئەم چیرۆکانەو هەقایەتەکانی (کەلیله و دیمنه) و، هەندێك لەو چیرۆکانەی کە لەسەر زاری گیاندارانەوە هاتبوون لە (هەزار و یەك شەو)ە و هەندێك لە چیرۆکەکانی ئەدەبی عەرەبی کۆن لێکچواندنێك بدۆزینەوە: {١٥٦: ١٣}.

ئەگەر هەندێ کەس (ئەحمەد شەوقی) بە پێشەنگ لە بورای شیعری منداڵاندا دادەنێن، ئەوا لە بواری چیرۆکیشدا. "**ڕەخنەگران (کامل گەیلانی) (١٨٩٧ز - ١٩٥٩ز) بە باوکی چیرۆکی منداڵانی عەرەبی ناودەبەن**" {١٦٤: ٩٦} چونکە گەیلانی کاریگەرییەکی زۆری لەسەر ئەدەبی منداڵانی عەرەبیدا هەبوو، بە هۆی پێشەنگی لە پەخشاندا، کتێبخانەی عەرەبیی بۆئەدەبی منداڵان دەوڵەمەند کرد، ئەویش بەنووسینی دەیان کتێبی نووسراو و وەرگێڕدراو و وەرگێراو لە چەندین ئەدەب و زماندا، لە گرنگترین ئەو کتێبانەی کە بە شێوەی کۆمەڵە چیرۆك پێشکەشی منداڵانی کردووە، وەك: (چیرۆکی باخچەی منداڵان، چیرۆکی منداڵان، چیرۆکەکانی مەلای مەشهور، ئەفسانەکانی ئاژەڵان، چیرۆکە سەیروسەمەرەکان، شەهرەزاد وتی، چیرۆکی جوگرافی، ئەفسانە ئەفریقییەکان، چیرۆکەکانی هەزارو یەك شەوە... چەندانی تر. {١٨٠: ٢٢٩}

(گەیلانی) بایەخێکی تایبەتی بە ئاسانکردنی هەندێك کتێبی عەرەبی بۆ لاوان و منداڵانی تازەپێکەیشتوو دا، لەوانە (حەی بن یەقزان) و (گەشتی ئیبنو وجوبەیر)، هەندێك هەقایەتی (هەزار و یەك شەوە)، کە هەندێکیان لە زمانی ئینگلیزییەوە وەرگێڕدرابوون، وەك چیرۆکی (عەلی بابا) و چیرۆکی (عەلائەدین) هەروەها (گەیلانی) گرنگی بە کەسایەتی جوحای عەرەبی (مەلای مەشهور) دا، چونکە ئەم پەیوەندی بە جیهانی قۆشمەبازی و منداڵانەوە هەبوو. ڕۆڵی (گەیلانی) لە جەخت کردن لە گرنگی ئەدەبی منداڵان زۆر گەورە بوو، لە چیرۆکە بەناوبانگەکانی (سندیبادی دەریایی)

جگە لەمانەش، چەند چیرۆکێکیشی لەسەر ئایین و مێژوو و ژیانی پێغەمبەر (د.خ) و هاوەڵەکانی نووسیوە. {١٥٦: ١٨ - ١٩}

جگە لەوانەی، کە باسکران (محەمەد سەعید ئەلعوریان)یش یەکێکە لە نووسەرانی ئەدەبی منداڵانی عەرەبی، کە ئەدەبی منداڵانی عەرەبی گەیاندە بە پلەیەکی بەرز و، نرخ و بەهایەکی هونەری پێ بەخشی، ژمارەیەکی زۆر چیرۆکی پێشکەش بە منداڵان کرد، بە شێوازێك، کە گونجاو بوو لەگەڵ تەمەنی عەقڵ و زمانیان، زۆربەی چیرۆکەکانیشی لە بازنەیەکی ئایینی و کۆمەڵایەتی و مۆراڵی (ئەخلاقی) دەخولانەوە و گیانی چاکەیان لەلای منداڵ خۆشەویست دەکرد و دەڕازاندەوە، دووری دەخستنەوە لە خراپەکاری و شتی نابوت. (محەمەد ئەلعوریان) بۆ ماوەی (٧)ساڵ، بوو بە سەرنووسەری گۆڤاری (سندیباد)ی منداڵان، لەم گۆڤارەدا بە زنجیرە چیرۆکەکانی (رحلات سندباد)[٦]ی بلاو کردەوە. {١٦٢: ٢٧٠}

بەم جۆرە ئەدەبی منداڵان لە جیهانی عەرەبیدا پەرەی سەند و چەندین کتێب و گۆڤاری تایبەت بە منداڵان دەرکەوت، کە چیرۆکی ڕازاوە و بەپێزیان گرتبووە باوەش، لەلایەن نووسەرانی شارەزا لە بواری ئەدەبی منداڵاندا پێشکەش کرا بوون.

"لە گرنگترین ئەو گۆڤارانەش، کە بۆ منداڵان لە میسر دەردەچون وەك گۆڤاری (سندباد، سمیر، میکی ماوس، ... هتد)" { ١٥٢: ٧٢}

" گۆڤاری (عەلائەدین) دەنگدارترین گۆڤاری منداڵانە لە میسر، کە منداڵان بە پەرۆشەوە بەرەو ڕووی دەچن و ئەوانەش، کە کاری تێدا دەکەن لە کاری منداڵان پسپۆڕن، بابەتەکانی زیاتر چیرۆکی بەش بەش و بابەتی زانستییە، لەگەڵ بابەتەکانی تریشدا چیرۆکێکی بەش بەشی (گرزان) بلاودەبێتەوە"{١٠٠: ٨٢}

---

[٦] (رحلات سندباد): کۆمەڵە چیرۆکێکی بەپێزی (محەمەد سەعید ئەلعوریان)ە، کە لە چوار بەش پێك هاتووە، نووسەر بە هۆیەوە لە ساڵی ١٩٦٢ خەڵاتی هاندانی دەوڵەتی (جائزة الدولة التشجيعية)ی پێ بەخشراوە.

سوریا:

چاپەمەنی منداڵان لە سوریا ڕۆژ لە دوای ڕۆژ زیاتر و بە تیراژی زۆرتر بڵاو دەبێتەوە، بەناوبانگترین نووسەری منداڵانیش (زەکەریا تامر) بوو، **"یەکێکە لەو نووسەرانەی، کە بایەخی زۆری بە ئەدەبی منداڵان بە گشتی و چیرۆك بە تایبەتی لە وڵاتی سوریا داوە، زەکەریا باس لە ئەزموونە نوێیەکەی لە نووسین بۆ منداڵان دەکات و دەڵێت: زیاتر لە ١٠٠ چیرۆکم بۆ منداڵان نووسیوە و پێم وایە چەندین بابەتی جیاوازم باسکردووە، هەوڵم داوە ئەو بەهایانە باس بکەم، کەوا پێویستە هەموو منداڵێك بگرێتە خۆی، هەوڵم داوە پارچە زەویەکی ڕەقی بچووك ببەخشمە منداڵ تاکو لەسەری بوەستێت و بە دوو چاو توانای سەیر کردنی دەوروبەری خۆی هەبێت، بۆ ئەوەی توانای ئەوەیان هەبێت بزانن، کێ دوژمنە و کێ دۆستە. دوایین کۆمەڵە چیرۆکی ئەو نووسەرە بریتیە لە (بۆچی رووبار بێدەنگ بوو)."** {١٥٦: ٣١}

هەروەها لە سوریا **"گۆڤاری ئوسامە، بۆیەکەمین جار لە ساڵی ١٩٦٩ز دا بڵاوبۆوە، (٥٧٨) ژمارەی لێ دەرچوو، سەرنووسەرەکەی خاتوو (دەلال حاتەم)ە، کە چەندین چیرۆك و بابەتی تایبەتی منداڵانی تیایدا بڵاودەکرایەوە"** {١٠٤: ١٢٧}

عێراق:

سەرەتاکانی چیرۆکی منداڵان لە عێراق لە باوەشی ئەو ڕۆژنامە و گۆڤارانەدا لە دایکبوون، کە بۆ منداڵان دەردەچوون، بە تایبەت گۆڤاری (التلميذ العراقي) کە لەم ڕووەوە ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبووە، هەروەك هادی نعمان ئەلهیتی دەڵێت: **"گۆڤاری (التلميذ العراقي) یەکەم گۆڤارە کە (سەعید فەهیم)[٧] لە ٩ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٢ز دا لە بەغداد بڵاوی کردەوە. دوای**

---

[٧] **سعید فهیم:** ناوی سەعیدی کوری سەلیمی ئەمین ئاغای حەوێزی شاعیری ناودار (ئەختەر)ە. نازناوەکەی (فەهیم)ە و لە شاری کۆیە لە دایك بووە و مرۆڤێکی کورد پەروەر بووە، یەکەمین دامەزراندنی بە مامۆستایەتی لە رواندوز بووە، لە گۆڤاری (زاری کرمانجی) دا نووسینی بڵاوکردۆتەوە، یەکەمین کۆبوونەوەی پارتی دیموکراتی کوردستان

چەند ساڵێك لەسەر وەستانی ئەم گۆڤارەش، دیسانەوە (سەعید فەهیم) دەستی کرد بە بڵاوکردنەوەی گۆڤارێکی تر بۆ منداڵان، کە گۆڤاری (التلمیذ) بوو، لە شوباتی ١٩٢٩." {١٨١: ٢٣، ٣٦}

گۆڤاری (التلمیذ العراقي) چەند چیرۆك و هەقایەتێکی بە پێزی بۆ منداڵان بڵاوکردەوە، لەوانە هەقایەتی (ابن الدلال) و چیرۆکی (شعور الاطفال) و چیرۆکی (سلوی المحبوبة) و چەندین چیرۆکی تر. دوای داخستنی ئەم گۆڤارە و لە دایك بوونی گۆڤاری (الکشاف العراقی)، چیرۆکی منداڵانیش بەرەو سستی رۆیشت، چونکە ئەو گۆڤارە زیاتر تایبەت بوو بە کار و رێکخستنەکانی ئەو لاوانەی سەر بە رێکخستنەکانی (دێدەوانی) بوون، بۆیە بایەخ دان بە چیرۆك لەم گۆڤارەدا تەنها بۆ ئامانجی پیویستی گۆڤارەکە بوو، وەك ئەوەی گۆڤارێکی زانستی، ئەدەبی، پەروەردەییە و، هەموو ئەو شتانەی دەگرێتەخۆ، کە مایەی بایەخ پێدانی دێدەوانەکان بوون. ئەگەر چی ئەم گۆڤارە زۆر بایەخی بە چیرۆك نەدەدا، بەڵام پەرتوکێکی چیرۆك ئامێزی بە شێوەی سەربەخۆو جیا لە گۆڤارەکە پێشکەشی منداڵان کردووەو لەژێر ناونیشانی (الکشاف العراقی)، کە دانەرەکەی (محەمەد نەدیم) بوو. نووسەر لە پێشەکیەکەیدا باسی گرنگی چیرۆك بۆ منداڵان و مێرمنداڵان دەکات و پێی وایە چیرۆك گەورەترین کاریگەری خۆی لەسەر دەروونی منداڵان دەنوێنێ و، باشترین رێگایە بۆئەوەی هەست و بیریان بە لایەنی پەروەردەیی و رەوشتی چاك و جوان ببات. {١٤١: ٣٩ - ٤٤}

هەرچەندە دوای ئەوانە چەندین رۆژنامە و گۆڤاری تری تایبەت بە منداڵان دەرچوون، لەوانە: (دنیا الاطفال، روضة الاطفال، الظریف، الف لیلة، الطلبة، صندوق الدنیا...) {١٨١: ٢٣ - ٥٧}

بەڵام ئەو گۆڤارانە بە گشتی زیاتر ئامانجیان ئامۆژگاری و رێنمایی کردن بوو، بۆیە دەتوانین بڵێین، یەکێ لە باشترین ئەو گۆڤار و رۆژنامانەی، کە خزمەتی ئەدەب و چیرۆکی منداڵانی کردبێ لە چوارچێوەیەکی ئەکادیمی و

لە ماڵی ئەوان لە بەغدا کراوە، لە بەرێوەبەرایەتی خوێندنی کوردی لە بەغدا فەرمانبەر بووە، دوایی بۆتە بەرێوەبەری بەشی ناوخۆیی قوتابیانی کۆلێژی ئەندازە لە بەغدا. بڕوانە: د. هیمدادی حوسێن، گۆڤاری گڕوگاڵی منداڵانی کوردستان سەرەتای...، ل ١٠.

زانستیانەدا، گۆڤاری (مجلتی)یە، کە یەکەم ژمارەی لە ساڵی ١٩٦٩زدا دەرچوو، هەروەها رۆژنامەی (المزمار)، کە لە ساڵی ١٩٧٠ز دا یەکەمین ژمارەی لێ دەرچوو، دواتر لە هەشتاکاندا بوو بە گۆڤار لەبەر ئەوەی ئەم دوو گۆڤارە بەرێکی دەردەچوون و لە ئاستی هونەریدا بەرزبوون، بۆیە ژمارەیەکی زۆر لە نووسەرانیان بۆلای خۆیان راکێشا، کە شارەزا و پسپۆڕ بوون لە نووسین لە هونەرەکانی ئەدەبی منداڵان، لە چیرۆك، شیعر، وتار...، تاد...، بەهۆی ئەو نووسەرانەوە جیهانی ئەدەبی منداڵان پەرەی سەند و چیرۆك و شیعر لە قاڵبە کۆنەکەی رزگاری بوو، چیرۆك لە هەقایەتە کلاسیکیەکەیەوە بەرەو تەکنیکی نووسینی نوێ هەنگاوی ناو، رەگەزەکانی چێژ بەخشین و سەرنجراکێشان جێگای رەگەزەکانی رێنماییکردن و ئامۆژگاری راستەوخۆی گرتەوە. {١٧٨: ١٤}.

ئەمە خستنەڕوویەکی کورت و چڕی هەوڵەکانی ئەدەبی منداڵان بە گشتی و چیرۆك بەتایبەتی بوو لە جیهانی ئەوروپاو ئاسیا و ئەدەبیاتی عەرەبیدا.

باسی دووەم

سەرهەڵدان و پەرەسەندنی
چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبی کوردیدا

باسکردن لە بارەی ئەو نووسین و چاپەمەنیانەی، کە لە بارەی چیرۆکی منداڵانەوە لە ئەدەبی کوردیدا نووسراون، دەمانباتەوە بۆ سەرەتاکانی چیرۆك و ئەدەبی منداڵانی کوردی، بۆیە وام بە پێویست زانی هاوکات لەگەڵ هونەری چیرۆکدا بە شێوەیەکی کورت و خێرا باس لە سەرەتاکانی ئەدەبی منداڵانی کوردیش بکەم.

١- فۆلکلۆری کوردی.

میللەتانی جیهان لە بواری ئەدەبی منداڵاندا، سەرەتا لە فۆلکلۆرەوە دەستیان پێکردووە، نەتەوەی کوردیش لە فۆلکلۆردا یەکێکە لە نەتەوە دەوڵەمەندەکانی جیهان.

سەرەڕای بارودۆخە ئاڵۆز و ناهەموارەکەی، سەرنجی زانایان و رۆژهەڵاتناسانی بەلای خۆیدا راکێشاوە، "**مینۆرسکی لە گەشتێکدا بۆ کوردستان (١٩١٤ز) لە بارەی کوردەوە دەڵێ: کورد خاوەنی ئەدەبێکی میللی هێندە دەوڵەمەندە، کە گەلێك هەقایەت و داستانی میللی و ستران دەگرێتە خۆ. رۆژهەڵاتناسی سۆڤیەتی (ی. و. فاریزۆف)یش لە پێشەکی کتێبەکەی (نیکیتین)ی کوردناسدا نووسیویەتی: فۆلکلۆری کورد لە ڕووی هونەری هەمەچەشنە و بابەتەکانیەوە شوێن و پلە و پایەی لە ریزەکانی پێشەوەی فۆلکلۆری رۆژهەڵاتی ناوین و نزیکدا دیارە.**" {٧٣: ٩}

ئێمە کۆمەڵێك بەرهەمی جۆراو جۆری فۆلکلۆریمان هەیە، کە دەتوانین بە سەرچاوەی سەرەتاکانی ئەدەبی منداڵانی لە قەڵەم بدەین، وەك شیعری لیریکی بە هەموو جۆرەکانیەوە، هەر لە لای لایەو هەڵبەستی دایك بۆ ساواکەی بگرە تاوەکو دەگاتە ئەو شیعرە گۆرانیانەی، کە منداڵان لە کاتی یاریکردندا حەز بە گوتنیان دەکەن و چێژی لێوەردەگرن، هەروەها ئەو چیرۆك و هەقایەتە ئەفسانەیی و فۆلکلۆریانەی، کە داپیرە و باپیرەکان بۆ

کوڕەزاو کچەزاکانیان دەگێرایەوە بە مەبەستی ئامۆژگاری و ڕێنمایی کردنیان یان بۆ کات بەسەر بردن و رابواردنی شەوانی سارد و سەرمای زستانی کوردستان، ئەمە جگە لەوەی پەندی پێشینان و قسەی نەستەق و مەتەڵی فۆلکلۆری هەمەجۆرەمان بۆ منداڵان هەیە، ئەم بەرهەمانەش بە شێوەیەکی سەرەکی لە ڕێگەی گێڕانەوە لە نەوەیەك بۆ نەوەکانی تر پارێزراون. ئەم بەرهەم و چیرۆك و هەقایەتە فۆلکلۆریانەی، کە ئاماژەمان پێکردن، یان ئەوانەی پاشتر، کە سەرچاوە لە جیهانی فۆلکلۆرەوە وەردەگرن و باسی خێرو شەڕ و خۆشەویستی نیشتیمان و ڕەوشت پاکی... هتد دەکەن، بوونەتە زەمینەیەکی دەوڵەمەند بۆ ئەدەبی منداڵانی کورد. {٧٣: ٧، ١٠٠}

زۆر لەوانەی لەم بوارەدا کاریان کردووە بۆ ئەوە دەچن، کە منداڵ لە لای ئێمەدا وەك پێویست ئاوڕی لێ نەدراوتەوە و بایەخ بە ئەدەبەکەی نەدراوە، هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو بارودۆخە نالەبارەی، کە لە بوارە جیاجیاکانی ئابووری، سیاسی، کۆمەڵایەتی باڵی بەسەر میللەتی کورددا کێشاوە، کە ئەمانە گشتیان ڕێگر بوون لە پەرەسەندنی حەز و زانست و ئەدەبیاتی نەتەوەی کورد، چ جای ئەدەبی منداڵان.

بۆیە لەم بوارەدا منداڵان بۆ پڕ کردنەوەی ئەم بۆشاییە ئەدەبیەو تێرکردنی چێژی ئەدەبییان ئارەزووی گوێڕاگرتنی چیرۆك و داستانە ئەفسانەیی و فۆلکلۆرییەکان بوون، یان ئەو هەقایەت و چیرۆکانەی، کە لە شەوانی بەر ئاگردانـدا لە کوڕ و دیوەخانەکاندا دەگێڕدرایەوە و لەگەڵ گەورەکاندا ئەوانیش گوێیان بۆ شل دەکرد. کەواتە ئەو کاتە ئەو هەقایەت و بەرهەمانەی، کە پێشکەش دەکران لە گۆرانی و شیعری جۆراو جۆر و مەتەڵ و قسەی نەستەق، تایبەت بە منداڵان نەبووەو ئاڕاستەی ئەوان نەکراون، بۆیە ئێمە ناتوانین بیانخەینە ناو خانەی ئەدەبی منداڵان، هەروەها شێوازێکی زانستیانەی بەخۆوە نەگرتووە، کە لەگەڵ فەرهەنگی زمان و حەز و خەیاڵی منداڵاندا بگونجێت و تایبەت بۆ ئەوان بێت، ئەگینا ئەدەبی منداڵانی کورد ئەوەندە کۆنە بە کۆنی بوونی کورد، بەڵام لێرەدا ئەوەی جێگەی سەرنجە ئەوەیە نووسەرانی ئەدەبی منداڵان هەمیشە لە کۆن و ئێستاشی لەگەڵدا بێت بۆ ناوەڕۆکی چیرۆکەکانیان وەك سەرچاوەیەکی گرنگ سوودیان لە فۆلکلۆر و ئەفسانەکان بینیوە.

٢- رۆڵی رۆژنامە و گۆڤارەکان لە پێشخستنی ئەدەب و چیرۆکی منداڵاندا:

ئەگەر ئێمە بە پێی ئەو قاڵب و چۆنیەتە زانستییانەی، کە ئەمڕۆ بۆی دانراوە و ئەو تایبەتی و خاسیەتانەی، کە لێی داوا دەکرێ، بە شێوازێکی هاوچەرخانە بڕوانینە ئەدەبی منداڵانی کوردی ئەوا زۆر ساوایە و تەمەنی هێشتا کەمە.

دوا بە دوای (خانی) و (شێخ مارف) لە ئەدەبی نووسراوی کوردیدا بابەتێکی وانابینرێت، کە شایەنی ئەوە بێت بیخەینە ئەم خانەیە، بەڵام کاروانی رۆژنامەوانیی کوردی لەم ڕووەوە ڕۆڵێکی گرنگی گێڕاوە، هەر چەندە لەبەر ئەو بارودۆخە نەگونجاوییەی، کە باڵی بەسەر میللەتی کورددا کێشاوە لەهەموو بوارەکانی ژیاندا و ئەو کۆسپ و تەگەرانەی هاتوونەتە ڕێی نووسەر و رۆناکبیرانمان، نەتواندراوە رۆژنامە یاخود گۆڤارێکی تایبەتی بۆ منداڵانی کورد بێتە ئاراوە و چاوەکانیان بە وێنەی رەنگا و رەنگ بگەشێتەوە، جگە لە دوو گۆڤاری **(گڕوگاڵی منداڵانی کورد)** و (ئەستێرە) زیاتر، کە ئەوانیش تەمەنیان کورت بووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نووسەر و رابەرانی رۆژنامەوانی کورد هەر کاتێك، کە بۆیان کرابێت، لە لاپەڕەی رۆژنامە و گۆڤارەکانیاندا دڵ و دەروونی منداڵانی بێ نازی کوردیان بە شیعر و چیرۆکی بە پێز فێنك کردۆتەوە و وتار و ئامۆژگاری جۆراو جۆریان پێشکەش بە مامۆستا و خێزانی منداڵان کردووە بە مەبەستی رێنمایی پەروەردەیی و زانستی و کۆمەڵایەتی و تەندروستی.

ئەم دیاردەیەش هەر لە مێژووی دەرچوونی یەکەمین رۆژنامەی کوردی **(کوردستان)**، لە ٢٢ی نیسان ١٨٩٨ دادەبینرێت. **"ئەم رۆژنامەیە هەر لەسەر و تاری ژمارە (١) یدا، (میقداد مەدحەت بەدرخان)ی خاوەنی ئەم رۆژنامەیە... ئاماژەی بەوە داوە، کە زانست و زانیاری زۆر پێویستن بۆ کورد و... هانی منداڵ و لاوانی کورد دەدات بۆ چوونە قوتابخانە. (کوردستان)، لەسەر وتاری ژمارە (٢) یشدا زەقتر دێتە سەر هاندانی دایکان و باوکان، بۆ هەناردنە بەر خوێندنی منداڵەکانیان و بە فەرموودەیەکی پێغەمبەر (د.خ)، کە هانی موسوڵمانان دەدات بۆ بەدەستهێنانی زانست و زانیاری، ئەویش پاڵپشتی بۆ ئەو داوایەی خۆی دروست دەکات، بە هێنانەوەی ئەم فەرموودەیە، کە دەڵێت :اگلبوالاعلم من المهد الی اللحد"** {١١: ٢٦ - ٢٧}

هەروەها وتارێکی دی لە گۆڤاری (**ڕۆژی کورد**)ی ئەستەمبۆڵ (١٩١٣)، لە ژێر ناونیشانی (**منداڵ بۆ چ زوو فێری خوێندن نابێ..؟**)، لەلایەن عەبدولکەریم ناوێکەوە نووسراوە، کە تیایدا نووسەرەکەی دژی لێدانی منداڵان دەوەستێ لە قوتابخانەو حوجرەکاندا و، باسی خراپی باری خوێندن دەکات لەلای کوردەکاندا، هەروەك دەڵێت: "**لە شاری کوردە بەدبەختەکان منداڵ بۆ چی زوو فێری خوێندن نابێ؟ منداڵی فەرەنگ بۆ چی بە شەش، بە حەوت ڕۆژ فێری خوێندن ونووسین دەبێ؟ منداڵی ئێمە لەبەر چی لە مەکتەب ڕا دەکا و مەیلی تەحسیلی نیە... چونکە لە مەکتەب و لە حوجرە فەلەقە هەیە، لێدان هەیە شەق و زللەی موعەلیم ئیش دەکا، موعەلیم نازانێکە لە دونیادا مەسئولە، چونکە قانون مەساعی شەق و زللەی نەداوە،... تاد.**"{ ١٠٧: ٢١ - ٢٢}

لە ڕۆژنامەی (**بانگی کوردستان**) یش (١٩٢٢ _ ١٩٢٦) یەکێك لەو بابەتانەی، کە بۆ منداڵ نووسراوە، وتارێکی(**عەلی کەمال**)ە، بە ناونیشانی (**تەربیەی ئەولاد**)، نووسەر تیایدا باسی دواکەوتوویی و خراپی پەروەردە و فێرکردنی منداڵ دەکات لەلای خۆماندا، لە توند و تیژی و هەڵسوکەوت و شێوازی مامۆستایان لە حوجرە و قوتابخانەکان بەرامبەر قوتابیانی بەردەستیان و، خراپی ماددەکانی خوێندن لە کۆنیان و دوورودرێژیان، چونکە چەند ساڵێك دەخایێنن، ئەمە سەرباری کەم تەرخەمی کەس وکاری منداڵ و قوتابیان و گوێ پێنەدانیان و، پارە خەرج نەکردن بۆیان بۆ تەواوکردنی خوێندنەکانیان، هەروەك نووسەر دەڵێ: "**لەمەمالیکی موتەمەددینەدا عادەتە هەر کەسە منداڵی خۆی لەگەڵ خۆی دەگێرێ، مەجلسی عیلم و مەعارفی پێ نیشان ئەدا و... حیکایەتی حیکەمی پێ دەڵێ، یەعنی دائیر بە مەوجودات و مەسنوعات مەعلوماتی موختەسەرەی پێ دەڵێت، لە دە دوانزە ساڵیدا بۆ سییاحەت بە ئەترافدا دەیگێرێ... لە جیاتی ئەمە، ئێمە منداڵەکانمان کە گەیشت بە سێ چوار ساڵ بەرەڵلای دەکەین لە کۆڵانان... یاخود ئەینێرینە لای مامۆستایەك کە لە حوجرەکەیدا منداڵ دڵتەنگ دەبێ و، ناتوانێت تیای دانشێت... ئەو منداڵانەش کە نەچنە مزگەوت بۆ خوێندن، بچنە مەکتەب، سێ چوار ساڵ ئەخوێنن، لە پاشان کە تەرفیعیان کرد، باوك و دایکی بۆ تەحصیلی دڵی نایە میقدارێکی کافی پارەی بۆ سەرف بکا و، بینێرێتە**

مەملەکەتێك تەحصیلێکی موفید بێنێ، پێی دەڵێ: ئەوا خوێندنت تەواو کرد، ئیتر چیت لێ بکەین؟... تاد" {١٣٧: ٢}

هەروەها رۆژنامەی **(رۆژی کوردستان)** یش لە ژمارە (١١) دا، نووسینێکی درێژی لە لایەن **(م. قادری سەعید زەکی)** یەوە بلاوکردۆتەوە بە ناوی **(تەربیە و تدریسی منداڵان)**، کە تیایدا رەخنە لە چۆنیەتی پەروەردە و پێگەیاندنی منداڵان دەگرێ لەلای خۆمان و بەراوردی گەلێ جۆری پەروەردە کردنی میللەتە پێشکەووتووەکانی ئەم سەردەمە دەکات و دێتە سەر ئەوەی، کە ئەم وڵاتانە رێگاکانی پەروەردە و رۆشنبیرکردنی منداڵەکانیان بە شێوازێکی زانستانە و نوێیە و زۆر جیاوازی هەیە لەگەڵ ئێمەی کورد. {١٢٩: ٣}

ئەو وتارانە و چەندێکی تری هاوشێوەی ئەوانە، کە نووسەر و شاعیرانی کورد لە لاپەڕەی گۆڤار و رۆژنامە کوردییەکاندا پێشکەشی منداڵانیان کردووە، ناتوانرێ بخرێتە ناوخانەی ئەدەبی منداڵانەوە، بەڵام دەتوانین بڵێین سەرەتایەکە بۆ چوونە ناو ئەو ئەدەبە و دڵسۆزی و خەمخۆری نووسەر و رۆناکبیرانمان نیشان دەدات بۆ منداڵانی کورد، بەرزی رادەی رۆشنبیری ئەو نووسەرانە و هوشیاریان لە ئەدەبیانی میللەتانی تر. بۆیە ئێمە دەتوانین یەکەم بەرهەمی نووسراو بۆ منداڵان، کە شایەنی ئەوە بێت بیخەینە ژێر خانەی ئەم ئەدەبەوە، لەگەڵ دەرچوونی گۆڤاری کوردستان بێت لە ئەستەمبوڵ لە ساڵانی ١٩١٩ - ١٩٢٠ز دا، لە ژمارە (٦)ی ئەم کۆڤارەدا بۆ یەکەمین جار پارچە شیعرێك بۆ منداڵان بلاو بووەوە لە ژێر ناوی **(دەلالیا زارۆکان)** لە لایەن **(زینۆ)** ناوێکەوە.لەبەر گرنگی و بایەخی ئەم پارچە شیعرە بۆ جاری دووەم لە ساڵی ١٩٣٢ز لە ژمارە (٥) ی گۆڤاری هاواردا دیسان بلاو کراوەتەوە و بۆ گۆڤارەکە دەرکەوتووە، کە خاوەنەکەی (ئەمین عالی بەدرخان)ە. {٥٦: ١٠٢}.

گۆڤاری **(زاری کرمانجی)** ش، کە لە (ساڵانی نێوان ١٩٢٥ز _ ١٩٣٢ز لە رەواندوز دەرچووە، بایەخی تایبەتی خۆی بە منداڵ داوەو، لە هەندێ ژمارەکانی دا، وتار و بابەت و چیرۆکی تایبەت بە منداڵان بلاو کراوەتەوە، بۆ نموونە:

لە ژمارە (١٠)ی ئەم گۆڤارەدا، چیرۆكێك بۆ منداڵان لە ژێر ناونیشانی (**بە میوەی داروبەرانی تێدەگەن**)بڵاو كراوەتەوە، كە نووسەر تیایدا باس لە پیاوێك دەكات، بە پێنج هەرمێ كە دەستچنی خۆی بوو، لە داری كردنەوە و بۆ ماڵەو بردنیەوە، دەیەوێت چوار كوڕی خۆی تاقی بكاتەوە، ڕێگەی پیاوەتی و خێر و چاكەیان پێ بناسێنێ. {٩٥: ١٩}

هەروەها لە ژمارە (١٩)دا لە بەشی پەروەردە، بابەتێك لە ژێر ناونیشانی (**منداڵی ئەمڕۆ پیاوی سبەینێیە لازمە ئامادە بكرێ**) بڵاو كراوەتەوە، كە گفتوگۆی نێوان (باوك و كوڕێكە)، نووسەر لەم بابەتەدا باس لە كوڕە كوردێكی ئەم وڵاتە دەكات، كە لەگەڵ باوكەدا گفتوگۆیێكی درێژ لەسەر خوێندن و گرنگییەكانی دەكات و دەیەوێت باوكی تێ بگەیێنێت كەوا خوێندن و زانیاری وەرگرتن لەلای خودادا خۆشەویست و ئیتر بە ڕقەوە سەیری نەكات، بایەخی پێ بدات و بیهێڵێت بخوێنێت، كوڕەكە هەوڵ دەدات بۆ باوكی بسەلمێنێت كە جیاوازی ئەو لەگەڵ منداڵانی دنیا لەم هەموو پێشكەوتنەیاندا، تەنها هۆكارێكە ئەویش خوێندنە. {٩٧: ١١}

لە ژمارە (٢٠)یشدا، گۆڤاری زاری كرمانجی وتارێكی لە ژێر ناونیشانی (فائیدەی قوتابخانە)بڵاو كردۆتەوە، كە نووسەر تیایدا باسی گرنگی زانست وزانیاری دەكات و لەگەڵ جەهل و نەزانیندا بەراوردی دەكات، هانی بەدئەخلاقی و بێ دینی نیە، بەڵكو جێگای وەرگرتنی دین و زانست وزانینە. {٩٦: ٢}

یەكێكی تریش لەو گۆڤارانەی، كە بایەخی تایبەتی خۆی بە ئەدەبی منداڵان داوە، گۆڤاری (**هاوار**) (١٩٣٢ز - ١٩٤٣ز) بووە، لە هەندێ ژمارەی (هاوار)دا ستونێك هەبووە لە ژێر ناونیشانی (**ستونازارۆكان**)، كە بۆ منداڵان تەرخان كراوە و شیعر و سروود و چیرۆكی جۆراو جۆری تیادا بڵاو كراوەتەوە، جگە لەمەش (هاوار) بایەخی بە نامە نووسینیش داوە، وەك هونەرێكی تری پەخشان، لەم گۆڤارەدا دوو جۆرە نامەی منداڵان بە دی دەكرێت، نامە لە منداڵانەوە و نامە بۆ منداڵان.

سەبارەت بە هونەری چیرۆكیش، (هاوار) بایەخی تایبەتی خۆی بە چیرۆك داوە بۆ نموونە: "**لە {ژمارە (٣٠)، ل ١٣}دا، نووسەرێك بە ناز ناوی (دەركەتیكی دێرسمی)، كە بە لای (فرات جەوەری)ەوە ئەمە نورەدین زازایە،**

چیرۆکێکی بڵاوکردۆتەوە بە ناوی (کورد یەکن) و لە ژێر ناونیشانەکەیەوە نووسیویە (شاگردین سنفەکێ وەك زارویێن مالەکێنە). هەروەها نووسیویەتی (ژبۆ بچوکێن کوردان)، واتە بۆ منداڵانی کورد. هەر نورەدین زازا، لە {ژ٣٢، ل ٢}دا چیرۆکێکی بە ناوی (شێرەتێن ئەحمەدێ خانی) بلاوکردۆتەوە... هەر لە بواری چیرۆکدا، پێویستە ئاماژە بەوە بکرێ، کە چەندین چیرۆك لەسەر زمانی گیاندران (فابل) لەسەر لاپەڕەکانی (هاوار) بڵاوکراونەتەوە.دیارە پاڵەوانی ئەم جۆرە چیرۆکانە ئاژەڵ و زیاتر لەگەڵ سروەشتی دەروونی منداڵان دەگونجێن، بۆیە ئەم جۆرە چیرۆکانە دەچنە خانەی چیرۆکی منداڵانیشەوە. {٣: ١٤٣ - ١٤٤}

ساڵانی چلەکانیش لەگەڵ بەرەو پێشچوونی بزاڤی رۆژنامەوانی و تێپەر بوونی ساڵێك بەسەر دەرچوونی گۆڤاری **(گەلاوێژ)**، کە لە ساڵی ١٩٣٩ز دا یەکەم ژمارەی لێ دەرچوو، ئەدەبی منداڵانیش هەنگاوێك بەرەو پێشەوە چوو، لە گۆڤارەکەدا ئەدەبی منداڵان بە شیعر و چیرۆك و وتاری جۆراوجۆر تا رادەیەك گرنگی پێدراوە، بە تایبەتی لە دوا ژمارەکانی ساڵی نۆیەمی (گەلاوێژ)دا گۆشەیەکی تایبەت لە ژێر ناونیشانی **(بەشی منداڵان)** کراوەتەوە و، لە زۆربەی ژمارەکاندا ئەم گۆشەیە هەر هەبووە، کە تیایدا چەند چیرۆکێك بۆ منداڵان بڵاوکراوەتەوە، لە هەندێکیاندا ئاماژە بە ناوی نووسەرەکە نەکراوە و، هەندێکیشیان لە لایەن (ر) ناوێکەوە بڵاوکراونەتەوە. هەندێ نموونەی ئەم چیرۆکانەش:

چیرۆکی **(داڵە سوورە)**[٩]، چیرۆکی **(مارەکەی شێخ هۆمەر)**[١٠]، چیرۆکی **(بزن ومیمون)**[١١]، چیرۆکی **(رێویەکەی قەمچۆغە!)**[١٢]،... تاد. مەبەستی نووسەریش لە دانانی ئەم چیرۆکانەدا، پەروەردە و ئامۆژگاری کردنی منداڵان بووە.

---

[٩] بڕوانە: گ (گەلاوێژ)، ژ (١١)، ساڵی نۆیەم، تشرینی دووەمی ١٩٤٨ز، ل ٥٤ - ٥٦.

[١٠] بڕوانە: گ (گەلاوێژ)، ژ (٢)، ساڵی دەیییەم، شوباتی ١٩٤٩ز، ل ٥٣ - ٥٤.

[١١] بڕوانە: گ (گەلاوێژ)، ژ (٥)، ساڵی دەییەم، مایسی ١٩٤٩ز، ل ٤١ - ٤٦.

[١٢] بڕوانە: گ (گەلاوێژ)، ژ (٦)، ساڵی دەییەم، حوزەیرانی ١٩٤٩ز، ل ٤١ - ٤٨.

ئەم چیرۆکانەی کە لە گۆڤاری گەلاوێژ بۆ منداڵان بڵاوکراونەتەوە، بە رای **(د. محەمەد دلێر)** لەلایەن **عەلائەدین سەجادی** یەوە نووسراوە، بەڵگەشی بۆ ئەمە، کتێبی **(هەمیشە بەهار)**ە[١٣]، کە دانەرەکەی ئەم چیرۆکانەو چەند چیرۆکێکی تریشی تیادا بڵاو کردۆتەوە. {٥: ٤٦}

دەتوانین بڵێین لە ساڵانی چلەکاندا زیاتر رێڕەوەکە باشتر بوو، ئەویش لە سایەی هەردوو گوڤار (گەلاوێژ) و (دەنگی گێتی تازە)دا، هەروەك پرۆفیسۆر د. شوکریە رەسول دەڵێت: **"ساڵانی چل لە مێژووی رۆژنامە نووسی کوردیدا بە ساڵی گەشەسەندن و پەرەپێدانی چیرۆکی هونەری کوردی دادەنرێ، بە هۆی گۆڤارەکانی ئەو سەردەمەوە، کە گۆڤاری گەلاوێژ و دەنگی گێتی تازە رۆڵێکی چاکیان لە پێگەیاندنی چیرۆکنووسانی بەناوبانگ وەك (عەلائەدین سجادی، رەشید نجیب، حوسێن حوزنی موکریانی، شاکر فەتاح، برایم ئەحمەد، پیرەمێرد... و چەندانێکی تر. گۆڤاری دەنگی گێتی تازە لە رووی بایەخدان و بڵاوکردنەوەی چیرۆکی منداڵاندا، کە زیاتر شوێنێکی دیار و شیاوی هەبێ، بەرهەمەکانی خەم خۆر و دڵسۆزی کورد (حوزنی موکریانی) یە، نموونەی چیرۆکەکانی، کە بۆ منداڵانی نووسیوە (ورچ و رێوی) و (خاوەن دارستان و پشیلە) و (گورگ و رێوی)ە، کە زیاتر سوود کردنە لە فۆلکلۆری کوردی لە پێناوی پەروەردەکردن و فێرکردنی وە چەیەکی نوێی منداڵانی کورد لە رێگەی پەند و ئامۆژگاری بە زمانی ئاژەڵانەوە"** {٤٢: ١٤٤ - ١٤٥}

هەر لە ساڵانی چلەکان لە کوردستانی ئێران بۆیەکەمین جار لە مێژووی ئەدەبی منداڵانی کوردی یەکەمین گۆڤاری تایبەت بە منداڵان لەلایەن کاربەدەستانی کۆماری کوردستان لە مەهاباد هاتە دەرکردن، کە ساڵەهای ساڵ بوو منداڵانی کورد بە هیوای لە دایك بوونی گۆڤارێك بوون بە زمانی زگماکی خۆیان، ئەویش گۆڤاری (گرو گاڵی منداڵانی کورد) بوو، کە یەکەمین ژمارەی لە (٢١ی نیسانی ١٩٤٦ز لە ١٥ لاپەڕەدا دەرچوو).

"گرنگی ئەم گۆڤارە لەوەیدایە، کە لە دوای دەرچوونی رۆژنامەی (کوردستان) لە قاهیرە (١٨٩٨ز)، بە ماوەی (٤٨) ساڵ واتە نزیك بە نیو سەدە،

---

[١٣] بۆ زیاتر زانیاری لە بارەی ئەم چیرۆکانە، بڕوانە: عەلائەدین سەجادی، هەمیشە بەهار، چاپخانەی مەعارف، بەغدا، ١٩٦٠.

ئەمە یەکەمین گۆڤاری تایبەت بە منداڵان بووە لە زمانی کوردیدا هەر چەند بە هەڵسەنگاندنی ئـەمڕۆ، چوار چێوە و شـێوازێك، کـە گۆڤـارێکی منـداڵان دەبێ هەیبێ لە (گڕ و گاڵی منداڵانی کورد)دا وە بەرچاو نەگیراوە، بـەڵام بـۆ ئەم سەردەم بۆ یەکەم جار هەنگاو لەم ڕێیەدا کارێکی سەرکەوتوو بووە جگە لـە بابەتگـەلی کێبـەرکێ و کایـە و ڕابـواردن، بـە زمـانێکی سـادە کـەڵکی بـەم بابەتانەی خوارەوەش بینیوە وتاری بلاوکردۆتەوە: شیعر، مێژوو، جوگرافی، ناسـاندنی گـەورە پیـاوانی کـورد، حەکایـەت و داسـتانی کـورد، وەرگێـرداروو، بابەتی پزیشکی و تەندروستی، بابەتی زانستی وریژمانی کوردی" {١٠١: ٢١٦}

(گڕوگـاڵی منـداڵانی کـورد)[١٤] نـرخ و بـەهای تایبـەتی خـۆی لـە مێـژووی ئەدەبی منداڵاندا هەبووە، ئـاواتی منـداڵانی هێناوەتـە دی، چیرۆکیش یـەکێك بـووە لـەو بابەتانـەی، کـە بایـەخی پێـدراوە لـەم گۆڤـارەدا، بـەڵام تـەنها سـێ ژمـارەی لێ دەرچـووە، لەگـەڵ کوژانـەوەی چـرای کۆمـاری کوردسـتاندا، ئـەم گۆڤارەش کۆتایی پێ هاتووە.

هـەر لـە بـاوەڕی بایەخـدان بـە ئـەدەب و چـیرۆکی منـداڵان، مامۆسـتا **(نەجمـەدین مـەلا)** لـە ڕۆژنامـەی(ژیـن)[١٥] دا ڕۆڵێکـی کاریگـەری هـەبووەو، خزمەتێکی چاکی منداڵانی کوردی کردووە، بەوەی هەفتانە لـەم ڕۆژنامەیـەدا چیرۆکێکی بە پێزی بۆ منداڵان دەنووسی و بڵاوی دەکردەوە. {٦٨: ٣٨}

کەواتە دەتوانین بڵێین لە نیوەی یەکەمی سـەدەی بیـستەم و بـە تایبـەتیش لە ساڵانی سیەکان بەولاوە، لە ژێر کاریگەری ئەدەبیات و ڕۆشـنبیریی وڵاتـانی دراوسێ و بێگانـەدا، هـەروەها شۆڕشـەکانی شـێخ مـەحموود و بەرزبوونـەوەی هەسـتی نەتەوایـەتی و ئاسـتی ڕۆشـنبیریی خـەڵکی کوردسـتان بـە گـشتی و هونەرمەندان بە تایبـەتی، لـەم ڕووەوە ئـەدەبیاتیش هـەنگاوێکی تـری بـەرەو پێشەوە ناو ژمارەیەکی زۆر لە شاعیر و نووسەران هاتنـە مەیـدان و لـە بـواری

---

[١٤] بـۆ ئـەوەی زانیـاری زیـاتر لـە ئاسـت هونـەرە ئەدەبیـەکانی نـاو گۆڤارەکـەو نووسـەرە دیارەکانی وەربگیرێت، بڕوانـە: د. همیـدادی حوسـێن، گۆڤاری گڕوگـاڵی منـداڵانی کـورد و سەرەتای ڕۆژنامەنووسی پەروەردەیی، ل٢٣

[١٥] ڕۆژنامـەی (ژیـن) یـەکێك بـوو لـەو ڕۆژنامانـەی، کـە لاپـەرەێکی بـۆ (بەشـی منـداڵان) تەرخان کردبوو.

ئەدەبی منداڵانیشدا ڕۆڵی خۆیان بینی، زۆربەی ئەو نووسەر و شاعیرانەش بەرهەمەکانیان لە شیعر و چیرۆك لە باوەشی ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بڵاودەکردەوە، بە تایبەتی دوای ئەوەی، کاروانی ڕۆژنامەوانی بەرەو پێشەوە چوو و ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆژنامە و گۆڤار کەوتنە مەیدان و بڵاوکرانەوە. ڕادەی ڕۆشنبیریی و خوێندەواریش بە کردنەوەی قوتابخانە و خوێندنگا لە زۆربەی شارەکاندا و ناردنی کوڕ و کچ بۆ خوێندن بەرزبووەوە.

ئەو نووسەر و شاعیرانە دەستیان بە دانانی سروود بۆ منداڵان و قوتابیان کرد، دواتر چەندین شیعری بە پێزیان بۆ منداڵان نووسی، کە لەگەڵ چێژ و دنیا و فەرهەنگی زمانی ئەواندا دەگونجان و بوونە مایەی دڵخۆشکەری منداڵان. لەوانە(بەرخەکەم، گۆرانی کەو، بەفر، جگەرتانین... و چەندێکی تری شاعیر (**گۆران**)[١٦]، هەروا چەند شیعرێکی بە پێزی تری شاعیرانی کورد **(بێ کەس، زێوەر، پیرەمێرد، ع.ع. شەونم، عومەر عەبدولرەحیم... تاد).**

بەم شێوەیە ئەدەبی منداڵان لەلای شاعیرو نووسەراندا بایەخی پێدراوەو هەر لە دوای قۆناغی فەرهەنگ دانان بۆ منداڵان بە شێوەی شیعر و نووسین و بڵاوکردنەوەی وتار لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا، ئینجا قۆناغی نووسین و هۆنینەوەی شیعر و سروودی بە پێز بۆ منداڵان لەلایەن ئەو شاعیرانەوە هاتە کایەوە.سالانی شەستەکان، واتە دوای تەمموزی ١٩٥٨ز، ڕۆژنامە و گۆڤارەکان ژینگەی بڵاوبوونەوەی ئەو شیعر و سروودانە بوون، کەواتە دەتوانین سەرەتای شەستەکان بەوە دانێین، کە شیعر دانان بۆ منداڵان زۆرتر بڵاوبووەوە، هەر لەم ساڵانەشدا بوو، کە چەند کتێبێکی تایبەت بە شیعری منداڵان بڵاوکرایەوە وەکو: (چرۆ، شێری ساختە ـی کاکەی فەللاح) و (جریوەی ـ ع. ع. شەونم) و (پاڵەانی دوارۆژ)، لە نووسینی عومەر عەبدولرەحیم و فەرەیدون عەلی ئەمین). {١٢١: ١٠٧}

حەمە ساڵح فەرهادی لە بارەی ئەو شاعیرانە و شیعری منداڵان نووسیویەتی: **"ئەو ڕێبازە ئەدەبیەی زێوەر دەربارەی شیعری منداڵان تا ئێستاش بەردەوامە و کەم شاعیری کورد هەیە شیعری بۆ منداڵان نەگوتبێ، بەڵام لە نێوان ئەو شاعیراندا، بێکەس و پیرەمێرد و گۆران و دوای ئەمانیش**

---

[١٦] بڕوانە: گۆران (دیوان)، محەمەد مەلا کەریم، ل ٤٢١ ـ ٤٣٣.

کاکەی فەللاح و فەرەیدون عەلی ئەمین و عەلی شەونم و لەتیف هەڵمەت و ڕۆستەم باجەلان، چەند شاعیرێکی دیکەش شوێن پەنجەیان لە شیعری منداڵاندا دیارە و باسکردنی ئەدەبی منداڵان بێ ناوهێنانی ئەمانە ناتەواو دەبێت." {٢١: ٥٨ - ٥٩}

زۆربەی ئەو نووسەر و ڕۆناکبیرانەی، کە لەم بوارەدا (**ئەدەبی منداڵانی کورد**)دا کاریان کردووە، ساڵانی حەفتاکان بە سەردەمی زێڕینی ئەدەبی منداڵانی کورد دادەنێن، بە تایبەتی دوای یانزەی ئازاری ١٩٧٠ز چاپەمەنی منداڵان زیاتر بایەخی پێدرا، بۆ یەکەمین جار گۆڤارێکی تایبەت بە منداڵان بە ناوی (ئەستێرە) بڵاوکرایەوە، جاری یەکەم لە سلێمانی وەکو پاشکۆیێکی گۆڤاری (ڕۆژی کوردستان)، کە لە نێوان ساڵانی(١٩٧٢ز - ١٩٧٤ز)دا دەرچوو، سێ ژمارەی لێ بڵاوکرایەوە.

ژمارە(یەك)ی (ئەستێرە) لە ساڵی ١٩٧٢ز دا دەرچووە و (٢٦) لاپەڕەیە، تیایدا لاپەڕە (١٢ و ١٣) چیرۆکێکی (کاوەی ئاسنگەر)ی تیایە، لاپەڕە (١٩)ەش هەڵبەستێکی (کاکەی فەللاح)ە بە ناونیشانی (عەبە خەو خۆش). لەگەڵ چەند ئامۆژگاری و چیرۆك و هەلبەستێکی تر. ژمارە (٢)ی ئەم گۆڤارە لە (ئەیلولی ١٩٧٢ز)دا دەرچوو بە(٣٠) لاپەڕە و، چەند چیرۆك و هەڵبەست و بابەتی تری ڕەنگاوڕەنگی منداڵانی بە خۆوە گرتووە، بۆ نموونە لە لاپەڕە (سێ) چیرۆکێکی سیناریۆداری تیایە لە ژێر ناونیشانی (ئەنجامی لاساری) لە نووسینی (رزگار شەوقی)، لاپەڕە (٤)ی چیرۆکێکی وەرگێڕدراوی تیایە بە ناوی (ڕاوکەری ئەستێران) لە وەرگێڕانی (شاکر فەتاح). ژمارە (سێ)ی گۆڤاری ئەستێرە، کە دوایین ژمارەی ئەستێرەی یەکەمە، لە (شوباتی ١٩٧٤ز) دادەچووەو بە هەمان شێوەی ژمارە (١) و (٢)، بایەخی بە ئەدەب و چیرۆکی منداڵان داوە. ئەم گۆڤارە (ئەستێرە) بۆ جاری دووەم گواسترایەوە بەغدا و وەك پاشکۆیەکی گۆڤاری (ڕۆژی کوردستان) ساڵی ١٩٧٥ز، ئەم جارە دوو ژمارەی لێ بڵاوکرایەوە.بەڵام ژمارە (٢)ی لەلایەن میرییەوە، دەستی بەسەر داگیرا. ئەم دوو ژمارەیەش بایەخێکی زۆری داوە بە چیرۆك و ئەدەبی منداڵان لە بڵاوکردنەوەی چەند چیرۆك و هەڵبەستێکی بە پێز. {١٠٨: ٢٤٣ - ٢٥٠}

گۆڤار و ڕۆژنامەكانی ئـەو سـەردەمە (سـاڵانی شەسـت و حـەفتاكان)، وەكـو (برایی - برایەتی، ژین، هاوكاری، بیری نوێ، بەیان، پەروەردەو زانست...تاد)، كـە هەمیـشە لـە پەرەسـەندن و خزمـەتكردنی ئـەدەبی كوردیـدا بەشـداریان كـردووە، ئـەم خزمەتكردنـە ئـەدەبی منداڵانیـشی گرتۆتـەوە. هەرچـەندە بـە تەواوی حـەز وئـارەزووی منـداڵانیان تێـر نـەكردووە، بـەڵام كـەم یـان زۆر بـە هەڵبەسـت و چـیرۆكی بـە پێـز و وتـار و ئامۆژگـاری ڕۆڵێكـی گرنگیـان لـە چاوكردنەوەو ڕۆشنبیر كردنی منداڵاندا هەبووە.

لەوانـە ڕۆژنامـەی (بـرای - برایـەتی) بابـەتی منـداڵانی جارجـارە بـە جیـا، جاروباریش لەگەڵ بابەتەكانی ئافرەتان لە گۆشەی (ئافرەت و منـداڵ)دا بـاس كردووە.سەبارەت بە چیرۆك، ئەم گۆڤارە لە چەندین ژمارەدا بابەتی چیرۆكی خۆماڵی و وەرگێڕداروی بە ناوەڕۆكی جۆراوجۆر بۆ منـداڵان بـڵاو كردۆتـەوە، هەر بۆ نموونە:

چـیرۆكی (مەترسـن) یەكێكـە لـەو چـیرۆكانەی، كـە نووسـەرەكەی لەسـەر زمـانی ئـاژەڵان بـاس لـە دیـاردەی تـرس دەكـات و، چـەند ئامۆژگارییـەك بـۆ منداڵان دەخاتە ڕوو. {١٢٤: ١٠}

هەروەها (ئیبراهیم قادر جاف)چەند چیرۆكێكی بۆ منداڵان لـە برایـەتی دا نووسیوە، لە وانە چیرۆكی (بۆڕبـۆڕێن) كـە نووسـەر تیایـدا بـاس لـە سیفەتی خـۆ بـە زل زانـین و لـەخۆ بـایی دەكـات و كەسـایەتیەكانی نێـو چـیرۆكەكە بریتین لە كەسایەتی ئاژەڵ. {١٢٢: ٨}

جگـە لـە چـیرۆكی خۆمـاڵی، زۆر جـار لـە ڕۆژنامـەی برایـەتی چـیرۆكی وەرگێڕدراویش لەلایەن نووسـەرانەوە بڵاوكراوەتـەوە، شـوكور مـستەفا چـەند چیرۆكێكی نووسەری بولغاری (ئەنگیل كرالیچیف)ی لـە توركیـەوە بـۆ كوردی وەرگێڕاوە. هەروەها كوردستان موكریانی چەند چیرۆكێكی نووسەری ڕووسـی (تۆڵستۆی) بۆ كوردی وەرگێڕاوە و لە (برایەتی)دا بڵاوكردۆتەوە.

گۆڤاری (بەیان)یش گۆشەیەكی تایبەتی لە ژێر ناوی (چیرۆك بۆ منـداڵان) هـەبوو، كـە نووسـەری ئـەم بەشـە مامۆسـتا (ن.ع)ەولـە زۆربـەی ژمارەكانـدا چـیرۆكێكی جـوان و بەكـەڵكی لـە زمـانێكی بێگانـەوە بـۆ سـەر زمـانی كـوردی وەرگێڕاوە. {٦٨: ٢٩}

ڕۆژنامەی (هاوکاری)یش لە نێوان ساڵانی (١٩٧٠ز - ١٩٧٤ز)دا، تیشکی خستۆتە سەرچەند بابەتێکی هەمەڕەنگی ئەدەبی منداڵان، لە وتار و لێکۆڵینەوە و شیعر و نیگار و شانۆ و چیرۆك. بۆ نموونە کوردستانی موکریانی، یەکێکە لەو نووسەرانەی، کە لەو ماوەیەدا، نزیکەی (هەشت) چیرۆکی لە (هاوکاری)دا بڵاوکردۆتەوە، لەوانە (دەنکە نۆك، شێر و ڕێوی، چیرۆکێك، بازنە و ملوانکە، قەلەڕەشە، کووپەڵە ئاو، مریشکە قووڵە، هەڵۆ و تاوس) {٧٥: ٧٩ - ٨١}

دەتوانین بڵێین شیعر و چیرۆکی منداڵان لە ساڵانی حەفتاکاندا، هەنگاوێکی چاکیان هاویشت و زیاتر لەویست و ئارەزووی منداڵانی کورد نزیك بووەوەو چەند کۆمەڵە شیعرێکیش هەر لەم ساڵانەدا بۆ منداڵان بڵاوبوونەوە لەوانە (شاهۆ ـ عوسمان هەورامی)، (ورشە ـ جەمال نوری)، (پیاوە بچکۆڵەکە شیعر و چیرۆکە ـ فەرەیدون عەلی ئەمین)، (کارژۆڵە ـ فەرەیدون عەلی ئەمین)، (جگەرگۆشەکان ـ کاکەی فەللاح)، (جوانترین دێ ـ لەتیف هەڵمەت).. هتد. کاروانی نووسینی ئەدەبیاتی منداڵان لە هەشتاکانەوە زیاتر برەوی سەند... لێرەدا هەندێ لەو کتێبانە دەست نیشان دەکەین، کە لەم ماوەیەدا چاپ و بڵاوکراونەتەوە: (سۆلین - ڕۆستەم باجەلان)، (بەهەشتی منداڵان ـ دایکی سۆلاڤ)، (چۆلەکە پاساری ـ کاکەی فلاح)، (ئارەزوو ـ وتار و شیعر و چیرۆکە بۆ منداڵان ـ سروە و مەریوان نوری دزەیی)، (دەنگخۆشترین مەل ـ لەتیف هەڵمەت)، (باخچەی منداڵان ـ ڕۆستەم باجەلان)، (پیرێکی ڕیش درێژ بوو ـ فەرەیدون عەلی ئەمین)، (خەرمانلۆغە ـ ئیبراهیم شوان)، (پشکۆ ـ ئەحمەد ڕێبوار)... هتد {١٢١: ١٠٨}

٣- چیرۆکی منداڵان لە شێوەی نامیلکە یان کتێب لە سەرەتاوە تا ساڵی ١٩٩١:

پێشتر بە شێوەیەکی گشتی و خێرا باسی ئەدەبی منداڵانی کوردی و هەندێ نموونەی چیرۆکمان کرد، کە لەلای نووسەرانمان لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بڵاوکرابوونەوە. ئێستاش ئاماژە بەو چیرۆکانە دەکەین، کە بە

شـێوەی نامیلکـە یـان کتێـب (لـە سـەرەتاوە تـاوەکو دوای راپـەڕینی[١٧] ١٩٩١ز) بڵاوکراونەتەوە و بە چاپ گەیێنراون.

ئەگـەر چـی تـا ئێـستا نووسـەر و لێکۆڵـەرانی بـواری چیرۆك بـە گـشتی و چـیرۆکی منـداڵان بـە تایبـەتی، لەسـەر ئـەوە رێـك نەکـەوتوون، کـە یەکـەم چیرۆکی کوردی، کە بۆ منداڵان نووسـرابێت کامەیـە و کـەی نووسـراوە، بـەڵام نووسـەر (نـەوزاد عـەلی ئەحمـەد) پێـی وایـە لـە ڕووی مێژووییـەوە کـۆنترین چـیرۆك، کـە بـۆ منـداڵان نووسـرابێت بریتیـە لـە چیرۆکی (کەڵـەکۆك)[١٨] لـە نووسینی (عیسا عەلی)، ئەم چیرۆکە لە ساڵی ١٣٤٥ی کۆچی لـە یـەکی شـەعبان لـە چـاپخانەی (زاری کرمـانجی) بـە شـێوەی کرمـانجی ژوورو چـاپ کـراوە. {٧٦: ٣٦}.

ناوەرۆکی چیرۆکەکە کۆمیدیـە و بـەم شێوەیە دەست پـێ دەکـات: هـەبوو نەبوو چ لە خوای گـەورەتر و چ لـە مرۆیـان درۆزنـتر نـەبوو، سـاڵێکی لـە نێـو ساڵاندا ماڵی ئێمە و هەموو دراوسێکانمان تێکـرا ڕەشماڵیـان لـە (مێرگـەمیرێ) هەڵدا بوو، دەوار و ئاژەڵی ئێمە زۆر قەڵە و ببوون، چونکە ئێمە بـەهارێ زوو سەرکەوتبووینە زۆزانان (کوێستانان) بەبێ سەر ئێشە و تەشقەڵە لـە دەرگـای رەوانـدزێ تێپـەریی بـووین. (گەلاوێـژ) هـەڵات و هـاوین دوایـی هـات و هـەوا

[١٧] (دوای راپەڕین) قۆناغێکی جیاوازە لەگەڵ ساڵانی پێش خۆی و ژمـارەی چیرۆك تیایـدا سـنووردار نییـە. ئەمـە لـە لایـەك، لـە لایـەکی تریـشەوە، ئـەو بـارودۆخ و هۆکارانـەی کـە رێخۆشـکەرو گونجاو بـوون بـۆ بڵاوکردنـەوەو پەرەسـەندنی (چـیرۆکی منـداڵان)، هۆکـار و ژینگەیـەك بـوون جیـا لەگـەڵ سـاڵانی پـێش راپـەڕین. بۆیـە ئێمـە چـیرۆکەکانی (دوای راپەڕینی ١٩٩١ز) لە بابەتێکی سەربەخۆ بە جیاواز لەگەڵ ساڵانی تر ئاماژە پێ دەکەین.

[١٨] چـیرۆکی (کەڵـەکۆك) سـەرەرای یەکـەم چـاپی، هـەروەك لەسـەرەوە دا ئاماژەمـان پێـدا، لەبەر گرنگی و بایەخی دوو جاری تـر لـە چاپ دراوە لەلایـەن (گیـوی موکریـانی)، چاپی دووەمی ئەم چیرۆکە، گیوی موکریانی خستۆتە سەر دیالێکتی کرمانجی خـواروو و لـە ژێـر ناونیشانی (کەلەباب) لە ساڵی ١٩٦٢ز لە هەولێر چاپی کردووە، چاپخانەی کوردستان، چاپی سـێیەمی ئـەم چـیرۆکە، لەسـەر ئـەرکی (گیـوی مۆکریـانی) دیـسانەوە لـە ژێـر ناونیـشانی (کەلەباب) لە سـاڵی ١٩٧٣ز لـە هـەولێر لـە چاپخانەی کوردسـتان لـە چاپ دراوە. بـۆ ئەمـە بڕوانە: مستەفا نەریمان، بیبلۆگرافیای کتێبی کوردی ١٧٨٧ز ـ ١٩٧٥ز، ل ٢٢٤.

فێنك بوو، ڕۆژێکی لە پێش ڕەشماڵان چەند ڕیش سپیێك کۆببونەوە کردیانـە باس و خواسی کاروانی خووێیە و بڕیاریانـدا لەسـەر ئـەوەی، کـە ڕۆژی پێـنج شەممە لە ماڵێ وەڕێ بکەون. هـەموویان سـەروبەری کاروبـاریی خۆیـان کـرد، ئەویی ئەسپی هەبوو ئەسپ، ئەویی کەری هەبوو کەر، ئەویی ئێستری هـەبوو ئێـستر ئـەویی گـای هـەبوو گـا، منـیش بـۆپێڕۆ (بارەبـەر) تـەنها کەڵـەبابێکم هەبوو بەناو ماڵی دەرواسێیاندا گەڕام، یـەکێك تەنگـە، یـەکێك پـاڵوو، یـەکێك هەوسـاریی دامـێ بارەبـەری منـیش دروسـت بـوو، دەمـێ بـارکردنێ داهـات، هەرکەسەی لە ماڵی خۆی دەرکەوت و غاری دا منیش هێنـدێکم دان (چـیینە) لە گیرفانی خۆم کرد بە قد قد بانگی کەڵەشێرەکەی خـۆم کـردە بـەر دەرکـی ماڵێ و جل و جۆڕم کرد و خۆم هاویشتە سەر ملی...، بـەم شـێوەیە نووسـەر لە گێرانەوەی چیڕۆکەکەیدا بەردەوام دەبێت و دوایی باس لـەوەی دەکات، کـە کەڵەبابەکەی چی کردووە و چی بەسەرهێناوە، لە جێگایەکی تردا بـاس لـەوە دەکـات کاتێـك، کـە دەگەڕێتـەوە ماڵـەوە، سـەیری پـشتی کەڵەبابەکـەی دەکا و دەبینێ برینـدار بووە. گوایە بە گوێزی هینـدی چاك دەبێتـەوە، بۆیـە بـۆ ئـەم مەبەستە دەچێتە مـاڵی ئاغـا و لـە ئاغـا ژنـی پرسـی: لـە ڕێگـای خودادا هـیچ کاکڵە گوێزی هینـدی هەیـە کـەمێکم بـدەنێ بـۆ دەرمـان؟ ئاغـا ژن گـوتی: بـە خودا پێرار پسپۆڕانی ئێمە بۆ کاوڕ فرۆشـتنێ چـوو بوونـە موصـلێ شـتێکیان لەگـەڵ خۆیـان هێنـابۆوە وەکـو سـەرکی مـەیمونی وابـوو، ئێمـە هـەمووومان سەرسام بووین لە پاشان گوتیان ئەوە گوێزی هیندیە و شکاندیان هەرکەسـەی هێندێکی لێ خوارد کەمێکیشیان دا بەمن، دابـزانم لـە بـن ددانم مایـە؟... بـە هەر جۆرێ بێ لە نێو ددانەکانی دا هێندەی لەپەیەکی کاکڵە گوێز هاتە دەرێ شـایانی سوپاسـە، کـە خـودا کـەس لـەبیر ناکـات... بـەم جـۆرە بـە شـێوازێکی کۆمیدیانە و بەشتی سەیر سەیر لەسەر چیڕۆکەکەی بەردەوام دەبێت و دواتر پشتی کەڵەبابەکەی بەو گوێزی هیندییە دەرمان دەکات و بـەرەڵلای دەرەوەی مـاڵێ دەکـات، سـبەینێ، کـە تەماشـا دەکـات، دار گوێزێـك لەسـەر پـشتی کەڵەبابەکەی ڕوواوە حەوت لقیشی لێ پەیدا بووە. لە کۆتاییدا نووسەر دەڵێت (خوا ماڵی درۆزنی کاول کات)[١٩].

---

[١٩] بڕوانە: عیسا عەلی، کەڵـەباب، وەرگێرانـی بـۆ سـەر دیـالێکتی کرمـانجی خـواروو، گیـوی

ئەگەر چی ناوەرۆکی ئەم چیرۆکە واقیعی نییە و زیاتر خەیاڵییە، بەڵام منداڵان ئارەزووی ئەم چیرۆکانە دەکەن، بە تایبەتی منداڵانی قۆناغی یەکەم، کە لە تەمەنی ٣ - ٥ ساڵی دان، هەروەك ئازاد عەبدولواحد دەڵێ: "**نووسەری ئەدەبی منداڵان بە خەیاڵە خولقێنەرەکەی خۆی، ڕووداوەکانی چیرۆك دروست دەکات، مەرج نییە ئەو ڕووداوانەی دەیانخاتە بەردەمیان واقیعی بن، واتە تەنیا لە ڕێگەی عەقڵ و مەنتیقەوە ناچێتە ناو دنیای سەراسیمەی منالّ، بەڵکو لە زۆربەی قۆناغەکانی تەمەنی منالّدا خەیالّ دەکاتە ڕەگەزە سەرەکیەکە.**" {٨٠: ٩٨}

دووەم چیرۆکی منداڵان، کە لە ئەدەبی کوردیدا نووسرابێت، لە ڕووی مێژووییەوە بریتیە لە چیرۆکی (خۆشی و ترشی)، کە لە ساڵی ١٣٤٦ی کۆچی، کە دەکاتە ١٩٢٧ی زایینی لە لایەن حوسێن حوزنی موکریانی لە چاپخانەی ڕەواندوز چاپکراوە، کە چیرۆکێکی فۆلکلۆریە و لەسەر زمانی گیانداران بۆ منداڵان نووسراوە، گفتوگۆیەك لە نێوان گورگ و مەڕ و بزنێك پێشان دەدات[٢٠].

بۆ زیاتر سەلماندنی قسەکانمان، عومەر مەعروف بەرزنجی لە بیبلۆگرافیای چیرۆکی کوردی دا، کە باس لەسەرەتاکانی چیرۆکی کوردی دەکات دواتر دەڵێت: "**چەند بابەتێکی سادەی تریش بڵاوکراونەتەوە لەسەر شێوەیەکی کۆن و بەچەشنی چیرۆکێکی گوێ ئاگردان، کە (بزنۆکە و مرۆکەی)ی (حسین حوزنی موکریانی) (١٨٩٣ز ـ ١٩٤٧ز) لە پێش هەموویانەوە لە بنەڕەتا بۆ منداڵان رێك خراوە، نووسەر هاتووە لەم چیرۆکەیدا گورگ و مەڕ و بزنی کردووە بە پاڵەوانی چیرۆکەکە و لەسەر ئەم پێوەدانە باسێك بۆ منداڵانی کورد دەگێڕێتەوە، کە سەرتاپا پەند و عیبرەت و ئامۆژگاری بەجێیە، لەلایێکی ترەوە پێویستە ئەو راستییەش بدرکێنین، کە فۆلکلۆری کورد لەم قۆناغەدا کەرەستەی زۆربەی بابەتەکان بووە**" {٥٢: ٤٠ - ٤١}

مۆکریانی، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ـ ١٩٦٢ز.

[٢٠] بڕوانە: حسین حوزنی موکریانی، (خۆشی و ترشی) یان (بزنۆکە و مەڕۆکە)، زاری کرمانجی، ڕەواندوز، ١٩٢٧ ز.

له ساڵانی سییەکاندا "**شاکر فەتاح چیرۆکی (خانووی تازە)ی کردووە بە کوردی، کە چیرۆکێکی کامل گەیلانییە بۆ منداڵان. هەم دیسان شاکر فەتاح یەکەم کۆمەڵە چیرۆکی منداڵانی بە ناوی (چیرۆك بۆ منداڵان) لە ساڵی ١٩٣٥ز دا لە بەغدا بە چاپ گەیاندووە، کە ئەم کۆمەڵە (٨) چیرۆکن، کە لەسەر زمانی گیانداران نووسراون و سەردەمێك لە پەڕاوە کوردییەکانی قوتابخانەکاندا خوێندراون.**" {٦٨: ٢٨}، {٥٧: ٦٧}

ساڵانی چلەکان لەگەڵ بەرەو پێشچوونی بزاڤی رۆژنامەوانی و لەسایەی هەردوو گۆڤاری (گەلاوێژ) و (دەنگی گێتی تازە) هەروەك لە پێشتردا باسمان لێوە کرد، چیرۆکیش هەنگاوێك بەرەو پێشەوە چوو، بەڵام چیرۆك لەشێوەی کتێب تەنها یەك کتێبمان بەرچاو دەکەوێت لەو ساڵەدا ئەویش، (هاوڕێی منداڵ)ی شاکر فەتاحە، کە چیرۆکێکی بۆ منداڵان تیایە ئەویش (شاگردی سەرکەوتوو)ە[٢١].

ساڵانی پەنجاکان، دوو کتێب لە شێوەی چیرۆك بە چاپ گەیەنراون، ئەوانیش یەکێکیان (ئەهمەدێ عەگیت)ی کارلین چەچانییە، کە پێك هاتووە لە چەند پارچە هەڵبەست و چیرۆکی کورت کورت بۆ منالان، بە وێنەی رەنگا و رەنگ رازاوەتەوە لە ساڵی ١٩٥٨ز. هی دووەمیشیان، نامیلکەی (ئاشتی)، کە نیقابەی مامۆستایانی سلیمانی بلاویان کردۆتەوە لە ساڵی ١٩٥٩ز، ئەم نامیلکەیە لەچەشنی چیرۆککدایە و باسی ئاشتی و خراپی شەڕ دەردەبرێ. {٧٤: ١٠٣، ١٠٨}

لە شێستەکانیشدا گرنگیەکی زیاتر بە چیرۆك دراوە، لەوانە چیرۆکی منداڵانیش، ئەو چیرۆکانەی لەو ماوەیەدا بە شێوەی کتێب و نامیلکە دەرچوون ئەمانەی خوارەوەن، کە لەم خشتەیەدا ریزم کردوون:

---

[٢١] شاکر فەتاح، هاورێ ی منداڵ، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، ١٩٤٨ز.

تێبینی	شوێن و ساڵی چاپ	کتێب/ نامیلکە	نووسەر
ئەم نامیلکەیە تەنها لە یەك چیرۆك پێك دێت و قەوارەکەی درێژە و فۆلکلۆرییە، (٢٢) لاپەڕەیە {٦٧: ٧٥}	سەلمان ئەعزەمی، بەغدا، ١٩٦٧ز	گۆرنە تەڵە	رەمزی قەزار
شەش وردە چیرۆکە بۆ منداڵان و لە (١٦) لاپەڕە پێك دێت. {٧٤: ١٤٩}	سەلمان ئەعزەمی، بەغدا، ١٩٦٧ز	مام رێوی	عومەر عەلی ئەمین
لە چوار چیرۆك پێك هاتووە و بە زمانی گیاندارن نووسراوە، (٢٤) لاپەڕەیە {٦٧: ٧٧}	کامەران، سلێمانی، ١٩٦٧ز	چاڵاك	فازل محمد عزیز قەفتان
چیرۆکەکە بۆ منداڵان و باس لە راستی و ئازایەتی دەکات و (٢٤) لاپەڕەیە.	سەلمان ئەعزەمی، بەغدا، ١٩٦٧ز	راستی و ئازایی	رەمزی قەزاز[٢٢]
چەند کورتە چیرۆکێکە بۆ منداڵان، (٢٤) لاپەڕەیە {٧٤: ١٧٢}	کامەران، سلێمانی، ١٩٦٩ز	من کێم؟	فازل قەفتان
کۆمەڵە چیرۆکێکی بولغاریە، کە (١١) چیرۆکە و (٨٦) لاپەڕەیە، دەقا و دەق وەرگێڕدراوە بۆ کوردی {٦٧: ٧٨ - ٧٩}	سەلمان ئەعزەمی، بەغدا، ١٩٦٩ز	دنیا و چیرۆك بۆ منداڵان	(ئەنگیل کرالیچیف) لە تورکیەوە شوکر مستەفا کردویەتی بە کوردی

[٢٢] رەمزی قەزاز، راستی و ئازایی، چاپخانەی سەلمان ئەعزەمی، بەغدا، ١٩٦٧ز.

سالانی حەفتاکان "**چیرۆکی منداڵان، جووڵانەوەیەکی چاکی بەخۆی بینی، هەنگاوەکانی ئەم قۆناغە پڕ سوودترین لە رووی جۆری بابەت و تەکنیکی چیرۆك و زمان و دەروونی منداڵ و لایەنی پەروەردەیی، چەند کتێبێکیش وەکو کۆمەڵە چیرۆك بۆ منداڵان بلاوکرانەوە**" {٧٦: ٤٠}

ئەم کتێب و نامیلکانەش، لە خشتەی خوارەوەدا دەخەینە پێش چاو:

نووسەر	کتێب/ نامیلکە	شوێن و ساڵی چاپ	تێبینی
رەزا شوان	هەڵەشەیی	ئەعزەمی، بەغدا، ١٩٧٠ز	چیرۆکێکە بۆ منداڵان (٣٢) لاپەڕەیە.
فەرەیدون عەلی ئەمین	پیاوە بچکۆڵەکە	ئەعزەمی، بەغدا، ١٩٧٢	(٧) چیرۆکی بۆ منداڵان تێدایە، (٤٨) لاپەڕەیە، {٢٤: ٢٧٩}
بەشی هۆی فێرکردن لە بەرێوەبەرایەتی گشتی خوێندنی کوردی	پاکژی	المؤسسة العراقية للطباعة، بەغدا ١٩٧٤ز	چیرۆکێکە بۆ منالان، لەسەر سوودی خۆ پاك گرتن دەدوێ، وێنەی رەنگا ورەنگی تیایە، ١٢ لاپەڕەیە {٧٤: ٢٣٧}
محەمەد عەبدە	شێرکۆی نەبەز	دار الحرية، بةغدا، ١٩٧٥ز	چیرۆکێکە بۆ منداڵان، وێنەکانی رەنگا ورەنگ و سەرنج ڕاکێشن، ٢٢ لاپەڕەیە {٦٧: ٨٠}
عەبدوڵڵا کەریم مەحموود	سروودی شادمانی	کوردستان، هەولێر، ١٩٧٨ز	لە نۆ چیرۆکی پڕ بەهای منداڵان پێك دێت

تێبینی	شوێن و ساڵی چاپ	کتێب/ناميلكه	نووسەر
له دوو چیرۆك پێك دێت، (دڵ لەگوڵ ناسکترە)، (ڕێوی فێڵباز)٠	دار الحريـــــة، بەغدا ١٩٧٨ز	دڵ له گوڵ ناسکتره	عومەر عەبدولرەحیم[٢٣]
لـه (٧) چیرۆکی منـدالان و کۆمەڵـه شیعرێك پێکهاتووه	الحوادث، بەغدا، ١٩٧٩ز	جوانترین دێ	لەتیف هەڵمەت[٢٤]
{٧٦: ٤٠}	زانکۆی سلێمانی، ١٩٧٩ز	گوڵە باخ	کەمال میراودەلی
{٧٦: ٤٠}	چاپخانەی کاکەی فەلاح، سلێمانی، ١٩٧٩ز	کـــاروان و ئەستێره	گـــاهر صـــالح سەعید

سالانی هەشتاکان، ڕەوتی ئەدەبی مندالان بەردەوام بوو، ژمارەی ئەو چیرۆکانەی لەم قۆناغە دا بۆ مندالان نووسراون و چاپ کراون لە شێوەی نامیلکە وکتێب لە زیاد بووندا بوو، لەوانەش:

تێبینی	شوێن و ساڵی چاپ	کتێب/ناميلكه	نووسەر
کۆمەڵە چیرۆکێکی مندالانە (١١) چیرۆك دەگرێتە خۆی.	راپەرین، سلیمانی، ١٩٨٠ز	قولەمەیتەر	عەزیزی مەلا ئەحمەدی ڕەش[٢٥]
لـه (٦) کورتـه چیرۆکی فۆلکلۆری پێك دێت، {٢٤: ٣٤١}	دەزگای رۆشنبیری، بەغدا، ١٩٨١ز	زێرین و کاڵی	جەمال نوری
(١١) چیرۆك دەگرێتە خۆی	علاو، بەغدا، ١٩٨١ز	گوڵەبەرۆژە	مـــــەم و ئافەرین[٢٦]

---

[٢٣] عومەر عەبدولرەحیم، دڵ لەگوڵ ناسکترە، چ. دار الحرية، بەغدا ١٩٧٨.

[٢٤] لەتیف هەڵمەت، جوانترین دێ، چ. الحوادث، بەغدا ١٩٧٩.

[٢٥] عەزیزی مەلا ئەحمەدی رەش، قولەمەیتەر، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی، ١٩٨٠.

مەولود ئیبراهیم حەسەن	وریابن خەوتان لێ نەکەوێ	بەغدا، ١٩٨١ز	کورتە چیرۆك بۆ مێرمندالآن، له (٦) کورته چیرۆك پێك دێت {٢٤: ٣٤٤}
لەتیف هەڵمەت	دەنگ خۆشترین مەل	نەورەس، ١٩٨٣ز	لە (٦) چیرۆکی مندالآن پێك دێت، {٧٦: ٤٠}
صدیق خالد هروری	هێلینك	رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٨٤ز	کۆمەلە چیرۆکێکی مندالآنه ژمارەیان دەگاته (١٢) بە شێوەی کرمانجی ژوورو بە دەست نووسراوەتەوە، دواتر دەستنووسەکە کۆپی کراوە {٢٤: ٣٣٢}
تایەر سالح سەعید	گوندەکەمان	علاء، بەغدا، ١٩٨٧ز	(٨) چیرۆکی مندالآن بە خۆوە دەگرێت {٢٤: ٣١٢}
ئیسماعیل رۆژبەیانی[٢٧]	شەمشەمە کوێرە	چاپخانەی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر، ١٩٨٨ز	کۆمەڵە چیرۆکێکی مندالآنە لە (٣٠) چیرۆك پێك دێ.
نوری سەعید قادر	گوڵ و هەنگ	الشرکة العراقیة للطباعة الفنیة المحدودە، ١٩٨٩ز	له(٨) چیرۆك بۆ مندالآن پێك دێ، (ئیسماعیل تەنیا) له گۆڤاری کاروان بەسەری کردوونەتەوە و له چەند لایەنێك باسی کردوون. {٨٣: ٥٥ - ٥٩}
جەزا عەلی ئەمین	پەپوولە	بەغدا، ١٩٨٩ز	{٧٦: ٤٠}

دەتوانین بلێین هیچ یەکێك لەم نووسەرانە، نووسەری تایبەتی مندالآن نەبوون، بلێین تەنها بۆ ئەوانیان نووسیبێ، بەشێوازێکی پەروەردەیی و لە تایبەتمەندێتی و بیرو بۆچوونی ئەوان لایان نەدابێ و پسپۆری دەروونی

---

[٢٦] مەم و ئافەرین (محەمەد مەولود مەم و ئافەرینی خیزانی)، گولەبەرۆژە، مطبعة علاء الدین، بغداد، ١٩٨١.

[٢٧] ئیسماعیل رۆژبەیانی، شەمشەمە کوێرە، چاپخانەی بەرێوەبەرایەتی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر، ١٩٨٨.

منداڵ بووبن، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا منداڵانیان لەیاد نەکردووە و هەستیان بەوە کردووە، کە منداڵان لەو وڵاتەی ئێمەدا هەتیوی ئەدەبن، ئەمەش نەك هەر ئەو کات، بەڵکو تا ئەو ساڵانەی دواییش کورد نووسەرێکی تایبەتی نەبووە، کە هەموو بەرهەمەکانی بۆ منداڵ و جیهانەکەی تەرخان کردبێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نووسەرانمان ڕۆڵێکی باشیان هەبووە و تا رادەیەك ئەم کەلێنەیان پڕ کردۆتەوە.

ئەم نووسەر و شاعیرانەش، کە لێرەدا ئاماژەمان پێکردن دەتوانین بڵێین **"لە داهێنانەکانیاندا سەرەتای ئەدەبی تازەی منداڵان دەستی پێکردووە و لەم بووارەدا کاریان کردووە، کە ڵکێکی تەواویشیان لە فۆلکلۆری کوردی وەرگرتووە و پاش ڕێك و پێك تر کردن و داهێنانی هونەری بەهرەدارانە دایانڕشتۆتەوە."** {٧٣: ٦٦، ١٠٧}

بێگومان ئەمەش شتێکی ئاساییە چونکە فۆلکلۆر کەرەسەیەکی فراوان و دەوڵەمەندە بۆ لێکۆڵینەوەی ژیان و زمان و مێژووی هەموو میللەتێك و ئەدەبیاتناسانیش بایەخێکی گەورەیان داوە بە فۆلکلۆر، هەروەك گۆرکێ دەڵێت: **"لە ڕووی بەرهەمەوە یەکەم فەیلەسوف و شاعیر میللەت خۆیەتی، هەر ئەویش بەرهەم هێنەر و خولقێنەری ئەو هەموو هۆنراوە و داستانەیە، کە لە کەڵچەری جیهاندا هەیە و بناغەی ئەدەبیش لە فۆلکلۆر واتە لە ئەدەبی خەڵك دایە. فۆلکلۆر کەرەسەیەکی خاوەی مەزن و سەرچاوەیەکە بۆ هەموو شاعیران و نووسەران."** {٥٣: ٩}

ئەو چیرۆکنووسانەی، کە باسمانکردن ئەگەرچی ئەوانە بوون، کە بەردی بناغەی ئەم ژانرە ئەدەبییەیان دامەزراند و بە قەڵەمی ئەوان چیرۆکی منداڵانی کوردی سەری هەڵدا، بەڵام لەڕووی ژمارەوە دەتوانین بڵێین لە خانەی دەیان دەرناچن، ئەمە جگە لەوەی ئەم چیرۆکانە لە ڕووی ناوەڕۆك و تەکنیکیەوە چەند کەموکوڕی و ناتەواوییەکیان تێدا بەدی دەکرێت، ئێمە لێرەدا مەبەستمان هەموو چیرۆکەکان نییە، چونکە هەندێك چیرۆك ڕەنگە بەر ئەم کەموکوڕیانە نەکەون و لە ئاستێکی سەرکەوتووبن، بەڵام لەهەندێکیاندا زمانێکی ئاڵوز و قورس لە وشەی داتاشراو بەکار هاتووە، وەکو ئەوەی بۆ گەوران نووسرابێت وایە و لە فەرهەنگی زمانی منداڵەوە دوورە، چونکە منداڵانیش وەکو چین و توێژەکانی تری کۆمەڵ فەرهەنگی تایبەت بە

خۆیان هەیە، بۆیە دەبێت نووسەری منداڵان هەوڵ بدەن وشەو زاراوەکان لە فەرهەنگی ئەوانەوە وەربگرن، ئەمە جگە لەوەی چیرۆکەکان ئاماژەیان پێ نەکراوە ئاخۆ بۆ چ قۆناغێکی تەمەنی منداڵ دەست دەدات و بابەتەکانیش هەمەجۆر نین و نووسەران بە چەند بابەتێکی دیاری کراوەوە نووساون. هیچ یەکێك لەم چیرۆکانەی ئاماژەم پێکردن جۆرەکەی دیاری نەکراوە، ئا خۆ چ جۆرێکی چیرۆکی منداڵانە، چونکە چیرۆکی منداڵان چەند جۆرێکی هەیە، بەڵام ئەمانە جۆرەکانیان تێکەڵاو کردووە، یان زۆربەی چیرۆکەکان بە شێوەیەکی وشك و بێ وێنە و ئاڵا و واڵا بە چاپ گەیێنراون و لایەنی دەروونی و ئارەزوو و چێژی منداڵ تیایاندا فەرامۆش کراوە، بەڵام گومان لەوەدانییە لەگەڵ ئەوکەموکوڕیانەی، کە ئێستاش لە هەندێ نموونەی چیرۆك و ئەدەبی منداڵاندا بە دی دەکرێت، کە چی چیرۆك و ئەدەبی منداڵانی کوردی بە پلە و ئاستێکی چاك گەیشتووە، بەرەچاوکردنی ئەو بارودۆخە نالەبارەی، کە میللەتەکەمان تێی کەوتووە، کە ڕەنگە ئەم باروودۆخە هۆکارێکی گەورەی ئەو کەموکوڕیانە بێت، بە تایبەتی کەموکوڕییە تەکنیکییەکان.

ئێستا ئەوەی ماوە بڵێین ئەوەیە، ئێمە جگە لەو کتێب و نامیلکانەی، کە باسمان لێوەکردن، دوو کتێبی گرنگی تر هەن، کە شایەنی ئەوەن ئاماژەیان پێ بکرێت ئەوانیش:

١- **محەمەد ڕەشید فەتاح، ئەدەبی منداڵان و نموونە و لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی منالانی:-** کتێبێکی قەبارە مامناوەنجیە، لە (٣٨) لاپەڕە پێك دێت، نووسەر تیایدا باس لە گرنگی ئەدەبی منداڵان لە ژیانی منداڵدا دەکات و هەندێ سیما و خاسیەتی تایبەت و گرنگی ئەدەبی منداڵان دەخاتە ڕوو، بە ئاماژە کردن بە بیر و بۆ چوونی هەندێ لە نووسەرانی خۆمان لەگەڵ چەند نووسەر و شارەزایەکی بیانی لەم بوارەدا، لەگەڵ ئەمانەشدا هەندێ نموونە لە شیعر و چیرۆکی منداڵانی کوردی

دەهێنێتەوە و بە پێی ئەو خاسیەت و بۆ چوونانە هەڵیاندەسەنگێنێت[٢٨]

ئەم بەرهەمە لایەنە چاکەکانی لەوەدایە، لەو سەردەمەی خۆیدا دەتوانین بڵێین تاکە کتێبە کەلەسەر ئەدەبی منداڵاندا نووسراوە، نووسەر تیایدا چۆتە نێو جیهانی منداڵان و، پەردەی لەسەر زۆرلایەنی ژیانی منداڵ لاداوە. بەلام لەگەڵ ئەوەشدا هیچ کارێك نیە، بێ کەموکوڕی بێت، نووسەر لەدانانی ئەم کتێبەدا، زۆر پشتی بە بیرو بۆچوونی زاناو پسپۆڕانی منداڵ بەستووەوە، تەنانەت ئاماژەی بە بیرو بۆچوونی ئەو نووسەرانەی خۆشمان داوە، کە لەسەر منداڵ و ئەدەبی منداڵاندا شتێکیان نووسیوە. جگە لەوەی نووسەر لەسەرەتای کتێبەکە تا کۆتایی بەردەوام دەبێت، بە ئاماژە کردن بە بیر و بۆ چوونی نووسەر و زانایان و، هەندێك نموونەی شیعر و چیرۆکی کوردیشی هێناوەتەوە، بە بێ ئەوەی ناوەرۆکی کتێبەکە، بەسەر چەند بابەتێك و ناونیشانێك دابەش بکات و پلانێکی بۆ دابنێت، بۆیە کتێبەکە لە سەرەتاوە تا کۆتایی وەك وتارێك دێتە بەر چاو، بەلام هەر چۆنێك بێت، بۆ ئەو سەر دەمەی خۆی شتێکی نایاب و لەبار بووە.

٢- **محەمەد رەحیم رەمەزان، منداڵ و چیرۆکی منداڵان:** نووسەر لەم بەرهەمەیدا بە شێوەیەکی گشتی باس لە منداڵ و جیهانەکەیان دەکات، ئەو مەرج و تایبەتمەندییانە دەخاتە روو، کە پێویستە لە ئەدەبی منداڵاندا رەچاو بکرێت، لەگەڵ ئەمانەشدا دەستنیشانی قۆناغەکانی گەشەی منداڵ دەکات و منداڵی کوردیش بە نموونە دێنێتەوە، هەروەها باسی هەندێ لەو چیرۆك و چاپەمەنییانە دەکات، کە بۆ منداڵانی کورد نووسراون و سەرنج و تێبینیەکانی خۆی لە بارەیانەوە دەردەخات[٢٩].

نووسەر زۆر لایەنی گرنگی منداڵانی بە خوێنەر ئاشنا کردووەو، توانیویەتی باسەکەی لەبارەی ئەدەبی منداڵان لە شێوە گشتییەکەی، شێوەیەکی تایبەتی پێ ببەخشێت، ئەویش بەوەی تەنها باسی لە هونەرێك لە

---

[٢٨] محمد رشيد فتاح، ئەدەبی منالان و نموونە لێکۆلینەوە لە ئەدەبی منالانی، چاپخانەی راپەرین، سلیمانی، ١٩٧٤.

[٢٩] محمد رحيم رمضان، منداڵ و چیرۆکی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٨٤.

هونەرەكانی ئەدەبی منداڵان كردووە كە (چیرۆك)ە. چەند لایەنێكی گرنگی ئەم هونەرەی بە پێی قۆناغەكانی تەمەنی منداڵ ئاماژە پێ كردووە، دەتوانین ئەم بەرهەمە بەسەر چاوەیەك لە بورای چیرۆكی منداڵان لە قەڵەم بدەین، بەڵام باشتر وا بوو نووسەر ناوەرۆكی كتێبەكەی بەسەر چەند بابەتێك دابەش بكات و، لاپەرەیەكیش لەسەرەتا یان كۆتایی كتێبەكە تەرخان بكات، بۆ ئەوەی بابەتەكانی نێو كتێبەكە و ژمارەی لاپەرەكانی، واتە ناوەرۆكی كتاێبەكەی تیادا دابەش بكات.

چیرۆكی منداڵان لە ئەدەبی كوردیی دوای ڕاپەرینی ١٩٩١:

دوای ڕاپەرینە مەزنەكەی بەهاری ١٩٩١ یش، دەتوانین بە ماوەیەكی تایبەت سەبارەت بە (چیرۆكی منداڵان) لە قەڵەم بدەین، قۆناغێكە تەواو جیاوازی لەگەڵ ساڵان و قۆناغەكانی پێش خۆیدا هەیە، چونكە (چیرۆكی منداڵان) لە دوای ڕاپەرین تاكو ئەمڕۆ ڕۆژ بە ڕۆژ لە گەشەندن و پێشكەوتندایە. هەوڵی داوە شێواز و تەكنیكە سەركەوتووەكانی چیرۆكی منداڵانی جیهانی بە كار بێنێ، هۆیەكەشی ئەمانەیە:

١- سەربەخۆ بوونی میللەتی كورد لە نووسین و هاتنە ناوەوەی ژمارەیەكی زۆر لە كتێبی تایبەت بە ئەدەبی منداڵان لە وڵاتانی دەرەوە و دراوسێ بۆ ناو كوردستان و كردنەوەی پێشانگای جۆراو جۆری كتێب بە بەردەوامی لە هەموو شارەكانی كوردستاندا.

٢- وەرگێڕانی ژمارەیەكی زۆر لە چیرۆك و كتێبی ئەدەبی منداڵانی جیهانی بۆ سەر زمانی كوردی لەلایەن وەرگێڕەكانەوە، بە مەبەستی بەرەوپێش بردن و گەشەسەندنی چیرۆك و بەرهەمی منداڵانی كوردی و پتەو كردنی تەكنیك و لایەنە هونەریەكانی.

٣- دەرچوونی ژمارەیەكی زۆری ڕۆژنامە و گۆڤاری كوردی، كە نووسەرەكان تیایدا لە پاڵ بەرهەمەكانیاندا، گەر هەڵیان بۆ رەخسا بێت بەرهەمی منداڵانیشیان بڵاوكردۆتەوە لە شیعر، چیرۆك.. تاد، بە تایبەتیش ڕۆژنامە و هەفتە نامەكان زۆربەیان بایەخیان داوە بەم لایەنەوە مەگەر چۆن ئەگینا لە هەر ژمارەیەكدا چیرۆكێك یان شیعرێك هەر بڵاو كراوەتەوە... بێجگە لەوەی لەو ماوەیەدا گۆڤار و

هەفتە نامەی تایبەت بە منداڵان هەر لەبەردەوام بوون و زۆر بوون دابووە، کە تیایدا (چیرۆك) بابەتێکی بایەخداری نووسەران بوو.

٤- هاتنە کایەوەی چەند دەزگا و چاپخانەیەك لە شارەکانی (هەولێر، دهۆك، سلێمانی)، کە تیایاندا بە دەیان بەرهەم و بڵاوکراوەی تایبەت بە منداڵ و ئەدەبەکەی دێنە چاپ کردن و بڵاوکردنەوە.

٥- دامەزراندن و کردنەوەی کۆمەڵێك ڕێکخراو و بنکە و خانەی تایبەت بە بایەخدان بە منداڵ و پاراستنی منداڵ، وەکو ڕێکخراوی کوردستان بۆ هۆشیار کردنەوە لە مین (کۆما)، ڕێکخراوی منداڵپارێزان وەکو (کۆمەڵەی منداڵپارێزی کوردستان، ئەمە جگە لە ڕێکخراوە رۆشنبیریە گشتی و سیاسییەکان، کە ئەمانەش ڕۆڵێکی گرنگیان گێڕاوە لە بەرزکردنەوەی ئاستی خەڵك بەرامبەر پەروەردە و پێگەیاندنی منداڵان و بایەخ دان بە (ئەدەبەکەیان).

٦- بایەخدانی نووسەری منداڵان تا رادەیەك بەلایەنی دەروونی منداڵ وەکو شتێکی پێویست بۆ ئەنجامدانی کارەکەی. ئەمەش لە ژێر کاریگەری ڕۆڵی سەنتەر و ڕێکخراو و بەرنامەکانی رادیۆ و تەلەفزیۆن و سەتەلایت و دەرچوونی کتێبی جۆراو جۆری خۆماڵی و وەرگێڕدراوی تایبەت بە سایکۆلۆژیا بە گشتی و سایکۆلۆژیەتی منداڵ بە تایبەتی.

٧- کردنەوەی کۆڕ و ئاهەنگی تایبەت بە چالاکییەکانی منداڵان و دەرفەت دان بە دەربرین و خوێندنەوەی بەرهەمەکانیان لە شیعر و چیرۆك و ئۆپەرێت و چالاکییە هونەرییەکانی وەکو مۆسیقا، وێنە، خەت خۆشی،... تاد.

بۆ نموونە (رۆستەم باجەلان)[٢٠]، کە نووسەرێکی بە توانای منداڵانە، بۆ ئەم مەبەستە چەندین جار کۆڕی تایبەت بە منداڵانی لە شوێنە

---

[٢٠] (رۆستەم باجەلان) سەرجەم ئەو بەرهەمی منداڵانەی کە خۆیان دایاننەوە و پێشکەشیان کردوون، لە کتێبێکدا لەگەڵ وتار و، لێدوانی هونەری و، سمینارەکانی خۆی لەم بوارانەدا کۆکردونەتەوە و ناوی لێناوە (لە منداڵەوە بۆ منداڵ)، کە تیایدا شوێن و مێژووی ئەو رۆژەی کە کۆڕەکەی تیا ئەنجام دراوە، لەگەڵ ناوی منداڵەکە واتە (خاوەن

جیاوازەکانـدا کردۆتـەوەو تیایـدا منـداڵان لـە کوڕ و کـچ بەرهەمـەکانیان لـە (شیعر، چیرۆك، ئۆپەرێت) خوێندۆتەوە و پێشکەشیان کردووە.

ئەمانـە گـشتیان، ئـەو بـارو دۆخ و هۆکـارە رێ خۆشـکەرو گونجاوانـە بـوون کەرۆڵیان هەبوو لە پەرەسەندن و چەکەرەکردنی چیرۆکی تـازە و تایبـەت بـە منداڵان، لەلایەن نوسەرانمانەوە، کە دەتوانین ئـەم چـیرۆکانە دابـەش بکەینـە سەر سێ بەش:

أ - ئەو چیرۆکانەی لە رۆژنامەو گۆڤارەکاندا بڵاوکراونەتەوە ـ خۆماڵی و وەرگێڕدراو..

دەکرێتە دوو بەش:

١- رۆژنامە و گۆڤارە ئەدەبی و سیاسی و رۆشنبیرییە گشتییەکان، نموونـەی کوردسـتانی نـوێ، برایـەتی، رێگـای کوردسـتان، یـەکگرتوو، پێـشکەوتن، گۆڤاری ڕامان، گۆڤاری کاراون... هتد. بۆ نموونە:

- رۆژنامـەی کوردسـتانی نـوێ (رۆژنامەیـەکی سیاسـی رۆژانەیـە) یـەکێتی نیـشتیمانی کوردسـتان دەری دەکـات. **"کـە هـەر لـە ژمـارە بەرایەکانییـدا، کـە یەکەم رۆژنامەی رۆژانی راپەرینە، خزمەتی ئەم بوارەی کردووە بە تایبـەتی لە دوا لاپەڕەیدا، گۆشەیەکی هـەبوو بـە نـاوی (گـوڵزاری منـداڵان)، کـە پـاش ئەمە بووە لاپەڕەیەکی سەربەخۆ و هەموو هەفتەی جارێك دوا لاپـەڕەی پـێ دەڕازێنرایەوە، بابەتەکانیش بیجگە لە بابەتی زانستی، بریتی بوون لە شیعر چیرۆك ـ خۆماڵی و وەرگێردراو - رەنگی رەش و سووریش بە کار دەهێنرا ێ"** {٧٦: ١٢٢}

- رۆژنامەی برایـەتی (رۆژنامەیـەکی سیاسـی رۆژانەیـە) پـارتی دیمـوکراتی کوردستان دەری دەکات.ئـەم رۆژنامەیـە لـە ژمـارە (١٦٤٤) ی ١٩٩٣/٥/١٤ بـەڵێنی بە منداڵان داوە، کە هەموو رۆژانی (هەینی) لاپەڕەیەکیان بۆ تـەرخان بکـات، بۆ نموونە:

بەرهەم) و تەمەنی و بەرهەمەکەی و وێنەیـەك لـە تـەکی یـەوە بڵاوکراوەتـەوە، بـۆ زیـاتر زانیـاری بڕوانـە :رۆسـتەم باجـەلان، لـە منداڵـەوە بـۆ منـداڵ، چـاپخانەی میـدیا، هـەولێر، ٢٠٠٤ز.

له ژ (١٦٥٦) ی هەینی ١٩٩٣/٥/٢٨ عومەری عەلی ئەمین چیرۆكی هەرەوەزی نووسیوە. {١٢٨: ٧}

- ڕێگـای کوردسـتان، ڕۆژنامەیـەکی سیاسـی هەفتانەیـە، حزبـی شـیوعی کوردستان ـ عیراق دەری دەکات، لـە زۆربـەی ژمارەکانـدا چیـرۆکێکی خۆمـاڵی یان وەرگێـڕدراوی منداڵان بڵاودەکرایەوە بۆ نموونە:

ژمارە (١٤٠) ١٩٩٥/١/١٠ ل ٨ ڕۆستەم باجەڵان لە چیـرۆکی (خەوەکـەی ئـازای منداڵ) {١٢٥: ٨}

- گۆڤـاری ڕامـان (مانگانەیـەکی ڕۆشـنبیری گـشتی ئـازادە)، چـەندین جـار (چیـرۆکی منـداڵان)ی خۆمـاڵی و وەرگێـڕدراوی تیـادا بڵاوکراوەتـەوە، لێـرەدا هەندێ نموونە دەخەینە بەر چاو:

ژ (١) تەمموز/١٩٩٦ز. ل ٥٣ عەبدولغەنی عەلی یەحیا، چیرۆکی (مریشك بۆ میهڤانی)

ژ(٧) ك٢/١٩٩٧ز ل ٩٦ - ٩٩ ن/لـیف تۆلـستۆی و/هیمـەت عزیـز کاکـەیی، چیرۆکی (پۆپنە زێرینە)

ژ (٩) ئادار/١٩٩٧ز ل٩٢ جەمال نوری گە چیرۆکی (ڕێوی و مام ورچ)

ژ (٣٣) ئازار / ١٩٩٩ز ل ١٨٣ ـ ١٨٤ کـەمال هـەنجیرە لـە چـیرۆکی (گـۆمی مردووان)

٢- ڕۆژنامـە و گۆڤـاری تایبـەت بـە منـداڵان: لێـرەدا ئامـاژە بـە هەنـدێکیان دەکەین.

١- **هەفتەنامەی (پەریستان):- "پاشکۆی ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ)یە لە شێوەی پاشکۆیەکی چوار لاپـەڕەیی، (کوردسـتانی نـوێ) لەسـەرەتادا لـە ساڵی ١٩٩٢ز دەری دەکرد. (٤٥ ژمارەی لێ دەرچوو) دواتـر وەستا.جارێکی دیکـە خـولی دووەمـی (پەریـستان) بـە شـێوەی گۆڤـارێکی مانگانـە بـە قەبارەی گەورە ناوەرۆکی باش چەند ژمارەیەکی لێ دەرچوو. یەکـەمین ژمارەی ئەم خولە لە شوباتی ١٩٩٣ز دا دەرچوو"** {٢١: ٦٤ - ٦٥}

٢- **گۆڤـاری هـەنگ:-** (گۆڤـاری مانگانـەی منداڵانـە)، وەزارەتـی ڕۆشـنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان دەری دەکات، ژمـارە (١)ی ئـەم گۆڤـارە لـە نەورۆزی ١٩٩٣ز دا دەرچووە.

٣- **گۆڤاری (جگەرگوشەكان):-** كۆمەڵەی نووسەرانی ئیسلامی كوردستان، دەری دەكات. (گۆڤارێكی پەروەردەیی مانگانەیە).

٤- **بڵاوكراوەی (لانە):** یەكێتی رۆشنبیرانی موسوڵمانی كورد، وەكو پاشكۆی گۆڤاری ڕابەر دەری دەكرد.ژمارە (١)ی ئەم پاشكۆیە وەكو پاشكۆی ژمارە (١٢)ی گۆڤاری (ڕابەر) لە كانونی دووەمی ١٩٩٣ز دا دەرچووە.

٥- **گۆڤاری (پەلكە زێرینە):-** (بڵاوكراوەیەكی منداڵانە مانگی دوو جار لەلایەن ریكخراوی بڵاوكردنەوەی رۆشنبیری یاسایی دەردەچێت) و سەرجەم ژمارە دەرچووەكانی ئەم بڵاوكراوەیە تا كۆتایی ئاب و ئەیلولی ٢٠٠٣ز، دە ژمارەن.

٦- **بڵاوكراوەی (گوڵزار):-** پاشكۆی هەفتەنامەی (گولان)ە. دەزگای رۆشنبیری و راگەیاندنی گولان دەری دەكات. ژمارە (١)ی لە ئابی ١٩٩٤دا دەرچووە.

٧- **گۆڤاری (سفۆرە):-** گۆڤارەكا هەیڤانەیا زارۆكانە، دەزگەها راگەیاندنا گازێ، دەری دەكات، ژمارە (١)ی لە ٢٢ی نیسانی ١٩٩٨ز دا دەرچووە.

٨- **گۆڤاری (كەپر):-** گۆڤاری مانگانەی منداڵانە، دەزگای سپیرێز ـ دهۆك، بە هاوكاری پرۆژەی دیاكۆنای رۆژزێوە و چارەسەركردنی دەروونی لە دهۆك دەری دەكات. ژمارە (١) ی لە تەمموزی ٢٠٠٣ز دا دەرچووە.

٩- **گۆڤاری (مامەیارە):-** گۆڤارێكی پەروەردەیی رۆشنبیری گشتییە، قوتابخانەی مامە یارەی سەرەتایی ـ سلێمانی دەری دەكات، ساڵی جارێك دەردەچێت.

١٠- **بڵاوكراوی (هێلانەی منداڵان):-** هەفتە نامەی تایبەت بە منداڵ، وەك پاشكۆی رۆژنامەی برایەتی، دەزگای رۆژنامەوانی برایەتی و خەبات دەریكردووە. ژمارە (١)ی وەكو پاشكۆی ژمارە (٣١٥٩)ی رۆژنامەی برایەتی لە (١٩)ی ئابی ٢٠٠٠ز بڵاوبۆتەوە.

١١- **گۆڤاری خەندە:-** گۆڤارێكی پەروەردەیی رۆشنبیری منداڵانەی مانگانەیە، كۆمەڵی ئیسلامی كوردستانی عێراق دەری دەكات، ژمارە (١)ی لە شوباتی (٢٠٠٢) دا دەرچووە.

١٢- **گۆڤاری (ئـاوات و هێڤـی)**:- گۆڤـارێكی تایبـەت بـە منداڵانـە، ڕێكخـراوی (MAG) دەری دەكات. (بە یارمەتی حكومەتی سویدی و هۆڵەندی لە چاپ دەدرێ، ژمارە (٢)ی لە هاوینی ١٩٩٦ز دا دەرچووە.

١٣- **گۆڤـاری (ئاگـا)**:- گۆڤـارێكی وەرزی منداڵانـە، ڕێكخـراوی كوردسـتان بـۆ هۆشیار كردنەوە لە مین (كۆما) دەری دەكات.

١٤- **گۆڤاری (پەڕەسێلكە)**:- گۆڤارێكی ڕۆشنبیری منداڵانە، لەلایـەن (مـەولود ئیـبراهیم حەسـەن، ئیـدریس لاوە) دەرچـووە، یەكـەم ژمـارەی (لـە گەلاڕێزانی ١٩٩١)ەوە بووە، لە (هەولیر، سوید) نۆ ژمارەی لێ دەرچووە.

١٥- **گۆڤـاری (كـەناری)**:- گۆڤـارێكی ڕۆشـنبیری گشتی ئەهلیـە بـۆ منـداڵان، دەزگای كەناری دەری دەكات.

١٦- **گۆڤاری (كـۆلارە)**:- هەفتـە نامـەی منداڵانـە، گۆڤـارێكی ئەهلییـە، ژمـارە (١)ی لە (٢٠٠٥/١/١٥ز) دا دەرچووە.

١٧- **گۆڤاری (تان تان)**:- گۆڤارێكی منداڵانە، تایبەتـە بەوانـەی تەمـەنیان لـە نێوان ١٠ تا ١٨ساڵیدایە، بنكەی چاپەمەنی تایم دەری دەكات.

١٨- **گۆڤــاری (پەپولــە)**:- گۆڤــارێكی پــەروەردەیی ڕۆشــنبیری منداڵانــە. كۆمەڵەی منداڵ پارێزی كوردستان دەری دەكات. ژمارە (١)ی لـە شـوباتی ١٩٩٢ز دا دەرچووە.

١٩- **گۆڤاری (ژینامـە)**:- گۆڤـارێكی كۆمەلایـەتی گشتی مانگانەیـە، لـە پێنـاو دابینكردنــی مافــەكانی منــداڵ، وەزارەتــی تەندروســتی و كاروبــاری كۆمەلایەتی، حكومەتی هەرێمی كوردستان دەری دەكات. ژمارە (سفر)ی لە ساڵی ٢٠٠١ز دەرچووە[٣١].

---

[٣١] بـۆ زیـاتر زانیـاری دەربـارەی ئـەو ڕۆژنامـە و گۆڤارانـە و، ئاشـنا بـوون بـە چیـڕۆك و ناوەڕۆكـەكانیان بڕوانـە: ئیـدریس عەبـدوڵلا مـستەفا، ڕۆژنامەگـەری منـداڵان بـە زمـانی كوردی، چاپخانەی وەزراەتی ڕۆشنبیری، هەولیر، ٢٠٠٤ز.

٢٠- **گۆڤـاری (ئاسـۆی منـدالان):-** گۆڤـارێکی مانگانـەی مندالانـە، وەزارەتـی پــەروەردە دەری دەکــات ژمــارە (١)ی لــە کــانونی دووەمــی ٢٠٠٥دا دەرچووە[٣٢].

٢١- **گۆڤاری (منالانی باوەگوڕگوڕ):-** گۆڤـارێکی مانگانـەی مندالانـە، دەزگـای ڕۆشـنبیری شـەفەق لـە کـەرکوك دەری دەکـات، ژمـارە (٣)ی لـە شـوباتی ٢٠٠٤ز دا دەرچووە، کەواتە دەبێ ژمارە (١)ی لە کانونی یەکەمی ٢٠٠٤ز دا دەرچووبێت[٣٣].

٢٢- **(مێرگی مندالان):-** گۆڤارێکی مانگانەی مندالانە، گۆڤاری (مێرگ) دەری دەکات. ژمارە (٢)ی لە گەلاوێژی ٢٧٠٥ز ی کوردیدا دەرچووە[٣٤].

ب- ئـەو چـیرۆکانەی، کـە لـە زمـانی تـرەوە وەرگێڕدراونەتـە سـەر زمـانی کـوردی و، لـە شـێوەی نامێلکـە و کتێبـی بـچووکدا بڵاوکراونەتـەوە:-
لێرەدا چیرۆکەکان یەکجار زۆرن، بۆیە لەم خشتەیەی خوارەوەدا ئاماژە بە هەندێکیان دەکەین:

نووسەر	کتێب/ نامیلکە	شوێن و ساڵی چاپ	تێبینی
جۆن هۆربنی	دەسماڵی سوور	مطبعة اوفسيت الزمان، بغداد، ١٩٩١ز	محەمەد عبدالكريم معـروف، لـە ئینگلیزیـەوە کردوویـەتی بە کوردی، لە (٤) بـەش پێـك دێـت و (٣٢) لاپەڕەیـە، تـەنها بـــەرگی دەرەوەی ڕەنگـــا و ڕەنگە.
Sara and Stephen corrin	فیلە بچکۆڵەکە	چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٠ز	(سیروان بـەکر سـامی، گولـەر حەبیب سیامند سووری) لـە ئینگلیزیـەوە کردوویانـە بـە

[٣٢] ئاسۆی مندالان (گۆڤارێکی مانگانەیە وەزارەتی پەروەردە دەری دەکات)، ژ (١) کانوونی دووەمی٢٠٠٥ز.

[٣٣] منالانی باوەگوڕگوڕ: دەزگـای ڕۆشـنبیری شـەفەق لـە کـەرکوك دەری دەکـات. ژمـارە (٣) شوبات ٢٠٠٤ز.

[٣٤] مێرگی مندالان: گۆڤارێکی مانگانەی مندالانە، گۆڤاری (مێرگ) دەری دەکات، گەلاوێژی ٢٧٠٥ی کوردی.

نووسەر	كتێب/ ناميلكە	شوێن و ساڵی چاپ	تێبینی
			کوردی، لە (١٠) چیرۆك پێك دێت، بۆ منداڵانی تەمەن لە (٥) ساڵان کەمتر دانراوە، ٧٥ لاپەڕەیە، پێشەکی و پیاداچوونەوەی، کەریم شارەزا.
فرانتس پراند بێرگ	شەش قوتابی نوێ	چاپخانەی رۆشنبیری، هەولیر، ٢٠٠١ز	سۆما سەرۆ، لە فارسییەوە کردوویەتی بە کوردی، لە (٥) بەش پێك دێت، ٥٤ لاپەڕەیە، تەنها بەرگی دەرەوەی رەنگا و رەنگە
ناوی نووسەری لەسەر نەنووسراوە	هێلانەیەکی تر	چاپخانەی قەشەنگ، هەولیر، ٢٠٠٢ز	قادری حاجی عزیز، لە ئینگلیزیەوە وەریگێڕاوە بۆ کوردی، لە (٨) چیرۆك و (٢) چیرۆکە شیعر پێك دێت، (٢٤) لاپەڕەیە.
ئاسترید لیند گریت	هەرە ئازیزترین خوشك	شڤان، چاپی دووەم سلیمانی، ٢٠٠٣ز	دلاوەر قەرەداغی، لە سوییدیەوە کردوویەتی بە کوردی، لە (٥) چیرۆك پێك دێت و (٧١) لاپەڕەیە تەنها بەرگی دەرەوەی رەنگا و رەنگە
میتال ئیندە	قوتەی پشت قەلغان، کیسەڵە کۆلنەدەرەکە	سەردەم، سلیمانی، ٢٠٠٤ز	ڕەزا حەمە، لە ئەلمانیەوە کردوویەتی بە کوردی لە شێوەی کوڕاسەیەکی پڕ وێنەی جوان و رەنگا ورەنگ چاپ کراوە.
؟ ناوی نووسەری لەسەر نەنووسراوە	شێلم فرۆش	وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤ز	ئەنوەر محەمەد تاهیر، ژ فارسیێت کرینە کوردی، لە (٦) چیرۆك پێك دێ، ٤٦ لاپەڕەیە، وێنەکانی ناوی و بەرگەکەشی جوان و رەنگاورەنگە.
فرانسیس هۆدگسۆن بیرنەت	باخچە نهێنیەکە	سەردەم، سلیمانی، ٢٠٠٥ز	سۆزان جەمال، لە ئینگلیزیەوە کردوویەتی بە کوردی، لە (١٥) بەش پێك دێت، ٧٣ لاپەڕەیە تەنها بەرگی دەرەوەی رەنگا و رەنگە بۆ نەوجەوانانە.

نووسەر	کتێب/ نامیلکە	شوێن و ساڵی چاپ	تێبینی
واڵت دزنی	مام ورچ پلانی ئاهەنگێك دادەنێ	چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر، ۲۰۰۵ز	یاسمین مەحمود بەرزنجی، لە ئینگلیزیەوە کردوویەتی بە کوردی، تەنها چیرۆکێکە و (٤٣) لاپەڕەیە، پڕ وێنەی جوان و سەرنج راکێش و رەنگا ورەنگە.
؟ ناوی نووسەری لەسەر نەنووسراوە	کیسە زێڕەکان	چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر، ۲۰۰۵ز	محەمەد حەسەن رۆژبەیانی لە فارسیەوە کردوویەتی بە کوردی (٨) چیرۆکە بۆ منداڵان، ٤٥ لاپەڕەیە، وێنەکان رەنگاو رەنگن

ج- ئەو چیرۆکانەی، کە خۆماڵین و لەلایەن نووسەرەکانمانەوە نووسراون و لە شێوەی نامیلکە یان کتێب، پێشکەشی منداڵانی کورد کراون:-
چیرۆکمان لەم شێوەیەدا زۆرە و بۆ نموونە تەنها هەندێکیان دەخەینە روو، لەوانە:

نووسەر	کتێب/ نامیلکە	شوێن و ساڵی چاپ	تێبینی
کاکە باس	رەنگارە	سوید، ۱۹۹۲	لە (۳) کورتە چیرۆك پێك دێت، بۆ منداڵانی (۱۲ - ۱٥) ساڵی یە، (۳۲) لاپەڕەیە.
شاخەوان عەلی حەمەد	ورچ و شێر و مام رێوی	چاپخانەی هاوسەر، چاپی یەکەم، هەولێر، ۲۰۰۲	(۸) چیرۆکی فۆلکلۆری منداڵانە، رۆستەم باجەڵان پێشەکی بۆ نووسیوە (۲۰) لاپەڕەیە.
مەغدید رەواندوزی	ئەفسانەی شێتۆکە و ئاقڵۆکە	چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ۱۹۹۸	د. عەبدوللا سەید حوسێن رەواندوزی، پێشەکی بۆ نووسیوە، لە (۲۰) بەش پێك دێت، بۆ مێرد منداڵانە، (۷۰) لاپەڕەیە.
سەردار ڕەزا	کورتە چیرۆك بۆ منداڵان	چاپخانەی وزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم ۱۹۹۸، چاپی دووەم، هەولێر ۲۰۰٦	لە (۱۰٥) چیرۆکی پەروەردەیی و پڕ لە ئامۆژگاری پێك دێت، (۱٤٤) لاپەڕەیە، تەنها بەرگی دەرەوەی رەنگاوڕەنگە، وێنەی تیا نیە.

نووسەر	کتێب/ ناميلکه	شوێن و ساڵی چاپ	تێبینی
سروه	شێر و مشکه بچکۆڵه	چاپخانەی گلبان، چاپی یەکەم، تەهران: توگلی، ٢٠٠٠	(٦) چیرۆکی فۆلکلۆریە، (٥) یان چیرۆکن، یەکیان لە شێوەی چیرۆکە شیعرە، (٦٤) لاپەڕەیە، تەنها بەرگی دەرەوەی رەنگا ورەنگە.
لێژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە ئامادەی کردووە.	گوڵزارا چیرۆکان	وەزارەتی پەروەردە، هەولیر، ٢٠٠١ ز	(٤٤) چیرۆکی سەرکەوتوون، بۆ قوتابیان نووسراون، لە لایەن چەند نووسەرێکی بە توانا و شارەزا، (١٤٠) لاپەڕەیە.
عەزیز ئالانی	مەدالیا	ناوندی رۆشنبیری چاپی یەکەم، سلیمانی، ٢٠٠٢	(٧) کورتە چیرۆکی فێرکاریە بۆ منالان و مێر منالان، (٦٦) لاپەڕەیە، بە خەتی رەنگا ورەنگ نووسراوە، وێنەکانی و بەرگەکەشی رەنگاو رەنگە.
ئاکۆ غەریب	چۆلەکە و مار	خانەی سمۆرە بۆ رۆشنبیری منداڵان، کوردستان، چاپی یەکەم، سلیمانی، ٢٠٠٣	دیوی پێشەوەی بەرگە، کە وێنەی هێلانەی چۆلەکە کراوە لەگەڵ بێچووەکانی لەگەڵ وێنەی مارێك، کە نیازی وایە بیانخوات، بە وێنەی سەرنج راکێش چیرۆکەکە روون کراوەتەوە.
ئاکۆ غەریب	گورگێکی برسی		وێنەی گورگێك لە پێشەوەی بەرگەکە دا کراوە و دیوی پشتەوەی وێنەی ئاسکێکە، ناوەوەی پڕ لە وێنەی رەنگا ورەنگ و سەرنج راکێشە

تێبینی	شوێن و ساڵی چاپ	کتێب/ نامیلکە	نووسەر
دیوی پێشەوەی بەرگەکە وێنەی گولێك کراوە، دیوی پشتەوەی سێ هەنگ کراوە، بە وێنەی رەنگا و رەنگ روون کراوەتەوە، (٨) لاپەڕەیە.		هەنگ و گوڵ	ئاکۆ غەریب
لە (٨) کورتە چیرۆك و (٢) چیرۆکە شیعر پێك دێت وێنەکانی نێوی لەگەڵ بەرگەکەی رەنگاوڕەنگن، ٢٤ لاپەڕەیە.	دیلان، چاپی یەکەم، سلیمانی، ٢٠٠٤	دە چیرۆك بۆ منداڵان دیاری و سەردان	عەلی حەمە رەشید بەرزنجی
دەزگای سپیرێز بەهاریکاری دیاکۆنبا دەری دەکات، چیرۆکێکی فۆلکلۆریە، وێنەکانی سەرنج راکێش و رەنگاوڕەنکن، (١٦) لاپەڕەیە.	چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ، ٢٠٠٤	کێز خا توین	موئەیەد تەیب
چیرۆکێکە لە زنجیرە چیرۆکی گیانلەبەران لە قورئانی پیرۆزدا، بە شێوەی چیرۆکە شیعر داڕێژراوە و باسی چیرۆکی پێغەمبەر سولەیمان دەکات لەگەڵ پەپۆکەی و شا بەلقیس، (١٦) لاپەڕەیە.	چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی دووەم، هەولیر، ٢٠٠٤	پەپووی سولەیمان	ناجح محەمەد قەرەداغی
چیرۆکەکە لە زنجیرە چیرۆکی گیانلەبەران لە قورئانی پیرۆزدا، بە شێوەی چیرۆکە شیعر باس لە رووداوی (اصحاب الكهف) دەکات و رۆڵی سەگە بە وەفاکە لەگەڵیاندا دەست نیشان دەکات.	چاپی یەکەم، هەولیر، ٢٠٠٥	سەگی پیاوانی ئەشکەوت	مەرسووم گەشبین

تێبینی	شوێن و ساڵی چاپ	کتێب/ نامیلکە	نووسەر
لە (٤) چیرۆك پێك دێت بۆ منداڵان، (٥١) لاپەرەیە و تەنها بەرگەکەی رەنگاورەنگە.	چاپخانەی مەهارەت، چاپی یەکەم، تاران، ٢٠٠٥ز	ژیکەڵە	سازان جەلال
لە (٧) چیرۆك پێك دێت، (٣٠) لاپەرەیە و بە وێنەی جوان و سەرنج راکێش و رەنگاورەنگ رازاوەتەوە.	چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، چاپی یەکەم، هەولیر، ٢٠٠٥ز	ژیان خۆشە	زانا رەئووف
(٥) چیرۆکی فۆلکلۆری کوردی منداڵانەی ناوچەی پشدەرە، نووسەر لەبەرگێکی جوان و قەشەنگدا کۆی کردوونەتەوە، (٨٤) لاپەرەیە.	چاپخانەی شڤان، چاپی یەکەم، سلیمانی، ٢٠٠٥ز	حتکە سوور	رێبوار جەمال
چیرۆکێکی پەروەردەیی منداڵانە، باس لە پاك و خاوێنی دەکات، لەگەڵ پارچە شیعرێکی جەوهەر شیخانی، (١٠) لاپەرەیە.	چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥ز	خاوێنی	بەهار رەشید
چیرۆکێکە بۆ منداڵان، رێنمایی کردنە بۆ خۆ پاراستن لە مین و تەقەمەنیەکان، (١٥) لاپەرەیە.	چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولیر، ٢٠٠٥ز	کەڵە، کە بەرد	مەرسووم گەشبین

جگەلە بەرهەمی (چیرۆکی منداڵان)، کە لە پێشتردا باسمان کردن، هەندێ وتار و لێکۆڵینەوەی زانستیش لە بارەی چیرۆك و ئەدەبی منداڵان لەلایەن نووسەرانمانەوە ئەنجام دراون، ئەگەر چی ژمارەیان زۆر کەمە، بەڵام بۆ زیاتر روون کردنەوە دەتوانین دابەشیان بکەینە سەر سێ بەش:

١- ئەو وتار و لێکۆلینەوانەی لە رۆژنامە و گۆڤارەکاندا بلاوکراونەتەوە:-

لێکۆلینەوە لە بارەی ئەدەبی منداڵان بە گشتی و چیرۆك بە تایبەتی لێکۆڵینەوەیەکی دەتوانین بڵێین لاوازە و مافی تەواوی خۆی پێ نەدراوە، هەر

بۆیەشە ژمارەی ئەو وتار و لێکۆلینەوانەش، کە لەسەر چیرۆك و ئەدەبی منداڵانی کوردی کراون لە پەنجەی دەست تێناپەرن، بگرە هەندێکیشیان لاوەکییانە بۆ بابەتەکە چوون و روونیان کردۆتەوە. بۆیە لێرەدا ئێمە یەك دوو نموونە دەهێنینەوە، کە لەسەر بنچینەیەکی ئەکادیمی و زانستیانە بناغەنرابێت. وەکو:

- یەکێك لەو لێکۆلینەوە زانستی و ئەکادیمیانەی، کە لە باری چیرۆکی منداڵانەوە کرا بێت، لێکۆڵینەوەیەکی (**د. فازل مەجید مەحموود و د. زاهیر کەریم**)ە لە ژێر ناونیشانی (**فایلکاری لە چیرۆکی منداڵاندا**).

نووسەر لەم لێکۆڵینەوەیەیدا، باس لە گرنگی و هەبوونی ئەو تەکنیکینانە دەکات لە چیرۆکدا، کە دەبنە مایەی وەرگرتنیان لەلای منداڵاندا، و دوا جاریش فایل بوونیان، ئەمەش بە پێی رەهەندێکی (سایکۆلۆژی و سۆسیۆلۆژی)انە سەیری کردووە، بە رەچاو کردنی ئاست و قۆناغەکانی تەمەن و رادەی تێگەیشتنیان. ئەمەو چەند راستیەکی تر، کە نووسەر لە رێگای پراکتیزمە کردنی چەند چیرۆکێك، زیاتر بیرو بۆ چونەکەی بۆمان دەسەلمێنێت. {٩٨: ٩٩ - ١١٨}

- یەکێك لەو وتارنەی تر لەم بارەیەوە، (**ئەدەب و خەیاڵاتی منداڵان**)ی کەمال فاروقە، کە تیایدا باس لە گرنگی خەیاڵ دەکات لە ژیانی مرۆڤ بە گشتی و منداڵ بە تایبەتی، دواتر پەیوەندی خەیاڵ لەگەڵ بیرکردنەوەدا روون دەکاتەوە و پێی وایە ئەم پەیوەندییە بە گۆڕانی قۆناغەکانی گەشەی منداڵ یان گەورە دەگۆڕێت. بۆیە داوا لە نووسەری ئەدەبی منداڵان دەکات، کە شیعر و چیرۆکەکانیان لەسەر بنەمای خەیاڵێکی زانستی دابمەزرێنن، تاوەکو منداڵیش لەگەڵ چێژ وەرگرتن سوودیشی لێ ببینێت. {١١٤: ٤٣ - ٤٤}

ئەمانە و هەندێ وتار ولێکۆڵینەوەی تری تایبەت بەم بوارە، کە ئێمە لە میانەی ئەنجامدانی ئەم باسەدا وەکو سەرچاوە ئاماژەمان پێکردوون و لەبەر سنورداری ژمارەی لاپەڕەکانی باسەکەو نەبوونی دەرفەت، ناتوانم لێرەدا ئاماژە بە یەکە یەکەیان بکەم.

٢- ئەو لێکۆڵینەوانەی، کە بە شێوەی کتێب نووسراون لە بارەی چیرۆك و ئەدەبی منداڵان و لەلایەن دەزگا چاپەمەنیەکانەوە بڵاوکراونەتەوە:-

لێرەدا چوار سەرچاوەی گرنگ لەم بوارەوە بەرچاو دەکەن، کە بریتین لە:

أ- نەوزاد عەلی ئەحمەد (**منداڵ و ئەدەب ـ لێکۆڵینەوە**):- یەکێکە لەو بەرهەمانەی، کە زۆر لایەنی ئەدەبی منداڵانی روون کردۆتەوە و

چیرۆکیش بابەتێکی بایەخداربووە لە ناوەڕۆکەکەیدا، کە تیایدا باس لە یەکەمین چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبی کوردیدا و چۆنیەتی بەرەوە پێش چوونی، ئینجا باس لە ئەدەبی منداڵان و فۆلکلۆری کوردی دەکات، لەگەڵ چەمکی شوێن لە چیرۆکی منداڵاندا، ئەمە جگە لەوەی (شیعر)یش بابەتێکی تری فەرامۆش نەکراوە لە نێو لاپەڕەکانی بەرهەمەکە. ئەم کتێبە بە سەرچاوەیەکی بایەخداری چیرۆك و ئەدەبی منداڵان لە قەڵەم دەدرێت، جگە لەو بابەتانەی باسمان کردن بابەتی تریش تیایدا ئاماژەی بۆ کراوە[٣٥].

ب- سەرچاوەیەکی تر لە بواری چیرۆك و ئەدەبی منداڵاندا، کتێبی (**ئەدەبی منداڵانی کورد ـ لێکۆڵینەوە... مێژووی سەرهەڵدان**)ی حەمە کەریم هەورامی یە. نووسەر لە (٤٠٦) لاپەڕەی ئەم کتێبەدا، بە شێوەیەکی تێر و تەسەل باس لە زۆربەی هونەرەکانی ئەدەبی منداڵ لە (شیعر، چیرۆك، شانوگەری) بە جۆرەکانیانەوە دەکات و چەند نموونەیەکیشی لەسەر هێناوەتەوە لە ئەدەبی کوردیدا، لەگەڵ باس کردنی چەند بابەتێکی تری پەیوەست بە ئەم ئەدەبە، لە مێژووی سەرهەڵدان و قۆناغەکانی گەشەی منالّ.. تاد[٣٦].

بەڵام نووسەر لە کاتی سوود وەرگرتنی لەسەرچاوەکاندا، زۆر جار ئاماژەی بەو سەرچاوانە نەداوە، کە زانیاری لێ وەرگرتووە. هەر بۆ نموونە لە (ل ٨٩ - ٩٠) نووسەر کە باسی هونەری شێواز دەکات، سێ تایبەتمەندی شێواز لە (رەوانی، بە هێزی، جوانکاری) دەخاتە روو، (ئەحمەد نجیب) لە کتێبی (فن الکتابة للاطفال) لە (ل٨٢)دا هەمان ئەم تایبەتمەندیانەی شێواز دەخاتە روو، کە چی نووسەر ئاماژەی بە هیچ سەرچاویەك نەداوە، کە ئەم زانیارییەی لێ وەرگرتوون.

جـ- لەم ساڵانەی دواییشدا، کتێبی (**سەرەتایەك دەربارەی سەرهەڵدانی ئەدەبی منداڵانی کورد**) لەلایەن (ناهیدە ئەحمەد)ەوە کەوتە بەر دەست.ناوەڕۆکەکەشی، هەروەك نووسەر خۆی لە پێشەکیدا ئاماژەی

---

[٣٥] نەوزاد عەلی ئەحمەد، منداڵ و ئەدەب ـ لێکۆڵینەوە ـ، چاپخانەی روون، سلێمانی ١٩٩٩ز.

[٣٦] ئەدەبی منداڵانی کورد ـ لێکۆڵینەوە ـ مێژووی سەرهەڵدان، حەمە کەریم هەورامی، کوڕی زانیاری کوردستان، ٢٠٠٥ز.

پێداوە (چەند بەشێکی دکتۆرا نامەیەکە، کە لە ساڵی ١٩٨٦ لە ئامۆژگاری رۆژهەڵاتناسی مۆسکۆ پێشکەش کراوە، چەندان لاپەڕە و بەشی ئەم نامەیە لێرەدا نەکراون بە کوردی.. ئەمەش زیاتر لەبەر ئەوەی بۆ خوێنەری کورد پێویست نین.. جا بە رای خۆم سەرجەمی دکتۆرا نامەکە، یان ئەو شێوەیەی، کە ئێستا چاپ کراوە، تەنیا سەرەتایەکە بۆ کوتاندنی دەرگایەك، کە رەنگە زیادەڕۆیی نەبێ ئەگەر بڵێم تا ئێستا نەکوتراوە ئەگەر جۆرە هەوڵدانێکیش بوو بێ یان هەبێ وەك ئەم نامەیە، ئەوە کارێکی سەرەتایی و کەمە بۆ بابەتێکی وا گرنگ سەبارەت بە ئەدەبی منداڵانی کورد) (ناهیدە ئەحمەد، ئەدەبی منداڵانی کورد، (ل ٥)

ئەگەر چی ئەم کتێبە، وەك سەرەتایەك دەربارەی سەرهەڵدانی ئەدەبی منداڵانی کورد شتێکی گرنگە و سوودی تایبەتی خۆی دەگەیێنێت، بەڵام هەڵبەتە بەرهەمەکە سوودمەندتر دەبوو، ئەگەر بەشەکانی تری دکتۆرا نامەکە لانەدرابان و، نامەکە بە گشتی بکرابایە کوردی، لەو حاڵەتەشدا خوێنەر زیاتر دەیتوانی بڕیاری راست و دروستی لەسەر ئەنجام بدات.

د- **(شیعری منداڵان لە ئەدەبی کوردیدا)**، لەلایەن (د. فازل مەجید مەحموود) کتێبێکی تری تایبەت بە ئەدەب و جیهانی منداڵانە، کە بە شێوازێکی ئەکادیمیانە دانراوە و بەشێکە لە پێداویستیەکانی پلەی دکتۆرا لە بواری ئەدەبی کوردیدا، هەر چەندە کتێبەکە مەبەستی سەرەکی باس کردنی (شیعری منداڵانە لە ئەدەبی کوردیدا)، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا زۆر لایەنی تری ئەدەب و سایکۆلۆژیا و قۆناغەکانی گەشەی مناڵ دەخاتە روو، تەنانەت کەمێك پێی لەسەر (چیرۆك)یش داگرتووە. ئەم کتێبە گرنگی تایبەتی خۆی هەیە لە نێو کتێبخانەی (ئەدەبی منداڵانی کوردی)دا[٣٧].

ئەم چوار کتێبەی باسکران، دەتوانین بڵێین تەنها سەر چاوەیەکن، لە دوای راپەرینی ١٩٩١ز، کە تایبەت بن بە ئەدەبی منداڵانی کوردی.

[٣٧] د. فازل مەجید مەحموود، شیعری منداڵان لە ئەدەبی کوردیدا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٤ز.

٣- ئەو لێکۆڵینەوانانەی، کە لە شێوەی نامەی ماستەر و دکتۆرا لە دوای ڕاپەڕینی (١٩٩١)ەوە لە بارەی چیرۆکی منداڵان ئەنجام دراون: بریتین لە دوو نامە، ئەوانیش:

أ- **(چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبی کوردیدا ١٩٧٠ز - ١٩٩٠ز)** لەلایەن **(خالدە قادر فەرەج)**، بەشێکە لە پێویستیەکانی پلەی ماستەر لە ئەدەبی کوردیدا، (چیرۆکی منداڵان) بابەتێکی سەرەکی باسەکەیە و، لە چوار بەشدا باسی زۆر لایەنی کراوە لە مێژووی، پێناسەی، خاسیەتەکانی، سەرچاوەکانی، بابەتەکانی بە پێی قۆناغەکانی تەمەنی منداڵ، چیرۆکی منداڵان لە ڕووی شێوەو ناوەڕۆکەوە[٣٨].

دەتوانین ئەمە بەیەکەمین باس لە قەڵەم بدەین، کە لەسەر چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبی کوردیدا ئەنجام درا بێت. ئەو بابەتانەی کە لەسەرەوەدا باسمان کردن، لێکۆڵەر لە لێکۆڵینەوەکەیدا بە شێوەیەکی ڕێك وپێك و ئەکادیمیانە ئاماژەی پێ داون. بەڵام گومانی تێدانیە کە هیچ بەرهەمێك لە کەم وکوڕی بە دەر نیە، یەکێ لەو کەم و کوڕیانەی کە لەم باسەدا بە دی دەکرێت ئەوەیە، توێژەر لە هەندێ شوێنی باسەکەیدا، لە هەندێ زانیاری لاوەکی و گشتی پشتی بەسەرچاوە بەستووە، واتە هەندێ زانیاری گشتییە و لەلای خەڵکدا ئاشکرایە، پێویست بەوە ناکات تۆ بەڵگە بهێنیتەوە بۆی. کە چی لە جیاتی ئەمە توێژەر، لە خستنەڕووی هەندێ بابەت و زانیاری تری سەرەکی کە مرۆڤ ناتوانێ لەخۆیەوە بڕیاری لەسەر بدات، ئاماژەی بە هیچ سەرچاوەیەك نەداوە و بەڵگەی بۆ قسەکانی نەهێناوەتەوە. هەر بۆ نموونە لە (ل٤٠ - ٤١)دا، کە باس لە (قۆناغی خەیاڵی بەرفراوان) لەلای منداڵدا دەکات، بوێرانە ئەم بابەتە بە بیروبۆچوونی خۆی دەخاتە روو، بێ ئەوەی پشت بە هیچ سەرچاوەیەك ببەستێت، ئەگەر چی بۆ شارەزا بوون و زانیاری وەرگرتن لەم قۆناغەدا، زانایان چەندین لێکۆڵینەوەیان لەسەر منداڵان ئەنجام داوە، تاوەکو گەیشتوونەتە چەند ئەنجامێك. توێژەر لەم بابەتەدا، تەنها دوو دێر لەسەر چاوەیەك وەردەگرێت، کە ئەویش زانیاری گشتین و لەلای خەڵکدا ئاشکراوڕوونن، هەروەها هیچ بۆ بابەتەکە ناسەلمێنێت. هەروەك دەڵێت (پەیوەندی منداڵ بە دایکی پەیوەندی سۆز و خۆشەویستیە، کاتێك لەگەڵی

---

[٣٨] خالدە قادر فەرەج، چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبی کوردیدا ١٩٧٠ز - ١٩٩٠ز، نامەی ماستەر، زانکۆی بەغدا، ١٩٩٩ز.

دەدوێت، هەروەها پەیوەندی بە باوکی لەسەر بناغەی رێز و سەرسوڕمان و ترس بنیات دەنرێت). ئەم دیاردەیە لە چەند شوێنێکی تری باسەکەدا بە دی دەکرێت. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، باسەکە نرخی تایبەتی خۆی هەیە و بەهای خۆی لە کیس نەداوە.

ب- (**رەوشا چیرۆکێن زاروکان ل دەڤەرا بەهدینان، ١٩٨٠ - ٢٠٠٤**) لە لایەن (**محسن عارف سالح**)، بەشیکە لە پێویستیەکانی پلەی ماستەر لە ئەدەبی کوردیدا. (چیرۆکی منداڵان لە دەڤەری بادینان) بابەتێکی سەرەکی باسەکەیە و، لە چوار بەشدا باسی زۆربەی لایەنەکانی کراوە، لە گەشەکردنی زمان، گەشەکردنی ئەپستمۆلۆژی، رۆشنبیری منداڵ، تایبەتەکانی بیری منداڵ لە رەوانگەی تیۆری ئەبستمۆلۆژی، مێژووی چیرۆکی منداڵان لەو دەڤەرەدا، جۆرەکانی چیرۆکی منداڵان، رەگەزەکانی چیرۆکی منداڵان، رەهەندی ئەبستمۆلۆژی لە چیرۆکی منداڵاندا[٣٩].

ئەم باسە لە دەست نیشانکردنی چیرۆکی منداڵان لەم دەڤەرەدا و، دەرخستنی چەند لایەنێکی گرنگی چیرۆکی منداڵان، شوێنی تایبەتی خۆی هەیە. لێکۆڵەر زۆر بابەتی گرنگی تیادا وروژاندووە، بەڵام ئەوەی جێی سەرنج بێت، توێژەر زۆر بایەخی بەلایەنی سایکۆلۆژیەتی منداڵ داوە، راستە ئەوەی لەسەر ئەدەبی منداڵان و بۆ منداڵان بنووسێ، دەبێ شارەزای سایکۆلۆژیەتی منداڵ بێت و، نابێت ئەم لایەنە فەرامۆش بکات. بەڵام نابێ ئەوە لەبیر بکەین، ئێمە باس لە چیرۆکی منداڵان دەکەین لە نێو ئەدەبیاتدا نەك لە نێو دەروونناسیدا، بۆیە دەبێ زیاتر بایەخ بە لایەنی ئەدەبی و هونەری بدەین و، وەکو پێویست پشت بە لایەنی سایکۆلۆژیەت ببەستین، یاخود لە بەشێکدا دەتوانین ئاماژە بە پەیوەندی نێوانیان بکەین. کە چی لەم باسەدا ئەم دیاردەیە، لە بەشی یەکەم و دووەم و کۆتایی چوارەمیشدا دەبینرێت.

---

[٣٩] محسن عارف سالح، رەوشا چیرۆکێن زاروکان ل دەڤەرا بەهدینان (١٩٨٠ - ٢٠٠٤)، نامەی ماستەر، زانکۆی دهۆك، ٢٠٠٥.

بەشی دووەم

باسی یەکەم ـ چەمك و رەگەزەکانی چیرۆکی منداڵان
باسی دووەم - جۆرەکانی چیرۆك لە رووی ناوەرۆکەوە

باسی یەکەم

چەمکی چیرۆکی منداڵان

ئاشکرایە چیرۆك شوێنێکی بەرزی لە نێو هونەرەکانی ئەدەبدا هەیە، ئەدەبی هەر نەتەوەیەك بخوێنیتەوە و لە هەر قۆناغ و مێژوویێکدا، بۆت دەردەکەوێ کەوا چیرۆك تا چ رادەیەك بایەخ و گرنگی خۆی نواندووە و بۆتە جێگەی بایەخدانی هەموو نەتەوەیەك لە گشت قۆناغەکانی ژیاندا، کەواتە چیرۆك ئامادەگی خۆی هەبووە لە سەردەمی کۆن بە گشتی، ئەمڕۆش لە ئەدەبی نوێدا، شوێنێکی گەورەو بەرزی داگیر کردووە. سەبارەت بە منداڵانیش، زۆربەی شارەزایانی ئەم بوارە بۆ ئەوە دەچن، چیرۆك لە هەموو جۆرەکانی تری ئەدەب خۆشەویستتر وبەربلاوترە، لەگەڵ ئەم هەموو گرنگی و بایەخەش کە هەیەتی، جوانترین جۆری ئەدەبە لای منداڵ، لە هەمووشیان زیاتر چێژ بە منداڵ دەگەیەنێت.

دەتوانین چەمکی چیرۆکی منداڵان لەم چەند پەیڤانەی خوارەوەدا ئاشکرا بکەین:

چیرۆکی منداڵان: **"نووسینێکە بۆ منداڵ بە شێوەی پەخشان، بە مەبەستی گەیاندنی خۆش گوزەرانی و رۆشنبیر کردنی. واتە گێڕانەوەی چەند رووداوێکە کە بەسەر چەند کەسێکی دیاریکراودا دێن و تێدەپەڕن، لە کات و شوێنێکی دیاریکراودا. کەسایەتیەکانیش ڕەنگە ئادەمیزاد یان ئەفسانەیی بن، یاخود سەر بە جیهانی گیانداران یانیش بێ گیانیان بن، ئەمانەش گشتی بە مەبەستی دروست کردنی کەسایەتییێکی رێك و پێك و جوانە بۆ منداڵ"** {١٦٨: ٣٣٢}.

هەرچەندە ئامانج و مەبەستی چیرۆکی منداڵان لەلای نووسەراندا جیاوازی هەیە، بەڵام گشتیان لەوەدا کۆکن کە چیرۆکی سەرکەوتووی منداڵان بە شێوەیەکی گشتی دوو ئامانجی هەیە:

یەکەمیان، شارەزایی پێدانە لە گشت بوارەکانی ژیان و زۆرکردنی زانیارییە. دووەمیشیان، کات بەسەر بردن و خۆش گوزەرانییە.

له کۆنیشدا "**هەڤایەت لەلایێکەوە، شێوازێکی کات رابواردن بوو لەلایەکی تر تۆمارێکی سەرگوزشتەکانی مرۆڤ و خەباتی نەپساوەی بوو لە ژیاندا، ئەم دوو سیفەتەش لەگەڵ شێوازەکانی هونەری چیرۆك بوون بە هەموو شێوازەکانی بە درێژایی چاخەکان لە سەردەمی نوێشدا، ناکرێ بڵێین چیرۆك وازی لەم دوو سیفەتە هێناوە، تا ئێستاش خەڵك چاوەڕێ دەکەن چیرۆك لە پاڵ چێژ وەرگرتن، شارەزاییان پێ بەخشێت. زۆر دەگمەنیش چیرۆکێك جێگای ڕێز و پلە دانانە گەر ئەم دوو ئەرکە بە جێ نەهێنێت.**" {١٦٠: ١٩٩}

سەبارەت بە ئامانجی یەکەم، زۆر کردنی زانیاری و شارەزایی لە سەرێکدا هەردوو لایەنی زمانەوانی و کۆمەڵایەتی دەگرێتەوە، چونکە خوێندنەوەی منداڵ بۆ ئەم جۆرە ئەدەبە شێوازێکی گرنگی وەرگرتنی زانیاری و پەرەسەندنی تواناکانی منداڵە، چیرۆك وا لە منداڵ دەکات، هەگبەی وشەکانی زمان لەلایدا زیاد بکات و یارمەتی دەدات بۆ گەشەکردنی دەربڕین لە کاتی قسە کردن لەگەڵ دەوروبەری. هەروەها یارمەتی دەدات کە بیرۆکەیەکی دروست لەسەر ماناکانی خێر و شەڕ و چاکە و خراپە پەیدا بکات، ئەمەش زیاتر لە میانەی گوێگرتنی بۆ چیرۆکە پەروەدەییەکان. لەلایەکی تریشەوە چیرۆکی سەرکەوتووی منداڵان کاریگەرییەکی گەورەی لەسەر گەشەکردنی لایەنی پەروەردەیی و ڕۆشنبیری منداڵاندا هەیە. چونکە چیرۆکی منداڵان لەگەل ئەوەی زادەی خەیاڵێکی بەرز و بیر و لێووردبوونەوەیەکی فراوانە، چەندین زانیاری جۆراوجۆریشی لە بارەی مێژوو، ئایین، زانستی، جوگرافی، هونەری، ئەدەبی، دەروونی، .. تاد، بە خۆوە هەلگرتووە، بۆیە دەتوانێت بە هۆی ئەو فەنتازیا و خەیاڵەی کە هەیەتی دەروونی منداڵ تێر بکات. چونکە سروشتی منداڵ وا خولقاوە، زۆر ئارەزووی خەیاڵ کردنە و پێویستی بە ئەندێشە یە. لە ناو ئەمانەشدا کە باسکران چیرۆك ڕۆڵی گرنگ دەگێڕێت لە پەروەردەی کۆمەڵایەتی منداڵ و دروست کردنی کەسایەتییێکی دروست و جوان کە قابیلی شانازی پێکردنی کۆمەڵ بێت و، توانای خۆگونجاندنی هەبێت لەگەڵ دەوروبەردا. چونکە چیرۆك وێنەیەکی راستگۆیانەی ژیانی ناوەوە و دەرەوەیە، کە ئامانجی چارەسەرکردنی ئەو گیر و گرفتانەیە کە ڕوو بە ڕووی تاك و کۆمەل دەبنەوە، پێداویستی و ئارەزووەکانیان جێ بە جێ دەکات، توانای عەقڵی و هزرییان گەشەپێدەکات و لە کۆتاییشدا کەسایەتییێکی وامان بۆ بونیات دەنێت، کە توانای هەست بە لێپرسینەوەیان هەبێت

بەرامبەر کۆمەڵ و وولات و هەست بە ئەرکی مرۆڤایەتی بکەن و لە داب و نەریتە باوەکانی کۆمەل لانەدەن. لەسەرووی هەمووشیانەوە بڕوای پشت بە خۆ بەستنیان لەلادا گەشە دەکات. دەتوانین بڵێین ئەمانەش گشتیان لە میانەی ئەو گفتوگۆ پرسیار و وەڵامدانەوەیەکە لە نێوان منداڵان و هەقایەتخوانان لە کۆتایی چیرۆکەکەدا دروست دەبێت. {١٨٧: ٥ - ٦}، {١٧٤: ٤٥}.

مەبەست لە ئامانجی دووەمیش، کاری چیرۆك بۆ منال بێت یان گەورە، پێویستە لە تەکنیکدا پشت بە رەگەزی خۆشی و چێژ پێ بەخشین ببەستێت، بە مانایەکی تر لە ڕێگەی ئەو رەگەزەوە خوێنەر یان گوێگری مندال دەتوانێ چێژی تەواو لە چیرۆك ببینێت، ئەو رەگەزانەش کە ئەم خۆشگوزەرانییە لە لای منداڵاندا دروست دەکەن لە چەند شتێکی وەك (چۆنیەتی بە کار هێنانی کەسایەتیەکان، گرێچن، بابەت یان بیرۆکەکە و چەندانێکی تردا) خۆی دەبینێتەوە، بۆ نموونە پەنا بردنی چیرۆکنووسی منداڵان بۆ چەند کەسایەتێکی جۆراوجۆر و گونجاو لەگەڵ قۆناغی تەمەنی منداڵ، لە مرۆڤ، ئاژەڵ، رووەك... هتد یان هەموو ئەو کەسایەتیانەی کە لە جیهانی منداڵاندا خۆشەویستن، تەنانەت هەندێ جار کەسایەتییە ئەفسانەییەکانیش، چونکە زۆر جار منداڵان ئارەزووی چیرۆکە ترسێنەرەکان دەکەن و چێژیان لێ دەبینن، ئەمەش ڕەنگە بۆ بەرجەستە کردنی ئەو ترس و دوو دڵیە بێت کە لە ناخیاندایە، وەك هەوڵێکە بۆ زاڵ بوون بەسەریاندا، جگە لەوەش چیرۆکی منداڵان زۆربەی پێداویستیەکانی منداڵان لە ڕووی سایکۆلۆژی و کۆمەڵناسییەوە دابین دەکات، وەك خەونێك وایە بۆ منداڵ و، چەند بابەت و بیرۆکەیەکیان بۆ دەوروژێنێت کە لە سروشتی واقیعی ئەواندایە، ئەو هاوسەنگییە دەگەڕێنێتەوە کە منداڵان لە ژیانی رۆژانەیان لە دەستی دەدەن، بۆیە چیرۆك دەرگایەك لەبەردەم مناڵاندا دەکاتەوە، کە روداو و وێنە و شتی سەیری ئەوتۆیان لێوە دیار بێ کە لە مەڵبەندەکەی خۆیدا نییە، کەواتە چیرۆك سەرچاوەیەکی تێر کردنی ئارەزووی ئاگاداری و فێر بوون و شت زانینی منداڵە بۆ دۆزینەوەی ئەو شتانەی کە حەزی پێدەکات، یا خەیاڵی دەبزوێنێ، یا لە مەڵبەندە تەسکەکەی خۆیدا بێگانەیە. هەروەها ئارەزووی منال لە خەیاڵ و پێشبینی کردندا خاڵێکی ترە کەوای لە منداڵ کردووە چێژو و خۆشی لە چیرۆك وەربگرێت، چونکە منال لە چیرۆکدا بوارێکی

فراوانی بۆ هەڵدەکەوێت، تا خەیاڵە خۆشەکانی خۆی تێدا پەل بهاوێژێ و دنیای بەر چاو بە خەیاڵ برازێنێتەوە. {٩٨: ١١٢ - ١١٣}، {٦٨: ٢٥}

دەتوانین ئەم مەبەستانەی چەمکی چیرۆکی منداڵان لەم پێناسەیەی خوارەوەدا بەرجەستە بکەین:

چیرۆکی منداڵان:- هونەرێکی جوانە، دەکرێت ئەدەبی منداڵانی سەرکەوتوو، لە رێگەیەوە ئامانجە فرەخاسەکانی (النبیلە) بهێنێتە دی، بە چەند رێگەیەکی ناڕاستەوخۆ، منداڵان لە چێژوەرگرتن بێبەش نەکات. هەروەها نابێت چیرۆك لە کۆمەڵێك زانیاری و ئامۆژگاری رێنماییکەر خۆی بەرجەستە بکات، لە هەمان کاتیشدا لە میانەی رووداو و هەڵوێست و کارەکتەرەکان بیرو بۆ چوونە نەتەوایەتیەکان پێشکەش بکات، دەبێ بۆچوونە مەبەستدارەکان لە چیرۆکدا بەشدار بن لە بنیاتنانی کەسایەتی نەوەی نوێ. {١٧١: ٢٧}.

رەگەزەکانی چیرۆکی منداڵان

بێگومان چیرۆك خاوەن ڕوخسارێکی هونەری و ناوەڕۆکێکی تایبەتی خۆیەتی، بینای هونەری چیرۆك بە بێ ئەم دوو لایەنە، یاخود باشتروایە بڵێین بە بێ یەکێك لەم دووانە لەنگی بەخۆیەوە دەبینێ. کەواتە "**بەرهەمی ئەدەبی لە دوو بەشی بنچینەیی پێکهاتووە، یەکەم ناوەڕۆك، کە ئەو بابەتەیە کە دەقە ئەدەبییەکە باس دەکات یان دەخاتە روو، دووەم شێوەی هونەری کە وەك چوار چێوەیەك ناوەڕۆك دەگرێتە باوەش و نرخی هونەری بەو چەشنە یان بەو توخمە دەدات**" {١٢: ٣٣}

ئەوەی پێویستە بووترێت ئەوەیە، هەر نووسەرێك یا خود چیرۆکنووسێك لە کاتی نووسینی بەرهەمەکەیدا دەبێ رەچاوی ئەم دوو لایەنە بکات و، یەکێکیان نەکاتە قوربانی ئەوەی تریان. ئەمەش لە پێناو ئەوەی بتوانێ بەرهەمێك لە قاڵبێکی ئەدەب و هونەری جوان و چێژدار پێشکەش بە خوێنەران بکات. سەبارەت بە رەخنە گران و لێکۆڵەرانی ئەدەبیش بە هەمان شێوە، بۆ ئەوەی بتوانن بەرهەمێکی ئەدەبی بە شێوازێکی دروست و زانستیانە هەڵبسەنگێنن و باسی لێوە بکەن، دەبێ ناوەڕۆك و شێوەی هونەری پێکەوە بکەن بە پێوەر بۆ هەڵسەنگاندنەکانیان. ئەگەر چی هەندێ جار دەبینین لێکۆڵەرانی بواری چیرۆك، تەنها پێ لەسەر لایەنێك دادەگرن بۆ

هەڵسەنگاندنی چیرۆکەکانیان و، لایەنەکەی تر فەرامۆش دەکەن، بۆ نموونە زیاتر بایەخ بە ناوەڕۆك دەدەن و ئەو بابەتانەش کە رووخساری هونەری چیرۆکەکان دەنوێنن بەلاوەی دەنێن. راستە ناوەڕۆك گرنگی تایبەتی هەیە لە چیرۆکدا، وەك ئاوێنەیە کە گوزارشت لە راستیەکانی تاك و کۆمەڵ دەکات، رەنگدانەوەی رووداوەکانی واقیع و سەرووی واقیعە، تەنانەت زۆر جار شتەکانی ناوەوەی مرۆڤیش باس دەکات و رەنگە خوێنەر خەون و خەیاڵاتی خۆی تێدابببینێتەوە "**بەڵام لە پاڵ ئەم هەموو بایەخ و گرنگییەی ناوەڕۆك دەینوێنێت، ناتوانێ ببێتە تاکە پێوەری هەڵسەنگاندنی کارە ئەدەبییەکان، بەڵکو چۆنیەتی بە کار هێنان و لێکدانی ئەو بنەما هونەرییانەی کە ئەنجامی کارلەیەك کردن بە هۆی ئەو پەیوەندییانەی یاسا خۆییەکان بەڕێوەیان دەبەن و یەکیان دەخەن و دانەیەکی یەکگرتوویان لێ پێك دێنن ئینجا لە پاڵ ناوەرۆکێکی گونجاو، ئەمانە پێویستە بکرێنە پێوەری هەڵسەنگاندن**" {١: ٧٤}

ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێت کە ناوەڕۆك لە چیرۆکدا یان هەر دەقێکی ئەدەبی کە شایەنی ئەوە بێت ناوی ئەدەبی لێ بنێین، هەر چەند بە هایەکی زۆری هەبێت، ئەگەر نەخرێتە قالبێکی ئەدەبی و هونەری جوان، ناتوانێت بەتەنیا نرخی ئێستاتیکا بە بەرهەمە ئەدەبییەکە ببەخشێت، چونکی نووسەر بێژەرێکی نێو کەناڵەکانی رادیۆ و تەلەفزیۆن نییە هەواڵ بگەیێنێت، بەڵکو کەسێکە ئەوەی کە دەیەوێت بیڵێت بە شێوازێکی جوانی ئێستاتیکانە دەخاتە نێو رووخسارێکی هونەری و رواڵەتێکی جوانی پێ دەبەخشێت، بۆ ئەوەی بتوانێ چێژ بە بەرامبەرەکەی بگەیەنێت، لەو کاتەشدا بەرهەمەکەی ناوی لێ دەنرێت ئەدەب و خۆیشی دەبێت بە ئەدیب، بۆیە "**هەر کاتێك ئەدەب بەرگی هونەری لێ دابماڵین لە ئەدەب دەکەوێت**" {١٢: ٣٥}

چیرۆکی منداڵانیش هەروەك چیرۆکی گەوران، لەو شتانەی کە باسکران خاڵی نین و، خاوەن رووخسارێکی هونەری و ناوەرۆکێکی تایبەتی خۆیانن، کە بە فەرامۆش کردنی لایەنێکیان ئەوی تر ناتەواو دەبێت و لە جوغزی ئەدەب دێتە دەرەوە. بۆیە ئێمە کە لێکۆڵینەوە لەسەر چیرۆکی منداڵان ئەنجام بدەین دەبێ بە پێی ناوەڕۆکەکە و، ئەو رەگەزانەی کە لە نێو چیرۆکەکەدا بە دی دەکرێن وەکو چەند بنەمایەکی هونەری، باس لە چیرۆکی منداڵان بکەین و هەڵیانبسەنگێنین.

"شتێکی هەڵەشە کەسێك بیر بکاتەوە کە ئەدەبی منداڵان ماددەیەکە دابڕاوە لە ئەدەبی گەوران، یاخود ئەدەبێکە بە شێوەیەکی گۆشەگیر گەشەی کردووە و جیا بۆتەوە لە ئەدەبی گەوران. هەر چەند ئەگەر نووسەر کە پەیوەستیش بێت بە گیر و گرفتە کۆمەلایەتییەکان، یاخود سەر چڵییەکان، یان زانیارییەکان، یاخود خۆشەویستی نیشتیمان ئایین... تاد، هەمان ئەو بنەماو پێدەرانەی کە ئەدەبی گەورانی پێ هەڵدەسەنگێنرێت، دەتوانین بیانسەپێنینە سەر ئەدەبی منداڵانیش و بەرهەمە ئەدەبییەکانی پێ هەڵبسەنگێنین" {١٦٣: ٦٥}.

لە گرنکترین ئەو رەگەزانەش، کە وەك چەند بنەمایەکی شێوە و ڕوخسارێکی هونەری بە چیرۆکی منداڵان دەبەخشن، بریتین لەمانەی خوارەوە:

١- بابەت Theme

کە یەکێك گوێبیستی چیرۆکێك دەبێت، ئەگەر لە بارەی چیرۆکەکەوە لێی بپرسین، پێش هەموو شتێك رەنگە بڵێین، چیرۆکەکە لەسەر چی بوو؟ بۆیە هەموو چیرۆکێك بە دەوری بابەتێك دا دەخولێتەوە و، دانەرەکەی تیایدا مەبەستی دەرخستنی ئامانجێکە.

بابەت **"بریتیە لەو بیرۆکەیە کە چیرۆکنووسەکە دەیەوێ لە کارێکی هونەری جواندا بۆ منداڵانی بخاتەڕوو، بابەتەکە دەکاتە هەوێن و لەگەل رەگەز و پایەکانی تری چیرۆکدا، بەسەر هەموویانەوە (زمان) دەقێکی هونەری رەنگینیان لێ دروست دەکات"** {٢٤: ٧٧}.

ئەو بیرۆکەیەش کە چیرۆکنووسی منداڵان دەیخاتە ڕوو، کە بابەتی سەرەکی چیرۆکەکەیە، دەبێت لەگەڵ چێژو حەوسەڵەی منداڵاندا بگونجێت و، سەرنجی منداڵان بۆ لای چیرۆکەکە رابکێشێت و سوود بەخش بێت، لەسەر بنەمایەکی راستی، دادپەروەری، دەست پاکی، خاوێنی، رەوشت بەرزی، رەفتاری چاك، بەها مرۆڤایەتییەکان دامەزرابێت، کە باوەڕی منداڵ بەم بەهایانە سەقام گیر دەبن،

لە سەرووی هەمووشیانەوە لەسەر بنەمایەکی ئەدەبی دامەزرابێت. بەڵام نابێت بیرۆکەکە شێوازی ئامۆژگاری و رێنمایی بگرێتە بەر، نەوەك بنەما هونەرییەکەی و ئامانجەکەی لە دەست بدات. بۆیە بابەتی باش و نایاب ئەو

بابەتەیە کە زیندوویی و ڕاستگۆیی پێشکەش بکات و لە واقیعەوە نزیك بێت، وەك ئەوەی ڕاستیە زانستیی و مێژوویی و کۆمەڵایەتییەکان بدۆزێتەوە، واتە ڕووداوەکانی چەند ڕاستییەك بنوێنن، کە شایەنی نەمرین وپەیام ببەخشنە هەستی ناوەوەی مرۆڤ، ئەم جۆرە بابەتانەش یارمەتی منداڵان دەدەن بەشداری لە سۆز و هەستی مەسەلە گەورەکانی مرۆڤدا بکەن، بەڕێزیشەوە تەماشای بەهای ژیانی مرۆڤ بکەن و، نرخ و بەهای ژیانی ئاژەڵ و ڕووەکەکانیش بزانن و فێر ببن {١٥٧: ٤٠}

ئەو ڕاستگۆییەش کە دەبێ لە بابەت و بیرۆکەکاندا هەبێت، تەنها لە واقیع وەدەست نایێت، بەڵکو "**ڕاستگۆیی لە جیهانی منداڵان و جیهانی ئەندێشە و خەیاڵ بوونی هەیە، تەنانەت لە جیهانی قۆشمەبازی (الفکاهە) و خوڕافیات و هەقایەتی جنۆکان، هەروەها لە چیرۆکی گیانداران و سەرچڵییەکانی پاڵەوانان و، شاعیری ئەفسانە کۆنەکان و، هەقایەتە میللییەکانیشدا هەیە، هەروەها ڕاستگۆیی لە دڵ و دەروونی مرۆڤدا هەیە، لە کارگە و کێڵگە و دارستانەکانیشدا هەیە.**" {١٦٢: ١٢٠}

کەواتە گرنگترین ئەو سیمایانەی کە دەبێ لە بابەتدا هەبێت:

١- بابەتەکە یان بیرۆکەکە ئامانج و مەبەستێك بگەیەنێت، ئامانجەکەش ڕوون و ئاشکرا بێت و ئاڵۆز نەبێت.
٢- لە هەر چیرۆکێکدا تەنها یەك بیرۆکە بخرێتەڕوو. "**چونکە کەکۆمەڵێك بیرۆکە لە چیرۆکێکی منداڵاندا هەبوون، لە بایەخی بیرۆکە سەرەکییەکە کەم دەبێتەوە.**" {٢٢: ١٣٢}.
٣- بابەتەکە بە هێز و سوودبەخش بێت، شایەنی ئەوە بێت پێشکەشی منداڵان بکرێت، لە سەرووی هەمووشیانەوە ڕاستگۆیی بنوێنێت.
٤- بیرۆکەکە لەگەڵ قۆناغەکانی گەشەکردنی تەمەنی منداڵ بگونجێت.
٥- بابەتەکە یان ناوەڕۆکەکە لەگەڵ ڕەگەزەکانی تری نێو چیرۆکەکە هاوتا بێت و، هەماهەنگی پێك بهێنێت و، لەکارێکی هونەری جواندا بخرێتەڕوو.

سەرچاوەکانی بابەت:

بێگومان ئەو بابەتانەی کە چیرۆکنووس لە چیرۆکەکەدا بە کاریان دەهێنێت، دەبێ لە سەرچاوەیەکەوە هەڵقووڵابن. چیرۆکنووسیش پەنا بۆ ئەو

سەرچاوانە دەبات کە منداڵ بابەتی بیرو خەیاڵی خۆی لێ هەڵدەبژێرێت، بۆیە چیرۆکنووس بۆ هەڵبژاردنی تیمەکان دەبێت رەچاوی قۆناغەکانی تەمەنی منداڵ بکات، شارەزایی لە هەموو قۆناغەکاندا هەبێت و بزانێت بۆ منداڵی کام قۆناغ دەنوسێت. چونکی منداڵان لە هەر قۆناغێکی تەمەنیاندا جۆرە بیر کردنەوەیەك و حەز و ئارەزوویێکی تایبەتیان هەیە، بۆیە پێویستیان بە جۆرە ئەدەبێکی تایبەتی هەیە.

منداڵانی تەمەن (٣ - ٦) ساڵان بەوە ناسراون، کە ئەندێشە و بیریان زۆر تیژە، لەو شوێنەوارەی تیایدا دەژی دەرناچێ، بۆ نموونە منداڵانی ئەو تەمەنە زۆر جار کە یاری دەکەن لەبەر خۆیاندا و لەگەڵ کەلوپەلەکانی دەوروبەریان دەست دەکەن بە گفتوگۆ و قسە کردن، دەکەونە ئەندێشەیەکی قووڵەوە، بۆ نموونە قابڵەمەیەك دێنن و دەیکەن بە سوکانی ئۆتۆمبیلەکانیان لێی دەخورن، یاخود وایان بە خەیاڵدا دێت، بووکەشووشەکەی مرۆڤێکە یان گیاندارێکە قسەی لەگەڵدا دەکات، لێی تووڕە دەبێت، لێی دەدات، دەیلاوێنێتەوە و ژیری دەکاتەوە، بۆیە دەبێ چیرۆکنووس سەرنجی ژیانی منداڵ و جیهانەکەی بدات و بابەتی چیرۆکەکەی لە واقیعی ئەوانەوە هەڵبژێرێت. منداڵ لەو تەمەنەدا بێزار دەبێت لەو چیرۆکانەی کە باسی جنۆکە و خێو و ئەفسونبازی و تاوانباری و ترس و تۆق و توندوتیژی دەکەن، چونکە ئەم چیرۆکانە بیرێکی ترسناك لەلای منداڵان بە جێ دێڵن و کار دەکەنە سەر کەسایەتییەکەی و دواییش منداڵێکی ترسنۆکیان لێ دەردەچێت. چیرۆکەکانی ئەم قۆناغە دەبێ پڕ بن لە بابەتی خۆشەویستی، پێکەنیناوی، رەوشت بەرزی، ئارامگرتن، یارمەتیدانی یەکتری، چالاکی، زیرەکی... تاد. {٦٧: ٢٦ - ٣١}

کەواتە چیرۆکنووسی منداڵان یەکێك لەوسەرچاوانەی کە بابەتەکەی لێ وەردەگرێت بریتیە لە (ئەندێشەو جیهانی پڕ لە ئەزموونی منداڵ). چیرۆکنووس دەبێ بابەتێك هەڵبژێرێت لە چوار چێوەی شارەزایی و تێگەیشتنی منداڵان بێت، واتە دەبێ سوود لە خەیاڵی منداڵانەوە وەربگرێت و دوور بکەوێتەوە لە خەیاڵی خۆی و ئەو شتانەی کە خۆی هەستی پێ دەکات، ئەو ئەندێشەیەش کە منداڵ تیایدا نقوم دەبێت هیچی لە واقیع بەدەرنییە. بەڵگەشمان بۆ ئەمە " **ئایا دەکرێت وێنە خەیاڵییەکانی بیرو مێشکی مرۆڤێکی بینەر بە هەمان شێوەی بیرو مێشکی کەسێکی هەر لە**

سەرەتاوە لەزگماکی نابینابێت؟ بێگومان نەخێر. کەواتە خەیاڵ و گەشەکردنی دەرەنجامی ئەزموونی ژیانە و هیچ کاتێکیش خەیاڵ لە رووی وێناندنەوە لە سەرووی ڕواڵەتە (واقیعی)یەکانەوە دەرناچێ لەم بارەیەشەوە مارکس گوتوویەتی:- کاتێك ئادەمیزاد هەندێك شت لە خەیاڵیدا پەروەردە دەکات، وادەزانێ لەسەرووی رواڵەتەکانی واقیع دان. ئەوە لەراستیدا جگە لە رێکخستنەوەی بەشەکانی واقیع هیچ کارێکی تری ئەنجام نەداوە." {١٣٠: ٤}

سەرچاوەیەکی تر لەو سەرچاوانەی کە چیرۆکنووس بابەتی لێ هەڵدەهێنجێ، بریتیە لە (هەقایەت و بابەتە فۆلکلۆرییەکان). نووسەری چیرۆکی منداڵان زۆر جار دەتوانێت فۆلکلۆر و هەقایەتی میللی و ئەفسانییەکان وەك سەرچاوەیەك بۆ بابەت و رووداوەکانی بە کار بهێنێت، بەڵام دەبێ رەچاوی ئەو تایبەتمەندیانە بکات کە دەبێ لە ئەدەبی منداڵاندا هەبێت. منداڵ لە تەمەنی (٦ - ٨) ساڵان هەر چەندە زیاتر بەرەو واقیع دەڕوات، بەڵام ئەندێشەکەی فراوانتر دەبێت لە جاران تا رادەیەك شارەزایی لە ژینگەی خۆی و دەوروپشتی پەیدا دەکا و هەوڵ دەدا لە دەرەوەی ماڵەوە پەل بۆ شتەکانیش درێژ بکا، منداڵ لەم قۆناغەدا حەز لە جمو جۆڵ و پرسیار کردن دەکا، دەیەوێت نهێنی شتەکان و هۆکارەکانیان بزانێت بۆیە ئەم قۆناغەی منداڵ زۆر جار بە قۆناغی واقیعیەت و ئەندێشەی هەڵچوو ناو دەبرێت، منداڵ تیایدا ئارەزووی گوێ بیستی چیرۆکە پڕ ئەندێشەییەکان دەکات، بە پەرۆشە بۆ گوێ گرتن لەو چیرۆك و هەقایەتە ئەفسانەییانەی کە پاڵەوان هەردەم لە گێژاوی گیروگرفت و مەترسی و قووڵایی دەریاکان لە دەست دێو و جنۆکە و درندەی کێوی لە پەلەقاژێدابێت، بە لام گێرانەوەی ئەم جۆرە چیرۆکانە بۆ منداڵان رەنگدانەوەیەکی خراپ لەسەر دەروون و کەسایەتییەکان بە جێ دەهێڵێ، رەنگە ئەم گروپە منداڵانە کە زۆر گوێ بیستی ئەم چیرۆکانە دەکەن سەرشێت و شەڕانگێز دەرچن و، لە دواڕۆژیشدا رێگای چەوت و گەندەڵی هەڵبژێرن. بۆیە وا باشە چیرۆکنووس بۆ هەڵبژاردنی بابەتەکەی تەنها سوود لە گرێچنەکانی ئەم جۆرە هەقایەت و ئەفسانانەوە وەربگرێت. {٩٣: ٤٣}، {١٢٣: ٦}.

لەم بارەیەشەوە جۆن ئەیکن ئەڵێ: **"لە هەڵبژاردنی چەند بابەتێك بۆ چیرۆکی منداڵان، بە زۆری وا بە سوودە کە سەرنجێکی تر بدەینە گرێچنە بنچینەییەکانی ئەفسانە و هەقایەتە میللیەکان"** {١٤٣: ١١٣}

ئەگەرچی ڕەنگە ئەم جۆرە چیرۆکانە کاردانەوەیەکی خراپیان بەسەر دەروونی منداڵاندا هەبێ، وەڵێ لە هەمان کاتیشدا دەبێ هۆکارێك هەبێت کە ئایا بۆچی منداڵانی ئەم تەمەنە ئارەزووی گوێ بیستی ئەم جۆرە چیرۆکانە دەکەن، ڕەنگە ئەم ئارەزووەش بگەڕێتەوە بۆ بەرجەستە کردنی ئەو ترس و دوو دڵییەی کە لە ناخیاندا هەستی پێ دەکەن، واتە ئەمە وەك هەوڵێکە بۆ زاڵ بوون بەسەریاندا.

لە ئەدەبی کوردیدا ئەم جۆرە چیرۆکانە نموونەیان هەیە و زۆرن، یەکێ لەوانەش بریتیە لە چیرۆکی ئەفسانەی (شێتۆکە و ئاقڵۆکە)، کە ئەم ئەفسانە چیرۆکێکە بۆ مێرمنداڵان، باس لە بەسەرهاتی دوو برا دەکات بە ناوی (شێتۆکە و ئاقڵۆکە)، کە لەبەر نەبوونی و بێداری تووشی کوشتنی دوو پیاوی حەس حەس دێن، کە ئەم دوو پیاوە دەیانەوێ فێڵیان لێ بکەن و سامانیان داگیر بکەن، هەر لەبەر نەبوونی و هەژاری روو لە شار و چۆڵ وچیا دەکەن و تووشی چەند بەسەر هاتێك دێن، دواتر تووشی حەوت دێوی گەورە وەك کەڵە شاخ دێن، کە هەمیشە مەنجەڵێکی ڕەشی گەورەیان لەسەر ئاگرە و، بڵق بڵق دەکوڵێ و پڕە لە خواردنی دێوەکان، ئەم دێوانە کەس ناتوانێ لێیان نزیك بێتەوە و شوێنێکی زۆر خۆشیان داگیر کردووە، کاتێك هەست بەوە دەکەن ئەم دوو برایە لێیان نزیك بوونەتەوە و هاتوونەتە شوێنی ئەوان، بە دەنگێکی زۆر گەورە کە ئەم ناوچەیە پڕ دەکات بانگیان دەکەن و دەیانەوێ بیانکەن بە خۆراکیان، بەلام خۆش بەختانە بە هۆی هۆشیاری و بیر کردنەوەی عاقڵانەی (عاقڵۆکە)، دەتوانن بەسەر دێوەکاندا زاڵ بن و، خۆشی و شادی دەگەڕێتەوە ئەو شوێنەی کە دێوەکان تیایدا دەژیان[٤٠]

چیرۆکنووس لە چیرۆکدا دەبێ هەوڵی ئەوە بدات، هەمیشە لە بابەتەکانیدا هێزی چاکەکار و خێر خواز سەربکەوێت و شەڕانگێز و نەیارەکان بەزەوی دا بدات، چونکە "**تۆڵە سەندنەوە، بابەتێکی باوە لە هەڤایەتەمیللیەکاندا... منداڵان بە شێوەیەکی سروشتی ئەم چیرۆکانەیان زۆر پێخۆشە، هێشتا منداڵەکان زۆر سەرەتایین، پێخۆشحاڵن کە شەڕانگێزببینن لە**

---

[٤٠] مەغدید رواندزی، ئەفسانەی شێتۆکە و ئاقلۆکە، بۆ مێرد مندالان، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨ز.

خـاك بگـەوزێنرێ و سـوكايەتی پـێ بكـرێ... دەربـاز كردنـی كەسـايەتيەكی چارەگران لە گوناهەكەی، بابەتێكە زۆر بە دڵی منداڵانە." {١٨: ٧٦}

سەرچـاوەی سـێيەم، كـە چـيرۆكنووس دەتـوانێ بابەتەكـەی لێ وەربگرێـت، بريتيــە لــە واقيــع، بێگومــان منــداڵانيش وەك گــەوران كاريگــەر دەبــن بــەو واقيعەی كە تيايدا دەژين، ئەو ڕووداو و گۆڕانكارييانەی كە منداڵ لە ژيانيـدا دەيبينێت ياخود هەندێ جار بەسەر خۆيشی دا دێن، كار دەكەنە سەر گۆڕانی بيركردنــەوەی منــداڵ. ئەمــەش بێگومــان لەميانــەی گــۆڕان و گەشــەكردنی قۆنـاغی تەمەنيـدا ڕوودەدات. **"منـداڵ كـە تەمـەنی گەيـشتە دوازدە سـاڵ لـە شـێوازی ژيـانی رابـردووی يـاخی دەبێـت، تەنانـەت هەنـدێك جـار بـە رووی دايك و باوكيـشيدا دەتەقێتـەوە، قايـل نابێـت وەك منـداڵ سـەيری بكرێـت و خولياو ئارەزووە تازەكانی لێ تێكبدرێت، منداڵ لـە تەمـەنی دوازدە تـا پـازدە ساڵيدا، رازی نييە گوێ بۆ چيرۆكێك شل بكات باسی نـوقڵی تێـدا بێـت، وەڵێ چونكە بەرەو هەرزەكاری دەڕوات، چيرۆكی دڵداری سـەرنجی ڕادەكێـشێت، لـە ناخەوەدەيبزوێنێت."** {٢٢: ١٢٩}

منداڵانی قۆناغی (٨ - ١٢) ساڵان و بە سەرەوەش، لە كـاری پـڕ ئەندێـشەيی تا رادەيەك دووردەكەونەوە و، لەراستی و واقيع نزيك دەبنـەوە، حـەز دەكـەن لـە شـتەكانی دەوروبـەريان تێبگـەن. پـەی بردنـی چـيرۆكنووس بـە بابـەتی واقيعـی، ئـەو واقيعـەی كـە وێنـەی ژيـان دەكێـشێت بـەو شـێوەی كـە منـداڵ دەيبينێ، دەتـوانێ بەشـداری لـە گەشـەكردنی سروشـتياندا بكـات، ئەمـەش لـە ڕێگــەی گوزارشــت كــردن لــەو گرفتانــەی كــە دێنــە ڕێگــای منداڵەكــە و خێزانەكـەی و ژيـانی. بۆيـە لـەم سـاڵانەدا منـداڵان لـە قۆنـاغی چـيرۆكی خەياڵی و هەقايەتی خورافی دەگوازرێنـەوە بـۆ قۆنـاغی ئـەو چيرۆكانەی كـە زياتر لە واقيعدا نزيكن، منداڵ لەم قۆناغانەی تەمەنی دا دەتوانێ پێناسە بـۆ شـتەكان دابنێـت و هەڵـەكان ڕاسـت بكاتـەوە. هـەروەها دەتـوانێ پێناسـەی هەنـدێ وشـە بكـات كـە خـاوەنی هێمـا و ڕەمـزی مەعنـەوين وەك، چـاكە، دادپــەروەری، بــەزەيی پياهــاتن...تــاد. دەشــتوانێ پەنــد و ئامۆژگــاری و مەغزاكانی نێو چيرۆكەكان تێبگات هەستيان پێ بكات، كەواتـە لـەم قۆناغـەدا چـيرۆكنووس دەبـێ هـەوڵی ئـەوە بـدات ئـەو بابەتانـە هەڵبـژێرێت، كـە لـە راستييەوە نزيكن، منداڵان لەم قۆناغەی تەمەنياندا زياتر حەز لەو راستيانە

دەکەن، کە بڕوایان پێیەتی و دەیانەوێت پەردە لەسەر ئەو کێشانە لابدەن کە بەڕاستی ئەزانن و رووبەڕوویان دەبنەوە. {١٦٦: ٣٩ - ٤١}.

لە ئەدەبی کوردیدا چیرۆکی لەم نموونەیەمان زۆرە، کە چیرۆکنووس بابەتەکەی لە واقیع وەرگرتبێ. یەکێ لەو نموونانەش، چیرۆکی (لاساری)یە. ئەم چیرۆکە باس لە کوڕێکی تەمەن (١٠) ساڵان دەکات بە ناوی (هەندرێن)، منداڵێکی لاسارو گوێ نەگرە، هەمیشە لە قسەی دایک و باوکی دەردەچێت و گوێ بەئامۆژگارییەکانیان نادات، ئەمە جگە لەوەی لەگەڵ هاوڕێیەکی بە ناوی (میران) زۆر جار بە بیانووی (نان کڕین)، گوایە دەچنە نانەواخانە، لە ماڵەوە دەردەچن و پارەکە لە سەرەی نانەواخانەکە دادەنێن و خۆشیان دەچن یەکەیەکەی ماڵەکان، ئەوەندەی لە توانایاندا بێت، زەنگی بەر دەرگاکانیان لێدەدەن و رادەکەن، هەروەها دەچنە سەر دەرگا و دیواری خەڵك و سێو و هەرمێکانیان دادەڕنن، بە دزی خاوەن ماڵەکە. تا رۆژێك هەندرێن و میران خەریکی لێکردنەوە و داپچڕینی دارەکانی حەوشەی ماڵێك دەبن، لە ناکاو خاوەن ماڵ لێیان دێتە دەر و (هەندرێن) دەستگیر دەکات و، میرانیش رادەکات، خاوەن ماڵ بەنەرمی و لەسەر خۆی چەند قسەیەك بە (هەندرین) دەڵێت و، چەند سێو و هەرمێیەکیشی لە دەست دەنێت و بەڕێی دەکات. (هەندرێن) بەشەرمەزاریەوە ملی رێگا دەگرێت و بەو کارە نالەبارەی خۆی زۆر دڵتەنگ دەبێت، یەکە یەکەی قسەکانی خاوەن ماڵی لەگوێدا دەزرنگێتەوە، بە تەواوی پەشۆکاو دەبێ. بەدەم خەیاڵەوە رووە و ئۆتۆمبیلێك دەڕوات. ئۆتۆمبیلەکە ملی لێ دەنێت و، (هەندرێن) لە هۆش خۆی دەچێت و قاچێکیشی دەشکێت و دەیبەن بۆ نەخۆشخانە. کە بە هۆش خۆی دێتەوە زۆر هەست بە شەرمەزاری دەکات بەرامبەر دایك و باوکی و ئەو کارانەی کە کردوویەتی. بە دەم گریان و پەشیمانی ئەوەی کردوویەتی بۆیان دەگێڕێتەوە، لە کۆتاییدا بڕیاردەدا ئەوە دووایین کارە ناشیرینەکانی بێت. لەو رۆژەوە بە دواوە (هەندرێن) لاپەڕەیەکی نوێی لە ژیانی خۆیدا تۆمار کردوو، نموونەی گۆڕایەڵی و ژیری بوو بۆ منداڵان.[٤١]

---

[٤١] سازان جەلال، ژیکەڵە، چاپی یەکەم، چاپخانەی مەهارەت، تاران، ٢٠٠٥، ل ١٦ - ٢٥.

دەتوانین هەمان چیرۆكی سەرەوە، بۆ رەگەزی (بابەت) پراكتیزە بكەین. چیرۆكنووس زیرەكانە توانیویەتی بابەتێك هەلبـژێرێت نموونەیەك بێت لە واقیع و لەگەڵ سروشتی واقیعی منداڵاندا بگونجێت.

رووداوەكـانی چـیرۆكەكە (لاسـاری) منداڵێكـە، كـە بابـەتی چـیرۆكەكە دەنوێنێت. مەبەست و ئامـانجی چیرۆكنووس لەخستنەرووی ئـەم بابەتـەدا روون و ئاشكرایە، دەیەوێت لە منداڵان بگەیەنێت، گەر منداڵ (لاسار) بێت و لـە گـوێی دایـك و بـاوكی و كەسـانی لـە خـۆی گـەورە تـر دەربـچێت، چـارە نووسێكی خـراپ چاوەڕێی دەبێت. چیرۆكنووس زیرەكانـە توانیویـەتی، ئـەو خاسـیەت و مەرجانـەی كـە دەبێـت لـە رەگـەزی (بابـەت)دا هـەبێت، لـە چـیرۆكەكەدا بەرجەسـتە بكـات، چـیرۆكنووس تـەنها یـەك بیرۆكـەی لـە چیرۆكەكەدا ئاماژە پێكردووە. واتـە چیرۆكەكە تـەنها لـە دەوری (بیرۆكەكـەدا كـە لاسـارییە) دەخولێتـەوە، لەگـەل رەگـەزەكانی تـری نێـو چـیرۆكەكەش گونجاون و هەماهەنگی دروست كردووە.

٢- ڕووداو _ Event

ئاشـكرایە چـیرۆك هـی گـەوران یـان منـداڵان بێـت، لـە كۆمـەڵێك كـار و كـردەوە و بەسـەر هـات و گیروگرفـت پێـك دێـت، كـە بەسـەر پاڵەوانـەكانی چـیرۆكەكە دا دێـن و تێدەپـەڕن، لـە ئەنجامـدا رووداوی چـیرۆكەكە پێـك دەهێنن. چیرۆكیش بە بـێ ئـەم رووداوانـە هـەڵناكاو ناچێت بـەڕێوە، چونكە رووداوەكـان بـە بناغـەی بنیاتنـانی چیرۆك دادەنـرێن. هـەر رووداویـشە كـە هێز و توانا و جموجۆڵ دەداتـە چیرۆكەكە و یەكـەمین رەگـەزە كـە سـیفەتی چـێژ بەخـشینە بـۆ منـداڵ، "**بۆیـە پێویـستە لەسـەر نووسـەرەكە بـەردەوامی بدات بە بزوتنەوەی رووداو و، جموجۆڵی رووداوەكان بپارێزێ.**" {١٤٣: ١١٧}

دەتـوانین چـەمكی رووداو لـەم پێناسـەیەدا روون بكەینـەوە كـەدەڵێت: "**رووداو، بریتیە لە كۆمەڵێك بەسەرهاتی یەكگرتووی بە دوای یەكدا هـاتوو، كە دەبێت بـە شـێوەیەكی هونـەری دا بـچنرێت و بگێڕدرێنـەوە، كـە بتـوانێ كاریگەری خۆی بنوێنێت بەسەر هەست و ئەندێشەی منداڵان و سەرنجیان بۆ لای خۆی رابكێشێت.**" {١٧٧: ٥٩}.

واتە رووداو پارچـەیەكی بـچووكە و یـەك چـنین دەیگرێتـە خـۆ، دەبـێ لـە زنجیرەیەكی یەكگرتووی گونجاو پێك بێت، بە شێوەیەكی یـەك لـە دوای یـەك

رووداوەکان لە یەکتری گریّ بدریّن، تاوەکو کارلیّك دەکەن و دەگەنـە لووتکـە، بەمەش (گریّ)یەك دروست دەبیّـت، کـە منـدالاّن زۆر ئـارەزوو بـە کردنـەوەی ئەم گریّیە دەکەن.

رووداوەکـان نابیّـت تـەنها کۆمـەلّیّك هـەوالّ بـن، نووسـەر لـە نیّوانیانـدا پەیوەندی دروست کراو بخولقیّنیّت، چونکە ئـەرکی چـیرۆکنووس گیّرانـەوەی بەسەرهاتەکان و گەیاندنی هەوالّەکان نییە، بە شـیّوەیەکی رووت و کـۆپیکراو بەو شیّوەی کە لە واقیعدا هەیە، بۆیە "**چیرۆکنووس پیّویستە ئاگاداری ئـەوە بیّت، کە رۆژنامەنووس نییە، هەوالّ بگەیەنیّت، بگرە نووسـەریّکە نەخشـەی جیهانیّکی بالاّتر لە جیهانی واقیع دەکیّشیّت، جیهانیّك نە پاشکۆی واقیعـە و نـە راسـتگۆیی هونەریـشی تیّـدا فـەرامۆش دەکریّـت، خـۆ ئەگـەر دەقـاودەق رووداویّکمان گیّرایەوە، یان بەو پەری دەسـپاکییەوە، بەسـەرهاتی کەسـیّکمان نووسـیەوە، ئـەوا لـە باشـترین حالّەتـدا، دیرۆکنووسـین نـەك چـیرۆکنووس**". {٨٨: ٨٤}

بـەلّکو چـیرۆکنووس دەبـیّ رووداوەکـان و بەسـەرهاتەکان بـە شـیّوەیەکی زنجیرەیـی و یـەکگرتوویی بـچنیّت. بەشـیّوەیەك لەگـەلّ یەکـەکانی تـری نیّـو چـیرۆکەکە هەماهـەنگی بنویّنیّـت و هـەموویان بـە یەکـەوە بەشـیّکی خـاوەن واتای دیاریکراوبهیّنن و، بەشداری لە دروست کردن و کردنەوەی (گریّ) یەکـە بکەن.

چیرۆکنووسـی منـدالاّن دەبـیّ رۆلـیّ نوانـدن ببینیّـت، لـە کـاتی نووسـینی چیرۆکەکەدا، واتە بە شیّوازیّکی وا چـیرۆکەکە بنووسـیّت، ئەندیّـشەی منـدالاّن بووروژیّنیّـت و بـە ئاگایـان بیّنیّـت، بـۆ ئـەوەی خۆیـان بتـوانن بـچنە نیّـو رووداوەکـان، وەك ئـەوەی پالـەوانیّك بـن تیایـدا، ئەمـەش رادەوەسـتیّتە سـەر رادەی ئاشکرایی و، ئەو هیّزەی کە چیرۆکنووس رووداوەکانی پـیّ دەخاتـە روو بۆیە "**بونیاتنانی چیرۆك بە رادەیەکی زۆر دەوەستیّتە سەر روونی (وچوح)ی دانەر لە خستنە رووی رووداوەکاندا.**" {١٦٢: ١١٨}

خالّیّکی تر لە بارەی ژمارەی رووداوەکان و چۆنیەتی بە کار هیّنانیان، "**بە شیّوەیەکی گشتی، نابیّت لە چیرۆکی مندالاّندا رووداوی زۆر بە کار بهیّنریّت، ئەمەش تاوەکو مندالّ سەری لیّ نەشیّویّت، هەلی وەرگرتنی رووداوی سـەرەکی لیّ وون نەبیّت، مانای چیرۆکەکەش لە دست نەدات.**" {١٧٩: ١٤١}

رووداویش وەکو بابەت دەتوانێت سەرچاوەکەی ئەندێشە، واقیع، هەقایەتە میللی و ئەفسانەییەکان بێت، بەڵام دەبێ ئەوە لەبیر نەکەین، ساڵانێك بوو رووداوەکانی زۆربەی چیرۆکی منداڵان، لە زۆربەی وڵاتانی جیهاندا، سروشتێکی ترسناك و توند و تیژی بەخۆوە گرتبوو، رەنگە ئەمەش هۆیەکەی بگەڕێتەوە بۆ ئەو هەقایەتە میللی و ئەفسانەییانەی کە لە کۆندا دەتوانین بڵێین سەرچاوەیەك بوون بۆ لە دایك بوونی چیرۆك و ئەدەبی منداڵان لە هەموو جیهاندا، هەر وەك لە بەشی یەکەمدا ئاماژەمان بەو مەسەلەیە کرد. بەڵام ئەم دیاردەیە لە ماوەی ساڵانی دواییدا، بەرەو کزی و نەمان رۆیشت و گۆڕانی بەسەر داهات، داهێنانێکی نوێ بۆ چیرۆك سەری هەڵدا، ئەم گۆڕانە چیرۆکی منداڵانی لە ئەدەبی کوردی لە دوای راپەڕینیشدا گرتەوە، تەنانەت ئەو گۆڕانە ئەو هەقایەتە کۆنانەشی گرتەوە کە زۆر باو بوون لە ناو کۆمەڵدا، تیایدا وێنەکانی توندوتیژی و تۆقاندن و کوشتن و خیانەت کردن لادران، هەروەها کەسایەتییەکانی وەکو جنۆکە و مۆتەکە و ئەفسونبازەکانیش تا رادەیەك دوورخرانەوە. {١٧٩: ١٤٢}

هەر بۆیە نابێت چیرۆکی منداڵان لە هەڵوێستی نابەجێ و ترسناك پێك بێت، بەو رادەیەی کە وروژاندن و هەڵچوونێکی تیژیان بۆ سەر دەروونی منداڵدا هەبێت، وەکو تەعزیبێکی زۆری کاریگەر، ستەم و تاوانی نابەجێی رەق، چونکە ئەم جۆرە هەڵوێستانە، کاریگەرییان بەسەر پێکهاتنی عەقڵ و ویژدانی منداڵاندا دەبێت، کاریگەرییەکی زۆر خراپ. بۆیە دەبێت چیرۆکنووس هەوڵبدات ئەو رووداوانە هەڵبژێرێت کە بە هەڵچوونی دڵخۆشکەر و خۆشەویستی و پێکەنیناوی دەناسرێنەوە. {١٦٥: ١٥٩}

هەر بۆیەشە " **گرنگترین رەگەز لە منداڵاندا، کە دەبێ ئێمە سوودی لێ وەربگرین بریتیە لە (ئەندێشە)، چونکە ئەندێشە بنچینەیە بۆ هەموو گەشەکردن و داهێنانێك، دەبێ ئەوەش بزانین کە منداڵ داوای رووداوی واقیعی دەکات لە رێگەی ئەندێشەوە.**" {١٩٠: ٣}.

راستە نووسەری منداڵان دەبێت لە زۆر بابەت دا سوود لە واقیع وەربگرێت و بیکات بە سەرچاوەیەك بۆ رووداوەکانی، بەڵام ئەو واقیعەش دەبێت لەگەڵ واقیعی منداڵاندا بگونجێت، بە رەچاوکردنی ئاستی تەمەنیان و، لە رێگەی ئەندێشەوە پێشکەش بکرێت نابێت ئەوەش لە بیر بکەین، "**ئەو رووداوانەی گرێیەکە دەکەنەوە، یان رووداوی دراماکە**

هێوردەکەنەوە، دەبێ بە ووردی هەڵبژێردراوبن و هەموویان لەگەڵ رووداوی سەرەکی بگونجێن، کەوا پرۆژەی چیرۆکەکەی لەسەر بنیات نراوە و پەیوەستە بە ئەو." {١٥٢: ١٩٩}.

لێرەشدا ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە کە لە چیرۆکدا دوو جۆر رووداو هەن، یەکێکیان رووداوی سەرەکییە، کە بەشێکی گرنگی نێو چیرۆکە و بەرنامەی چیرۆکەکەی لەسەر دەڕوات، دووەمیشیان رووداوی لاوەکییە، کە ئەویش رووداوێك یاخود چەند رووداوێکن و گەشە بە رووداوی سەرەکی دەدەن و بەشداری دەکەن لە کردنەوەی (گرێ)ی ناو چیرۆکەکە.

لێرەدا ئێمە نموونەی چیرۆکێك دەهێنینەوە و تایبەتمەندییەکانی رەگەزی رووداوی بەسەردا پراکتێزە دەکەین. چیرۆکەکەش بریتیە لە (کۆتر و رێوی).

سەرەتای رووداوەکە بەدروست کردنی هێلانەیەك لە شوێنێکی بەرز، لایەن دایکە کۆترەکەوە دەست پێدەکات، رێویش هەوڵ دەدات کۆترەکە و بێچووەکانی بخوات بەلاَم پێیان ناگات بۆیە هەڕەشە لە کۆترەکە دەکات، ئەگەر بێچووەکانی بۆ فڕێ نەداتە خوارەوە، ئەوا سەردەکەوێت و بێچووەکانی دەخوات، کۆترەکە بە ناچاری و بەچاوی پڕ لە فرمێسکەوە بێچووەکانی بۆ فڕێ دەداتە خوارەوە، بۆ ساڵێکی تر کۆترەکە بەچکەی جوانتر هەڵدەهێنێ، بەلاَم دیسان خەم دایدەگرێت، لە ترسی ئەوەی دیسان رێوی بێتەوەو داوای بێچووەکانی بکات و بیانخوات. قەلەڕەشکەیەك ئامۆژگاری دەکات کە گوێ بە قسەکانی رێوی نەدات، چونکە ئەو لە شوێنی بەرزە و رێوی ناتوانێ پێی بگات. بۆیە لە کۆتاییدا داوا و مەبەستی مام ڕێوی جێ بە جێ ناکرێ و بە سەرشۆڕی دەڕوات[٤٢].

نوسەری چیرۆکی (کۆتر و رێوی) مامەڵەیەکی زیرەکانەی لەگەڵ ئەم رەگەزەی چیرۆکدا کردووە. لەم چیرۆکەدا یەك رووداوی سەرەکی بەدی دەکرێت ئەویش (خواردنی بێچووەکانی کۆترە لەلای رێوی). کە بیرۆکەی چیرۆکەکەش لەسەر بونیات نراوە. رووداوە لاوەکییەکانیش بریتین لە (دروست کردنی هێلانە)، (گفتوگۆی نێوان دایکە کۆترەکە و قەڵەڕەشکەکە) بەڵگەشمان لەوەدا ئەوەیە، چیرۆکنووس توانیویەتی بە شێوەیەکی وورد

---

[٤٢] شاخەوان علی حمد، ورچ و شێر و مام رێوی (کۆمەڵە چیرۆکێکی منداڵانە)، رۆستەم باجەلان، پێشەکی بۆ نووسیوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر ٢٠٠٢، ل ١٨.

رووداوە لاوەکییەکان هەڵبژێرێت، کە لەگەڵ رووداوە سەرەکییەکەدا بگونجێت و بەشداری بکەن لە کردنەوەی (گرێ) یەکە. (گرێ)ی چیرۆکەکەش بریتیە لە (چۆنیەتی پاراستنی بێچووەکان لەلایەن دایکە کۆترەکەوە.)

چیرۆکنووس بەرێك و پێکی زنجیرەی رووداوەکانی بە یەکەوە بەستۆتەوە و، دیمەنی هەڵوێستی (قەلەرەشکە) بەرامبەر (کۆتر)ەکە و شێوازی گفتوگۆی نێوانیان، بە شێوەیەکی هونەری بەرجەستە کردووە، ئەمەش شارەزایی چیرۆکنووس لە بواری چیرۆکی هونەریدا دەردەخات و هاوسەنگییەکی لە نێوان رووخسار و ناوەرۆکدا پێکهێناوە.

۳- **گرێچن (تەون)** - **The plote**:

دەتوانین بڵێین گرێچن پرۆژەی رێکخستنی رووداوەکانە بە شێوەیەکی هونەری، واتە کاتێك چیرۆکنووس، باس لە رووداوەکان دەکات لە چیرۆکەکەیدا، دەبێ بەردەوامی و جموجۆڵیان پێ بدات و، بەشێوەیەکی هونەرییانە بیانچنێت، بەمەش رووداوەکان، بەرەبەرە گەورە دەبن تاوەکو دەگەنە ترۆپك، ئەمەش پێی دەڵێن گرێچن یان (پلۆت).

بۆیە " **گرێچن ئەو خاڵە دەنوێنێ، کە رووداوەکانی چیرۆك تیایدا لێك دەئاڵێن، هەروەها گرێچن، پلانی چیرۆکە، لە ناویدا روداو بەسەر کارەکتەرەکاندا دێت، یان بەهۆی ئەوانەوە رووداو روودەدات، گرێچن بریتیە لەو دەزووەی، کەوا سەرەداوی چنینی چیرۆك و بونیاتنانیەتی، ئەمیش وا دەکات، خوێنەر حەز بە خوێندنەوەی چیرۆکەکە بکات**" {۱۵۲: ۱۹۹}

گرێچنیش دەبێت زۆر بە هێز و مانا بەخش بێت، چونکە یەکێکە لەو رەگەزانەی، خوێنەر بۆ لای چیرۆك کێش دەکات، ئەگینا بە پێچەوانەوە، ناتوانێ سەرەنجی منداڵان لەو ماوەیەدا، کە چیرۆکەکەی تیایدا دەگێڕدرێتەوە، بۆ لای چیرۆکەکە رابکێشێت، چونکە بێ مانایی وبێ هێزی گرێچن، منداڵان تووشی بێزاری دەکات و، ئارەزووی ئەوەیان نابێت تاکۆتایی گوێ بیستی چیرۆکەکە بن.

چیرۆکنووسی منداڵان، دەبێ هەوڵی ئەوە بدات، چیرۆکەکەی لە یەك گرێچن پێك بێت و سادە و ساکار بێت، واتە " **گرێچن لەکتێبی منداڵە بچوکەکاندا، پێویست بەوە ناکات ئاڵۆز بێت.**" {۱٤۳: ٦٥}، چونکە گرێچنی ئاڵۆز (الحبکە المرکبە)، سەرەنجامی هەبوونی زیاتر لە رووداوێکی سەرەکییە،

لە چیرۆکی منداڵانیشدا، دەبێ هەوڵ بدرێت، یەك رووداوی سەرەکی بەکار بهێنرێت، چونکە منداڵی بچووك، توانای پەی بردنی تەواویان نییە تاوەکو لە یەك کاتدا بە دوای چەند گرێیەکدا بکەون یاخود لە چیرۆکی ئاڵۆز تێبگەن.

سەرچاوەی دروست بوونی هەر گرێچنێك لە چیرۆکێکدا، ابوونی کێشەیەکە، یان گەورە بوون و پەرەسەندنی رووداوێکە بۆ لووتکە و ترۆپك، ئەم گرفتەش (کێشەکە)، جموجۆڵی و گەرم وگوڕی دەداتە رووداوەکان. بە واتایەکی دی دەتوانین بڵێین، کاتێك کە رووداوەکان گەورە دەبن و پەرە دەسێنن، دەبنە هۆی لە دایك بوونی گرێچنێك (پلۆتێك)، کە گرێچنیش دروست بوو، پێویستی بە چارەسەر کردن دەبێ، بۆیە رووداوەکان لە بەردەوامی و گەرم و گوڕیدا دەبن، تاوەکو گرێیەکە (گرفتەکە) چارەسەر دەبێت و چیرۆکەکە دەگاتە کۆتایی. کەواتە " **گرێچن ئەو گرێیە(عقدە)یە دەگرێتە خۆ، کە گرفتەکە (کێشەکە)دەنوێنێ، لە کاتی کارلێك کردنی رووداوەکان دەردەکەوێت، ئەویش ئەو کێشە و هەڵوێستە نادیارەیە، کە پێویستی بە ڕاڤە کردن هەیە و، کار دەکاتە سەر ئارەزووکردن (الرغبە) بۆ دۆزینەوە و زانینی ئەوەی لە دوایدا دێت.**" {١٥٢: ١٩٩}

بۆیە بەم شێوەیە، بۆمان دەردەکەوێت، گرێچن (سەرەتاو، ناوەڕاست (گرێ) و، کۆتایی) هەیە.

١- سەرەتا _ Exposition

سەرەتا لە چیرۆکدا، بە بەشێکی گرنگ ناو زەت دەکرێت، چونکە چیرۆکنووس لە رێگەییەوە، دەبێت هەست و خەیاڵی خوێنەر بۆ ناو چیرۆکەکە رابکێشێت، ئەمەش لە کاتێکدا دەبێت، کە پێشەکییەکە بە دەستەواژەی بە هێز و سەرنجڕاکێشەر دەست پێبکات، هەروەها هەوڵیش بدرێت لە پێشەکییدا، کەسایەتییە سەرەکییەکان ببردرێنە نێو چیرۆکەکە و، بە منداڵان بناسرێنرێن. بۆ نموونە، چیرۆکی " **تۆم سوێر، بە پوورە بۆلی دەکرێتەوە کەوا راوی تۆم دەنێ، کە موڕەبیا دەدزێ**" {١٨: ٨٠} . ئەمەش وا لە منداڵ دەکات، لەگەڵ ئەو باس و خواستانە سەر قاڵ بێت، تاوەکو رەوتی چیرۆکەکە و پەیکەرەکەی پەرەدەسێنێ. ئەگینا بە پێچەوانەوە منداڵ تووشی بێزاری دەبێت و ئارەزووی تەواو کردنی چیرۆکەکەی نامێنێ. هەروەها دەبێ سەرەتا پەیوەندییەکی پتەو و نەپچڕاوی لەگەڵ بەشەکانی دوای خۆیدا

هـەبێت، چـونکە سـەرەتا، پارچـەیەکی هونـەری بـەرزە و بەسـتراوەتەوە بـە بەشەکانی دی تێکستەکە و، لێی جیا ناکرێتەوە. {١: ١١٣}

٢- ناوەڕاست (گرێ) _ العقده - Conflict

گرێـچنی بـاش، ئـەو گرێـچنەیە کـە (گـرێ)یـەك بگرێتـە خـۆی، گـرێش پەرەدەسێنی و دەگاتـە ترۆپـك، لـە ئـەنجامی بەیەکدا چوون و پەرەسـەندنی رووداوەکـان و هاتنـە نـاوەوەی کەسـایەتیەکان. گـرێش، کێـشەیێکە، یـاخود هەڵوێستێکی نادیارە، کە پێویستی بە راڤە کردن هەیە، بۆیە کار دەکاتە سـەر ئارەزووەکان، بۆ دۆزینەوەو زانینی ئەوەی لـە دوایـدا دێـت. کێـشە و قـەیرانی چـیرۆك، بـۆی هەیـە رەوانـی بـێ، دەشـگونجێ لـە بـەرەنگار بـوونی کـردەوەی بـاش و هەسـتی دەروون سەرچاوە بگـرێ، دوور نیـە لـە دۆخێکـی گاڵتـە جـار دابەدی بێ، بە هەرحاڵ دەبێ سروشـتی و لـە راسـتی نزیـك بـێ و لـە چـیرۆك بوەشێتەوە، زۆر جار لە گرێچندا، گرێ لە ئەنجامی ململانێ، پێچەوانە بـوون، دووبارە بوونەوە، یان دژایـەتی کـردن دروسـت دەبێـت، لێرەشـدا مەبەسـت لـە ململانـێ، " **شـێوەکانی خـەبات کـردن و بـەرگری کردنـە، جـا چ بـە شـێوەی هێمایی (سیمبولی) بێ، یاخود واقیعی. ئەو چیرۆکانەی کە ململانێکانیـان لـە نێوان هێزە بەرهەڵستکارەکانە، لەو کاتـەدا ململانێیەکـە ڕەمـزی دەبێـت، لـە کاتــەکانی تریــشدا واقیعــی دەبێــت. ململانێیــەکانیش، یــان لــە نێــوان گیانلەبەراندا دەبێت، یەك لەگـەڵ یـەکێکی تـر، لـە نێـوان چاکە و خراپـە دا (شەڕ)دا، ئەم جـۆرە ململانێیـەش لـە منـداڵانی پـۆلی یەکـەمی سـەرەتایی بـە رێژەی ٦٥٪، لە پۆلی دووەمدا بە رێژەی ٤٠٪، لە پۆلی سێیەمدا بە رێـژەی ٤٧٪ دەبێت، یانیش ململانێیەکان لە نێوان هێزە ماددی و رووحییەکانـدا دەبێـت، ئەم جۆرەش لە چیرۆکی ئایینی و پێغمبەراندا بەدی دەکرێت و، رێژەکەشـی (٢٢٪)ە بـۆ منـداڵانی پـۆلی یەکـەم و دووەمـی سـەرتایی. جـۆرە ململانێیـەکی تریـشمان هەیـە، کـە لـە نێـوان حـەق و نـا حـەق دایـە، ئەمـەش لـە چیرۆکە کۆمەڵایەتییەکاندا بەدی دەکرێت، یاخود لە نێوان مرۆڤ و ژیانی زەحمەت و کوولەمەرگی. رێژەکەشی، بۆ منداڵانی پۆلی دووەمی سەرەتایی ١٧٪ و پۆلی سێ یەمیش ١٢٪ یە"** {١٤٤: ١٦٨ - ١٦٩}، بەڵام لە هەموو ئەمانەشـدا، نابێـت شـتێك بـاڵ بەسـەر رووداوی سـەرەکییدا بکێـشێت، ئەمـەش دەبێـت چـیرۆك لەسـەری بـروات، بە بێ پچڕان یان راوەسـتان. هـەروەها دەبـێ هێڵـی (گـرێ) بـە روونـی

دیـار بێـت، تـا ئـەو رادەیـەی گـەر مرۆڤێـك ویـستی چـیرۆكێك بگێڕێتـەوە، ناسینەوە یان بە دواداچوونی گـرێ ی لا ئاسـان بێـت، لـە كـاتی گێڕانەوەكـەدا. بۆیە دەتوانین بڵێین (گرێ)، ئەو خاڵەیە، كەكێشەكە تیایدا لەو پەڕی تونـدی و چڕبوونەوە دایە.

٣- كۆتایی (ئەنجام)- Denouement

گرنگی كۆتایی لە چیرۆكدا، لەرەگەزەكانی تری ناو چیرۆكەكە كەمتر نییە، چـونكە لەگـەڵ ئـەوەی كۆتـایی خـاڵی تەقینـەوە و چارەسـەر كردنـی كێـشە و ململانێیەكانە و، خوێنەر بە هۆیەوە دەگاتـە ئـەنجامێك، جگـە لەمـە كۆتـایی، ئەو بەشەیە كـە ئامـانج و مەبەسـتی گـشتی چـیرۆكەكە تیایـدا دەخرێتـەڕوو، بۆیـە زۆر لـە لێكۆڵـەرانی چیرۆك، ئـەم بەشـە بـە (سـاتی روونـاك كردنـەوە ـ لحظـة التنـویر) نـاو دەبـەن. واتـە " **هـەموو ئـەو كێـشەو گرفتانـەی كـە لـە چـیرۆكدا روودەدەن، بـەرەو خـاڵی روونـاك كردنــەوە دەڕۆن، كـە كۆتـایی چـیرۆكەكەیە و، تیاشـیدا مانـای گـشت شـتەكانی پێـشوو روون دەكاتـەوە و دەردەخات.**" {١٤٧: ١١٢}.

كۆتاییش دەبێ ببێتە مایـەی رازی كـردن و قایـل بـوونی منـداڵان، چـونكە كۆتایی بەلای منداڵانەوە سەر لێشێواندن و گومان دەنـوێنی ئەگـەر بۆشـایی و تێنەگەیشتن رووبەڕوویان بێتەوە، بۆیە كۆتایی لاواز یـان ناقەناعـەت پێكـەر، خـراپترین گوناهـە كـە نووسـەر دەیكـات، هـەموو نووسـەران دەداتـە دەسـت پڕوپووچـی و بـەتاڵی، لەبـەر ئـەوە كـە كۆتـایی دێـت، دەبـێ بـە هێـز بێـت و مەبەسـتێك بگەیـەنێت، قەناعـەت پێهێنـەر بێـت. جـا بـۆ ئـەوەی كـە هـیچ گومانێك نەمێنێتەوە و، خوێنـەر هەسـتێكی تـەماوی بەرانبـەر بـە چـیرۆك و چارەنووسی كەسایەتییەكانی نێـوی نـەمێنێ، نووسـەر زۆر جـار رەگـەزێك لـە رەگەزەكانی لە پڕ دەخاتە سەر، واتە دەخاتە سەر كۆتاییەكە، بەمـەش گـشت كـەلێن و قوژبنـە تاریكـەكانی نـاو چـیرۆكەكە بـۆ خوێنـەر یـان گـوێگر روون دەبێتەوە. ئەم رەگەز و خستنە سـەرانەش هەنـدێ جار بەرێكـەوت دێنـە نـاو چـیرۆكەكە، هەنـدێ جاریش چـیرۆكنووس بـە نـا چـاری پـەنایان بـۆ دەبـات، هەروەك باسمان كرد تەنها بە مەبەستی ئـەوەی خوێنـەر یـان گوێگرەكـە بڵـێ (بەڵێ من تێدەگەم). {١٨: ٨٣ - ٨٤}.

لێرەدا پرسیارێك سەر هەڵدەدات، ئایا كۆتـایی دەبێت دڵخۆشـكەر و شـادی بێت، یان غەمگینی؟ چارەسەرێكی تەواو و ئامادەكراو پێشكەش بكات، یـاخود نا؟ بۆ وەڵامی ئەم پرسیارەش لێكۆڵـەرانی بـواری چـیرۆك و ئـەدەبی منـداڵان، راو بۆچـوونی جیاوازیـان هەیـە، جیاوازییەكـەش بـە پێـی جیـاوازی قۆنـاغی تەمەن سەری هەڵداوە، بەڵام هەندێ لە رەخنەگران كۆتایی بەختەوەریان لە چیرۆكی منداڵاندا پێ باشە، چونكە بە پێی ئـەو لێكۆڵینەوانـەی لـەم رووە وە لەسەر منداڵاندا ئـەنجام دراون، دەركەوتووەكـە ئـەو چـیرۆكانەی كۆتاییـان بـە خۆشی و شادی دێت، بە رێژەیەكی زیاتر لەلایـەن منداڵانـدا وەردەگیرێـت لـەو چیرۆكانەی كە كۆتاییان دڵتەنگی و ناخۆشـییە، ئـەو لێكۆڵـەر و رەخنەگرانـە، پێشبینی ئەوە دەكەن، كە ئەو چیرۆكانەی كۆتاییـەكانیان ناخۆشـیە، پێویـست بـەوە ناكـات كـە منـداڵان گـوێی لێ رابگـرن، چـونكە جیهـانی منـداڵ، جیهـانی زەردەخەنە و شادییە، بۆیە پێویـستە لەسـەرمان، كـە هەسـت و سـۆزی منـداڵ بەم كۆتاییە ناخۆشانە ئازار نەدەین. هەروەها سـەبارەت بـە چارەسـەریش بـۆ كۆتـایی، دەكـرێ چـیرۆك كۆتـایی پـێ بێـت، بـەبێ ئـەوەی هـیچ چارسـەرێك پێشكەش بە منداڵان بكرێت، بەڵكو بۆ منداڵان بە جێ بهێڵرێت كە خۆیان بە ئــەنجام بگــەن و، بــیرو هــۆش و هەســتەكانیان بخەنــە گــڕ تــاوەكو بگەنــە كۆتاییەكە، بەڵام ئەو چیرۆكانەی كە كۆتاییـەكانیان، چارەسـەرێكی تـەواویان پێشكەش بە منـداڵانكردووە، بیر و هـۆش و هەسـتی منـداڵان ناخاتـە كـار بـۆ وەدەست هێنانی ئەنجامی نێو چیرۆكەكە، لـەم حاڵەتەشـدا، توانـای یـادەوەری (ذاكرة) منداڵان گەشە دەكات نەوەك توانای داهێنانەكانیان. {١٤٤: ١٧١ - ١٧٢} .

لێـرەدا چیرۆكی (داركونكـەرە)[٤٣] بـە نموونـە دەهێنینـەوە، تایبەتمەنـد و خاسـیەتەكانی (گرێـچن)ی بەسـەردا پراكتیـزە دەكـەین. چـیرۆكنووس لـە چـیرۆكی (داركونكـەرە)دا، ووردبینانــە تــان و پـۆی رووداوەكـانی چـنیوە و، نوێكـاری بەرووخـسار و شـێوەی گـشتی چـیرۆكە كـە بەخـشیوە. سـەرەتای (گرێ)یەكە لـەم چـیرۆكەدا، بـە سووتانی شاخ دەست پێـدەكات. وەك (گرێـی یەكـەم)، دواتـر گـوێگر یـان خوێنـەر لـە دڵـی خۆیـدا چـاوەڕێی دۆزینـەوەی

[٤٣] سـەلام مـەنمی چـیرۆكی (داركونكـەرە)، گـوڵزارا چـیرۆكان، لێژنەیـەك لـە وەزارەتـی پەروەردە ئامادەی كردووە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠١، ل ٩٠.

ریگاچارەیەکە، تاوەکو ئەم (گرێ - کێشەیە) دابمرکێتەوە، کە چی چیرۆکنووس زانایانە (گرێ - کێشە)ی چیرۆکەکە بەرە و لووتکە و هەڵکشان دەبات و (گرێ)ی تر دروست دەکات، ئەویش سووتانی داربەڕووەکەیە، وەك (گرێی دووەم). رەنگە گوێگر یان خوێنەر هەم دیسان دڵە کووتە بیگرێ و، چاوەڕێی چارەسەرێك بێت بۆ ئەم کێشەیە، نەبادا سووتانی دارستانەکە و داربەڕووکە، هێلانەی دارکونکەرەشی لێ بکەوێتەوە، بەڵام چیرۆکنووس هەر لەگەل رۆیشتنی رەوتی چیرۆکەکە (گرێ)یەکی تر دروست دەکات، ئەویش سووتانی هێلانەکەی دارکونکەرەیە وەك (گرێ ی سێیەم)، مەبەستی چیرۆکنووس لێرەدا، توونـد کردن و گەورە کردنی (گرێ) یەکانە، تاوەکو بتوانی بەرەو لووتکە بیانبات و، بە هۆیانەوە (گرێچن - الحبکە)ێك دروست بکات و، خوێنەر یان گوێگر چێژو هەستی خۆشەویستی گەورەی خۆی لەوێدا ببینێتەوە، بۆیە لێرەدا لەگەل توونـدبوونی (گرێ - کێشە)کان و هەڵکشانیان بەرەو لووتکە، گرێچنێك دروست دەبێت کە ئەویش (سەر گەردان بوون ـ بێ هێلانە بوونی دارکونکەرەیە). ئەمە لووتکەی کێشەکانە و، لێرەدا منداڵان دەیانەوێت چارەیەك بۆ ئەمە بدۆزنەوە، تاوەکو دارکونکەرە بێ جێگا و رێگا نەمینێتەوە، لێرەدا چیرۆکنووس شارەزایانە، بەرە بەرە (گرێچن) نەرم دەکاتەوە و دواتر کۆتایی پێ دێنێ، ئەویش بە (دۆزینەوەی هێلانەیەکی تر) لە لایەن دارکونکەرە و دڵخۆش بوونی. دەتوانین هاوکێشەکە بەم شێوەی خوارەوە دەربخەین:

١- سەرەتای گرێچنەکە = ناسینی کەسایەتی دارکونکەرە بە منداڵان + کونکردنی داربەڕووێك لەلایەن دارکونکەرە + دروست کردنی هێلانە لە داربەڕووکە + پەیدا کردنی بژێوی ژیان.
٢- ناوەراستی گرێچنەکە (گرێیەکان) = سووتانی شاخ (گرێ ی یەکەم) + سووتانی دار بەڕووەکە(گرێ ی دووەم) + سووتانی هێلانەی دارکونکەرە (گرێ ی سێیەم).
٣- لووتکەی گرێچن = سەر گەردان بوون و پەڕاگەندەبوونی دارکونکەرە.
٤- کۆتایی گرێچن = دۆزینەوەی هێلانەیەکی تر لەلایەن دار کونکەرە و شیبوونەوەی گرێچنەکە.

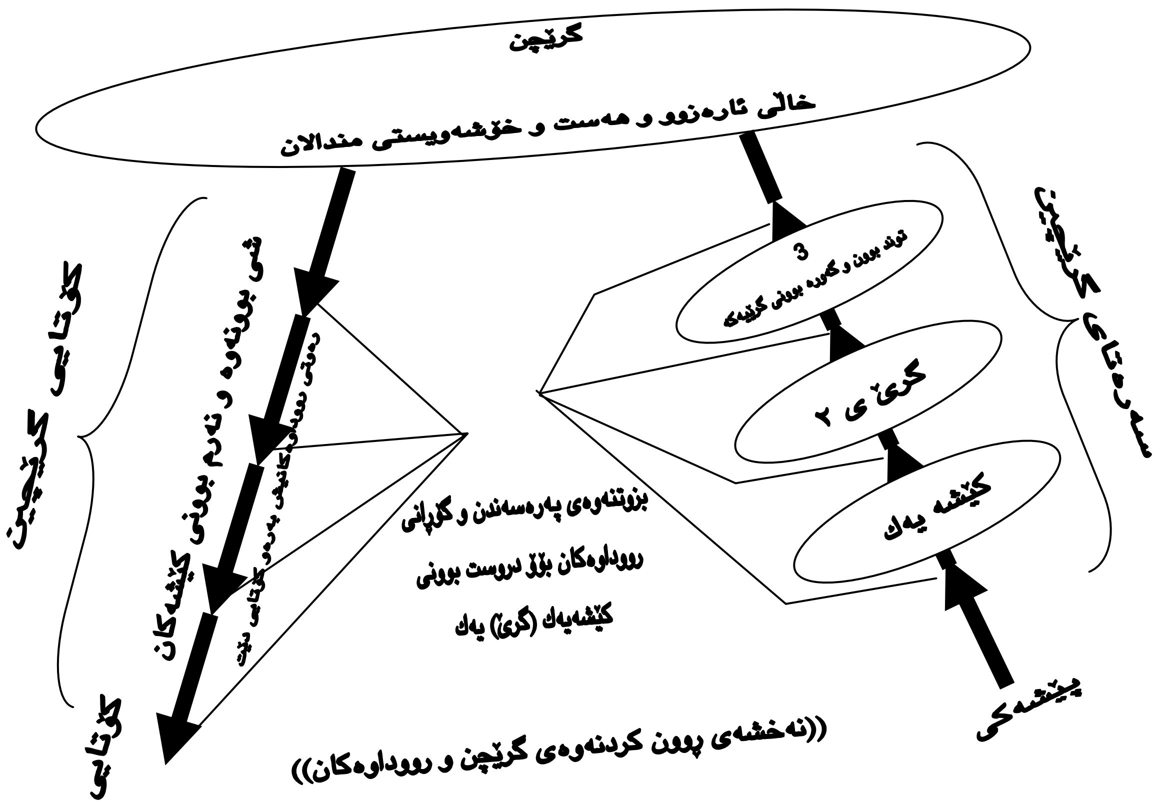

((نەخشەی ڕوون کردنەوەی گرێچن و ڕووداوەکان))

٤- کەسایەتی - Character

کەسایەتی ڕاست و دروست، خاڵێکی تره لـه خاڵـەکانی چیرۆکی باش، چیرۆکنووسی بەهرەدار ئەوەیە، کە بتوانێت بـه ووردی کەسایەتییەکان وێنـه بکـات، بـه جۆرێـك کـه لەگـەل رەگـەز و بەشـەکانی تـری نێـو چیرۆکەکە بیانگونجێنێت و، وەك کارەکتـەری راستەقینەش بـه خوێنـەر یـان گـوێگرانی بناسێنێت. واته خوێنەر یان گوێگر راستگۆییان تێدا ببینێتەوە و، لەگەڵیانـدا هەست بە بوونی ژیان بکات. کەواته نووسەر چەند لێزانانـه وێنـەی قارەمـان بکێشێت، چەند هونەرمەندانه رووداو بـچنێت و پەیوەندییـەکی هـارمۆنی لـه نێوان قارەمـان و رروداوەکانـدا بەرجەسـته بکـات، هێنـدەش زیـاتر دەتوانێت سەرکەوتن بـه دەست بهێنێت. چونکه قارەمـان و رووداو، وەك دوو رەگـەزی گـرنگ و بنـچینەیی، رۆلێکـی کاریگـەر لەبـەر هـەمهێنانی هـەموو چیرۆکێکدا دەبینین. {٢٢: ٢٥ - ٢٦}

دەتوانین کەسایەتی وا پێناسه بکەین " **کە نوانـدنی کەسانێکە لـه نـەوەی ئادەمیزاد - کە هەمیشه بایەخێکی گەورەیان لـه چیرۆکدا هەیـه و بـه زۆری گرنگترین رەگەز لە رەگەزەکانی چیرۆك دادەنـرێن. هـەتا ئەگـەر گیانـداریش بن، ئەم گیاندارانه هەمیشه وێنەی خەڵکانێ دەنوێنن یا دەکێشن، یا لە بـاتی سیما مرۆڤاییەکان بە کار دێن.**" {٦٦: ١٣٥}

لە چیرۆکی منداڵاندا کەسایەتی دروست، ئـەو کەسایەتیانەن کـه منـداڵان رازی بکـەن بـەوەی راسـتەقینەن یـاخود هاوتـای راسـتییەکانن. جـا ئـەو کەسایەتیانه مرۆڤ بن، یان ئاژەل، یان ڕووەك (بێ گیانـەکان)، یـان کەسایەتی نێو ئەفسانەکان بن، یا خود هـەر کەسـایەتیەك بـن کـه لـه جیهـانی منداڵانـدا خۆشەویـستن. کەواتـه رادەی قایـل بـوون و بڕواکردنـی منـداڵان بـۆ کەسایەتیەدروستەکان، دەوەستێته سـەر توانـای دانـەر لـه بەخـشینی ئاکـاری راستەقینه له رەفتار و کـاری سـەرووی هێزەکـان (الاعمال الخارقـه) و، هێـزی لاوازی ئەم کەسایەتیانە، لە وێنـه راسـتەقینەکانی خۆیـان، بـۆ نموونـه کاتێـك نووسەر، وێنەی کەسایەتێکی وەك (سپایدرمان یـا خودسـوپەرمان) دەکێـشێت، رەچاوی ئەوە بکات ئەو کەسایەتیانە، هەمان ئەو کـار و هەڵسوکەوتانه بکـەن کـه هاوتاکانیـان لـه ژیانـدا دەیکـەن، واتـه دەبێـت لـه ئاسـتی واقیعـی خۆیانـدا پیـشانیان بـدات، ئەگـەر کەسـایەتیەکان خـەیاڵیش بـن یـاخود ئـاژەڵ و بـێ گیانەکان بن، دەبێ هەڵسوکەوتەکانیان وەك ئەوانە بن، کە لـه واقیعـی ژیانـدا

روویانـداوە، هـەر چـەندە ئەندێـشەی منـداڵیش یارمـەتی دەدات، بەخـستنە سەر و لکاندنی چەند سیفاتێکی ئادەمیزادی بۆ جۆرەها ئاژەڵ و بێ گیـانیش. بەمەش چیرۆکنووس دەتوانێ زیندوویی راستگۆیی بـە کەسـەکان ببەخشێت، ئەمەش دەبێتـە مایـەی ئـەوەی کـە منـداڵان سـۆزو خۆشەویـستی لەگـەل ئـەو کەسانەدا پەیدا بکەن. {١٦٢: ١٢١}

خاڵێکی تر، کە چیرۆکنووس لە وێناکردنی کەسایەتیەکاندا دەبـێ رەچاوی بکات ئەوەیە، دەبێت کەسایەتیەکان کاری سروشتی ئەنجام بـدەن، بـە جۆرێـك کـە لەگـەڵ لۆژێـك و داب و نەریتـە کۆمەڵایەتیەکانـدا بگونجێـت، ئـەو رۆڵ و کـارەی کـە پێـی دەسـپێردرێت ن ئەوشـتانەی کـە دەیلێـت، یـاخود ئـەو گفتوگۆیانـەی لەگـەڵ کەسـانی تـری نێـو چیرۆکەکە ئـەنجامی دەدات، دەبـێ گـشتیان لەگـەڵ تەمـەن و رادەی رۆشـنبیری و، لـە سـەرووی هەمووشـیانەوە لەگەڵ تایبەتکارییەکانی خۆیدا بگونجێت، واتە " **کەسەکە بـۆ ئـەوەی بـچێتە ئەقڵەوە دەبێ لەگەل تایبەتکارەکانی خۆیدا بگونجێ، کابرایەکی ترسنۆك والێ مەکە لە پڕێکا شێر بە گوێ بگرێ، چونکو ئەگەر شتێکی وای کرد لە راکاری دەرچوو، ئەوا تۆلە بڕواکاری لات داوە**" {٧٩: ١٦}. هەروەها هـەروەك باسمـان کـــرد، دەبـــێ کەســـایەتیەکە لەگـــەڵ ژینگـــە و داب و نـــەریت و کلتـــوری نەتەوەکەشیدا بگونجێت. ئەگەر چی زۆر جار وابووە کـە چیرۆکێکی منـداڵان لە زمانێکی بێگانـە وەرگێردراوەتـە سـەر زمـانی کوردی، نـەیتوانیووە ئـەرك و مەبەسـتی تـەواوی خـۆی ببێکێـت، چـونکە ئـەو ژینگـە و داب و نـەریت و کلتـورەی کـە دانـەر کەسـایەتیەکەی لێ هـەڵهێنجاوە، رەنگـە زۆر لەگـەڵ هـی کوردییەکەدا جیاواز بێت.

هەروەها کەسایەتیەکانی چیرۆکی منداڵان دەبێت گونجاو و ئاشکرا بـن، بـە ئاسانی جیابکرێنەوە و سەرنج راکێش بن، گونجاو بن واتە ئەو کارەکتەرانـەی کـــە چـــیرۆکنووس هەڵیاندەبـــژێرێت، منـــداڵان حـــەزی لێ بکـــەن و، پێشکەشکردنیان بە شێوازێك بێت، کـە لەگـەڵ قۆناغـەکانی گەشـەی منـداڵ و ئاسـتی بـیر کردنەوەیانـدا بگونجێـت، ئاشـکراش بـن مەبەسـتمان لێـی هەستپێکراو و بەرجەستە کراو بن، بە جۆرێك کە بۆ منداڵ گران نـەبێت لـە خـەیاڵ و ئەندێـشەی خۆیـدا، وێنەکـەی بـە هـەمان شـێوەو خاسـیەت و رەنگەکانیەوە بکێشێ، لێرەشدا مەبەستمان ئەوەنییە، کارەکتەر هەر دەبـێ لـە جۆری ئادەمیزاد بێ، نەخێر، چونکە زۆر جار لە چیرۆکی منداڵانـدا وا دەبـێ

کارەکتەر، ئاژەڵ، یان بێ گیان، یاخود مۆتەکەیەکی جنۆکە بێت، بەڵام گرنگ ئەوەیە ئەم کەسایەتیەی کە رۆڵ دەگێرێت، واقیعی و لەسەر شێوەی راستەقینە بێت، چەند سیفاتێکی ئادەمیزادی بە خۆوە هەلگرتبێ لە قسە کردن، رەفتار، جوڵانەوە... تاد.

هەروەها کە دەڵێین، دەبێ کەسایەتیەکان جیاکەرەوە و سەرنج راکێش بن، واتە نابێت ژمارەیان زۆر بێت، یان سیفاتیان لێك نزیك بێت، یاخود ناویان لێك نزیك بێت، بەڵکو دەبێ هەر کەسایەتێك، تایبەتمەندی و جیاکەرەوەی خۆی هەبێت، تاوەکو منداڵان تیکەڵاوی یەکتریان نەکەن. {١٣٨: ٧٨ - ٨٠}

یەکێك لەو خاڵانەش کە یارمەتیدەر دەبن لە جیاکردنەوەی کەسەکان لە یەکتری و، تێکەڵاو نەبوونیان لەلای خوێنەر یان گوێگر، دانانی ناوە بۆ کەسەکان. چیرۆکنووس دەبێ مامەلەیەکی سەردەمانە لەگەڵ ناوی کەسایەتی نێو چیرۆکەکان بکات، گەر ناوی کەسەکان لەگەڵ کەسایەتی ناو چیرۆکەکە و سەردەمەکەیدا نەگونجێ، نە شارەزایی چیرۆکنووس نیشان دەدات، هەروەك (حسێن عارف) لەم بارەیەوە دەڵێ: " **ئەو چیرۆکنووسەی، ناوی کەسەکان لەگەڵ کەسایەتی ناو چیرۆکەکە و سەردەمەکەیدا نەگونجێنێ، هەر زوو نەشارەزایی خۆیم پێ ڕائەگەیەنێ، لە بنچینەیەکی هەرە گرنگی هونەری چیرۆك نووسینا، هەڵبژاردنی ناوی کەسانی چیرۆکەکەیە.** " {٨٧: ١١}

کەسایەتیەکانیش دابەش دەکرێنە سەر دوو جۆر:

کەسایەتی پێگەیشتوو (بگۆڕ) _ Daynamic Character

ئەو کەسایەتیانەن، کە لەگەل هەڵوێستەکانی نێو چیرۆکەکە گەشە دەکەن و پەرەدەسێنن. واتە ئەو کەسایەتیانە لەگەڵ رەوتی چیرۆکەکە بەردەوام دەبن، هەروەها بە درێژایی رووداو و هەڵوێستەکانی نێو چیرۆکەکە، هەڵوێستەکانی ئەم جۆرە کەسایەتیانە بەرە بەرە لایەنی نوێیان لێ دەدۆزرێتەوە و بەدەردەکەوێت، کە رەنگە لە لایەن گوێگر یان خوێنەرەکە، لە سەرەتای ناسینی کەسەکەدا روون و ئاشکرا نەبووبن. نووسەری بەهرەمەندیش، گەشە و پەرەسەندنی کارەکتەر بە شێوەیەکی پلە دراو سەلمێندراو دەکات، تاوەکو لەگەڵ ئەو سروشتە کە لە واقیع دا هەیەتی بگونجێت. ئەم جۆرە کەسایەتیەش پێکهاتەی تەواو نابێت، تەنها لە نزیکی تەواو بوونی چیرۆکەکە نەبێت، زۆربەی کەسایەتیەکان لە چیرۆکی منداڵاندا،

لەم جۆرەیە، کە بە نەمری لە یادەوری دەمێنێتەوە و لەگەڵ ویژدانی مرۆڤدا دەژێت.

کەسایەتی جێگیر ـ رووکەش (نەگۆر) - Static character

کەسایەتی جێگیر، ئەو کەسایەتیەیە کە هیچ گۆڕانێك لە پێکهاتەکەی نییە، هەروەك ئەوە وابێت هیچ نەجوڵێ لە ژیان لە ماوەیەکی دیاری کراوی تەمەن، واتە کەسایەتیەکی خاوەن یەك رەهەندەو، هەمیشە هەڵسوکەوتەکانی لە نێو چیرۆکدا بەیەك سروشت و رەوشت دەبینرێت. وە کاتێکیش لە چیرۆکدا دەردەکەوێت، بە شێوەی تەواو پێگەیشتوو دەردەکەوێت لە پێکهاتندا، واتە بە درێژایی قۆناغەکانی چیرۆکەکە، لەسەر یەك سروشت دەمێنێتەوە و گەشە ناکات. دەبێ لایەنە تایبەمەندی و خودییەکانی ئەم کەسایەتیە و خاسیەتەکانی، بە روونی دیار بێت و بە جوانی وێنا کرا بێ. نموونەی ئەم کەسایەتیانەش: سندباد، عەلائەددین، شێتۆکە و ئاقرۆکە، مەلای مەشهور... تاد.

ئەمانە ناگۆڕێن و پەرەسەندنیان بەسەر نایەت، لەگەڵ ئەوەشدا کەسایەتیەکانیان لەهەر سەرچڵییەکدا، هاوشێوەی سروشتی خۆیانە، ئەم کەسایەتیانەش لە چیرۆکدا زۆر گەورە و مەزنن و ناوبانگ دەردەکەن. {١٥٢: ٢٠٣}، {١٦٢: ١٢٣ - ١٢٤}

بۆ رەگەزی (کەسایەتی)، چیرۆکی (خاوێنی)[٤٤] بە نموونە دەهێنینەوە، بە پێی ئەم رەگەزە پراکتیزەی دەکەین.

لەم چیرۆکەدا نووسەر مامەڵەیەکی زیرەکانەی لەگەڵ رەگەزی (کەسایەتی) دا کردووە، ئەو تایبەتی و خەسڵەتانەی کە دەبێ لە کەسایەتی دا هەبن، لە دروست کردنی کەسایەتەکاندا، لەبەر چاوی گرتوون. بە پێی بارودۆخی ئەو سەردەمەی کە منداڵانی تێدا دەژین، کەسایەتیەکان و ناوەکانیانی هەڵبژاردوون. چیرۆکنووس چەند کەسایەتیەکی لەم چیرۆکە دا بە کار هێناوە و دروست کردووە، کە (دانا و ساوێن) سەرەکین و، (پیاوێکی سەر رێگا، مامۆستا و قوتابیەکان)یش لاوەکین. چیرۆکەکە باس لەوە دەکات

---

[٤٤] بەهار رەشید، چیرۆك بۆ مندالان (خاوێنی)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥

كەسـايەتى (دانـا) كـە كەسـايەتيەكى پێگەيـشتووە، هەسـت بـە كـەم لێپرسـينەوەيى دەكـات بەرامبـەر ئـەرك و هەڵوێـستەكانى دەوروبـەرى، بـە ئەركى سەرشانى نازانىێ يارمـەتى خـەڵك بـدات و ژينگەكـەى خـاوێن راگرێـت، بـەڵام (سـاوێن) ى هـاورێى، كـە ئـەويش كەسايەتيەكى پێگەيـشتووە چـونكە هەردووكيان واتـە (دانـا و سـاوێن) لـە گەشەسـەندن و بـەردەوامى دان لەگـەڵ ڕەوتى چيرۆكەكە بەردەوام ئامۆژگارى (دانا) دەكان، لە ئەنجامدا دەيگۆڕێن بۆ كەسێك كـە هەسـت بـە لێپرسـينەوەيى دەكـات و گيـانى يارمـەتى دانـى لـەلادا دروسـت دەبێـت. لـەم چـيرۆكەدا، كەسـايەتيەكان ئـەو كارانـەى كـە پێـى هەڵدەسـتن، كـارێكن منـداڵان بـە ئاسـانى دەتـوانن ئـەنجامى بـدەن و، لەگـەڵ تواناى سروشتى واقيعى ئەواندان.

٥- كات و شوێن _ The Setting

كـات و شـوێن دوو رەگـەزى پێويـستن، كـە بەشـدارى لـە سـازدانى چيرۆكدا دەكەن، شێوەى هونـەرى پـىێ دەبەخـشن چـونكە " **كـارەسـات و بەسـەر هـات و ڕووداوەكان، لە بۆشاييدا بە بەرەڵڵايى هەڵناسوڕێن، بەڵكو سنورێك هەيە لە چوار چێوەيان دەگرىێ، كە بريتيە لە كات و شوێن**" {٢٣: ٢٧٧}

ئەم پەيڤانـەى سـەرەوە بـۆ ئـەوەمان دەبـەن كـە بڵـێين، (كـات و شـوێن) لـە چـيرۆكدا، پەيوەنـدى بـە هەريەكـە لـە ڕووداوەكـان و كەسـايەت و بابـەتى چيرۆكەكەشەوە هەيە و، تەنانەت كاريـشيان تـىێ دەكـات، بۆيـە دەڵـێين " **كـات وشـوێن دەفـرێكن (بـە مانـا زاراوەييەكـەى)، سـەرجەم كەسـان و كارەسـات و ڕووداو بەسەرهاتەكان لە خۆدەگرن**" {٢٣: ٢٧٨}

لەبـەر گرنگـى رەگـەزى (كـات و شـوێن) لـە چـيرۆكدا، لـە خـوارەوەدا هەريەكيان بە تەنيا باس لێوە دەكەين

شـوێن:

هـەموو مـرۆڤ و گيانلەبـەرێك، تەنانـەت بـىێ گيانێـك، لەسـەر رووى ئـەم زەمينـەدا پەيوەنديـەكى تونـدوتيـژ هەيـە، بـەو شـوێنەى تيايـدا جێگـير بـووە دەيبەستێتەوە. لێرەدا ناڵێم تيايـدا ژيـاوە، بـەڵكو دەڵـێم تيايـدا جـێگير بـووە، چـونكە مردووەكـانيش لـە گۆڕسـتانەكاندا شـوێنێكيان هەيـە. زۆر مەسـەلە و شتى تريش هەن، لە نێو خەياڵەكانماندا دەخولێنەوە.

کەواتــە هــەموو شــتێك لەســەر رووی ئــەم زەمینــەدا، حەتمــەن شــوێنێکیان داگیرکــردووە، تەنانــەت گەردیلــە و ماددەکــانیش، گــەر باســی شــتەکانی نێــو ئەندێــشە و خــەیاڵیش بکــەین، خــۆ ئــەمانیش وێنەیــەکی شــتە راســتی و واقیعیــەکانن، کــە هــەم دیسان جێگەیــەکیان هەیــە لــەم بوونــەوەرەدا، ئەمانــە راستیەکن ناکرێ خۆیان لێ لابدەن.

چیرۆکیش بــەو پێیــەی کــەوا رەنــگ دانــەوەی واقیعــە، نــابێ راســتیەکان فــەرامۆش بکــات، بۆیــە چــیرۆکنووس گەربیــەوێ بەرهەمەکــەی ســیفەتێکی زیندوو و راستگۆ وەربگرێت، دەبێت شتەکانی نێو واقیعی تیایدا بەر جەستە بکات. بۆیە " **شوێن، بریتیە لەو واقیعە کۆمەڵایەتیەی کە چیرۆکنووس هەڵی دەبژێرێت و، رووداوی چیرۆکەکەی تێدا دەهۆنێتەوە، یان پاڵەوانی چیرۆکەکە لەم شوێنەدا ژیان دەباتە سەر.**" {٧٦: ٧٧}

هەر چەندە ئەو شوێنەی کە لە چیرۆکدا هەیـە، هــەمان ئــەو شــوێنە نییــە کــە لــە واقیعــدا بەرچاو دەکــەوێت، چونکە بــە لایــەنی کەمــەوە شــوێنی نێــو چــیرۆك پێکهاتەکــەی وشــەیە، وەلێ شــوێنی راســتەقینەی رووداو لــە واقیعــدا بەدی دەکرێت و هەست پێ دەکرێت. بۆیــە چیرۆکنووســی یــەهرەدار هەمیــشە هەوڵی ئەوە دەدات، بە چەند شــێوەیەك و رێگایــەك، شــوێنی نێــو چــیرۆك لــە شوێنی راستەقینەکەی واقیع نزیك بکاتەوە.

" **نووسینی چیرۆك بۆ منداڵان، گەڕانەوەی چیرۆکنووسە بۆ ژیانی منداڵی، یان ژیان لەگەڵ منداڵاندا، یان ژیانی ئــەمرۆی بەشــێك دەبێــت لــە دوو تــوێی ئــەو ناوچانەی کــە منــداڵی لێ دەژێــت، گــەلێك جاریش نووســەر، بــە خــەیاڵ واقیعێك دروست دەکات، بەڵام هەر دەبێت نزیك بێت لە ژیانی منداڵان، یــان بــە شــێك بێــت لــە ژیانەکــەیان، یــان بەشــێك بێــت، لــە رەوتــی پێــشکەوتنی تەکنەلۆژیای ئەمرۆ کە منداڵی لێ بژێت**" {٧٦: ٧٧ - ٧٨}

کەواتــە ئــەو شــوێنەی کــە لــە چیرۆکی منداڵانــدا هەڵدەبــژێردرێت، دەبــێ لەگەڵ ئەم واقیع و راستیانەی ســەرەوە کــە باســکران، بگونجێــت و راســتەقینە بن و بە راستگۆییانە باسیان لێوە بکرێ. چونکە " **ئەگــەر شــوێنی روودانــی چــیرۆك وەراســت نەچــێ، خوێنــەر ئیمــان بــە راســتەقینە بــوونی کەسایەتییەکانیش ناهێنێ، جا بۆ ئەوەی شوێنی روودانی چیرۆك لە روانگەی خوێنەر راست بنوێنێ، یەکەم جار پێویستە خودی نووسەر ئەوەی بە چاوی، شوێنێکی راستەقینە ببینێ و بە باشی بیناسێ**" {١٠: ٦٦}

لەلایەکی تریشەوە، چیرۆك گەر لە ژینگەیەکی دیار یکراو ڕووبدات، دەبێ کەش و هەوای ئەو ژینگەیە نیشان بدات و، مرۆڤ وا هەست بکات لە هەمان ئەو شوێنە راستەقینەیە، کە چیرۆکەکە باسی لێوە دەکات. بۆ نموونە کە باسی (لادێ) دەکات وەك شوێنێك لە چیرۆکەکەدا، کە کەسایەتیەکانی رۆڵی تێدا دەگێڕن و، ئاکسیونی[٤٥] چیرۆکەکە لەوێدا روودەدات. دەبێ مرۆڤ لەوێدا هەست بە سادەیی و جوانی سروشت و دڵئارامی بکا، یاخود هەست بە هەژاری و نەخوێندەواری بکات، یانیش هەست بەو هاوکاری و دڵسۆزییە بکات، کە لە نێوان تاکەکانیدا هەیە. ئەمانەش گشتیان رەنگە رەوتی چیرۆکەکە بنوێنن، کەواتە " **ژینگە، یان شوێنی روودانی چیرۆك دەبێ بە چەشنێك بێ، کە ئاکسیۆینی چیرۆك لێ وەشاوە و شایانی وی بێت"** {١٠: ٦٢}

ئەم قسانەش بۆ ئەوەمان دەبات کە بڵێین، چیرۆکنووس دەبێ لە کاتی هەڵبژاردنی شوێن بۆ چیرۆکەکەی، لە ژینگەی خۆی داینەبڕێت و لە شوێنێکی نامۆ و دەستکردا داینەنێت، بۆ نموونە لە چیرۆکی منداڵانی کوردیدا کاتێك چیرۆکنووس باس لە شوێنێك دەکات، دەبێت شوێنەکە لەگەڵ ئەو داب و نەریت و ژینگەیەدا بگونجێت، کە رۆڵەی یا خود بلێین منداڵی کوردی تێدا دەژی. کە چی هەندێ لە نووسەرانمان ئەم کارە بە هەند هەڵناگرن، بە تایەتی لە کاتی وەرگێڕانی چیرۆکێك لە زمانانی بێگانەدا، زۆر جار هەمان ئەو شوێنانە بە کار دێنن، کە لە چیرۆکەکەدا هەبووە، لەم حالەتەشدا (شوێن) کارێکی ئەوتۆی ناکەوێتە سەر، تەنانەت ئەوە نەبێت رەنگە کەسەکانی لەسەر بێن و بچن.

بۆیە " **هەندێ جار شوێن، شتێکە هەر ئەوەتا ڕووداوکەی تێدا روودەدات، یان ئەوەتا کەسەکانی لەسەر دێن و دەچن و، ئیتر ئەرکی دیکەی ناکەوێتە سەر، (شوێن)ی چیرۆکی کوردی ئەم بیست ساڵەی رابردوو، تاك و تەرای ئەم و ئەوی لێ دەرچێت ئەگینا لەم جۆرەن، راستە بایەخیان بە مرۆڤی کورد داوە، بەڵام لە ژینگەی خۆی دایبڕیوەو لە شوێنێکی نامۆ و دەستکردا دایناوە. گوند و شار و گەڕەك و شەقام و شۆستە و وێستگە و پاس و فەرمانگە و ئوتێل و چاخانە و مەیخانە و نەخۆشخانەی نادیار و بێ ناونیشانە و،**

---

[٤٥] ئاکسیۆن: رەوتی چیرۆك

ئەوەندەش گشتی یە کە دەشێ بڵێین سیفاتی تایبەتییان تێدانییە و تام بۆی خاك و ئاوی خۆمان نادات" {٣١: ٢٧٦}

ئەم کارە لە ئەدەبی منداڵاندا، کارێکی ناڕەوایە، چونکە هەروەك لە پێشتردا ئاماژەمان پێدا، ئەو کارو کردەوانەی چیڕۆکنووس باسیان لێوە دەکات، دەبێت لەگەڵ ئەو شوێن و ژینگەیەی کە تیایدا روودەدەن گونجاو بن ئەگینا چیڕۆکەکە زیندوویی و راستگۆییەکەی لە دەست دەدا، بۆیە چیڕۆکنووس کە شوێنێکی راستەقینە هەلیژێرێت، کە لەواقیعدا نزیك بێت، دەبێ زانیاری و شارەزایی تەواوی لە بارەی ئەم شوێنەدا هەبێت، چونکە نابێت شوێنەکە دەقاودەق وەك خۆی بە کاری بێنێتەوە، بەڵکو دەبێ هەندێ گۆڕانکاری تییادا بکات و جوانییەکی هونەری پێ ببەخشێت، بۆیە نابێت هەرگیز ئەو شوێنانە هەلبژێرێت، کە زانیاری تەواویان لەسەر نازانێ، چونکە لەو کاتەدا ناتوانێ هیچ گۆڕانکارییەك بەسەر ئەو شوێنە دا بێنێت ناچار وەك خۆی دایدەنێتە نێو دەقەکە.

لەلایەکی تریشەوە زۆر لە لێکۆڵەران، رەگەزی (شوێن) وەك ناسنامەیەکی نەتەوەیی نیشتیمانی لەقەڵەم دەدەن. چونکە " **شوێن لە میللەتێکەوە بۆ میللەتێکی دیکە جیاوازە و تەوزیفکردنو بە کار هێنانیشی جیاوازەو، لە هەمان کاتیشدا، ناساندنی پێناسە و مۆرکی میللەتان بە دیار دەخات و دەناسرێنەوە"** {٣٣: ٢٧} بۆیەشە زۆر جار کە چیرۆکی میللەتێك دەخوێنینەوە، ئەو مۆرکە تایبەتییەی کە میللەتەکەی پێ ناسراوە، لەم چیڕۆکەدا بەرجەستە دەکەین.

کەواتە " **شوێن هەر ئەوە نییە کە رووداوەکانی تێدا روودەدات، بەڵکو بە توندی کار لە دەروون و هەڵسوکەوتی مرۆڤ و کاردانەوەو چالاکیە سایکۆلۆجی و، سۆسیۆلۆجی و... تەنانەت بیرو بۆ چوون و ژیانی رۆحی و هەڵوێستی رۆژانە و خەون و خەیاڵیشی دەکات."** {٣١: ٢٧٧}

ژینگەی ئەو شوێنەی، کە بۆ منداڵان دەست دەدا، لە قۆناغەکانی تەمەنی زوویاندا، بریتیە لە، دارستان وباخەکان، سەردار و درەختەکان، ماڵ و قوتابخانە... تاد، چەند شوێنێکی تری سادە و ساکار، کە منداڵان دەتوانن پێشبینیان بکەن، بەڵام کاتێك شوێنەکان بۆ ئەشکەوت و چۆڵ و چیا و دەریا و رووبارەکان بگوازرێنەوە، رەنگە لەم حاڵەتەدا منداڵ پێویستی بە ئەزموونێکی فراوانتر و، تەمەنێکی عەقڵی پەرەسەندووتر بێت. لەم

گۆشەیەدا چیرۆکی منداڵان لەگەڵ هی گەوراندا جیا دەبێتەوە. بەڵام منداڵ لە قۆناغەکانی تەمەنی پێگەیشتوویدا، لەبەر ئەوەی زیاتر سەرنجی بۆ (چیرۆکی واقیعی) دەچێت و کەمتر بایەخ بە چیرۆکی خەیاڵی و ئەفسانەییەکان دەدات، بۆیە بۆ ئەوە دەچێت، کە ئەو رووداوانەی لە ژیاندا روودەدەن، هەر دەبێ لە شوێن و کاتێکی دیاریکراودا روو بدەن، رووداوەکانیش پەیوەستن بە بارودۆخ و داب و نەریت و پرەنسیپە تایبەتیەکانی ئەو کات و شوێنەی، کە تیایاندا روودەدەن. پەیوەست بوونیش بە هەموو ئەمانە، شتێکی گرنگە یۆ زیندوویی چیرۆکەکە و رەگەزی هاندان وپەرۆشی تێدا زیا دەکات، چونکە ئەمە رووپۆشی دەروونی چیرۆکە، بۆیە ئەو چیرۆکەی باس لە شوێنێکی دەستنیشانکراو و دیار دەکات، دەبێت راستەقینە بێت، راستگۆیانە باسی لێوە بکات. {١٧٧: ٦٩}

ژینگەی شوێن لە چیرۆکی منداڵانی کوردی لە دوای راپەریندا، زۆر جار بریتیە لە لادێ، دارستان، دارو درەخت، ماڵ و قوتابخانە، کانی و سەرچاوەکان... و چەند شوێنێکی تر، کە تایبتمەندی نەتەوەیی میللەتی کوردی بەخۆوە گرتووە و، رەسەنایەتیەکەی پاراستووە. لەم بارەیەشەوە (غالب هلسا) لە پێشەکی کتێبی (جوانکاری شوێن) ی (باشلار) دا دەڵێ: **"لەبەرئەوەی لای من شوێن تایبەتمەندی نەتەوەیی بە خۆیەوە هەڵدەگرێ بۆیە هەر کارێکی ئەدەبی ئەگەر شوێنی فەرامۆش کرد، ئەوا تایبەتمەندی و رەسەنایەتی خۆی لە دەست دەدات."** {١٣٩: ٨}.

کات:

کات وەك رەگەزێك لە رەگەزەکانی چیرۆکی منداڵان، رۆڵێکی گرنگ دەگێرێت، بە هەمان شێوەی شوێن، یاخود باشتروایە بڵێین لەگەڵ شوێن چوار چێوەیەك بۆ رەگەزەکانی نێو چیرۆکەکە ساز دەکات، هەروەك حسێن عارف دەڵێت : **" کات و شوێن لە هونەری چیرۆکنووسیندا، بە پێی چەند دەستورێکی تایبەتی، دەبنە چوار چێوەیەك بۆ کەسان و کارەسات و رووداو و بەسەر هاتەکان"** {٢٣: ٢٧٨}

کەواتە ئاکسیۆنی چیرۆك، بە پێی ماوە ناتوانێ بەرێوە بچێ، بۆیە لە هەموو چیرۆکێکدا رووداوەکان لە ماوەیەکی دیاریکراو روودەدەن. کەواتە

ژینگەی کات: " **بریتیە لەو مەودایە کاتییەی کەرووداوەکانی چیرۆك تیایدا روودەدەن**" {١٦٨: ٣٥٠}

کاتەکانیش زۆر جار کورتن، وەك ئەوەی سەعاتێکن یاخود رۆژێك یان چەند رۆژێکن، لەوانەیە خۆی بگەیەنێتە هەفتەیەکیش، زۆر جاریش کاتەکان دوور و درێژ دەبن، وەك ئەوەی خۆیان لە قەرەی مانگێك، یان وەرزێك یاخود ساڵێك و لەوانەیە زیاتر بدەن.

هەروەها کاتەکان لە نێوان دەمەکانی (رابردوو، ئێستا، داهاتوو) دا دەخولێنەوە.

کاتیش سەبارەت بە منداڵ و چیرۆکەکانیان، تا رادەیەك جیاوازی بەخۆیەوە دەبینێ، چونکە منداڵ لە قۆناغی ساڵەکانی سەرەتاییدا، تێگەیشتنی تەواو و ئاشکرای نییە بۆ کاتەکان. کە چی لەوانەیە هەست کردنی بۆ رەگەزی شوێنەکان تۆزێك باشتر بێت، بۆیە چیرۆك گێرەوەکان زۆر جار دەستەواژەی (هەبوو نەبوو، لە دێر زەمانان، کەس لە خوای گەورەتر نەبوو) بەکاردەهێنن، لێرەدا راستە دەستەواژەکە گوزارشت لە کاتی رابردوو دەکات، بەڵام بە بێ ئەوەی دیاریکردنێکی تەواوی ئەم رابردووە بکات. بەڵام مندلان لەسەرەتای قۆناغی تەمەنیاندا، قۆناغی (٣ - ٦) ساڵان دەتوانن جیاوازی لە نێوان شەو و رۆژدا بکەن، دواتر جیاوازی لە نێوان وشەی ئەمرۆ و بەیانی (سبەینێ)دا بکەن، رەنگە ئەمە بەرەبەرە بڕوات تاوەکو دەگاتە رۆژەکانی هەفتە، بەلاّم ڕەنگە نەتوانێ مانای سەردەم و ساڵەکان بزانێت، ئەم تێگەیشتنەش بە پێی گەشە کردنی قۆناغی تەمەنی زیاد دەکات. بۆیە بە شێوەیەکی گشتی چیرۆکنووسی لێهاتوو ئەو کەسەیە، کە بتوانێ هاوسەنگییەك لە نێوان پێداویستیە هونەرییەکانی چیرۆکی منداڵان و، توناکانی عەقڵی، رادەی وەرگرتنی دا بکات، بەرەچاو کردنی ئەو قۆناغە تەمەنییەی کە بۆی دەنووسێ و، ئەو بابەت و رەگەزەش کە لە چیرۆکەکەدا بە کاری دێنی. {١٧٧: ٦٨، ٧١}

بۆیە منداڵانیش لەگەڵ بەرەو پێش چوون و گەشەسەندنی قۆناغی تەمەنیان، زیاتر بەرەو شتی واقیعی هەنگاو دەنێن و دەتوانن دەرك بەوە بکەن کە رووداوەکانی نێو چیرۆك بە بێ کات و شوێن روونادەن. بۆیە ئەو چیرۆکەی باس لە سەردەمێکی دیاریکراو یان کاتێکی دیاریکراو دەکات، دەبێت راستگۆیانە باسی لێوە بکات و راستەقینە بێت، هەروەها ئەگەر

کاتەکان درێـژ خایـەن بـن، وەکـو ئـەوەی خۆیـان لـەوەرزێك یـا سـاڵێك یـاخود زیــاتر بــدەن، دەبــێ لــەم حاڵەتــەدا چــیرۆکنووس ئاگــاداری گــشت ئــەو گۆرانکارییانە بێت، کە لەو ماوەیە دوور و درێژانـە بەسـەر رووداو و کەسـانی نێو چیرۆکەکە دا دێن. هەروەها گەر بۆ نموونە رووداوەکان لەشـەو رووبـدەن، دەبێـت مـرۆڤ تیایـدا هەسـت بـە دڵـەڕاوکێ و تـرس و چاوەڕوانی و خـەیاڵات بکات، کەوا لە ئەندێشەی مرۆڤدا دەخولێتەوە وێنایان دەکات، کـەوا لـە پـشت ئەم تاریکییە، چەند جیهـانێکی تـر هەیـە، کـە گیانـەوەری تـر تیایـدا دەژیـن. {١٦٢: ١١٩}

لە چیرۆکی (دیـاری و سـەردان)[٤٦]، چیرۆکنووس مامەڵەیـەکی زیرەکانـەی لەگەڵ رەگەزی (کـات و شـوێن) کـردووە و، بـە ئەنـدازەی پێویـستیی رووداو و هەڵوێستی کەسایەتی و پاڵەوانی چیرۆکەکە کەڵکی لێ وەرگرتوون.

لەســـەرتایی چـــیرۆکەکەدا نووســـەر ئامـــاژە بـــە شـــوێنەکە دەکـــات کـــە (دارســـتان)ە و دەڵێـــت:- (لـــە دارســـتانێکدا کۆمـــەڵێك گیانلەبـــەر دەژیـــان). چیرۆکنووس زانایانە ئەو شوێنەی هەڵبـژاردووە کـە (دارسـتان)ە، ئەوکـەش و هەوایــەی لــە چــیرۆکەکەدایە شــوێنەکەی بەخــشیوە هــەمان ئــەو کــەش و هەوایەیـە کـە لـە واقیعـدا لـە ژینگـەی دارسـتاندا بـەدی دەکرێـت. هـەروەها شوێنەکە لەگەڵ سروشتی واقعی نەتەوەی کورددا دەگونجێت و سـەبارەت بـە منداڵانیش شوێنێکی نامۆ نییە، تـام و بـۆی خـاك و ئـاوی میللـەتی کـوردی لێ دێت.

لـە جێگەیـەکی تـردا چیرۆکنووس دەڵێ:- (کـە ئـەوان رۆیـشتن، مـەیموون چووە سەر دارگوێزێك و سەبەتەیەکی پڕ کرد لە گوێز، ئینجا خـۆی گەیانـدە مـاڵی سمـۆرە). لێرەشـدا چـیرۆکنووس زانایانـە دوو شـوێنی تـری بـە منـداڵان ئاشنا کردووە و بیر و هۆشی خستوونەتە سەر، شـوێنەکانیش (سـەردار گـوێز، ماڵی سمۆرە)ن. ئەمەش شتێکی ئاساییە چونکە (سـەردارو درەخـت، مـاڵ) دوو شـوێنن کـە بوونیـان زۆرە لـە نێـو چـیرۆکی منـداڵانی کـوردی، سـەبارەت بـە منداڵانیش شوێنی نامۆنین.

---

[٤٦] عەلی حەمە رەشید بەرزنجی، دیاری و سەردان (دە چیرۆك بۆ منـداڵان)، چاپی یەکـەم، چاپەمەنی و ئۆفێستی دیلان، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل ١٧ - ١٨

سەبارەت بە (کات)یش:- هەر لە هەمان چیرۆکدا (دیاری و سەردان)، چیرۆکنووس وەك رەگەزێکم لە رەگەزەکانی بینای چیرۆك باسی (کات)ی کردووە، هەروەك لە شوێنێکی چیرۆکەکەدا دەڵێ:- (بۆ بەیانی هەموو لە ماڵی ورچ کۆبوونەوە) یاخود دەڵێ:- (بۆ رۆژی دواتر لە گەرمەی یاریکردندا، بەردێك کەوت بە قاچی کەروێشکە سپی). بە گشتی کاتەکانی ئەم چیرۆکە رابردوون.

٦- گێڕانەوە و گفتوگۆ و وەسف:

چیرۆکنووسی باش بۆ ئەوەی رووداوەکان بەیەکەوە ببەستێتەوە و کارکتەرەکانی ئاشکرا بکات، لایەنە هونەرییەکانی دەق پێکەوە گرێبدا و جۆرەسیحرێك بە چیرۆکەکەی ببەخشێت، تا لە رێگەیەوە گوێگر بۆ خۆی (چیرۆکەکە) کێش بکات، لە سەرووی هەمووشیانەوە جۆرێك لە متمانە و باوەڕ بە بەرامبەر ببەخشێت، دەبێت ئەم رەگەزانەی سەرەوە (گێڕانەوە، گفتوگۆ، وەسف) لە چیرۆکەکەیدا بەرجەستە بکات، کە تا ڕادەیەك لە ئەرکەکانیان دەتوانین بڵێین کەمێك لێك نزیکی و خزمایەتیان هەیە.

گێڕانەوە - Narrative:- یەکێکە لە بونیادە سەرەکییەکانی دەق و، بە شێوەیەکی ئێستاتیکی سەرجەمی دەقەکە بەڕێوە دەبات، لایەنە هونەرییەکانی دیکە پێکەوە گرێ دەدات، ئەمە جگە لەوەی رووداوو هەڵوێستەکان لە وێنەیەکی واقیعی بۆ وێنەیەکی زمانەوانی دەگوازتێتەوە، کە بە جۆرێك بەرامبەر(گوێگر یان خوێنەر) وا هەست بکات ئەم رووداو و هەڵوێستانە دەبینێت و لەبەر چاوی دایە. وەزیفەی گێڕانەوەش هەر تەنها ئەوە نییە، بەڵکو دەکرێت گێڕانەوە خاوەن سیحرێك بێت بۆ پەلکێشکردنی خوێنەر بە دوای ئەو بابەتەی دەیخاتە {١٠٢: ١٠٢}

لە چیرۆکی منداڵاندا دانەر بە هۆی رەگەزی گێڕانەوە، دەتوانێ کەسەکان و رووداوەکان بە شێوازێکی راستگۆیانە و، لە چوار چێوەیەکی هونەری جوانکاری بە منداڵان بناسێنێت و سەرنجی منداڵان بۆ چیرۆکەکەی رابکێشێت، چونکە منداڵانیش لە نێو خۆیاندا ئەو کارانەی کە کردوویانە و ئەو شتانەی بینیوویانە، بە گێڕانەوە بۆ یەکتری باس دەکەن. بۆیە لە چیرۆکدا رەگەزی گێڕانەوە تام و چێژی تایبەتی خۆی هەیە بۆ منداڵان.

سەبارەت بە وەسفیش:- ئەو رووداوانە روونتر دەکاتەوە کەوا خوێنەر لە خەیاڵیدا لێکیان دەداتەوە، وا لە منداڵ دەکات وێنەکە بە جۆرێك ببینێت و خەیاڵی بکات وەك ئەوە وابێت کە سەیری دەکات. ئەدیبیش لە گێڕانەوەی چیرۆکدا تەنها بە گێڕانەوەی چیرۆکەکان وازناهێنێ، بەڵکو لە هەمان کاتدا هەوڵ دەدات وێنایان بکات.لە واقیعدا کە خوێنەر لە خوێندنەوەی چیرۆکێك، یاخودگوێگرێك لە گوێگرتنی چیرۆکێك دەبێتەوە، بە زۆری پارچە وەسفییەکانی بیردێتەوە، حەز دەکات جارێکی تر بگەڕێتەوە سەریان. {١٨٢: ١٥٦}

" **وەسفیش لە چیرۆکدا وەك هەر یەکێك لە رەگەزەکانی دی بۆ رازاندنەوە نیە، بەڵکو مەبەستێکی دیاریکراو دەگەیەنێت و بەشێکە لە رووداو، پێویستە ئەو شتە وەسف کراوە لە چاوی نووسەرەکەیەوە تەماشا نەکرێت، بەڵکو لە چاوی کەسایەتیەکەوە ببینرێت.**" {١٤٧: ١٠٠}

بۆ گێڕانەوەی چیرۆکیش سێ رێگا هەن، ئەوانیش ئەمانەی خوارەوەن، {١٨٢: ١٥٦}

١- رێگای راستەوخۆ: لێرەدا دانەر لە دەرەوەی رووداوەکان دەوەستێت، کاتێك باس لەو بەسەر هات و رووداوانە دەکات کە بەسەر کەسانی تردا هاتوون. ئەم رێگایەش لە هەموو رێگایەکانی تر بەربڵاوترەو، لەگەڵ منداڵاندا گونجاوە، بە جیاوازی قۆناغەکانی گەشەیان، بە تایبەتیش بۆ قۆناغی زوو، چونکە رووداو و وێنەکان لە زەینی منداڵدا نزیك دەکاتەوە لە رێگەی ئەو وەسف و گێڕانەوانەدا.

٢- رێگای خودگێڕانەوە: رووداوەکان لەسەر زمانی قسەکەر دەگێڕدرێنەوە، لە زۆربەی بارەکاندا ئەو پاڵەوانی چیرۆکەکەیە.

٣- رێگای دیکۆمێنتەکان: لێرەدا دانەر پشت بە چەند وتار و یادەوەرییەکی رۆژانە و شتی تر دەبەستێت و، دەیانکاتە کەرەسەی دروست کردنی چیرۆکەکەی.

کەواتە بۆ گێڕانەوەی چیرۆکیش، بە زۆری سوود لە دوو راناو وەردەگیرێت ئەوانیش:-

١- **کەسی سێیەمی تاك(ئەو):** بۆ نموونە لە چیرۆکی (سەلکە شەیتانۆکە)[٤٧]، نووسەر دەڵێ: (زینا، منداڵێکی زرنگ و پاك و خاوێن بوو، هەرگیز بە تەنها نەدەچووە دەرەوەلە ماڵ، کە لەگەڵ دایك و باوکیشیدا دەچووە دەرەوە، هەر چی دەیبینی دەکەوتە پرسیارکردن لە دایە و بابە، زۆربەی وەڵامەکانیشی لەبەر دەکرد و کاتێك دەگەڕایەوە بۆ ماڵەوە پەڕاوێکی دانا بوو وەڵامەکانی تێدا دەنووسیەوە، بەم جۆرە رۆژ بە رۆژ زیرەکتر دەبوو. کاتەکانی رۆژگاری دابەش کردبوو بەسەر یاری و کۆشش و خوێندنەوە و سەیری تەلەفزیۆن کردن.. هەروەها نووسەر لە جێگایەکی تر دەڵێت: زیبا لە پێش میوانەکان دەستی برد بۆ پەرداخە ئاوەکان، کاتێك دایکی زیبا ئاوی دەگێڕا، زیبا هێندە بە خێرایی پەلاماری دا پەراخەکان لە دەستی دایکی قلّپ کردەوە. ئاوەکە رژا.. پەرداخەکان شکان..زیبا لە ترسان رایکردە دەرەوە. دایکی زیبا خەمی خوارد.. تەریق بووەوە.لەبەر رێزی میوانەکان دایکی زیبا تورە نەبوو، هیچی نەگوت، بەڵکو بە ناچاری و هەناسە ساردی پەرداخە شکاوەکانی کۆکردەوە...)

بەم شێوەیە چیرۆکنووس بە بەکارهێنانی راناوی کەسی سێیەمی تاك، وەسفی حاڵەتی (زیبا) و (دایکی زیبا) دەکات و، رووداوەکان دەخاتە روو.

٢- **کەسی یەکەمی تاك (من):** ئەم راناوەش کە لە چیرۆکدا بە کاردێت، دەبێ نووسەر هەوڵ بدات لەسەر زمانی خۆی بەکاری نەهێنێت.- هەروەك باسمان کرد ـ چونکە **"گێڕانەوە لە کاتی خستنە رووی دەقدا یەکێك لەو ئەرکانەی کە پێویستە لە ئەستۆ بگرێت راگرتنی ئاستی خۆیی و ئاگادار بوون لەو پێکهاتە هونەرییەی دەکەوێتە نێو خودی گێڕانەوەکە"** {١٠٢: ١٠٢}

واتە کە خوێنەر یان گوێگر گوێ بیستی دەقەکە دەبێت، هەست بەوە نەکات کە خاوەنی ئەو دەقە ئاگاداری ئەم گێڕانەوەیە، ئەمەش دەبێتە خاڵی

---

[٤٧] عزیز ئالانی، مەدالیا، (٧ کورتە چیرۆکی فێرکاری بۆ منداڵان)، چاپی یەکەم، لەبلاوکراوەکانی ناوەندی رۆشنبیر، سلێمانی، ٢٠٠٢، ل ١٦ - ٢٤.

سـەرنج ڕاکێـشانی بەرامبـەر. بۆیـە وا چاکە لـە کـاتی گێرانـەوەدا کـە ڕانـاوی کەسی یەکەم بە کار دێت، دەبێ بە دوو شێوە بە کار بێت:

١- لەسەر زمانی قارەمانی چیرۆکەکە. یاخود

٢-لەسەر زمانی یەکێك لە کەسایەتییە لاوەکییەکانی چیرۆکەکە.

بۆنموونـە لـە چـیرۆکی (سـەگی پیـاوانی ئەشـکەوت)[٤٨] دانـەر زۆر زانایانـە لەسەر زمانی (سەگەکە) ڕووداوەکانی نێـو چـیرۆکەکە دەگێڕێتـەوە و دەڵـێ :- (مـن سـەگی نێـوی ڕان بـووم، لەگـەڵ شـوانی دڵ نـەرم و چـاك، لـە نێـوی دێ ڕەقیم بوون، ڕانمان دەبردە لەوەڕ، لە هاوین و لە زستان، لـە بـەهار و پـایزان، لەگـەڵ شـوان دەردەچـووم، خوانـاس و بـە ڕەحـم و پـاك، دەچـووینە کێـوێکی بەرز، بەرزتر لە دەریا و لە ئەرز، لەسەر سنگی ئەو کێوە، ئەشـکەوتێ لـە نێـو دێوە، دەبینـراو دیار بوو، ڕانمان دەبرد بۆ ئەوێ، دەمـان لەوەڕانـد لـەوێ، جار بە جار شوانەکە دوور دەکـەوت لـە ڕانەکـە، هەڵدەکـشا بـۆ ئەشـکەوت، منـیش جـارێ بـە ڕێککـەوت شـوانەکەم لـە ئەشـکەوت دی، لەگـەڵ چـەند لاوێکـی دی، لەسەر سـوجدە وە چۆك وا دەپاڕانەوەلـە خـودا، بۆیـە منـیش مامـەوە، لـەوێ نەجولامەوە... تاد.)

هەر چەنـد شێوازی گێڕانەوە لـە چـیرۆکی منداڵانـدا، شـێوازێکی زاڵـەو زۆر بە کار دەهێنرێـت، بـەڵام بـۆ ئـەوەی منـداڵ لـە گـوێگرتنی یـان خوێندنـەوەی چیرۆکەکە بێزار نەبێ، وا چاکترە لەگەڵ شێوازی گێڕانەوە، شـێوازیگفتوگۆش بە کار بهێنرێت.

گفتوگۆ:

بریتیە لەو قسە و ووتو وێژە جۆراوجۆرانـەی، کـە کارەکتـەرکان لـە نێـوان خۆیاندا ئاڵۆگۆڕی دەکەن. بە هۆکارێکی گرنـگ دەژمێردرێـت بـۆ سـەرکەوتنی چیرۆك، چونکە بنەمایەکی سەرەکییە لە بنەماکانی بینـای هونـەری چـیرۆك، هەسـتێکی زینـدوو دەداتـە چـیرۆکەکە، ئـەویش بـە هـۆی ئـەوەی یارمـەتی

---

[٤٨] مەرسووم گەشبین، سەگی پیاوانی ئەشکەوت (زنجیرە چیرۆکی گیانلەبەران لـە قورئـانی پیرۆزدا بـۆ منـداڵان)، چاپی یەکـەم، بڵاوکردنـەوەی نووسـینگەی تەفسیر، هـەولێرن ٢٠٠٥، ل ١٠ - ١٣

خوێنـەر دەدات بـۆ هەسـت كردنـی بـە خۆشـی و، لـە بەدواداچـوون و بێـزاری دووری دەخاتەوە. هەروەها یارمەتیدەرێكە بۆ بەدیهێنانی سۆزداری لـە نێـوان چیرۆكخوان و گوێگر و خوێنەردا. بەم جۆرەش چیرۆكەكە لە دیدی منداڵانـدا زیاتر واقیعی دیـار دەبێت. هـەروەها گفتوگـۆ یارمـەتی دەرخـستنی بیرۆكـەی چــیرۆك دەدات و رووداوەكــانی بەرجەســـتە دەكـات و گوزارشــت لــە نــاخی كارەكتـەرەكان دەكـات، واتـە یەكێكـە لـەو شـێوازانەی كـە نووسـەر پـشتی پـێ دوبەستێت بۆ وێنەكێشانی كارەكتـەرەكانی، واتـە یارمەتیدەرێكـە بـۆ نووسـەر تـاوەكو بـە روونـی بتـوانێ كارەكتـەرەكان وێنـا بكـات، چـونكە لـە سـەرەتادا كارەكتـــەرەكان زۆر روون و ئاشــكرا نـــین بـــەڵام لـــە میانـــەی ئـــەو گفتوگـــۆ ووتووێژانەی، كە دەیكەن لە چیرۆكدازیاتر ئاشكرا دەبـن. سـەرەڕای ئەمانـەش گفتوگۆ زیاتر سەرنجی منداڵ بۆ چیرۆك رادەكێشێ، كاتێك كە منـداڵ دەبینـێ كارەكتەرەكانی چیرۆكەكە لەگەڵ یەكتردا گفتوگۆ و ململانێ دەكەن، هـەروەك چـۆن ئەمـــە لـــە هەڵوێـــستەكانی ژیانـــا لـــە نێـــوان كەســـەكاندا روو دەدات، منـــداڵانیش گـــوێ دەدەنـــە كاردانـــەویان لـــە هـــەر هەڵوێـــستێكدا. {١٤٤: ١٦٨}، {١٨٢: ١٥٦}.

بۆ گفتوگۆ، چیرۆكی (كێز خـاتوین)[٤٩] دەكەینـە نموونـە، ئـەم چیرۆكە لـە سەرتا تا كۆتایی گـشتی گفتوگـۆ و ووتوویـژ كردنـە لـە نێوان كارەكتـەرەكانی چیرۆكەكە، هەروەك لە شوێنێكی چیرۆكەكەدا گاوانێك لەگـەڵ كێـز خـاتووین دەكەونە گفتوگۆ و دەڵێت:

گاڤانی ژی گۆتیێ:

- تو ژ گیڤە دهێی، دێ كیڤە چی ؟

كێزێ گۆتیێ:

- دێ چم بۆ خۆ شوی كەم

گاڤانێ گۆتیێ:

- تو شوی ب من ناكەی ؟

كێزێ گۆتیێ:

- ئەگەر كەربێت تە ڤەبوون دێ من ب چ ڤوتی؟

گاڤانێ توپزێ خۆ هەلگرت و گۆت:

---

[٤٩] موئەیەد تەیب، كێز خاتوین، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ، دهۆك، ٢٠٠٤ ز، ل ٦.

- من ژڤی پێڤەتر نینە ئەز تە پێ بقوتم.
کێزێ گۆتێ:
- دێ زوی ژ ڤێرە هەرە !
زاڵمۆ ما ئەز گامێشم دێ من ب وی تۆپزی قوتی ؟

ئەوگفتوگۆیەش کە چیرۆکنووس بە کاریانـدەهێنێت، دەبێ بـە شـێوازێکی جـوان بخرێتــە روو، بــە جۆرێــك کــە لەگــەڵ تەمــەن و عــەقڵی منداڵانــدا بگونجێت و، وشە و دەستەواژەی قورسیان تیا نەبێت کە ببنـە مایـەی ئـەوەی منــداڵان لێــی تــێ نەگــەن و تووشــی بێــزاری بــبن. لەگــەڵ ئەمــەش دەبــێ گفتوگۆیەکان سوود بە منداڵان بەگەیێنێت لە هەموو لایەنێك.

٧- شێوازی خستنە روو:

پــاش ئــەوەی چــیرۆکنووس بیرۆکەیــەکی لــەلادا دروســت بــوو، کۆمــەڵێك روودانــی بۆســازدا، چــەند کەســانێکی دیاریکراویــشی بــۆ پێکهێنــان، ئینجــا هەڵدەستێت بە خستنە رووی هەموو ئەمانە بە شـێوازێکی گونجاو ورێـك، لـە چوار چێوەیەکی ئەدەبی هونەریدا.

کەواتــە شــێوازی نووســەر:" **بریتیــە لــە هەڵبــژاردنی ئــەو بــۆ وشــە و پێکهاتـەکانی لـە دروست کردنـی رسـتە و برگـەدا بـە شێوەیەکی دیـاریکراو، تـاوەکو ئـەدەبێك پێـشکەشی خوێنـەر بکـات. شێوازی چیرۆکنووسـی باشـیش بریتیـە لـە شـێوازی گرێـچنی گونجـاو و رێـك لەگـەڵ بابـەت و بیرۆکەکـە و کارەکتەرەکانی نێو چیرۆکەکە. واتە چیرۆکنووسەکە کـەش و هـەوای چـیرۆك دروست دەکات و هەست و سۆزەکان نیشان دەدات."** {١٦٢: ١٣٤}

کەواتـە چـیرۆکنووس لـە رێگـەی ئـەو شـێوازەی هەیـەتی، هەڵدەسـتێت بـە دەرخستنی بیرۆکەکەی و وێنە کردنی کارەکتەر و رووداوەکان. لەمەشدا دەبێ چیرۆکنووسی منداڵان گشت شارەزایی خۆی بەکار بێنێ، تا ئەوەی پێشکەشیان دەکـات گونجـاو بێـت لەگـەڵ فەرهـەنگی زمانـەوانیان و قۆنـاغی تەمـەنیان، چـونکە " **منـداڵ نـاتوانێ مانـای وشـەیەك تێبگـات ئەگـەر لـە ئاسـتی تـاقی کردنەوەی ژیانی خۆیدا نەبێ، یان مانای ئەو وشەی لە مەبەستێکی رۆژانەدا بۆ دەرنەکەوتبێ. ئەم راستییە هانمان دەدا لەم رووەوە، زیاتر گرنگی نووسین بۆ منداڵ بە پێی قۆناغی تەمەن بخەینە بەر چاو."** {٦١: ٢٩}

واته دەبێ چیرۆکنووس پێش ئەوەی دەست بداتە نووسین پرسیار لە خۆی بکات، ئاخۆ بۆ کێ دەنووسێ؟ ئەوانەی بۆیان دەنووسێ تەمەنیان چەندە؟ تاوەکو ئاگاداری ئەو تایبەتمەندی و خاسیەتانە بێت کە هەر قۆناغێك لە قۆناغەکانی منداڵ هەیەتی. ئەگینا ئەو هەرگیز ناتوانێ بابەت و کارەکتەر و زمان و شێوازێکی گونجاو بەکار بهێنێت تا منداڵەکە بتوانێ سوودی لێ وەربگرێت.

ئەو شێوازەی لە چیرۆکەکان بە کار دەهێنرێت بە باشترین هۆکار دادەنرێت کە لە ڕێگایانەوە ناوەرۆکی جۆراو جۆر پێشکەش بە منداڵان دەکرێت. بۆیە پێویستە لەسەر چیرۆکنووس لە پێش هەموو شتێك هەوڵی ئەوە بدات ئەو وشەو گوتانە بە کار بێنێت کە سادە و ساکارن و منداڵ لێیان تێ دەگات، واتە بەکار هێنانی وشە بەرجەستەکان زیاتر لە وشە ڕووتەکان. مەبەستمان لە وشە بەرجەستەکان ئەو وشەو دەستەواژانەن کە منداڵ لە ڕێگەی یەکێك لە هەستەکانیەوە (بینین، بیستن، چێژ، دەستلێدان، بۆنکردن) دەتوانێ ڕاڤەیان بۆ بکات چونکە منداڵان زیاتر لە ڕێگەی هەستەکانیانەوە دەتوانن جیهانی دەوروبەری خۆیان بناسن، لەوەی لە ڕێگەی وشەکانەوە بیناسن. {١٨٣: ٢١٨}.

ئەوەی بۆ منداڵ دەنووسێت، دەبێت ڕەچاوی کورتی وشەکان بکات و هەوڵبدات پیتە ئاسانەکان زیاتر بە کار بهێنێت واتە ئەو پیتانەی کە زۆر بەکار هاتوون و ئاسان دەنووسرێن و، نزیك بن لە تێگەیشتنی منداڵ، سەبارەت بە دەستەواژەکانیش دەبێت بە شێوەیەك هەڵبژێردرێن کەوا ئەو منداڵەی گوێی لێیەتی، یاخود ئەوەی سەرەتایە لە خوێندنەوەدا لە ناوەڕۆکەکەی تێبگات و لە ئاستی وان بەرزتر نەبێت، بۆ نموونە دەستەواژەیەکی وەك (بە دوای کڵاوی بابردوو کەوتبوو)، یان هاوشێوەی ئەمانە بۆ منداڵان بە کار نەهێنێت، چونکە ئەم جۆرە دەستەواژانە سەر لە منداڵ دەشێوێنن و منداڵ تووشی بێزاری دەکەن. کەواتە نابێ چیرۆکنووسن وشە و دەستەواژەیەك یاخود باشتروایە بڵێین زمانێك بەکاربێنێت کە شێوازی ڕەوانبێژی پێوە دیار بێت. هەروەها چیرۆکنووس هەوڵبدات هەندێ جار زاراوە و دەستەواژەی نوێ دووبارە بکاتەوە، چونکە دووبارە کردنەوە لە چیرۆکی منداڵاندا کاریگەری زیاتر دەبێت و ماناکەشی زیاتر روون دەکاتەوە، بە تایبەتی ئەوانەی کە درەنگ تێ دەگەن. {١٨٢: ١٦١}

کەواتە چیرۆکنووسی منداڵان دەبێت ئاگاداری دەوروبەری منـداڵان بێـت و ئـەو شـتانەی کـە بـۆی دەنووسـێت لەگـەڵ ژینگـە و جیهـانی منداڵانــدا بگونجێت و، لەگەڵ ئەوەشدا نابێت لە فەرهەنگی زمانەوانی ئەوان دەربـچێت، بەڵکو زمانێك بەکار بێنێت نزیك بێت لەو زمانـەی کـە ڕۆژانـە منداڵەکـە بـە کاری دێنێت، لێرەدا ناڵێین زمانی چیرۆکەکە کت ومت زمـانی منداڵەکـە بێـت چونکە ئەگـەر وابێـت منداڵەکـە فەرهـەنگی زمانـەوانی بـەرفراوان نابێـت و، هـیچ پەرسـەندنێك لـە زمانەکـەی ڕوو نـادات و سـوود لـە زمـانی چـیرۆك وەرناگرێ.

شێوازی نووسین لە چیرۆکی منداڵاندا، هەروەك نووسەر (نجیب احمد) بۆی دەچێت، دەبێ ڕوونی و جوانی و هێزی تێدا بێت، بەم شێوەی خوارەوە:

١- **ڕوونـی مانـا:**- واتـە لـە توانـای منداڵـدا هـەبێت، لـە زاراوەو دەسـتەواژەو بیرۆکـەکان تـێ بگـات. واتـە نابێـت وشـەی نەبیـستراو و جـووت واتـا بـە کاربێـــت، هـــەروەها نـــابێ ڕســـتەی درێـــژ و پەنـــد ناواخنـــەکراو و تێهەڵکێشراوی تیا ئاخێنرابێ، ئەمەش بەرجەستە دەبێـت گـەر وشـەکان سانا و ڕوون بن و دووربن لە جوانناسی و ڕەوانبێژی.

٢- **هێزی شێواز:**- ئەمـە خـۆی دەنـوێنێ لـە وشـیار کردنـەوەی هەسـتەکانی منـداڵ و وروژانـدن و سـەرنج ڕاکێـشانیان، تـاوەکو لەگـەڵ چـیرۆکەکەدا تێکـەڵ بـن و کـاری تێبکـەن، لـە ڕێگـەی گواسـتنەوەی هەڵـچوونەکانی نووسەر لە میانەی کارەکەی و دروستکردنی وێنە هەستی و زەینییـەکان (الصور الحسیه و الزهنیه).

٣- **جوانی شێوازیش:**- واتە نووسینی ڕسـتە و دەسـتەواژەکانە بـە ڕیتمێکـی گونجاو لەگەڵ دەنگ و مۆسیقادا. {١٣٨: ٨٢}

چەند ڕەگەزێکی تری تەکنیك:

أ- ناونیشان:

ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێت لـە سـەرنج ڕاکێـشانی خوێنـەر بـۆ چـیرۆکەکە، بـە تایبـەتی ناونیـشانی گونجاو و کاریگـەر، منـداڵ هانـدەدات بـە زووتـرین کـات دەست بە خوێندنەوەی چیرۆکەکە بکات تاوەکو چێژو خۆشی لێ وەربگرێ.

سـەبارەت بــە پێناســە کردنــی ناونیــشانیش:-" **ناونیــشان ســیمبولێکی زمانەوانییە، لەبەرامبەر دەقداپێگەی خۆی دادەگرێ، تاوکو هەنـدێك فرمـان**

جێبەجێ بکات کەوا تایبەتن بە ئەنتۆلۆجیای دەق و ناوەڕۆکەکەی، لە چوار چێوەیەکی کۆمەڵایەتی رۆشنبیری تایبەت بەوەی کە نووسراوە، لەسەر ئەم بنەمایەش ناونیشان بریتیە لە ناولێنان و پێناسە کردن و ئاشکرا کردنی دەق و بریتیە لە سیمبۆلێکی سیمیائی[٥٠] کەوا فرمانەکەی رێنمایی کردنە و لە نێوان جیهان و دەق دا لە نگەر دەگرێ، تاوکو ببێتە ئەو خاڵە ستراتیژییەی لە رێگەیەوە دەق دەپەڕێتەوە بۆ ناو جیهان و جیهانیش بۆ دەق، بەمەش سنووری نێوانیان نامێنی و دەچنە ناویەکتری." {١٨٦: ١}

کۆمەڵێك بنەمای گرنگ هەن، پێویستە لە خستنە رووی ناونیشاندا رەچاویان بکرێت، ئەوانیش:-

١- هەوڵ بدرێت ناونیشان بە شێوەیەکی زۆر کورت بخرێتە روو، لەگەڵ ئەمەشدا وەسفێکی کورتی ناوەڕۆکی چیرۆکەکە بەخۆیەوە هەڵگرێت. **"ناونیشانی چیرۆکی منداڵان، بۆمنداڵانی تەمەنی باخچە (٤ - ٦) ساڵان، دەبێت کورت و روون و ئاشکرا و کاریگەر بێت، بۆ منداڵانی تەمەن(٦ - ٩)ساڵانیش، وا چاکە لەسەر (ئاژەڵ یان منداڵ یانیش رووەك)ەکان بێت بەڵام بۆ منداڵانی تەمەن (٩ - ١٢) و بەرەو سەریش، دەتوانیت ناونیشانی لابەلا بەکار بێنیت." {١٤٤: ١٦ - ١٧}**

٢- دەبێ چیرۆکنووس هەوڵ بدات ناونیشانێك هەڵبژێرێت، لەگەل تایبەتمەندییەکانی گەشەی منداڵ بگونجێت و کار بکاتە سەر شێوازی بیرکردنەوەی.

٣- دەبێ ناونیشانەکە پەیوەندیدار بێت بە ژینگەکەو ژیانی منداڵ و، ئەو ئەزموونانەی کە منداڵ لە ژیانیدا وەریگرتوون یاخود پیایدا تێپەڕیون.

٤- سەرنج راکێش بێت و ئارەزوومەندێتی منداڵ لەبەر چاو بگرێت، کاریگەرییەکی وای هەبێت، هەرکە منداڵ گوێ بیستی بوو ئارەزووی گوێگرتن و خوێندنەوەی ناوەڕۆکەکەی بکات.

٥- ناونیشانەکە دەبێ پەیوەندییەکی توند و تۆڵی لەگەڵ ناوەڕۆکی چیرۆکەکەدا هەبێت.

---

[٥٠] سیمیائی: ئەفسوناوی، ئەو شتانەی لە دەرگای هەست دەدەن و لە واقیع بە دوورن

ب- فۆنت:

فاكتەرێكی گرنگە لەسەرنجڕاكێشانی منداڵ بۆ لای چیرۆكەكە، بۆیە ئەگەر ئەم ڕەگەزە لە چیرۆكدا پشت گوێخرا و بایەخی پێ نەدرا، ڕەنگە ببێتە هۆی دووركەوتنەوە و بێزار بوونی منداڵ لە چیرۆكەكە.

باشترین فۆنت، كە بتوانێت كاریگەری هەبێت بۆ سەر زەینی منداڵ و، ئارەزووی منداڵ بكاتەوە بۆ خوێندنەوە ئەو فۆنتەیە كە:-

١- بە قەبارەیەكی گەورە نووسرابێت. " **لە رووی چاپكردن، دەبێت پیتەكان گەورە و روون و ئاشكرا بن، هەروها نابێت دێرەكان زۆر لە یەكتر نزیك بن.**" {١٥٧: ١٠٤}.

٢- ڕەنگاوڕەنگ بێت.

٣- جۆرەكەی روون و ئاشكرا بێت و ئاسان بێت بۆ خوێندنەوە.

ج- وێنە و نیگار:

وێنە یەكێكە لەو هۆكارانەی كە كاریگەرییەكی زۆری هەیە بۆ سەر منداڵ، منداڵان هەر لەسەرەتای ژیانیاندا بۆ گوزارشت كردن لە هەست و سۆز و هەڵچوون و پێداویستەكانیان، پەنایان بۆ نیگاركێشان بردووە، بە تایبەتی ئەوانەی گرفتی زمانەوانی ئاستەنگ بووە لەبەردەم دەربڕینی ئەوەی لە ناخیاندایە و ویستوویانە بە ئەنجامی بگەیێنن، تەنانەت ئەگەر هەندێك لە منداڵان زمانێكی ئاخاوتنی دروستیشیان هەبێت، بەڵام زۆر شت ئاستەنگن لەبەردەم گوزارشت كردن لە پێداویستیەكانیان، ئەمەش بە هۆی ئەو كۆتە كۆمەڵایەتییانەی لەلایەن گەوران لەسەریان سەپێنراوە. {٩١: ٩}

ئیتر هەر لە سەرەتاوە وێنە و نیگار شتێكی خۆشەویست بوونە لای منداڵان، لەبەر ئەوە پێویستە كتێب و نامیلكەی منداڵان لە پێش وشەكان پشت بە وێنە و نیگار ببەستێت، یاخود باشتروایە بڵێین زیاتر لە وشەكان، بە تایبەتی منداڵانی تەمەن (٢ - ٦) ساڵان. چونكە منداڵ لەم تەمەنەدا توانای عەقڵ و بیركردنەوەی سنووردراە، ڕەنگە وێنەكان زیاتر لە وشەكان یارمەتیدەر بن بۆی لە تێگەیشتن و وەرگرتندا.

هەندێ كتێی چیرۆكئامێزی منداڵان، بەسیەتی تەنها پشت بە كۆمەڵێك وێنەی ڕەنگاوڕەنگ و قەشەنگ ببەستێت، بەمەرجێك وێنەكان بتوانن گوزارشتی تەواو لە ڕووداوەكانی چیرۆكەكە بكەن، وێنەكان بە گشتی لەگەڵ

یەکدا چیرۆکێك یان بیرۆکەیەکی بچووکی سادە پێك دەهێنن، لەم حاڵەتەدا منداڵان بۆ تێگەیشتنی ئەم جۆرە چیرۆکە وێنە دارانە پشت بەخۆیان دەبستن و پێویستیان بە یەکێکی گەورە نابێت.چونکە هەر وێنەیەك خاوەن واتاییێکە و گوزارشت لە رووداوەکان دەکات، منداڵانیش لە خەیاڵی خۆیاندا واتا و رووداوەکانی ئەم وێنانە لێك دەدەنەوە و دەیانگەیننە یەك.

جۆری دووەمی کتێب یان نامیلکەی چیرۆکئامێزی منداڵان، لەگەڵ هەر وێنەیەك لە لاپەڕەیەکدا چەند وشەیەکی کەم هەن کە گوزارشت لە وێنەکان دەکەن. ئەمەش وەك یارمەتیدەرێکە بۆ گەوران تاوەکو ناوەڕۆکی چیرۆکەکە بۆ منداڵان شی بکەنەوە. ئەم جۆرە کتێبانە لە سەرەتا تا کۆتایی چەند دێرێکی کەم دەگرنە خۆ کە گوزارشت لە هەموو چیرۆکەکە دەکەن، ئەوی تر گشتی وێنەکانن لاپەڕەکانیان پڕ کردۆتەوە. {١٤٦: ٥٤}

هەروەها جۆرێکی تر لە چیرۆکی منداڵان، هەر چەندە نووسین تیایدا زاڵە و چیرۆکەکە بە نووسین داڕێژراوە، بەڵام هەندێ وێنە یان نیگاریشی تێدایە، کە نووسینەکەی پێ روون کراوەتەوە. چونکە وێنە لەگەڵ بابەت و ناوەڕۆك یەکەیەکی تەواو پێك دەهێنێت و زیاتر سەرنجی منداڵ بۆ لای چیرۆکەکە رادەکێشێت، بە مەرجێك وێنەکان لە شوێنی گونجاوی خۆیان بە کاربێن لەگەڵ دەقی چیرۆکەکە لە لاپەڕەکاندا، هەروەها لەگەڵ وێنەکانی دوای خۆشیدا پەیوەندی هەبێت و تەواوکەری یەکتر بن. منداڵان زۆر جار لەلایاندا گرانە بتوانن بۆ ماوەیەکی درێژ چاویان بخەنە سەر ووردەکارییەکان، بۆیە وێنەکان رۆڵێکی گرنگ دەگێڕن لە هێنانەدی خۆشی و خەیاڵکردن و گەشە کردنی بیرکردنەوەکان لەلای منداڵاندا، بەرەو بیرکردنەوەیەکی داهێنانە، هەندێ جاریش گیانی رەخنەگرتنیان لەلادا دروست دەکات وێنە نەك تەنها لە ناوەڕۆك لەگەڵ دەقی چیرۆکەکاندا خۆی بەدەردەخات، بەڵکو بەرگی دەرەوەی کتێب یان نامیلکە چیرۆکییەکان بە رادەیەکی زۆر پشت بە وێنەی رنگاوڕەنگ دەبەستن. بەڵام نابێت وێنەکان توند وتیژی بنوێنن، بەڵکو دەبێت گیانی خۆشەویستی و دڵخۆشی لەلای منداڵاندا بڕوێنن. وێنەکانیش بە زۆری یان هی گیانداران، یان باڵندەکانن، یاخود وێنەی منداڵانە. {١٤٤: ١٥ - ١٦}

د- ڕەنگ:

یەکێك لەو هۆکارانەی کە دەبنە مایەی سەرنجڕاکێشانی منداڵان، بریتیە لە ڕەنگ. لە کتێب و نامیلکەی چیرۆکئامێزی منداڵاندا، نابێ ڕەگەزی ڕەنگ فەرامۆش بکرێت، چونکە " **زانایانی دەروونناسی، بە تایبەتی ئەوانەی لەسەر ڕێبازی قوتابخانەی دەروونشیکاری دەڕۆن، جەخت لەسەر گرنگی ڕەنگەکان دەکەن لەسەر دەروونددا، بە تایبەتی لێرەدا ئەمانە هاوڕان لەسەر ئەوەی کە ڕەنگەکان یارمەتیدەرێکن بۆ شێوەکان، واتە بە ڕێگایەکی کاریگەر شێوە و وێنەکان روونتر دەکەنەوە، چونکە ڕەنگ پەیوەندی بە هەستەوە هەیە.**" {١٨٠: ١١٩}

ئەو ڕەنگانەی، کە هەڵدەبژێردرێن، دەبێ لەگەڵ ئارەزووی منداڵاندا بگونجێت، چونکە منداڵان لە هەڵبژاردنی ئەو ڕەنگانەی کە ئارەزوویان دەکەن جیاوازن بە پێی جیاوازی تەمەنیان، بە پێی ئەو لێکۆڵینەوانەی لەم بوارەدا کراون، تێبینی ئەوە کراوە ئەو ڕەنگانەی، کە جێی بایەخی منداڵانی تەمەن بچوکن و سەرنجیان رادەکێشێت، بریتین لە سێ ڕەنگی بنچینەیی ئەوانیش (زەرد، شین، سوور)ن، بە مەرجێك دەبێت ڕەونەقدار و بریسکەدار بن. بۆ منداڵانی تەمەنی دوای پێنج ساڵیش بەسەرەوە، دەتوانین لەگەڵ ئەو ڕەنگانەی باسکران چەند ڕەنگێکی سەرەکیشیان بۆ زیاد بکەین وەکو (سەوز و پرتەقاڵی). هەروەها دەبێت هەر ڕەنگێك لەگەڵ ڕەنگێکی تردا لە وێنەکان، نێوانێکیان هەبێت تاوەکو منداڵان بتوانن بە ئاسانی لە یەکیان جیا بکەنەوەو بیانناسنەوە. {١٨٣: ٢٢١ - ٢٢٢}

هـ- شێوە و قەبارەی کتێبی چیرۆکی منداڵان:

ئەو کتێب یان نامیلکەیەی، کە چیرۆکی منداڵان لەخۆ هەڵدەگرێت، لە رووی شێوە و قەبارە دەبێ چەند تایبەتمەندییەکی تێدا بێت تاوەکو ئارەزووی منداڵانی بکەوێتە سەرو، سەرنجیان بۆ لای چیرۆکەکە رابکێشێت. گرنگترین ئەو تایبەتمەندییانەش:-

١- کتێبەکە یاخود نامیلکەکە خاوەن قەبارەیەکی مامناوەندی بێت، چونکە "**منداڵان نەحەز بە کتێبی گەورە و حۆل دەکەن، نەبچوکی کورت کراوەش.**" {١٥٧: ١٠٤}

٢- دەبێت بەرگی دەرەوەی شێوەیەکی تایبەتی هەبێت، چونکە " **وا چاکە بەرگی دەرەوەی کتێبی منداڵان بە شێوەیەکی قەشەنگ و سەرنجڕاکێش بخرێتە روو و وێنەداریش بێت، رەنگەکانی گونجاو بن، دیزاینەکەی سادە و ساکار بێت و دوور بێت لە ئاڵۆزی.**" {١٤٦: ٥٥}

٣- ئەو کاغەزەی بە کاردێت، دەبێ لە جۆرێکی باش بێت و، رەنگێکی سپی زەقی نەبێت کاربکاتە سەرچاوی منداڵ و ماندووی بکات، بەڵکو دەبێت رەنگێکی شیری هەبێت.هەروەها کەمێکیش ئەستور بێت تاوەکو بەرگەی هەڵدانەوە بگرێت.

باسی دووەم

جۆرەکانی چیرۆك لە ڕووی ناوەرۆکەوە

ئێمە لە پێشتردا لە رووی شێوەی هونەری و روخسارەوە ئاماژەمان بە چیرۆکی منداڵاندا، لەم باسەشدا بایەخ بە ناوەرۆکی چیرۆکی منداڵان دەدەین، چونکە لە نێو بەرهەمە ئەدەبیەکاندا ناوەرۆکیش گرنگی تایبەتی خۆی هەیە و پێگەی خۆی لە بەرامبەر روخسارو لایەنی هونەری دادەگرێت، کەواتە "**هەرگیز بایەخی لایەنی ناوەرۆکی چیرۆك لە روخساری کەمتر نیەو روخسارو رووی هونەری بێ ناوەڕۆکێکی مەزن و بایەخدار، لاوازیەکی گەورە نیشان دەدات و هەردوو (ڕووخسارو ناوەرۆك) تەواوکەری یەکدین**" {٤٥: ٦٠}

لە چیرۆکی منداڵانیش دا ناوەرۆك بەهای تایبەتی خۆی هەیەو، دەبێت نوسەرەکەی بە پێی قۆناغەکانی گەشەی منداڵ و تەمەنەکەی و، پێداویستی و ئارەزوەکانی منداڵانی ئەم قۆناغە، ناوەرۆکی چیرۆکەکەی دابڕێژێت.

نوسەرو توێژەرانی ئەدەبی منداڵان لە رووی ناوەرۆکەوە چیرۆکی منداڵانیان بەسەر چەند جۆرێکدا دابەش کردوەو و ژمارەیان زۆرە، بەلام لێرەدا ئێمە هەوڵ دەدەین ئەو جۆرانە بخەینە بەرچاو، کە نمونەیان لە نێو ئەدەبی کوردی دوای راپەرینەوە هەیە.لە گرنگترین ئەمانەش:

١- چیرۆکی ئەفسانەیی: mythical stories

بەلای زاناو توێژەرانەوە رەنگە دانانی پێناسەیەکی تەواو و رێك وپێك بۆ ئەفسانە کارێکی ئەستەم و گران بێت، ئەمەش هۆیەکەی دەگەڕێتەوە بۆ زۆری ئەو باس و توێژینەوانەی، کە لەلایەن زاناو رەخنەگران و توێژەرانەوە لە بارەی شیکردنەوەی ئەفسانەو زانستی ئەفسانە ناسی (میپۆلۆژیا) دا ئەنجام دراون، کە ئەمانەش هەریەکەیان لە راو بیر و بۆ چونەکانیاندا جیاوازن چونکە هەریەکەیان لەروانگەییێکەوە بە پێی تیۆرێك دەڕوانێتە ئەفسانە،

وەك لە روانگەی ئەدەبی و هونەری، ئایینی، مێژوویی، دیاردەکانی سروشتی، یۆنگ... تاد. {١١٠: ١١ - ٢١}

بەڵام ئەو پێناسەیەی بۆ چوونە جیاوازەکان لە یەکتر نزیك دەکاتەوە ئەوەیە کە: **"ئەفسانە بریتیە لەو هەقایەتەی، مرۆڤی سەرەتایی دیاردە سروشتیەکانی پێ راڤە دەکات.یاخوود ئەو چیرۆکەیە، کە تایبەتە بە خواوەندو کارەکانیان و سەرچڵیەکانیان، لەو کاتانەی کە مرۆڤ لە خواوەند نەدەگەڕا بۆ خودی خۆی، بەڵکو مەبەست لێی وەسفکردنی ئەو هێزە نادیارە بوو، کە کۆنترۆڵی دیاردەکانی گەردوون دەکات و ڕێکیان دەخات. یانیش ئەو چیرۆکەیە، کەوا مرۆڤی یەکەم دایرشتوە بۆ وێناکردنی یادەوەری میللەتێك".** {١٦٢: ١٤٧}

واتە ئەفسانە شێوەیەکی سادەو ساکاری لێکدانەوەکانی مرۆڤە بۆ دیاردەکانی سروشت، ئەمەش کاتێك مرۆڤ دەستەو ئەژنۆ وبێ دەسەڵات بەرامبەر بە رووداوەکانی سروشت ئەوەستا ولێی تێنەدەگەیشت، ناچار بۆ دڵنەوایی خۆی بیر و خەیاڵی خۆی ئەخستە گەڕو راڤەی شتەکانی پێ دەکرد، بەم شێوەیە ئەفسانە هاتە بەرهەم.

ئەگەر لە ئەفسانە وورد ببینەوە بە گشتی، هەمیشە هێزی چاکەو خێرخواز دەیەوێت بەسەر هێزی ناحەزو شەڕانگێزدا سەرکەوێ، بۆ نمونە لە ئەفسانەی کوردیدا، وێنەی (مار، دێوو درنج، پێرێژنی رەموزنی ئێسك قورس) بە هێزی خراپە دەدرێنە قەڵەم، هێزی چاکەو خێرخوازیش بریتین لە (ئادەمیزاد، پەری..تاد)، لە ئەفسانەی کوردی و تەنانەت لە حیکایەتیشدا، هێزی خراپە هەر رووەو نەمان ئەڕوات. {٥٤: ١٤ - ١٥}

ئەم ئەفسانانە هەر لە کۆنەوە دەماو دەم پشتاو پشت نەوە بۆ نەوەی گێراوەتەوەو وای لێ هاتوە بۆتە بەرهەمێکی بە پێزی نێو کۆرو دیوەخانەکان و خەڵکی چێژیان لێ بینیوە، بێگومان منداڵانیش وەکو ئەندامێکی نێو کۆمەڵ گوێیان بۆ ئەم چیرۆك و هەقایەتە ئەفسانەییانە گرتووەو بە هەمان شێوەی گەوران چێژیان لێ بینیوە، **"هەندێ زانا لایان وایە، چونکە ئەم ئەفسانانە بەرهەمی سەرەتای ژیانی ئادەمیزادن، واتە سەردەمی منداڵی ی ژیانی مرۆڤایەتی، بۆیە لەهەستی منداڵەوە نزیکن و منداڵ حەز لەو چیرۆکانە دەکەن و لە یادیان ناچێت."** {٥٤: ١٢}

بەلاّم دەربارەی گرنگی ئەفسانە لە ئەدەبی منداڵان، لێکۆڵەران بیرو بۆ چونی جیاوازیان هەیە.

هەیانە رەتی ئەوە دەکاتەوە ئەفسانە بۆ منداڵان باس بکرێ لە قۆناغی زوودا، بیانووشیان بۆ ئەمە، ئەفسانە ئالۆزیەکی زۆری تێدایەو منداڵ تووشی سەر لێ شێواندن دەکات و تەمومژیان لەلادا دروست دەکات، جگە لەمەش زۆربەیان پڕن لە رەمز و هێما، کە رەنگە رادەی تێگەیشتنی منداڵ بۆیان کارێکی گران بێت. کۆمەڵەیەکی تریش پێیان وایە ئەفسانە بۆ گەورەو بچوك وەك یەك پێویستە، چونکە ئەفسانە لە لایەك کات بەسەر بردن و خۆشگوزەرانیە بۆ منداڵ لە لایەکی تریشدا ئەندێشەو خەیاڵیان دەوروژێنێ، بە تایبەتیش لەو چەرخەی پێشکەوتنی پیشەسازی و تەکنەلۆژیا، منداڵ زۆر ئارەزووی ئەفسانە و چیرۆکە پاڵەوانیەکانە، چونکە تام و چێژ لەسەر چڵە سەرنج راکێشەکانیان وەردەگرێت، بە تایبەتی لە بەربەرەکانێ و ململانێ ی نێوان خواوەندەکان بۆ بەدەست هێنانی هێزو دەسکەوتە سەرو سروشتیەکان، جگە لە مانەش ئەفسانە بە شێوەیەکی ناراستەوخۆ منداڵ ئامادە دەکات بۆ تێگەیشتن لە ئەدەب چێژ وەرگرتن لێی. {١٥٧: ٤٩}

لێرەدا پرسیارێك سەر هەڵئەدات، ئەگەر ئەفسانەکان ئەم هەمو گرنگیە ئەدەبیەیان هەبێت بۆ منداڵ، چ لە رووی خۆشگوزەرانی وکات بەسەر بردن یان لە رووی فراوانکردنی خەیاڵ، یاخود چ لەرووی چێژی ئەدەبی، ئایا بۆ چی لە ناو ئەدەبی منداڵان شوێنێکی نەبێ؟

لێکۆڵەری ئەدەبی منداڵان (عەلی حەریری) ئەگەر چی لەگەڵ ئەم بۆ چونانەی سەرەوەیەو پەسندیان دەکات، بەلاّم پێی وایە زێدە رۆیی لە ئەفسانەدا نەکرێت و، رێگە بە منداڵ نەدرێت هەموو جۆرە ئەفسانەیەك بخوێنێتەوە بە تایبەتی لە قۆناغی زوودا. کەواتە رای دروست ئەوەیە تێبینی جۆری ئەفسانەکەو تەمەنی ئەو منداڵە بکرێ، کەبۆی ئامادە دەکرێ یاخود بۆی دەخوێندرێتەوە، چیرۆکنووس هەوڵبدات ئەفسانەی گونجاو بە پێی قۆناغەکانی تەمەن هەڵبژێرێت و دووبارەش دایانبڕێژێتەوە، چونکە ئەو ئەفسانانەی راڤەی ئایین یاخوود تێکەڵ بە فەلسەفەی میللەتێك بوونە بۆ هەموو منداڵان گونجاو نین، زۆربەی ئەفسانەکان بۆ منداڵانی بەر لە (٩ - ١٠) ساڵان گونجاو نین و دەست نادەن، بەلاّم هەندێ چیرۆکی ئەفسانەیی جوان و رێك وپێك هەن، کە منداڵان بۆ لای خۆیان رادەکێشن و وایان لێ دەکەن گوێی

لێبگرن و بیانخوێننەوە، هەروەها ئەو ئەفسانە ساکارانەی کە لە جۆری ڕاڤە کردنن، بۆ منداڵانی بچوك وەك ئەفسانە پێشکەش دەکرێن وەك (بۆچی بۆقەکە کلکی نەما) یان (بۆچی گوڵە بەرۆژە بە دوای ڕۆژدا دەسوڕێت)، یان (بۆ چی مراوی دەنووکی پەیدا کرد...) چەندانێکی تر کەلە ئەدەبی کوردیشدا نمونەیان زۆرە، ئەم جۆرە ئەفسانانە کە خاسیەتی ئاژەڵ و ڕووەکەکان بە خۆوە دەگرن لەگەڵ چەند ئەفسانەیەکی تر، کەوا ڕاڤەی گۆڕانی وەرزەکانی ساڵ و دروست بوونی زەوی و کەلۆەکان و ئەستێرەکان دەکات... تاد، ئەمانە خواوەندەکان ناچنە ناویانەوەو زۆر ئاڵۆزنین بەلام بۆ منداڵانی گەورەتر ئەفسانەی ئاڵۆزتر بە کاردێن و وەك ئەفسانەیەکی ڕەمزی پێشکەشیان دەکرێن، کەچی خۆیان بالأترین ئاستی دەربرین لە میللەتێك لە میللەتان دەنوێنن. {١٦٢: ١٥٥ - ١٥٦}

کەواتە چیرۆك نووسی منداڵان دەتوانێت سوود لە ئەفسانە وەربگرێت وەك جۆرێکی ئەدەبی و، لە نێو ئەدەبی منداڵاندا شوێنێکی بۆ تەرخان بکات، بەڵام بە مەرجێك لەگەڵ قۆناغی تەمەنیاندا بگونجێت. بۆیە دەبێت چیرۆکنوسان پێوەرێك بۆ هەڵبژاردنی ئەو چیرۆکە ئەفسانەییانە دابنێن، کە لەگەڵ منداڵاندا دەگونجێن و دووبارەش دایانبڕێژنەوە، بە جۆرێك کەوا ژیانی تیادا نوێ بکاتەوە، بەلام بەو مەرجەی ڕەسەنایەتی دەقەکە لە دەست نەدات و، هیچ لە ئێستاتیکایەکەی کەم نەکاتەوە، بەڵکو بە پێچەوانەوە هەوڵبدات نرخی ئێستا تیکای زیاتری پێ ببەخشێت.

دەتوانین (چیرۆکی ئەفسوناوی)[٥١] بە نمونەیەکی ئەم جۆرە چیرۆکە لە قەڵەم بدەین، کە بۆ منداڵان نووسراوە لە ئەدەبی کوردیدا.

ئەم چیرۆکە باسی بەسەرهاتی کوڕی پاشای قەلأی نسێ بە ناوی (ئەژدەر) لەگەڵ کچێکی پەری دەکات، کە کچی پاشای پەریانەو، لە مەملەکەتی خۆی توڕە بووەو هاتۆتە نێو مەملەکەتی ئادەمیزاد. ئەژدەریش خۆو بەختی تووشی دەبێت و لە نێو کەوڵە مەیمونێك لە نێو کەڵەکە بەردێکدا

---

[٥١] ریبوار جەمال، کۆمەڵە چیرۆکی (ختکە سوور) بۆ منداڵان، چاپخانەی شڤان، چاپی یەکەم، سلیچمانی، ٢٠٠٥، ل ٤١ - ٨٠، ئەم چیرۆکە لەسەر زاری پیاوێکی تەمەن (٧٠) ساڵی خەڵکی گوندی ئیسێوەی سەر بە شاری قەڵادزێ وەرگیراوە.

دەیدۆزێتـەوەو دەیباتـەوە ماڵـەوە، کـە لـە ماڵـەوە دەریـدەهێنێت بـۆ ئـەوەی پیشانی دایکی بدات، سـەیر دەکـەن کچێکی زۆر جوانـە، ئـەژدەر کچە پـەری دەخوازێ و ئـەویش شـووی پـێ دەکات، زۆر یـەکتریان خـۆش دەوێـت، ڕۆژێـك دایکـی ئـەژدەر مـاڵ پـاك دەکاتـەوەو کەوڵـە مەیمونەکـە لـەوێ دەدۆزێتـەوە، ئـەویش چـونکە بـۆنی ماڵەکـەی نـاخۆش کـردووە دەیخاتـە نـاو تـەنوورو دەیسوتێنێ، بەڵام بەم کردارە کچە پەری دەبێتە کۆترێکی سپی زۆر جوان و بە دایکی ئـەژدەر دەڵـێ نەدەبوایـە بـێ پرسـی مـن ئـەو کـارە بکـەیت چونکە هەموو ئەفسونی من لەم کەوڵە مەیمونەوە بوو، من و ئـەژدەر تـازە بـۆ یـەکتر نـابین و پێـی بڵـێ بـا بـە دوای منـدا نەگـەڕێ، چـونکە بـۆ وڵاتـی پـەریان دەگەڕێمەوە....ئیتر دوایی ئـەژدەر کۆڵ نـاداو بـە دوای دۆزینـەوەی (پـەری)دا دەگـەڕێ. ئـەم چـیرۆکە لـە نێـو بـاس و ڕووداوەکانـدا گوزارشـت لـە چـەند کەسایەتییێکی ئەفسوناوی وەك (پەری، دێوو درنج، پاشای جادوگەران... تاد) دەکات. هـەروەها چـەند ڕەمـزو هێمایـەکی ئەفسوناویش دەخاتـە بـەر چـاو، لەوانە (هەمبانە بۆرینە)، کە تورەکەییێکە دەکرێ بە شانداو پڕە لە خـواردنی هەمەجۆر، خاوەنەکەی هەرچی بوێت تێیدایەتی و قـەت خـواردنی لێ نـابرێ. هـەروەها (ئەفـسونی پـیری پـیران)، نووسـراوێکی ئەفـسوناوی لـە سـەرە، گـەر بخوێندرێتەوە ئەسپێکی سپی باڵدار دێت، بۆ کوێت بوێ دەتبا، جارێکی دیکە ئەفـسونەکە بخوێندرێتـەوە، ئەسـپە سـپی یەکـە لـە بەرچـاوان وون دەبێـت. هەروەها (کڵاوی جنـدە دڕۆییینـە)، کـە کڵاوێکـی ئەفسوناوییە، هـەر کەسـێك بیکاتە سەری لەبەر چاوان وون دەبێت. ئەژدەر بە بەکارهێنانی ئەم سێ شـتە ئەفسوناوییە، کـە لـە سـێ دێـو بـە دەسـتی دەکـەوێت دەتوانێـت چـەندین کـار ئەنجام بدات و بۆ چەندین شوێنی ئەفسوناوی بڕوات، تا دواتر پەری خێزانـی دەبینێتـەوەو بـە یـەکتر شـاد دەبنـەوە. هـەروەها لـەم چیرۆکە ئەفـسوناویەدا چەند هێمایەکی تر دەبنرێن، کە لـە چـیرۆکە ئەفسانەیی و فۆلکلۆرییەکانـدا زۆر بە کاردێن وەکو(ژمـارە ٤٠، ٧، ... تـاد) هـەروەك بـۆ نمونـە لـە شـوێنێکی چـیرۆکەکەدا (پـەری) دەڵـێ مـن خـاوەنی (٤٠) خوشـکی وەکـو خـۆمم یـان لـە شوێنێکی تردا دەڵێ (حەوت شەوو حەوت ڕۆژ لـە تەقـەی دەهۆڵیانـدا)... تـاد. لێرەدا ئەم چیرۆکە لەبەر زۆر ئاڵۆزی بیرو ڕووداوەکانی نێوی، دەتوانین بڵێین چیرۆکێکە بۆ منداڵانی تەمەن بەر لە (٩ - ١٠) ساڵان دەست نادات، چونکە ئەم چیرۆکە گەورەکانیش دەبێ بە ووردی بیخوێننەوە، منـداڵانی تەمـەن (٩ - ١٠)

سـالأنیش بـەرەو سـەر ڕەنگـە بـە یارمـەتی خوێندنـەوەو راڤـەی گـەوران لـەڕووداوەکانی نێـو چـیرۆکەکە بگـەن و چـێژێکی زۆری لێ وەربگـرن بـەلاَم نوسـەر دەبوایـە لـە پێـشەکی ئـەم کتێبەیـدا ئاماژەی بـەوە کردبایـە، کـە ئـەم چیرۆکە بۆ چ قۆناغێکی تەمەنی مندالّ دەگونجێت.

٢- چیرۆکی فۆلکلۆری: folk tale

بێگومان ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، وەك فۆلکلۆری هەموو میللـەتانی تـر، گشت ئەو بەش وبەرهەمانە دەگرێتەوە، کـە هـەر لـە کۆنـەوە لەگـەلّ دروست بوونی ئادەمیزاددا سەریان هەلّداوەو، نەوە بە نەوە دەمـاو دەم و پـشتاو پـشت بـۆ یـەکتریان گێراوەتـەوە. ئـەو بەرهەمانـەش وەکـو (هـۆنراوەی فۆلکلـۆری، چـیرۆك و هەقایـەت، پەنـدو سەرگوزشـتە، یـاری منـدالاَن، گـۆرانی... تـاد). ئەمانە گشتیان بە چەند قۆناغێکدا تێپەڕیون و بە پێی پێویستی رۆژگار ئالّو گۆڕیـان بەسـەر دا هـاتووە، تەنانـەت رەنگـە لەگـەلّ کەلـەپووری میللـەتانی تریـشدا تێکـەلاَویان پەیـدا کردبـێ، بۆیـە زۆر زەحمەتـە بزانرێـت خاوەنـە راستەقینەکەی کێ یە. کەواتە بەرهەمی فۆلکلۆر خاوەنەکەی کەسێکی دیـار نیـەو، هـەر میللـەتیش پاراسـتوویەتی لـە شـوێنێکەوە بـۆ شـوێنێکی تـرو لەسـەردەمێکەوە بـۆ سـەردەمێکی تـر، بۆیـە خاوەنەکـەی گـەلّ و میللەتـەو، بەرهەمەکەش شەقلّی سەردەمی خۆی پێوە دیارە.

"گـەلی کـوردیش خولقێنـەری ئـەو فۆلکلۆرەیـە، کـە لایـەنی شۆرشـگێری وتایبەتمەندیە روون و ئاشکراکانی میللەتەکەی لەگەلّدا تێکەلّ کردووە، وەکو راستگۆیی و پیاوەتی و ئازایەتی و خۆشی وتالّی". {١٦١: ٣٠}

دەتـوانین بلّێـیین ئـەدەبی فۆلکلـۆری کـوردی یەکێکـە لـەو کـانی و سەرچاوانەی، کە نوسەرو ئەدیب و شاعیران بە شێوەیەکی گشتی لە دارشتنی بەرهەمەکانیاندا سەری پیا دەگرن و سوودی لێ وەردەگرن، نوسـەری ئـەدەبی مندالاَنیش بە تایبەتی. ئەمەش رەنگە لەبەر ئەوە بێت "**کەلەپوور گوزارشت لە مندالّیّتی مرۆڤایەتی دەکات بۆیە بە کانییەکی لە بن نەهاتوو بۆ نوسەران دادەنرێت، کە ئاوی لێ بخۆنەوەو سوودی لێ وەربگرن بەهەموو بابەتە جۆراو جۆرەکانیەوە."** {١٨٥: ١٩}

کەواتە ئەدەبی فۆلکلۆری یەکێکە لـە سەرچاوە بنەرەتیـەکانی ڕۆشـەنبیری منـدالاَن، لـە رێگـەی ناوەڕۆکـەوە بـە پێزەکەیـەوە منـدالّ فێـری زمـان و

خۆشەویستی و وەفاو راستگۆیی و دڵسۆزی و زۆربەی داب و نەریتەکانی نێو کۆمەڵ دەکات و، کاریگەری خۆی هەیە بەسەر دروست کردنی کەسایەتی منداڵ. هەروەك رۆستەم جەلال لەم بارەیەوە دەڵێت:

"**فۆلکلۆر سەرچاوەیەکی بنەڕەتی رۆشەنبیری منداڵان و پێکهاتەی کەسێتی منداڵە، بەوەی کە سامانێکی دەوڵەمەندەو پڕە لە بابەتی جۆراو جۆر**"{٩٤: ٥٧}

یەکێ لەو بابەتە جۆراو جۆرانەی، کە نوسەری منداڵان لە دارشتنی بەرهەمەکەیدا سوودی لێ وەردەگرێت، بریتییە لە چیرۆك و هەقایەت. بەلام لێرەدا دەبێ چیرۆکنوسی منداڵان ئاگاداری ئەوەبێت، کە هەر چیرۆك و هەقایەتێکی فۆلکلۆری گوێی لێ بوو یاخود کەوتە بەر چاوی، نابێت بیکا بە هەوێنی بەرهەمەکەی، چونکە "**چیرۆکە میللیەکان هەندێکیان بە کەڵکی منداڵان دێن، ئەوانەیش کە ناوەرۆکێکی خراپ بە خۆوە دەگرن دەبێ لێیان دوور بخرێنەوەو، هەندێکی تریشی دەبێ دووبارە بنوسرێنەوەو بە ناوەڕۆك و شێوازێکی نوێترو لە بارتر پێشکەشیان بکرێت.**"{١٨٠: ١٧٨}

لە نێو فۆلکلۆری کوردیشدا، هەروەك دەزانین جۆرەها چیرۆك و هەقایەتی بەدی دەکرێت، کە هەندێکیان توندو تیژن و رووداوی کوشتن و بڕین و ناخۆش لە لایەن دێو درنج و مۆتەکە دەگرنە خۆ، هەندێکشیان رووداو و کەسایەتیەکانیان لە بارەی ئاژەڵ و رووەکەکانن کە ئەمەیان بۆ منداڵان زۆر گونجاون، هەندێ هەقایەت و چیرۆکی فۆلکلۆری تریش هەن، هەر چەندە پڕلە پەندو ئامۆژگاری و بەهای جۆراو جۆرن، بەلام لە مێژوویێکی زۆر کۆنەوە بۆ گەوران گوتراوە، رەنگ دانەوەی ژیان و داب و نەریت و هەست و بیرو بۆ چوونی خەڵکن لەم رۆژگارە کۆنانەدا. بۆیە چیرۆکنوسی منداڵان بۆ سوود وەرگرتن لەم جۆرە چیرۆکانە دەبێت هەوڵ بدات جارێکی ترو لە قاڵبێکی هونەری و نوێدا دایان بڕێژێتەوەو گیانی هاوچەرخایەتی و سەردەمانەیان پێ ببەخشێت.

لەسەر چیرۆکی فۆلکلۆری منداڵان نمونەیەکی زۆرمان هەیە، کە بە شێوەی نامیلکەو کتێب بە چاپ گەیێنراون، یەکێ لە مانەش کۆمەڵە چیرۆکی (شێر و مشکە بچکۆڵەکە)[52] یە.

کە ناوەرۆکەکەی (٦) چیرۆکی بەر ئاگردان و فۆلکلۆری نەتەوەی کورد بەخۆوە دەگرێت و بریتین لە : مریشکە سوورە، شێرو مشکە بچکۆلەکە، پشیلە زەرد، ئاوات، ئەحمەدو مەحمود، ئەچم بۆ شاری شوکردن... بۆ نانی گەنم خواردن.

ئەم چیرۆکانە لەگەڵ ئەوەی چێژێکی زۆر بە منداڵان دەدەن، لە هەمان کاتدا پڕن لە پەندو ئامۆژگاری و، چەند بەهایەکی جۆراو جۆری مۆرالی و پەروەردەیی و کۆمەلایەتی و... تاد، بە منداڵان دەبەخشن، ئەمە جگە لەوەی هاندانێکن بۆ منداڵان، کە شارەزای کلتوری نەتەوەکەی خۆیان بن. بۆیە لەسەر چیرۆکنوسی منداڵان پێویستە، هەرگیز دەست بەرداری فۆلکلۆر نەبێت و لە داهێنانی بەرهەمەکانیدا سوودی لێوەربگرێت.

٣- چیرۆکی ئاژەڵان: Beast Fable

ئەم جۆرەی چیرۆکی منداڵان بەم ناوە ناونراوە، چونکە رووداوەکانی لە دەوروبەری باڵندە و ئاژەڵاندا دەسورێتەوە و، کەسایەتیەکان لە ئاژەڵانن، دەتوانین بڵێین یەکێکە لە گرنگترین ئەو جۆرانەی، کە ئەدەبی منداڵانی بە چیرۆك و هەڤایەتی چێژدار دەوڵەمەند کردووە.

ئەم جۆرە بە شێوەیەکی زۆر فراوان بڵاو بۆتەوە و، منداڵان لە هەموو شوێنێکی جیهاندا زۆر بە دڵخۆشی پێشوازیان لێ کردووە، زۆر لە لێکۆڵینەوەکان ئەوەیان دەرخستوە، کە زۆرترین ئەو چیرۆکانەی سەرنجی منداڵانیان بۆ لای خۆیان راکێشابێت تاوەکو تەمەنی نزیکەی (١٠)ساڵان، بریتین لە چیرۆکی ئاژەڵان، رەنگە ئەمەش هۆیەکەی ئەو سادەو ساکاریە بێت، کە منداڵان لە میانەی رۆڵی کەسایەتیە ئاژەڵیەکانی نێو چیرۆکەکاندا هەستی پێدەکەن، یاخوود لەبەر ئارەزوو هۆگریان بۆ هەندێ جۆری ئاژەڵی ماڵی دەوروبەریان. {١٧٩: ١٤٨}

---

[52] سروە، شێرومشکە بچکۆڵەکە، کۆمەڵە چیرۆکێکە بۆ منداڵان، لە بلاوکراوەکانی (انتشارات توکلی) چاپی یەکەم، چاپخانەی گلیبان، تهران، ١٣٧٩.

چیرۆکی ئاژەڵان کۆنترین جۆری چیرۆکەو بە سێ جۆری جیاواز دادەڕێژرێت، جۆرێکیان ئاژەڵان تیایدا بە کارو کردەوەی مرۆڤ هەڵدەستن، کە لە ڕێگەیەوە دەتوانرێت چەند ئەزمونێکی ژیان و چەند زانیاری و بەهایەکی جۆراو جۆر، کە لە گەڵ قۆناغی تەمەنی منداڵەکە بگونجێت پێشکەش بکرێت، ئەمەش بەبایەخ دان بەو هەڵسو کەوتە ئاژەڵیانەی، کە منداڵان حەزیان لێ دەکەن و دڵیان پێ خۆش دەبێت. جۆری دووەمیان ئەو چیرۆکانەن، کەوا ئاژەڵان بە کردارە ئاساییەکانی خۆیان هەڵدەستن، بۆ نمونە سەگ بە گیانەوەرێکی بە وەفا ناسراوەو لە چیرۆکەکاندا ئەم کارەی دەخرێتە پاڵ، ڕێوی بە فێڵباز ناسراوە، پشیلە بە خواردن و ڕاو کردنی مشك...تاد. چیرۆکنوس دەتوانێت لە ڕێگەی ئەم جۆرە چیرۆکەدا، خاسیەت و سیفەتە جیاکەرەوەکانی ئاژەڵان بە منداڵان بناسێنێت و ئامانجەکانیشی لە ڕووی پەروەردەکردنەوە فەرامۆش نەکات. جۆری سێیەمیشیان ئەو چیرۆکانەن کە چیرۆکنوس لەسەرزاری گیانداران دەیانگێڕێتەوە. ئەم چیرۆکانەش بە هەرسێ جۆرەکانیەوە ئەگەر چی بۆ خۆش گوزەرانین، بەڵام لە ناوەرۆکەوە پەندو ئامۆژگاری جۆراوجۆر بە خۆیانەوە هەڵدەگرن، کە منداڵان لە ژیانی ڕۆژانەیانداو لە پێگەیاندنی کەسایەتیەکانیان سوودی لێ وەردەگرن. {١٨٨: ٤٥}، {١٧١: ٧٧}.

لە نێو ئەدەبی کوردیدا چیرۆکی ئاژەڵان لە هەرسێ جۆرەکەدا بەدی دەکرێت. بۆ نمونە چیرۆکی (مریشکە ڕەش و مریشکە سپی)[٥٣] دەتوانین لە جۆری یەکەم دابنێین کە باس لە هاوڕێ و هاوسێیەتی ئەم دوو مریشکە دەکات و هەردوکیان خاوەن چەند جوجەڵەیەك بوون و هەمیشە پێکەوە بە تەبایی جوجەڵەکانیان دەبردنە گەڕان و تێریان دەکردن و لە ژێر باڵەکانیان دەیانحەواندنەوەو ئارامیان پێ دەبەخشین، بەڵام ڕۆژێکیان لە پڕ مریشکە ڕەشە تووشی نەخۆشیەکی کوشندە بوو دوای چەند ڕۆژێك گیانی سپارد و مردار بۆوە مریشکە سپی بەم کارەساتە زۆر دڵتەنگ بوو چونکە هاورێیەکی دڵسۆزی لەدەست دا زۆر خەمیشی لە جوجەڵەکانی دەخوارد، کە لە دەوری دایکیان دەخولانەوەو هەر جوکە جوکیان بوو. بەڵام مریشکە سپی

---

[٥٣] کازم کۆیی، مریشکە ڕەش و مریشکە سپی، گوڵزارا چیرۆکان، لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە ئامادەی کردووە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠١، ل ١١٧ - ١١٨.

ئەمەكدار و دڵسۆز جوجەڵەكانی مریشكە ڕەشەی خستە ژێر باڵی خۆی و تێكەڵی جوجەڵەكانی خۆی كردن وەك دایكی خۆیان هەموو ڕۆژێ دەیبردنە گەڕان و چاودێری دەكردن هەتا گەورە بوون و لە خەم چوونە دەر، مریشكە سپی بەم كارە زۆر دڵشادو كامەران بوو، كە توانی ئەركی هاورێیەتی و دراوسێیەتی خۆی جێ بە جێ بكات، جوجەڵەكانیش زۆر شادمان بوون كە تا گەورە بوون هەستیان بەبێ دایكی نەكردوو زۆر سوپاسی مریشكە سپی یان كردوو لە هاوسێ یەتی وهاورێیەتی یەكتری بەردەوام بوون. بۆ جۆری دووەمیش دەتوانین كۆمەڵە چیرۆكی (ورچ و شێرو مام ڕێوی)[٥٤] دابنێین، چونكە چیرۆكەكان باس لە سیفەت و خاسیەتەكانی هەندێ ئاژەڵ دەكەن، بۆ نمونە منداڵان فێری ئەوە دەكات كەوا سەگ گیاندارێكە بە وەفایە، ڕێوی تەڵەكەبازە، شێر لە ئازایی و ژیریدا پاشای دارستانە، ...تاد.لە ڕێگەی ئەم چیرۆكانەوە چیرۆكنوس ئامانجە پەروەردەییەكانیش دەخاتە ڕوو، چیرۆكی (گورگێكی برسی)[٥٥] یش لە جۆری سێیەمە، كە چیرۆكنوس لەسەر زمانی كەرو گورگێكی برسی چەند ڕووداوێك دەگێڕێتەوە، زۆربەی چیرۆكەكانی لەم جۆرە (جۆری سێیەم) بە دەستەواژەی (هەبوو نەبوو) دەست پێ دەكەن.

لە قورئانی پیرۆزیشدا چیرۆكی ئاژەڵان ئاماژەی پێكراوە، ئەمەش لەبەر گرنگی لایەنە پەروەردەیەكەی، لەو چیرۆكانەش: چیرۆكی پەپوی سولەیمان، چیرۆكی سەگی پیاوانی ئەشكەوت، چیرۆكی مێرولە، چیرۆكی مێش هەنگوین، چیرۆكی چێڵەكەی بەنی ئیسرائیل... تاد.

٤- چیرۆكی خەیاڵی: Fantasy

بێ گومان خەیاڵ یەكێكە لەو ڕەگەزانەی، كە پێویستە لە ناو بەرهەمە ئەدەبیەكاندا ڕەچاو بكرێت. ئەدەبی منداڵانیش بە گشتی و چیرۆك بە تایبەتی بایەخێكی زۆری بەم ڕەگەزە داوە، چونكە منداڵ ئارەزووە

---

[٥٤] شاخەوان عەلی حەمەد، ورچ و شێرو مام ڕێوی، (كۆمەڵە چیرۆكێكی فۆلكۆری منداڵانە)، ڕۆشتەم باجەلان پێشەكی بۆ نووسیوە، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر، ٢٠٠٢.

[٥٥] ئاكۆ غەریب، گورگێكی برسین بەڕێوەبەرایەتی گشتی هوشیاری منداڵان، سلێمانی، ٢٠٠٣.

دەرونیەکانی خۆی لە ڕێگەی ئەندێشەو خەیاڵاتەوە تێر دەکات. بەڵام دەبێ ئەوە بزانین ئەگەر ئەندێشەی گەوران پەیوەست بێت بە واقیع، ئەوە لەلای منداڵاندا بریتیە لەوەی پێچەوانەی واقیعە. {٨٩: ١٥}

کەواتە **"منداڵ هێزی سەرەکی زۆربەی چالاکیەکانی ڕۆژانەی خەیاڵە، فراوانی خەیاڵ لەو ماوەیەدا لە ئاستێکی وا دایە بیرکردنەوە ناگاتە ئاستی"** {١٣٠: ٤}

بۆیە نوسەری منداڵان هەوڵیانداوە لە ڕێگەی ئەو بەرهەمەی پێشکەشی دەکەن، ڕەگەزی خەیاڵ وەك بنچینەیەك بەکار بهێنن، تاوەکو بتوانن ئامانجە پەروەردەیی و فێرکاریەکان بگەیێنن و سەرنجی منداڵانی بۆ رابکێشن، چیرۆکنوسی منداڵانیش بە هەمان شێوە، بۆ ئەوەی چیرۆکەکەی ببێتە مایەی قایل کاری منداڵان پەنای بۆ خەیاڵ بردووەو، لە ڕێگەی ئەم خەیاڵە گوزارشتی لە ئارەزوەکانی منداڵ کردووە.

چیرۆکی خەیاڵیش **"لەو چیرۆکانەیە کە بۆ چاخەکانی پێشوو دەگەڕێنەوە، باس لە ئاژەڵ، باڵندە، زیندەوەری سەیر، جیهانی جنۆکە یان دەریا دەکات، لە میانەی ئەم چیرۆکە خەیاڵیانەش تایبەتمەندی و جیاکەرەوەکانی گەلان و نەتەوەو ڕەگەزە جیاکان دەردەکەوێ، هەروەها لە چیرۆکی خەیاڵیدا پاڵەوان کاری سەرو سروشت ئەنجام دەدات و مەبەستی چەسپاندنی بەهاو ڕەوشتە بەرزەکانە، یاخوود ناشیرین کردنی ڕەفتارە دزێوەکان."** {١٤٤: ١٠٦}

ناوەڕۆکی چیرۆکی خەیاڵیش بە پێی جیاوازی قۆناغەکانی تەمەن دەگۆڕێت، ئەمەش چونکە هێزی ئەندێشە کردن لە منداڵێکی (٣ - ٦) ساڵان، جیاوازە لەگەڵ هێزوو جۆری ئەندێشە لای منداڵێکی تەمەن (٦ - ٩) ساڵان بەرەو پێش بڕوات منداڵزیاتر لە خەیاڵ دوور دەکەوێتەوە لە واقیع نزیك دەبێتەوە.

زۆر لە لێکۆڵینەوەکان ئەمەیان روون کردۆتەوە، کە منداڵانی قۆناغی (٣ - ٥) ساڵان خاوەن ئەندێشەیەکی تیژن و هەمیشە ئەندێشەی شتەکان بە پێچەوانەی راستی خۆیان دەکەن، بۆ نمونە چەند کورسییێك ریز دەکات و دەیانکاتە مرۆڤ و قسەیان لەگەڵ دەکات. یان خۆی دەگۆڕێت بۆ ئاژەڵێك وەك : ڕێوی، شێر، یان ئامرازی وەك ماتۆر، ئۆتۆمبێل... تاد. ئەو پەیوەندیەی منداڵ لە خەیاڵی خۆی لە نێوان شتە بێ گیان و گیاندارو مرۆڤ دا دروستی

دەكات، دووره له خەيالاتی گەوران، بۆيه ئەندێشەی منداڵان لەم تەمەنەدا بە (ئەندێشەی بە هەڵە داچوو ـ الخيال التوهم) ناو دەبرێت، ئەمەش وای لە منداڵان كردووه كەوا ئارەزووی چیرۆكە خەیاڵیەكان و ئەو چیرۆكانە بكەن، كە لەسەر زاری ئاژەڵ و باڵندەو شتە بێ گیانەكان دەگێردرێتەوە. {١٧٥: ٥٦}

بۆیە وا چاكە نوسەری منداڵان كاتێك چیرۆكێكی خەیاڵی بۆ منداڵانی ئەم قۆناغە دەنووسێت، رەچاوی ئەم خاسیەتانە بكات و زیاتر كەسایەتی ئاژەڵ و باڵندەو شتە بێ گیانەكان بە كاربێنێ و، رووداوو قسەو گفتوگۆیان بداتە پاڵ، هەندێ جاریش پەیوەندی گفتوگۆی لە نێوان ئەمانە و مرۆڤدا دروست بكات.

دەتوانین چیرۆكی (هەنگ و گوڵ)[٥٦] بە نمونە وەربگرین، كە باس لە گفتوگۆی نێوان گوڵێك و هەنگێك و مشكێك دەكات لەگەڵ رۆژدا، هەنگەكە دەیەوێت بچێت شیلەی گوڵەكە بمژێت، گوڵەكەش ناهێڵێ و تەریقی دەكاتەوەو دەری دەكات، مشكە كوێرە هانی هەنگ دەدات بچێت تۆڵەی لێبكاتەوەو پێی دەڵێ (ئەوە من بومایە لە جیاتی تۆ لە رەگەوە هەڵم ئەكێشا. هەنگەكە بەم قسانە زۆر تورە بوو ویستی بچێ تۆڵەی خۆی بكاتەوە. مشكە كوێرەش پێش ئەوەی بچێتەوە كونەكەی، دەستی كرد بە پێكەنین. خۆر ئاگای لێبوو بۆیە بە هەنگەكەی گوت تۆ نابێ بە قسەی مشكە كوێرە بكەیت ئەو دەیەوێ بەشەرتان بێنێ. ئینجا خۆر چووە لای گوڵەكەو پێی گوت: (تۆ هێشتا منالێت هەنگ و گوڵ هەمیشە هاورێی یەك بوون، ئەو دێت شیلەی لێوەكانت ئەمژێت و ئەیكات بە هەنگوین، ئینجا بە قاچەكانیشی هەلاڵەكەی تۆ ئەبات و بلاوی دەكاتەوە. بۆ ئەوەی تۆش لە بەهاری داهاتودا جارێكی تر سەوز ببیتەوە) بەم شێوەیە گوڵەكە شەرم دایگرت و هەنگەكەش گەرایەوە لای گوڵەكەو یەكتریان ماچ كرد. بەم جۆرە چیرۆكنوس خەیاڵی منداڵانی وروژاندوە لە رێگەی ئەم گفتوگۆو رووداوانە چەند ئامانجێكی پەروەردەییشی پێشكەش كردووە.

هەروەك باسمان كرد ئەندێشەو خەیاڵی منداڵ لە قۆناغێكی تەمەنەوە بۆ قۆناغێكی تر دەگۆرێت، جبۆیە پێویستە لەسەر چیرۆكنوس رەگەزی خەیاڵ بە پێی ئەو قۆناغەی چیرۆكەكەی بۆ دەنوسێت بەكار بێنێت، چونكە

---

[٥٦] ئاكۆ غەریب، هەنگ و گوڵ، چاپی یەكەم، بەرێوەبەرایەتی گشتی هوشیاری منداڵان، سلێمانی، ٢٠٠٣.

ئارەزووەکانی منداڵ دەبێ بەشداری ئەو خەیاڵە بکەن. ئەمەش بێ گومان لە کاتێکدا دەتوانێ ئەم کارە بکات، کە شارەزایی لایەنی سایکۆلۆژیاو قۆناغەکانی گەشەی منداڵ بێت.

٥- چیرۆکی پاڵەوانی و سەرچڵی: Adventure Stories

ئەو جۆرە چیرۆکانەی کەوا باس لە هێزو ئازایەتی و جەربەزەیی دەکەن، دەکەونە چوارچێوەی چیرۆکی پاڵەوانێتی و سەر چڵیەکان. ئەم جۆرە چیرۆکەش لە نێو منداڵاندا زۆر بڵاو بۆتەوەو بایەخێکی زۆری پێدەدەن، بەتایبەتیش منداڵانی قۆناغی درەنگ (٩ - ١٢) ساڵان، کە پێی دەگوترێت قۆناغی پاڵەوانێتی. هەندێك لەو چیرۆکانەش ڕاستەقینەن وەك ئەوانەی باس لە پاڵەوانێتی گەلێك، کۆمەڵێك، یان تاکێك دەکەن لە ڕووبەڕوو بونەوەی مەترسیەك، یان ئەو چیرۆکە پۆلیسیانەی کەوا ڕوداوەکانیان باس لە تاوانێك دەکات یەکێك یان زیاتر ئەنجامی داوەو، پۆلیس تیایدا ڕۆڵی ئازایانە دەبینن لە پێناو بە جێ گەیاندنی ئەرکی سەر شانیان لەڕاوە دوونانی تاوانباران و دەست بەسەر داگرتنیان، پاڵەوانەکەشی بە زۆری ئەو منداڵانەن کەوا یارمەتی پۆلیس دەدەن و هەوڵدەدەن تۆمەتباران بدۆزنەوە، ئەمەش بێ گومان لە ڕێگەی ئەنجام دانی زنجیرەیەك ڕووداوە وەدەبێت، کەوا چارەسەری گرێی چیرۆکەکە دەکەن. {١٤٤: ١٠٨}

منداڵانیش لە ڕێگەی ئەم جۆرە چیرۆکەوە چالاك دەبن و، زۆر لایەنەکانی لەشیان بەرەو گەشەکردن دەچێت لە گەشەی زمان، گەشەی ژیری، گەشەی زانیاریەکان لەلایاندا، ئەمە بێجگە لەوەی فێری تاڵی و شیرینەکانی ژیان دەبن و، توانای بەرهەڵستی کردن و چارەسەرکردنیان بۆ ئەو گرفت و ناخۆشیانەی دێتە ڕێگایان ئاسان دەبێت. ئەگەر چی لە بارەی ئەم جۆرە چیرۆکەوە دوو ڕای جیاواز هەیە:

بەشێکیان پێیان وایە زیان بەخشە، چونکە منداڵ فێرە تاوان و فرت و فێڵ و لە یاسا دەرچوون دەکات، بەشەکەی تریش ئەم جۆرە چیرۆکە بە سوود بەخش دادەنێین و پێیان وایە لەگەڵ خاسیەت و ئاستی بیرکردنەوەی منداڵانی قۆناغی پاڵەوانێتی (٩ - ١٢) ساڵان دەگونجێت، چونکە منداڵان لەم قۆناغەدا حەز لە جموجۆڵی زۆرو پاڵەوانێتی و جەربەزەیی دەکەن، ژیانیش خۆشی و ناخۆشی تێدایە، گەر منداڵان بە ناخۆشیەکانی ژیان نەناسێندرێن

ولێی شارەزا نەبن ئەوا ڕەنگە خۆی رۆژێك لە رۆژان توشی ناخۆشیەك ببێت و لە لایدا ئاسایی نەبێت و، نەتوانێت بەسەریدا زاڵ بێت، لە ئاکامدا گرفتەکەی لێ گەورەتر دەبێت {١٧١: ٨٢}

د. هادی ئەلهیتی پێی وایە "**چیرۆکەکانی بەرگری دەکەونە چوار چێوەی چیرۆکی پاڵەوانێتی، بەڵام چیرۆکی بەرگری بەو شێوەی چیرۆکە پۆلیسیەکان لە باس کردنی خەیاڵدا زۆر سەرکەوتوونین، بەڵکو زیاتر ناوەرۆکێکی مەبەستدارو واقیعی بە خۆوە هەڵدەگرن ... وەکو ئەو چیرۆکانەی تەووژم (حماس)ی منداڵ دەوروژێنن بەرەو کەسانێك یان ئایدۆلۆژیایەکی دیاریکراو**"، {١٧٩: ١٥٨}.

بەڵام ئێمە پێویستە لە چیرۆکی منداڵاندا زۆر ئاگاداری ئەوە بین، کاتێك بیرۆکەیەك یان ئایدۆلۆژیایەك دەخەینەڕوو بە تایبەتی ئەگەر لەگەڵ مەیل و ئارەزووی منداڵدا نەگونجێت، لە چەندین لێکۆڵینەوە توێژەرەوان بۆیان دەرکەوتوە، کە بیرۆکەی سیاسی زۆر لای منداڵ پەسند نی یە، هەمیشە ئارەزووی منداڵان بۆ ئەم جۆرە بیرۆکانە دەکەونە ژێرەوەی لیستی جۆری ئەو چیرۆکانەی بۆ منداڵ دادەنرێن، بەڵام زۆر لە نوسەران دەیانەوێت بە زۆر ئەم بیرۆکانە بخەنە ناو چیرۆکی منداڵان، بەم جۆرەش چیرۆکەکەیان چەند رەهەندێکی ئاست بەرز دەنوێنن کەوا زیاتر بۆ گەورانە نەك بۆ منداڵان، بۆیە چیرۆکەکانیان ئەگەر چی ڕەنگە شێوازێکی هونەریان هەبێت، بەڵام سەرکەوتوونین، چونکە باس لە کێشەیەك دەکەن دوور لە ئارەزوو گرنگی منداڵان. {١٨٧: ٨}

بۆیە کارێکی ناشایستەیە لەم قۆناغەی منداڵان، کە هێشتا دەست بەرداری خەیاڵ نەبووەو تەواو واقیع و خەیاڵ جیا ناکاتەوە، بیخەیتە ناو ئەزمونی ئایدیۆلۆژیاو نەتەوەو ململانێیە ڕەگەزیەکانن ئەمە جگە لەوەی لە رەوتی چێژی هونەری چیرۆك دوورە، تاوانێکە دەرحەق بە منداڵ دەکرێ، جیهانەکەشی دەشێوێنرێ. زۆر جاریش نوسەرە ڕەگەز پەرستەکان ئەم هەڵە دەقۆزنەوەو بە ناوی (چیرۆکی بەرگری) بابەتی لەم شێوەیە لە چیرۆکەکانیاندا بە کاردەهێنن، بەو مەبەستەی گوایە دەیانەوێت هەر لە منداڵیەوە دوا رۆژێکی روناك بۆ نەوەی نوێ دابین بکەن.

"**لە لێکۆڵینەوەیەکدا کەوا جۆنسۆن لەساڵی (١٩٣٢) دا ئەنجامی دا، سەبارەت بە زانینی جۆری ئەو چیرۆکانەی منداڵ ئارەزوومەندیەتی بۆ**

کوڕوکچ لە تەمەنی(١٤ - ١٦) ساڵیدا بۆی دەرکەوت کەوا چیرۆك و وتارە سیاسیەکان کەمترین چیرۆکن کەوا سەرنجی هەرزەکاران ڕابکێشێت" {١٨٧: ٨}
بۆیە چیرۆکنوس دەبێ هەوڵبدات خۆی لەم بیرو بۆچون و ئایدیۆلۆژیایانە بە دوور بگرێت، کە لەگەڵ منداڵدا ناگونجێن.

سەبارەت بە چیرۆکی پاڵەوانێتی وسەرچڵی، ئەگەرچی لەنێو ئەدەبیاتی کوردی بە تایبەتی لە دوای ڕاپەڕین، نمونەیەکی وا بەرچاو ناکەوێت کەوا بە تەواوی خاسیەتەکانی ئەم جۆرە چیرۆکە بە خۆوە بگرێت، بەڵام لە بەر ئەوەی یەکێ لە خاسیەتەکانی ئەم جۆرە چیرۆکە ئەوەیە باس لە پاڵەوانێتی کۆمەڵێك یان تاکێك دەکات،

لە رووبەڕوو بونەوەی مەترسیەك یان گرفتێك کە دێتە رێی، بۆیە دەتوانین بڵێین ڕۆڵی (ئەژدەر) لە (چیرۆکی ئەفسوناوی)[٥٧] کە لە پێشتردا باسمان لێوە کرد، لە ئازاییی و جەربەزەیی و کۆڵنەدان وبەکارهێنانی ئەسپی سپی باڵدار - کە لە زۆر چیرۆکە پاڵەوانی و سەرچڵیەکاندا بە کاردێت-نزیك بکەینەوە لەم جۆرە چیرۆکە.

٦- چیرۆکی ریالیست: Realistic Stories

هەروەك زانیمان منداڵان تا تەمەنیان بەرەو پێش بروات زیاتر لە خەیاڵ دوور دەکەونەوەو لە واقیع نزیك دەبنەوە. منداڵانی تەمەن (٨) ساڵان بەرەو سەرەوە زیاتر پەیوەندی بە واقیع دەکەن و هەوڵی خۆ رزگارکردن دەکەن لەو خەیاڵەی کە پێشتر بیریان لێ دەکردەوە کەبە (خەیاڵی بەهەڵەداچوو) ناودەنرا، زیاتر لەشتە واقیعیەکان نزیك دەبنەوە بۆیە چیرۆکێك کەوا باسی واقیعی کۆمەڵایەتی و ژینگەی دەوروبەریان بۆ بکات، دەبێتە جێگای رازی بوونیان وبە پەرۆشەوە گوێی بۆ دەگرن. بۆیە منداڵانی ئەم تەمەنە ئارەزوەکانیان لە چیرۆکی خەیاڵیەوە دەگوازرێتەوە بۆ ئەو چیرۆکانەی کە لە واقیعەوە نزیکن. {١٦٦: ٣٨ - ٣٩}.

کەواتە چیرۆکی ریالیستی یەکێکە لەو چیرۆکانەی کەوا ئارەزوەکانی منداڵ لەم تەمەنەدا جێبەجێ دەکات و، بە شتە واقیعی و راستیەکانی دەوروبەری

---

[٥٧] ڕێبوار جەمال، کۆمەڵە چیرۆکی، (ختکە سوور)، بۆ منداڵان، چاپخانەی شڤان، چاپی یەکەم، سلیچمانی، ٢٠٠٥، ل ٤١ - ٨٠.

دەناسێنێ، چونکە چیرۆکی ریالیستی **"گوزارشت لەو بابەتانەی دەکات، کە لەژیانی راستەقینەی رۆژانە و وەرگیراون نوسەرەکەش هەندێ رووداوی سادەیان دەخاتە سەر، کەوا پێداویستیەکانی هونەری چیرۆکەکە چارەسەر دەکەن"** {١٤٦: ٤٥}.

لەبەر ئەوەی مندالآنی تەمەن (٨ - ١٢) سالآن بەرەو سەرەوە شارەزای زۆر لایەنی ژیان نین و، زۆر لە راستیەکان و واقیع نازانن بۆیە چیرۆکنوس لە رێگەی ئەم جۆرە چیرۆکەوە دەتوانێت زۆر بابەتی جۆراوجۆر بوروژێنێت و بە مندالآنی ئاشنا بکات لە بارەی سروشت، گیانلەبەران، گەشتەوەران، چەندین بابەتی تر کە پەیوەندی بە ژینگەو کۆمەلگەی مندالەکەوە هەیە. کەواتە **"دەکرێ یارمەتی گەشەی مندالٚ بدرێت، لە رێگەی چیرۆکی ریالیستی چونکە ئەم چیرۆکانە باس لە گرفتەکانیان دەکەن و وێنەی خێزان و هاورێکانیان دەکێشن، واتە ئەم جۆرە چیرۆکانە ژیان وەك خۆی نیشانی مندالآن دەدەن."** {١٥١: ٩٧}.

دەتوانین چیرۆکی (رەزەکەی مام هۆمەر)[٥٨] بکەین بە نمونەی ئەم جۆرە چیرۆکە، کەوا باس لە واقیعی ژیانی خانەوادەی مام هۆمەردەکات لە لادێ، خۆیی و ژنەکەی وکورە تەمەن (١٢) سالآنەکەی بە ناوی (سۆران) کەوا دوا مندالی باوك ودایکە زەحمەت کێشەکەی بوو، کە دەبوایە ئەویش واتە (سۆران) لەبەر نەبوونی قوتابخانە لە لادێیەکاندا ئەمسالٚ بۆ خوێندن بچێتە شار و، لە مالی یەکێك لە برایەکانی بمێنێتەوە، ئەوێ سالێش لە هەموو سالەکانی پێشوو، زۆرتر ماندوو بوون و رەنج کێشان، بە مام هۆمەرەوە دیار بوو ئیتر رووداوەکانی ئەم چیرۆکە باس لە واقیعی ژیانی لادێکانی کوردستان دەکات لە نەخوێندەواری و نەبوونی قوتابخانەو هەژاری ورەنج کێشان، هەروەها باس لە (سۆران) دەکات. کاتێك لەلای براکەی لە شار هەوالی بۆ دێت کە دەبێت بە هەفتەی داهاتوو بچێتە شار، چونکە سالی نوێی خوێندن دەست پێ دەکات. هەر لەگەلٚ گەیشتنی ئەم هەوالە (سۆران) بریاردەدا بچێتە شار بۆ خوێندن بۆیە بەیانی زوو هەلدەستێت وشتەکانی خۆی دەپێچێتەوە بەرێ دەکەوێت، هێشتا (سۆران) لەناو رەزەکانی لادێکەی تێپەر نابێت کاتێك لەناکاو چەکدارێکی یەکجار زۆر لە سکی کۆپتەرە زلەکان دەرژێنە ناو

---

[٥٨] بروانە: کاکەباس، کۆمەلە چیرۆکی (رەنگارە)، سوید، ١٩٩١، ل ٢٢ - ٢٧.

گوندەکـەو دەسـت دەکـەن بـە ئـاگر تێبـەردانی رەزو پوشـەڵانی کێڵگـەکانی گوندەکـەو، دەسـت ڕێـژێکی زۆریـش دەکەنـە سـەر خەڵکەکـەی، لـەم ناوەشـدا (سـۆران) یـەکێك دەبێـت لـە قوربانیـەکان وچـیرۆکەکە بـەم ڕووداوە کۆتـایی پێدێت.

ئەگەر بە ووردی لەم چیرۆکە وورد ببینـەوە، دەبیـنین نوسـەر نـەیتوانیوە زۆر بـە ووردی وزانایانـە خاسـیەتەکانی چـیرۆکی منـداڵان لـەم چـیرۆکەیدا بەرجەستە بکات. ڕاستە چیرۆکەکە لە جۆری (چیرۆکی ریالیستی) یـەو بـاس لە واقیعێك دەکات. کە میللەتی کوردی تیادا دەژیـا، بـەڵام ئـەم بەرهەمـە لـەم خاڵانەی خوارەوە بەم ڕووداوە کۆتایی دێت:

١- نوسەر نەیتوانیوە چارەسەرێکی لۆژیکیانە بۆ کێشەکانی نێو چیرۆکەکە دابنێو هیچ هیوایەك بە منداڵان نابەخشێت.
٢- چیرۆکەکە کۆتـایی بـە تـراژیدیا دێـت، ئەگـەر چـی کۆتـایی لـە چیرۆکی منداڵاندا دەبێت دڵخۆشکەرو هیوا بەخش بێت.
٣- ڕووداوەکـانی کۆتـایی چـیرۆکەکە لـە ڕووی سـایکۆلۆژیەوە، کاریگـەرییێکی خراپ لەسەر دڵ و دەرونی منداڵان بەجێ دەهێڵن.

٧- چیرۆکی ئایینی: Relgious Stories

هەروەك لە ناوەکەیدا دیارە، چیرۆکێکە گوزارشت لە هەنـدێ بابـەتی وەکـو پەرسـتن، بـیرو بـاوەر، چـۆنیەتی مامەڵـەکردن، ژیـانی پێغەمبـەران، رەوشـتی ئایینی، چیرۆکەکانی قورئانی پیرۆزو کتێبە ئاسمانیـەکانی تـر... تـاد. دەکـات هـەروەها بـاس لـەو پاداشـت وسـزایە دەکـات، کـە پـەروەردگار بـە پێـی کـارو کردەوەکان بۆ بەندەکانی دانـاوە. چـیرۆکنوس لـە ڕێگـەی ئـەم جـۆرە چـیرۆکە ئایین بە منداڵان دەناسێنێ و بۆیان ڕاڤـە دەکـات. هـەروەها ئـەوەیان بـۆ ڕوون دەکاتەوە، کە دەبێ کاری چاکەو خێر هەمیـشە بـە سـەر کـاری خراپـە و شـەر خوازیدا سەرکەوێت. ئەم چیرۆکانەش بە شێوازێکی پۆزەتیڤانە دادەنـرێن بـۆ دروست کردنی بیرو باوەڕ لە دەروونی منـداڵ، بـە هـۆی ئـەو بـەها گەورانـەی تیایاندایە بۆ پەروەردە کردن و پێشکەشکردنی نمونەی باڵا، کـەوا بنـچینەکانی باوەڕ لەلایاندا دەچەسپێنێ. {١٥١: ١٤٢} {١٤٤: ١٠٧}

ئەمەش جیاوازی هەیە لە گەڵ سیاسەت و ئایدیۆلۆژیا، کە پێـشتر باسمـان کـرد، چـونکە مەبەسـت لێـرەدا تـەنها لایەنـە روحانیەکـەی ئایینـە کـەوا

منداڵانیش پێویستیان پێی هەیەو وەك گەورانو نەوەك بەکارهێنانی ئایین وەك ئایدیۆلۆژیا.

چیرۆکی (باخەوانە رەزیلەکە)[٥٩] نمونەیەکە لەو چیرۆکانەی، کە دەچنە چوارچێوەی چیرۆکی ئایینی. چیرۆکنوس لەم چیرۆکەیدا دەگێڕێتەوە، کەوا کابرایەك باخێکی گەورەو خۆش وپڕ لە میوەجاتی دەبێ، کە خودای گەورە پێی بەخشیوە، بەڵام ئەم باخەوانە هەر حەزی لە خێری خۆی دەکردو چاوی بە باخ و ماڵی خەڵکی هەڵنەدەهات و حەزی لە سودو قازانجی خەڵکی نەدەکرد، جارێك باخەوانەکە لە باخەکەیدا دەبێت... پەلە هەورێك لە ئاسمانەوە دەبینێ، دەستەکانی بەرز دەکاتەوەو دەڵێ: خوایە ئەم هەورە بێنەو تەنها لەسەر باخەکەی من بیکەرە باران. هەورەکە وردە وردە لەسەریان نزیك دەبێتەوە دای دەکاتە تەرزەیەکی زۆری بە لێزمەو دەیدات لە باخەکەی. کابرا هاواری لێ بەرز دەبێتەوەو دەڵێ: خوایە گیان با ئەم تەرزەیە باخی هەموو خەڵکی بگرێتەوە، بەڵام بێ سوود دەبێت و تەنها باخەکەی ئەم تەخت و وێران دەبێت، نووسەر لە کۆتایی چیرۆکەکەدا دەڵێ: ئەمەیە ئەنجامی خۆپەسەندیو چاوچنۆکی... پێویستە پەندو ئامۆژگاری لێ وەربگرین.

ڕەنگە چیرۆکنوس لە دارشتنی ئەم چیرۆکەدا، بیرۆکەکەی لە سورەتی (کەهف) وەرگرتبێ.

چونکە ڕووداوەکانیان لەیەك نزیکن، نوسەر لەرێگەی چیرۆکە دەیەوێت ئەوە بە منداڵان بڵێ، خودای گەورە سزای ئەو پیاوەی دا کە تەنها خێرو بەرژەوەندی خۆی دەویست، بەوەی لەم هەموو خێروو خۆشیە هیچی بۆ نەمایەوە، بۆیە نوسەر ئامۆژگاری منداڵان دەکات و فێریان دەکات کە تەنها بەرژەوەندی خۆیان نەوێت بەڵکو خۆشی و بەرژەوەندی خەڵکانی تریشیان لەلادا گرنگ بێت.

٨- **چیرۆکی زانستی:** Scientific Stories

بریتیە لەو چیرۆکانەی، کەدانەرەکانیان پەنای بۆ دەبەن تاوەکو لە نێوان شتەکانی خۆیان، کە دەیانەوێت پێشکەشی بکەن لەگەڵ ئاراستەکانی

---

[٥٩] سەردار رەزا، کورتە چیرۆك بۆ منداڵان، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ١٩٩٨ز، ل ٨٣.

سەردەمدا گونجانێك دروست بكەن. كەواتە ئەم جۆرە چیرۆكانە لە دەورو بەری باسێكی زانستی دا دەسورێنەوە. یاخود باس لە داهێنانێك دەكەن. ئەم جۆرە چیرۆكەش پشت بە سیمبوڵ و هێما دەبەستێت بۆ خستنە ڕووی زانستە جۆراو جۆرەكان لە دیاردەكانی سروشت، زانستەكانی جوگرافیا، كەش و هەوا، گەردوون، سیماكانی ڕووەك... تاد. ئەمەش مەبەستی سەرنج ڕاكێشانی منداڵان بە بابەتی زانستی بە شێوازێكی ناڕاستەوخۆ. {١٥٢: ٩٨}

كەواتە چیرۆكنوس لە بەرهەمەكەیدا بۆ ئەوەی بتوانێت لە چوارچێوەی هونەری وئەدەبی ڕاستیە زانستیەكان بە شێوەیەكی سادەو ساكارانە پێشكەش بە منداڵان بكات و، منداڵانیش ئارەزوویان بكەوێتە سەر، پەنا بۆ هێما دەبات، بەكارهێنانی هێماش سەبارەت بە منداڵان وروژاندنی خەیاڵیانە، كەواتە نوسەر لە چوارچێوەی چیرۆكەكەیدا زانست تێكەڵ بە خەیاڵ دەكات، هەر ئەمەش بوو بووە هۆی لە دایك بوونی چیرۆكی خەیاڵی زانستی.

"چیرۆكی خەیاڵی زانستیش تێكەڵەیەكی سەرنج ئامێزە لە خەیاڵ و ئەدەب و زانست، لە چوارچێوەی چیرۆكێكی سەرنج ڕاكێشدا، لە كاتێكدا زۆر كەس بڕوایان وابوو كەوا هاودژیەك هەیە لە نێوان زانست و ئەدەب دا، چونكە یەكێكیان پشت بە خەیاڵ دەبەستێ و، ئەویتریان پشت بە تاقی كردنەوەو ئەزموون خوێندنەوەی واقیع دەبەستێت". {١٥١: ١٣٧}

بەڵام لە ڕاستیدا تەنها بابەتی ئەدەبی پشت بە خەیاڵ نابەستێ، بەڵكو بابەتە زانستیەكانیش پەیوەندیان بە خەیاڵەوە هەیە چونكە **"داهێنانی زانستیش بە خەیاڵ دەستی پێكردوە، بەربوونەوەی سێوێك لە باخچەكەی نیوتن، بووە هۆی دروست بوونی خەیاڵێك لای نیوتن، كە لە ئەنجامدا گەیشتە ئەو گریمانە زانستیەی كەوا بە تیۆری كێش كردنی زەوی ناسرابوو"** {١١٤: ٤٣ - ٤٤}

خەیاڵ باشترین فاكتەرە بۆ شی كردنەوەو تێگەیشتن لە زانست، خودی چیرۆكی خەیاڵی زانستیش باشترین بەڵگەی قسەكانمانە، كەوا لە ڕێگەی ئەو خەیاڵەی تیایدایە منداڵان ڕادەكێشێت بۆ چیرۆكەكەو ڕاستیە زانستیەكانیان پێ دەگەیێنێت.

لە وڵاتە پێشكەوتوەكانی ڕۆژئاوادا، چیرۆكی خەیاڵی زانستی یەكێكە لەو چیرۆكانەی لە ئەدەبی منداڵاندا بایەخێكی زۆری پێ دەدرێت بۆ شی كردنەوەو ڕاڤە كردنی بابەت و ڕاستیە زانستیەكان، تەنانەت **"ئەو چیرۆكانە**

به هاریکاری وگرێدانی پەیوەندی نێوان نوسەران و زاناکان لە دایك دەبن، ئەوەتا ئەنشتاین دەڵێ: لە بواری بیرکاریدا زیاتر سوودم لە گەورە نووسەری رووسی دۆستۆفسکی وەرگرت وەك لە (نیوتن وکۆس) ی ئەلمانی" {١٠٣: ١٤٩}.

کەواتە لێرەدا ئێمە دەگەینە ئەو ئەنجامەی، مادام پەیوەندی لە نێوان نوسەران و زاناکان هەبێت، کەواتە زانست و ئەدەبیش دژیەك نین، بەڵکو پەیوەندیەکی توند لە نێوانیاندا هەیە.

لە نێو ئەدەبی کوردیدا هەندێ نمونەی چیرۆکی خەیاڵی زانستی هەن، بەلاّم بە شێوەیەکی زۆر سادەو ساکار خراونەتە ڕوو، مەبەستمان لێرەدا زانیاریەکان زۆر سادەو ساکارن. ئەمەش چونکە نوسەرانی ئێمە هیچ پەیوەندییەکی هاریکاریان لەگەڵ زاناکاندانیە تەنها پشت بەو بڕە زانیاریە دەبەستن کە خۆیان دەیزانن، بێگومان ئەگەر ئەم پەیوەندیەی هەبووایە، ئەوا چیرۆکەکان زۆر سەرکەوتووتر دەبوون و، سوودو زانیاری زیاتریشیان بە منداڵان دەبەخشی.

دەتوانین چیرۆکی (هەورو سروە)[٦٠] بخەینە چوار چێوەی ئەم جۆرە چیرۆکەوە، کە چیرۆکنوس زۆر زاناو بلیمەتانە بە پشت بەستن بە خەیاڵ، گفتو گۆیەکی تێرو تەسەلی لە نێوان (هەور، سروە، تیشکی خۆر، مانگ، کێوە بەرزەکان... تاد) ساز داوە، بۆ ڕاڤە کردنی چەند ڕووداوێکی تایبەت بە زانستی جوگرافیا بە منداڵان و، روون کردنەوەی دیاردەکانی باران و بەفر بارین لە گەرمیان و کوێستاندا...

٩- چیرۆکی گاڵتەوگەپ:

چیرۆکی گاڵتەوگەپ ئەو چیرۆکانەن، کە بە شێوەیەکی بەرفراوان سەرنجی منداڵان ڕادەکێشن، ئەمەش لە ڕێگەی ئەو رووداوە پێکەنینئامێزانەی، کە ناوەرۆکی ئەم چیرۆکانە پێکدەهێنن.

چیرۆکی گاڵتەوگەپ، خۆشی وبەختەوەری دەخاتە دڵی منداڵان و، ئارامی و حەسانەوەی دەروونیان پێدەبەخشێت، بۆیە منداڵان زۆر ئارەزووی خوێندنەوەو گوێبیستی ئەمجۆرە چیرۆکانە دەکەن. هەر لەبەر ئەوەشە"

---

[٦٠] لەیلا سیمایی، هەورو سروە، چیرۆکی (منداڵان و مێرمنداڵان)، ناوەندی بلاّوکردنەوەی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی، چاپی یەکەم، انتشارات صلاح الدین ئەیوبی، ١٣٨٠.

کەسانێك هەن پێیانوایە، رۆشنبیرکردنی منداڵان بە گشتی، دەبێت جەخت لەسەر لایەنی پێکەنیناوی بکاتەوە، ئەمەش لە پێناو زیاتر سەرنجکێشکردنی منداڵان" {١٧٩، ١٦٦}

ئەمجۆرەی چیرۆك چەند ئامانجێکی تایبەتی دێنێتە دی، لەوانە:

١- خوێندنەوە لای منداڵ خۆشەویست دەکات، واتە منداڵان بەرەوخوێندنەوە رادەکێشێت.

٢- کاتێك منداڵان بە پیر خوێندنەوە دەچن، ئەمەش خۆی لە خۆیدا یارمەتیدەرێکە، بۆ گەشەکردنی ئارەزووە هونەری وئەدەبییەکان لەلای منداڵدا.

٣- ئارامی ودڵنەوایی دەخاتە دەروونی منداڵان و، بیرو هزریان چوست و چالاك دەکات.

٤- بوارێکی چاکە، بۆ رەخنەگرتن لە شتە ناپەسەندو ناهەموارەکانی ناو ژینگە وکۆمەڵ.، دژایەتیکردنیان ودوور کەوتنەوە لێیان. {١٧١، ٨٥}

چیرۆکی پێکەنیناوی و گاڵتە و گەپ بەوە ناسراو کە سووك و ئاسان و کورتە، گرێیەکان دەکەونە کۆتایی، بابەتەکانیان لە ژیانی رۆژانەوە وەرگیراون، هەندێ جاریش لە واقیعی ژیان دووردەکەوێتەوەو، هەندێ کەسایەتی ناوازەونامۆیان تیادا دەبێنرێت، ئەمە جگە لەوەی هەندێ جار رووداوی وا لەناو ئەمجۆرە چیرۆکانە دا دەبینین، کە لە ژیانی ئاساییماندا روونادەن و گوێبیستی نابین {١٧٩، ١٦٩}

چیرۆکە پێکەنیناوی و گاڵتە و گەپەکان، هەندێ بنەمایان تێدایە، کەوا لەبنچینەدا بۆ ئەو هەقایەتە میللیە کۆنانە دەگەڕێنەوە، کەوا میللەتانی جیاواز لە نەوەیەك بۆ نەوەیەکی تر گێراویەتانەوە، بۆیە ئێمە گوێبیستی هەندێ هەقایەتی دڵخۆشکەر دەبین، کە سەدان ساڵە لە نێوان نەتەوە و میللەتانی جیاواز لە جیهان ئاڵوگۆڕیان پێدەکرێت، ئەگەرچی هۆیەکانی گەیاندن لە نێوان ئەو میللەتانە، بەو شێوازەی ئێستاش نەبووە، هەر بۆ نموونە هەقایەتە میللیەکانی (مەلای مەزبوورە)ی کوردەواری یان (مەلای مەشهور) لەو جۆرە هەقایەتانەن، کە گەورەوبچوك دەهێننە پێکەنین، لەلای عەرەبەکانیش هەمان جۆری هەقایەت بە کەسایەتیەکی ترە ئەویش (جحا)یە، لەلای تورکەکانیش بە (مەلا نەسرەدینی خۆجە) ناسراوە.

١٠- چیرۆكی مێژوویی:

ئەو چیرۆكانەن، كە پشت بە رووداوە مێژوویيە راستەقینەكانەوە دەبەستن، كە سایەتی وپاڵەوانەكان لە مێژوو وەردەگیرێن، واتە تۆماركردنی ژیانی راستەقینەی ئادەمیزاد و، كەسایەتیە ناودارەكانە لە مێژوودا بە وردە دەستكاریەكەوە (كەم وزۆركردنی رووداو یان وەسفی كەسایەتیەكان).

ئەمەش شێوازێكە بۆ شارەزاكردنی منداڵان لە مێژووی نەتەوەكەیان، ناسینی كەسایەتیە ناودارەكانی وئاشنابوونیان بە رووداوەكان.

ئەمجۆرە چیرۆكانە فاكتەرێكن بۆ گەشەسەندنی هەستی ئینتیما بۆ نەتەوە و خاك و وڵات، ئەم تایبەتمەندیەی چیرۆكی مێژوویش، دەبێتە هۆی پەروەردەكردنی گیانی نەتەوایەتی و گەشەكردنی لەلای منداڵدا.

لە چیرۆكی مێژوویشدا چەند رەگەزێكی گرنگ هەن، كە پێویستە چیرۆكنووس لە ناوەرۆكەكەیدا ئاماژەیان پێبكات، ئەوانیش:

١- دەبێت چیرۆكی مێژوویی پشت بە رووداوە راستەقینە مێژوویەكانەوە ببەستێت.
٢- پێویستە نووسەری چیرۆكی مێژوویی بەر لەوەی بچێتە ناو ناوەرۆكی چیرۆكەكە، بیرۆكەی سەرەكی وكەسایەتیە سەرەكیەكانی ناو چیرۆكە مێژوویەكە بەتەواوەتی شیبكاتەوەو ئاماژەیان بۆ بكات.
٣- بەر لە فۆرمەلەكردنی چیرۆكەكە، دەبێت نووسەر هەوڵبدات ئەو وێنانە دیاری بكات، كەوا بیرۆكەی چیرۆكەكە لە هزری منداڵ نزیك دەكەنەوە، چونكە منداڵان بە شێوەی گەوران بیرناكەنەوە، بۆیە پێویستە ئەو وێنانە لە چوارچێوەی شارەزایی وتێەیشتنی ئەواندابن.
٤- ئەو رووداوانەی كە كەسایەتیەكانی نێو چیرۆكەكە بەرێوەیان دەبەن، دەبێت بیرۆكەو چەمكەكان بە شێوەیەكی ناڕاستەخۆ بگەیەننە منداڵ، بێئەوەی هەست بكات بە سەریدا سەپێنراون.
٥- دەبێت چیرۆكی مێژوویی بە پێشەكیەك دەست پێبكات، كە مەبەست لێی وروژاندن وسەرنجراكێشانی منداڵە، بۆ بەدواچوونی رووداوەكانی چیرۆكەكە، شێوازەكانی دەستپێكردنی ئەم پێشەكیەش بریتین لە:
أ- سەرنجراكێشانی منداڵ بۆ وێنەی پاڵەوانێكی سەرەكی نێو چیرۆكەكە.
ب- پەیوەستكردنی چیرۆكەكە بە ژینگەی ئێستای منداڵ.

ج- پەیوەستکردنی بە رووداوێکی پێشتر یان ئەزموونێکی پێشتری منداڵەکە.

٦- دیاریکردنی چوارچێوەی کات وشوێن بۆ بابەت وبیرۆکەی چیرۆکەکە، بە یەکێك لەم دەستەواژانە وەك(لە رۆژانیکی زۆر کۆندا)، (پاش رووداوەکەی....) ئەمە لە کاتێکدا منداڵەکە شارەزایی لە رووداوەکە هەبێت، یان بە نزیککردنەوەی چەمکی کات لە هزری منداڵ، ئەویش بە پەیوەستکردنی بە تەمەنی منداڵ، بە هەمان شێوەش دەتوانین چوارچێوەی شوێن، بە پێی قۆناغی گەشەی منداڵ دیاری بکەین وەك (لە شارێکی دووردا)، (لەشاری.....)یان بەراوردکرنی شوێنەکە، بە شوێنێك کە لای منداڵ ناسراوە.

٧- وەسفکردنی ژیانی کۆمەڵگە لەو سەردەم و ساتەدا، بە تایبەتی لە بوارەکانی خواردن وخواردنەوە، جلوبەرگ، ئارەزووی منداڵان وچۆنیەتی گوزەرانیان، دابو نەریتی ئەو سەردەمە، کەرەستەو تفاقەکانی شەڕکردن... هتد.

٨- وەسفکردن وروونکردنەوەی کارەکتەری سەرەکی چیرۆکەکە، بە تایبەتی ئەگەر ئەو کارەکتەرە بزوێنەری سەرەکی رووداوەکان بێت.

٩- ئەو زانیاریانەی کە لە چیرۆکەکەدا پێشکەشی منداڵانی دەکەیت. دەبێت بە چەند شێوازێکی سەرنجراکێش بیانڕازێنیتەوە، باس لە هەندێ وردەکاری بکەیت کە لەلای گەوران شتێکی بێماناو بێزارکەرە. بۆ نموونە: کاتێك باس لە پاڵەوانەکە دەکەیت، شمشێرەکەی دەستی وەسفدەکەیت، بەوەی کە لەگەڵ خۆردا دەبریسکێتەوەو، درێژیەکەی دوو مەترەودەسکەکەی ئاڵتونیەو.... هتد.

١٠- پێویستە چیرۆکەکە لە رووی داڕشتنی زمانەوانیەوە، زیندوو وسەرنجراکێش بێت، توانای وێناکردنی رووداوەکانی هەبێت.

١١- پێویستە لەگەڵ چیرۆکەکە وێنەوهێلکاری و تابلۆ هەبێت، بە شێوەیەك کە لەگەڵ بابەت ورووداوەکانی نێو چیرۆکەکە بگونجێن. {١٧٩: ١٨٠ - ١٨١}

هەروەها زاراوەیەکی تر سەری هەڵدا، ئەویش زاراوەی خەیاڵی مێژوویی بوو، کەوا لەم ساڵانەی دواییدا زۆر بەکار دەهێنرێت، بەڵام ئەمەش مانای وانیە ئەم جۆرەی چیرۆك نوێیە، یاخود دەرهاویشتەی ئەم سەردەمەیە،

چونکه له ڕۆژانێکی زووەوە ئەم جۆرەی چیرۆك هەبووە، کەوا باسی له پەیوەندی نێوان ژیانی تایبەتی وژیانی کۆمەڵایەتی کردووە، له چوارچێوەیەکی مێژوویی دیاریکراودا. کاتێك چیرۆکخوان ڕەهەندی مێژوویی دەخاتە نێو خەیاڵی خۆی، ئەوائەم ڕووداوانە بە پێی خەیاڵی خۆی بەرجەستە دەکات، بەلأم تەنها پەیوەستی ناکات بە رابردوو، بەڵکو باس لە پێشبینی داهاتووش دەکات، بەم شێوەیەش خەیاڵی مێژوویی، جێ پەنجەی خەیاڵی جوان دەخاتە سەر ڕووداو ودیاردەکان، کە رابردوو، ئێستا یان داهاتووبن.

بەم شێوەیەش چیرۆکی خەیاڵی مێژوویی مەبەستی گەیاندنی ڕاستیەکان نیە بۆ منداڵان، بەڵکو مەبەستی یارمەتیدانیانە بۆ تێڕامان لە رابردوو و هەستکردن بە خۆشی و ناخۆشی نەوەکانی رابردوو، هەروەها یارمەتیدانیان بۆ هەستکردن بە شێوازەکانی ململانێ، لە نێوان مرۆڤەکان، کەوا بە هۆیەوە منداڵ دەرفەتی دەبێت بۆ بەشداریکردن لە ڕووداوەکانی رابردوو و، هەستکردن بە بەردەوامی ژیان و بینینی پێگەی خۆی لەم ژیانەدا. {۳:۱۰۳: ۱۵۲}

بەشی سێیەم

باسی یەکەم ـ چیرۆك و سایكۆلۆژیای منداڵ.
باسی دووەم ـ سیماكانی چیرۆكی منداڵانی كورد
لە (١٩٩١ - ٢٠٠٥).

باسی یەکەم

چیرۆك و سایکۆلۆژیای منداڵ

گەشەی منداڵ و قۆناغەکانی:

نووسین بۆ منداڵان چیرۆك بێ یان شیعر یاخود دراما، کارێکی ئاسان نییە، ئەوەی بۆ منداڵان بنووسێت و لە بارەی ئەوانەوە بدوێت، دەبێت شارەزاییەکی تەواوی لە بارەی لایەنی سایکۆلۆژیەتی منداڵەوە هەبێت، چونکە بەرهەمی نووسەری منداڵان دەبێت لە رووی ناوەڕۆك و پێکهاتەکەیەوە لەگەڵ سروشت و قۆناغەکانی گەشەی منداڵ و لایەنەکانی دەروونیدا بگونجێت. ئەگینا ئەم بەرهەمەی کە پێشکەش دەکرێت ناتوانێت لە هیچ لایەنێکەوە، بایەخ و کاریگەری خۆی بەسەر منداڵدا بنوێنێت، چونکە ئەو بابەتەی، کە منداڵێکی قۆناغی تەمەن (سێ) ساڵی پێی خۆشە رەنگە بۆ منداڵێکی تەمەن (دە) ساڵان شتێکی پڕوپوچ بێت.

بۆیە **"نووسەری ئەدەبی منداڵان، سەرەڕای بەهرەوتوانای نووسین، دەبێ قاڵبوویەکی شارەزای پەروەردەکردنو سایکۆلۆجی منداڵ بێت، ئاگای لە قۆناغەکانی هەراش بوون هەبێت."** {٩٠: ١٥}

منداڵ لە سەرەتای لە دایك بوونیدا تاوەکو ئەو کاتەی وشەی منداڵی لەسەر لادەچێت، بە چەند قۆناغێکی گەشەی جیاوازدا تێپەر دەبێت، کە هەر قۆناغێکیش خاسیەت و تایبەتمەندی خۆی هەیە و جیاوازە لەگەڵ قۆناغەکەی تر، زانایانی دەروونناسی و پەروەردە بە پێی چەند بنەمایەکی جیاواز قۆناغی منداڵێتان بەسەر چەند بەشێکدا دابەش کردووە، هەر یەکێکیش لەمانە بۆ دارشتنی تیۆریەکەی، پشتی بە چەند بنەما و بەڵگەیەکی زانستی و سایکۆلۆژی بەستووە، بەڵام گشتیان لەسەر ئەوە کۆکن کەوا ناتوانرێت قۆناغەکانی گەشەکردنی منداڵ بە تەواوەتی و بە شێوەیەکی راست و دروست لە یەکتری جیا بکەینەوە و، سنووری ئاشکرایان بۆ دابنێین، واتە قۆناغەکانی گەشە لە رووی خێراییەوە لە منداڵێکەوە بۆ منداڵێکی تر جیاوازیان هەیە.

ئەمەش لەبەر ئەوەی زۆر جار ئەم قۆناغە لەگەڵ یەکتردا تێکەڵاو دەبن، بۆ نموونە "**قۆناغی هەرزەکاری خۆی لە تەمەنی (١٢ - ٢٠)ساڵیدا دەبێت، بەڵام زۆر منداڵ هەن پاش و پێشی لەو ماوەیەدا دەکەن، هەندێك منداڵ لە (١٣) ساڵیدا پێ دەنێتە ئەم قۆناغە، هەندێکی تر لە (١٥) ساڵیدا، جاری واش هەیە لە (١٦) ساڵیدا پێ لەم قۆناغە دەنێ، منداڵان لە تەواو کردنی ئەم قۆناغەشدا جیاوازیان هەیە، منداڵ هەیە بە (٦) ساڵ ئەیبرێت، هەیە بە (٧) ساڵ، هەشە بە (٩) ساڵ کۆتایی بەم قۆناغە دێنێت.**" {١٥٣: ١٦٠}

ئەمە جگە لەوەی ژینگە و دەوروبەری کاریگەریان لەسەر چۆنیەتی پەرەسەندنی قۆناغەکانی گەشەی منداڵەوە هەیە، زاناکان ئەوەیان دەرخستووە، راستە هەموو منداڵەکان بە هەمان شێوەو وەك یەك بە قۆناغەکانی گەشەدا دەڕۆن لە جووڵەو قسەکردن و رەفتاری تریش بەڵام لە رادەی خێرایان جیاوازن، بۆ نموونە منداڵ لە ئەمریکا لە تەمەنی یەك ساڵیدا فێری قسە کردن دەبێت، بەڵام لە گوندێکی گواتیمالا تەمەنی دەگاتە دوو ساڵ هێشتا زۆر قسە نازانێ. بەڵام لەگەڵ ئەمانەشدا ماوەیەك هەیە کە پێی دەگۆترێت ماوەی هەستیار (Sensitive period)، کە لەو ماوەیەدا چەند گەشەیەکی روون و ئاشکرا یاخود چەند رەفتارێك لەسەر منداڵدا روودەدەن قۆتاغەکان لە یەکتری جیا دەکەنەوە. بۆ نموونە جیاوازی هەیە لە نێوان رەفتارو گەشەی منداڵێکی (٣) ساڵان لەگەڵ رەفتار و گەشەی منداڵێکی (٨) ساڵان جا لە هەر بوارێکدا بێت، بەڵام ناتوانین تێبینی جیاوازی بکەین لە نێوان منداڵێکی (٤) ساڵان و (٥) ساڵان. {١٩٤: ٦٩ - ٦٨}

جا لەبەر ئەو هۆیانەی باسکران، زانایان و لێکۆڵەران، کە باسی گەشەیان کردووە، لە دابەش کردنی قۆناغەکانی گەشەکردندا رێك نەکەوتوون.

سیگموند فرۆید لەسەر بنەمای تیۆری دەرون شیکاری (Psychoanalysis) قۆناغەکانی گەشەی منداڵ بەم شێوەی خوارەوە دابەش دەکات:

أ- قۆناغی شیرە خۆری: In Fantile Stage
ب- قۆناغی منداڵێتی زوو: Toddler Stage
ج- قۆناغی پێش چوونە قوتابخانە: Pre School Stage
د- قۆناغی قوتابخانەی سەرەتایی: School Age Child
هـ- قۆناغی هەرزەکاری: Adolescences Stage {١٥٩: ٤٦ - ٤٧}

جان پیا جیە، بە پێی بنەمای تیۆری گەشەی ژیری (Theory of Cognitive Development)، قۆناغەکانی منداڵیتی بەسەر چوار قۆناغدا دابەش دەکات ئەوانیش:

أ- قۆناغی هەست و جوولە: The sensory _ Motor stage (لە ساتی لە دایك بوون _ نزیکەی ٢) ساڵان.

ب- قۆناغی بەر لە کردارە لۆژیکیەکان: The pre - Operational stage (نزیکەی ٢ - ٧) ساڵان.

ج- قۆناغی تێگەیشتنی مانای رووت: The concrete operational stage (نزیکەی ٧ - ١٢) ساڵان.

د- قۆناغی کردارە ژیرییە باڵاکان (فۆرمالیستی): The Formal operations stage (١٢ - ١٨) ساڵان. {١٩٦: ٢٢ - ٢٣}

هەروەها (ئەریك ئەریکسون)، بە پێی تیۆری گەشەی دەروونی کۆمەڵایەتی (psychosocial Development)، قۆناغەکانی گەشەی مرۆڤ بەم شێوەیەی خوارەوە دابەش دەکات:

١- قۆناغی متمانەیی بەرامبەر بە دگومانی: Turst Versus mistrust (لە ساتی لە دایك بوون _ نزیکەی ١٨) مانگ.

٢- قۆناغی سەربەستی بەرامبەر شەرم و گومان: Autonomy versus Shame and Doubt (نزیکەی ١٨ مانگ - ٣) ساڵان.

٣- قۆناغی دەست پێشخەری بەرامبەر هەست بە گوناهکردن: Initative versus Guilt (نزیکەی ٣ - ٥) ساڵان.

٤- قۆناغی کۆڵنەدان بەرامبەر بە هەست کردن بە کەمی: Industry versus Inferiority (نزیکەی ٥ - ١١) ساڵان.

٥- قۆناغی ناسنامەی خود بەرامبەر بە توانەوەی رۆڵ لە کۆمەڵگا: Ego Identity versus Role Confusion (نزیکەی ١١ - ٢١) ساڵان.

٦- قۆناغی هۆگری بەرامبەر بە گۆشەگیری: Intimacy and Solidarity versus isolation (نزیکەی ٢١ - ٤٠) ساڵان.

٧- قۆناغی رێنیشاندان و ئامۆژگاری بەرانبەر بە وەستان لەبەرهەمهێنان : Stagnation versus Generativity (نزیکەی ٤٠ - ٦٠) ساڵان.

٨- قۆناغی هەست کردن بە کامڵ بوون بەرامبەر بە بێ ئومێدی: Ego Integrity versus Despair (نزیکەی ٦٠ - کۆتایی). {١٩٥: ٢١١ - ٢١٤}

نووسەرانی بواری ئەدەبی منداڵانیش قۆناغەکانی گەشەیان بەسەر چوار قۆناغدا دابەش کردووە، ئەوانیش:

١- قۆناغی منداڵێتی زوو (نزیکەی ٣ - ٦) ساڵان.

٢- قۆناغی منداڵێتی ناوەڕاست (نزیکەی ٦ - ٨) ساڵان.

٣- قۆناغی منداڵێتی درەنگ (نزیکەی ٩ - ١٢) ساڵان.

٤- قۆناغی منداڵێتی ئایدیالی یان ڕۆمانتیکی (١٢- کۆتایی قۆناغی منداڵێتی). {١٧٥: ٥٦}.

نووسەر و لێکۆڵەرانی بواری ئەدەبی منداڵان، کە باس لە قۆناغەکانی گەشەی منداڵ دەکەن هەمیشە لە سێ ساڵی بەرەو ژوور دەست پێ دەکەن، چونکە منداڵان لەم تەمەنە بەرەوخوار توانای وەرگرتنی ئەدەبیان نیە لە ڕێگەی ئەو چیرۆکە یان شیعرەی، کە پێشکەشیان دەکرێت. ئەمە جگە لەوەی منداڵان لە تەمەنی سێ ساڵیدا بە گۆڕانێکی گرنگدا تێپەر دەبن، کە پێی دەگوترێت (قەیرانی یەکەمی کەسایەتی)، کە منداڵ تیایدا وا هەست دەکات خودێکی سەربەست و جیاوازی هەیە لەگەڵ کەسانی تردا، واتە کەسایەتیەکەی بەدەردەکەوێت، چونکە پێشتر هیچ حیسێبێکی بۆ خودی خۆی و کەسایەتی خۆی جیاواز لەگەڵ کەسانی تر و ژینگەی دەوروبەری نەدەکرد، لێرەدا دەتوانین بڵێین چیرۆك هاوسەنگیەك بۆ کەسایەتی منداڵ دەگێڕێتەوە یان قەیرانەی چارەسەر دەکات، بنەما سەرەکیەکانی ڕەفتاری منداڵ لەسێ ساڵی یەکەمدا بریتیە لە تەواو کردنی توانا جوڵەییەکان و پەرەسەندنی فەرمانە ژیرییەکان. لەم ڕووەوەش د. هادی نوعمان ئەلهیتی قۆناغەکانی گەشەی منداڵ بەم شێوەی خوارەوە دابەش دەکات:

١- قۆناغی ریالیستی و ئەندێشەی سنوردار (نزیکەی ٣ - ٥) ساڵان.

٢- قۆناغی ئەندێشەی ڕەها (نزیکەی ٦ - ٨) ساڵان.

٣- قۆناغی پاڵەوانێتی (نزیکەی ٩ - ١٢) ساڵان.

٤- قۆناغی ئایدیالی (نزیکەی ١٢ - ١٥) ساڵان. {١٧٩: ١٧ - ١٨}

دیارده و لایەنەكانی گەشەی منداڵ:

نووسەر و چیرۆكنووسی منداڵان دەبێت بە پێی ئەو قۆناغانەی، كە باسكران بەرهەمە ئەدەبییەكانیان پێشكەش بە منداڵان بكەن، واتە بە جۆرێك كە لەگەڵ پێداویستی و دیاردەكانی ئەم قۆناغەی منداڵدا بگونجێت. ئەمەش ئەوە دەگەێنێت، كە جیاوازی لە نێوان كەسایەتیەكانی منداڵان لە ئاستەكمانی تەمەنی جیاوازدا بە دی دەكرێت بە پێی بە دوا داچوونی یەك لە دوای یەكی گەشەی جەستەیی، جووڵەیی، ژیری، كۆمەڵایەتی، زمانی لەلای منداڵاندا.

بۆیە "بیر رۆشنكردن و خۆخەریككردن و موتاڵا كردن ئەگەر بۆ هەموو نووسەر و ئەدیبێك پێویست بێت بۆ ئەوانەی بۆ منداڵان دەنووسن پێویستترە. چونكە هەر چی قۆناغی منداڵیە، نەك هەر لە رووی دڵ و دەروونەوە زوو زوو ئەگۆڕێت بەڵكو لە رووی نەشونمای (بایۆلۆجی) و (ئەقڵ) و (زمان) و (ئینفعال) و (كۆمەڵایەتی) و (سۆز - Emotion) یشەوە هەمیشە لە گۆڕاندایە" {١١١: ٣}

كەواتە هەر یەكە لەم قۆناغانەی گەشە كردن، لەلایەن زانا و لێكۆڵەران، كە باسمانكردن خاوەن چەند دیاردە و لایەنێكی گەشەی جۆراو جۆرن، چونكە كرداری گەشە لە رێگەی ئەم دیاردە و لایەنانەوە بە دەردەكەوێت، ئەوانیش وەكو: گەشەی جەستەیی، جوڵەیی، ژیری، كۆمەڵایەتی، زمانی، رەفتاری، سێكسی.... تاد {١٧٠: ١٢ - ١٥}

بەڵام لێرەدا ئێمە تەنها باسی ئەو لایەنانە دەكەین، كە پەیوەندی بە باسەكەی ئێمەوە هەیە، چیرۆك بایەخ و كاریگەری زۆری بۆ سەر ژیانی منداڵ هەیە و، زۆر لە تواناكان لە لای منداڵدا بە هۆیەوە گەشە دەكەن، گرنگترینیشیان گەشە كردنی زمان و ژیرییە، بۆیە ئێمە لەم باسەدا بایەخ بەم دوو لایەنە دەدەین.

١- گەشەی ژیری و قۆناغەكانی لەلای منداڵدا:

ژیری وەك دیاردەیەكی دەروونی، گرنگی تایبەتی خۆی لە ژیانی مرۆڤ و بونیاتیانی شارستانیەتدا هەیە، زۆر لە زاناكان هەر لە كۆنەوە تاوكو ئێستاش سەر قاڵی توێژینەوەی ئەو باسە بوون، یەكی لە گرنگترین و بە ناوبانگترین

ئەو زانایانـەش کـە توێژینـەوەی لەسـەر گەشـەی ژیـری کـرد بـێ بـە تایبـەتی لەلای منداڵاندا ن پسپۆری تەواوی تیا وەرگرتبێ، دەرونزانـی سویـسری (جـان پیاجیە)یە، بیروراکانی (پیاجیە) لە بـورای گەشـەی ژیـری و پـەروەردەکردنی منداڵ جێگەی تایبەتی خۆی هەیە، دەتوانین بڵێین نەشونما کردنـی زانیـاری لای منداڵ گەوهەری بیروڕا دەرونیەکانی پیاجیەیە.

پیاجیـە (١٨٩٦ - ١٩٨٠) لـە رێگـای سـەرنج دانـی منداڵـەکانی خـۆی تـوانی بیردۆزەیەك دابنێ و پەیوەندییێك لە نێوان توانا سروشـتیە پەرسـەندوەکانی منداڵ و کارتێکردنیان لەگەڵ دوروبەردا بدۆزێتەوە. ئەو منداڵی بە کارایەکی چالاك دانـا لـە وەرگرتنـی زانیـاری و منـداڵی ناونـا بـە (زانـای لێکۆڵـەر) کـەوا هـەردەم هـەوڵی پرسـین و لێکۆلینـەوە دەدات و، شـت تـاقی دەکاتـەوە تـاوەکو بزانێت چی روودەدات.

پیاجیـە گەشـەی منـداڵی بـۆ چـەند قۆناغێـك دابـەش کـرد، کـەوا هـەر قۆناغێك سـیما و خاسـیەتی تایبـەتی خـۆی هەیـە و ساڵەکان بـە پێـی رادەی زیرەکی و کلتور و هۆکارە کۆمەڵایەتی و ئابووریەکان دەگۆڕێن، بەڵام بە پێـی پلەبەند هەموو قۆناغەکان لە دوای یەکتری دێن ئەگەر چی جیاوازی خێرایی لە منالێکەوە بۆ منالێکی تر هەیە. {١٩٤: ٧٤ - ٧٥ } {٤٤: ١٧ - ١٩}.

ئەمـەش ئـەوە دەگـەینێت، کـە ژینگـە و دەوروبـەری کاریگـەرن لـە پـەرە پێـدانی تواناکـانی منداڵانـدا، کەواتـە ژینگـەی کۆمەڵایـەتی و رۆشـنبیری، کاریگەریەکی زۆری لەسەر گەشەکردنی تواناکانی ژیری منداڵانـدا هەیـە، لـە نـاو ئەمانەشـدا چیـرۆك رۆڵـی تایبـەتی خـۆی لـەم بـوارەدا دەگێرێـت. لـە خوارەوەشدا لەگـەڵ بـاس کردنـی خاسـیەت و بنـەماکانی هـەر قۆناغێـك لـە قۆناغەکانی گەشەی ژیری لـەلای منداڵانـدا، ئـەرك و پێویـستیەکانی چیرۆکی منداڵانیش لەم بوارەدا باس دەکەین:

أ- گەشەی ژیری منداڵانی باخچەی ساوایان:

ئەم قۆناغە بە قۆناغێکی گەشەی خێرایـی ژیـری ناودەبرێـت، ئەمـەش بـە هۆی پەی بردنی منداڵ بۆ شـتەکانی دەوروبـەری، کـە توانـای بیرکردنـەوەیان زیاتر دەکات و فەرهەنگی زمانیش لەلایاندا فراونتر دەبێت، ئەمەش لە رێگای ئەو پرسیارە زۆرانەی، کەوا منداڵان لـە کەسـانی دەوروبـەری خۆیـدا دەیکات،

بۆ تێرکردنی حەز و ئارەزووەکانیان بۆ زانین و فێر بوون و تواناکانیان بۆ ئەندێشە کردن و پێشبینی کردن، کەوا هەندێك جار دەگاتە رادەی بەستنەوەی راستیەکان بە خەیاڵ. هەندێ لە زانایان ئەم قۆناغە بە (قۆناغی پرسیار کردن)یش ناودەبەن، چونکە منداڵ لە رێگەی ئەو پرسیارە زۆرانەی، کە بەردەوام لەم قۆناغەدا دەیکات، دەیەوێت هەوڵی فراوان کردن و گەشە پێدانی لایەنی ژیری خۆی بکات و، زانیاری لە بارەی ئەو شتانەوە هەبێت، کە سەرنجی رادەکێشن، لەو ئەزموونانەش تێبگات، کە پێیدا تێپەر دەبێت. {١٥٩: ١٣١} .

منداڵ تینویەتی نەزانینی خۆی بەو پرسیارانە دەشکێنێت، خۆی لە دوو دڵی و نەزانیندا ناهێڵێتەوە بۆیە هەمیشە پرسیار لە ناوی شتەکان و ئاژەڵ و ناوی خەڵك و ئەو دیاردانە دەکات، کە لە دەوروبەریدا روودەدەن.

چیرۆکنووسی منداڵان بە زانین و شارەزا بوونی ئەم خاسیەتەی منداڵ لەم قۆناغەدا دەتوانێت وەڵامی ئەو جۆرە پرسیارانە لە نێو چیرۆکەکەیدا بوروژێنێت، کە بوونەتە مایەی سەرقاڵی و بیر کردنەوەی منداڵ، بێگومان تاوەکو وەڵامی پرسیارەکانیشیان دروست و پەروەردەیی بێت، ئەوا زیاتر کار دەکەنە سەر پەروەردەکردنیان و گەشەی ژیریان.

تێگەیشتنە ژیرییەکان لەلای منداڵدا بە شێوەیەکی پلەدار نەشونما دەکەن، لەسەرەتای ئەم قۆناغە دا تێگەیشتن لە بارەی ئەو چەمکانەن، کە پەیوەندی بە ژیانی راستەوخۆی منالەوە هەیە لە جل و بەرگ و خواردنەکانی و چالاکیەکانی و زانیاریەکانی لە بارەی ئەو کەس و شتومەکانەی، کە لە نزیك و دەوروبەری خۆیدا هەن لە دایك و باوك و خوشك و برا و دەرو دراوسێی و ئەو شتومەکانەی یاریانن پێ دەکات، ئەو ئاژەڵ و باڵندانەی لە ماڵەکەیدا هەن و لە دەوروبەری خۆیدا دەیانبینێت، هەروەها زانینی مانای گەرما و سەرما، شەو و رۆژ، تاریکی و رۆناکی... تاد. بەڵام لە کۆتایی ئەم قۆناغەدا توانای پەی بردن و تێگەیشتنی بۆ مانای شتەکان زیاتر دەبێت. کەواتە دەتوانین بڵێین منداڵ لەم قۆناغەدا سەرقاڵی دۆزینەوە و ناسینی ئەو ژینگە واقیعەیە، کە تیایدا دەژیت، ژینگەی دەوروبەری منداڵیش لەم قۆناغەدا هۆکارێکە بۆ کارتێکردنی منداڵ، بۆیە ئەم قۆناغە بە قۆناغی واقیعی سنووردار بە ژینگە ناودەبرێت. {١٦٧: ١٠}

هەر وەك باسمان كرد دنیای منداڵ لەم قۆناغەدا زۆر تەسكە و، پەیوەندی بە ژینگە و كەسانی دەوروبەری خۆی هەیە و، تایبەتە بەو واقیعەی، كە تیایدا دەژێت، بۆیە چیرۆكنووسی منداڵان دەبێ هەوڵی ئەوە بدات لە چیرۆكەكەیدا باس لەو شتانە بكات، كە لە ئەندێشەی منداڵدا دەخولێنەوە لە (ئەندامانی خێزان، ناوی ئاژەڵ و باڵندەكان، ناوی ئەو شتومەكانەی كە تایبەتن بە منداڵەكەوە دەوروبەری، روون كردنەوەی چەند دیاردەیەكی وەك باران و بەفر بارین، با، شە و رۆژ، سەرما و گەرما... تاد.)

گەشەی عەقڵی منداڵ لەم قۆناغەدا، چەند خاسیەتێكی جۆراو جۆری هەیە، وەك ئەوەی منداڵ لەم تەمەنەدا هەوڵ دەدات چارەسەری هەندێك لە گرفتەكانی لە رێگەی بیركردنەوە و بە كارهێنانی وشە و هێماكانەوە بكات، واتە منداڵ لەم قۆناغەدا مانای تایبەتی خۆی بە هێما و وشە و دیاردە جۆراو جۆرەكانی ژیان دەدات و لە جیاتی یەكتری بە كاریاندەهێنێت، بۆ نموونە منداڵی كچ بووكە شوشەكەی وەك هێمایەك بۆ منداڵی راستەقینە بە كاردهێنێ، بۆیە وەك مرۆڤێك مامەڵەی لەگەڵدا دەكات، بیركردنەوەی منداڵ بۆ دیاردە و شتەكان بیركردنەوەیێكی لە خۆوەیە بە بێ هیچ بەڵگەیەكی زانستی و مەنتیقی. هەروەها بە كار هێنان و تێگەیشتنی چەمكەكان (المفاهیم الرمزیة) لە جیاتی شتە هەستپێكراو و فزیقیەكان. بۆ نموونە، گەر لێی بپرسین ئەمرۆ بۆ چ رۆژ دیار نیە رەنگە بڵێ نەخۆشە یان خەوتووە... تاد. {٦٠: ٧٤ - ٧٥}.

چیرۆكنووسی منداڵان بۆ ئەوەی بتوانێ ئەو چیرۆكەی دەینووسێت لەگەڵ چێژو توانای ژیری و بیركردنەوەی منداڵی ئەم قۆناغەدا بگونجێت، دەبێت هەوڵ بدات ئەم خاسیەتانە لە نێو چیرۆكەكەیدا بەرجەستە بكات.

هەروەها منداڵ لەم قۆناغەدا سیفەتی گیان بە بەردا كردن (Anisim) بۆ شتەكان هەیە، واتە مامەڵ لەگەڵ شتەكان دەكات وەكو ئەوەی گیانیان لەبەر بێت و زیندوو بن. ئەمەش چونكە هەست دەكات كەوا خۆی زیندووە و دەخوات و دەخواتەوە، بە بۆچوونی وی یاریەكانیش و شتە بێ گیانەكانی تریش وەكو ئەو دەخۆن و دەخۆنەوە، بۆیە وەك مرۆڤێكیش مامەڵە لەگەڵ ئەو شتانە دەكات. لەم بارەیەوە پیاجیە نموونەیەك دێنێتەوە كاتێك لە منداڵێك دەپرسێت، ئایا تۆ هەست دەكەیت رۆژ بجوڵێ؟ ئەویش لە وەڵامدا

دەڵێ : بەڵێ، کاتێك من دەمـەوێت بـڕۆم، ڕۆژیـش لەگـەڵ منـدا دەڕوا چـونکە دەیەوێت گوێی لە قسەکانمان بێت. {١٨٤: ٢٢٥}

جا بۆیە چیرۆکنووس دەبێ هەوڵ بدات شتە بێ گیانەکان بۆ نموونە وەکو (ڕۆژ، مانگ، گوڵ، درەخت، هەور، بووکە شووشە... تاد) بکا بە کەسایەتی نێو چیرۆکەکە و گیانیان پێ ببەخشێت و گفتوگۆیان بداتە پاڵ.

هەروەها گەشەی ژیری منداڵانی ئـەم قۆناغـە سیفەتی (دروست کردنـی - Artificialisim)یـان تیـا دەردەکـەوێت، ئەمـەش لـەلای منداڵانـدا ئـەو دەگەیێنێت کەوا هەموو شتێك، کـە لـە دەوروبـەری خۆیـدا دەیبینێـت لەلایـەن خودا یاخود کەسێکی بە توانا و گەورە دروست کـراوە لـە پێنـاو وی، واتـە لـە پێناو خزمەت کردن و بەرژەوەندی منداڵەکە دروستکراوە. ئەم خـۆ ویـستن و خـۆ پەرسـتیەی منـداڵ لـە زانـستی دەروونناسـیدا پێـی دەگۆترێـت (خـود چەقبینی - Egocentrim)، واتە منداڵ وا بیر دەکاتەوە کەوا هەموو شـتێك لەو بوونـەوەرەدا، کـە دروست کـراوە و دروسـت دەکرێـت، هـەموو دیاردەیـەك کـەوا دەبێـت و ئـەو هەسـتی پـێ دەکـات، تـەنها بـۆ خزمـەت کـردن و سـوود گەیانـدنی ئـەون. بۆیـە هـەرگیز ناتوانێـت لـە پـەی بـردن بـە شـتەکان بـیرو بۆچونی کەسانی تر وەربگرێت، یاخود هەروەك چۆن گـەورەکان شـت دەبیـنن ئەویش وەك ئـەوان بـۆ شـتەکان بڕوانێـت، بـەڵکو وا دەزانـێ خـەڵك هـەمووی وەك وی بیردەکەنەوە. زانایانی دەروونناسی بۆ زیاتر ڕوون کردنـەوە و ئاشـکرا کردنی (ئیگۆ سێنـتریزم) دەڵێن سەرنجی وێنە کردنـی منـداڵان بـدەن، چـونکە وێنەکانیان سیفەتی ڕووگەشی و شەفافیەت و درێژدادڕی تیادا دەبینرێت، بـۆ نموونـە ئەگـەر وێنـەی خانوویـەك دروسـت بکـەن، بـە شـێوەیەکی لاکێـشەیی دروستی دەکەن بە بێ ئـەوەی بایـەخ بەرهەنـدەکانی دووری و درێـژی و پـانی بدەن، چەند ژورێکیشی تیادا دروست دەکەن بە جۆرێك کـە هـەموو شـتەکانی ناوی دەربکـەون و دیـار بـن، واتـە شـتەکانی نـاو ژوورەکـەش دروسـت دەکـەن، کەواتە لێرەدا منداڵ بایـەخ بـەناخی خـۆی دەدات نـەك ئـەو واقیعـەی کـە لـە دەرەوەدا هەیە. {١٥١: ١٢٨} {١٧٢: ٢٢٦ - ٢٢٨}

بۆیە نووسەری منداڵان کاتێك چیرۆکێك بـۆ منـداڵان قۆنـاغـە دەنووسـێت، دەبێ بە پێی ئاستی بیرکردنەوەی ئەوان بـیر بکاتـەوە، ڕاسـتیی و واقیعیـەکان ژیـان لـە ڕوانگـەی ئەوانـەوە پێـشان بـدات، واش دەربخـات کـەوا ئـەو شـتانەی

منـدالٚ لـەم قۆناغـەدا دەركـی پـێ دەكـەن، گـشتیان بـۆ بەرژەوەنـدی ئـەوان هاتوونەتە كایەوە لەلایەن كەسێكی بە توانا و گەورە.

دوو خاسیەتی تر لە خاسیەتەكانی گەشـەی تـر لـە خاسـیەتەكانی گەشـەی ژیری منداڵ، كە پێویستە ئاماژەیـان پـێ بـدەین بـریتین لـە (دابـەش كـردن - Classification) و (وریا بوون ـ Attention).

سەبارەت بە دابەش كردن "**بریتیە لەو چالاكییە بنچینەییەی، كەلایـەنی ژیری منداڵ پێی هەڵدەستێت، مەبەستیش لێی كۆكردنـەوەی شتەكانە لـە گروپێكدا بە پێی چەند خاسیەت و تایبەتمەنـدێكی هاوبـەش لـە نێوانیانـدا، واتە لە دانان و دابەش كردنی شتەكان و كەسـەكان و ئـاژەڵان... تـاد، بەسـەر چەند چین و گروپێكدا تاوەكو بە ئاسانی منداڵان بتوانن وەریبگرن و لێكیان جیا بكەنەوە.**" {١٧٣: ٤٦}

چیرۆكنووسـی منـداڵان دەتوانێـت سـوود لـە خاسـیەتی (دابـەش كـردن) وەربگرێت، بە جۆرێك كاتێك لە چیرۆكەكەیدا چەند شتێك یـان گیانلەبـەر و زیندەوەرێك... تاد، دێنێت و دەیەوێت بە منداڵانی بناسێنێت، بۆ ئەوەی ئـەو ناو وشتانە لە یادەوەری منداڵاندا بمێنن و زوو لە بیری نەكەن، وا چاكە هـەر یەكیان بە پێی خاسیەتە هاوبەشەكانیان بەسەر چەند گروپێك دابەش بكات. بۆ نموونە ئەگەر چیرۆكەكەی گفتوگۆیەك بوو لـە نێـوان ماسـی و باڵندەیـەك یان هەر گیانەوەرێكی تر لەسەر زەوی یان لە ئاسمان، ئەوا دەتوانێـت هـەر لـە میانەی گفتوگۆكانیان ئاماژە بە چەند گیاندار و زینـدەوەرێكی نـاو ئـاو و سـەر وشكانی و نێو ئاسمان بكات و بـە پێـی خاسـیەتەكانیان دابەشـیان بكاتـە سـەر گروپی گیانداره ئاوییەكان، گیانداره وشكانیەكان، باڵندەكان.

مەبەست لە وریا بـوونیش، لـەم قۆناغـەدا منـداڵ ناتوانێـت زۆر دەرك بـە ووردەكارییەكان بكات و بە ئاسانی لێیان تێ بگات و وریا بێت، بە تایبەتی لـە گێڕانەوەی چیرۆكێكی درێژ و وەسف كردنـی چـەند رووداوبێكـی یـەك لـە دوا یەك، یاخود ئاماژە كردن بە چەند كەسایەتیەك لە نێو چـیرۆكەكەدا، ئەمانـە گشتیان دەبنە مایەی بێـزار بـوون و دوور كەوتنـەوەی منـداڵ لـە چـیرۆكەكە، بـەڵام لـە وێنـە و نیگارەكانـدا منـداڵ توانـای دەرك كردنـی زیـاتری هەیـە بـۆ ووردەكارییەكان. {١٦٩: ١٩٠ - ١٩٤}

بۆ ئەم حاڵەتە چیرۆکنووس ئەو چیرۆکەی پێشکەشی دەکات، دەبێ ڕووداوەکانی نێوی خێرا و سەرنج ڕاکێش بن، بە هیچ شێوەیەك نابێت بچێتە نێو وردەکاریەکان. وە لەبەر ئەوەی منداڵانی ئەم قۆناغە توانای پەی بردنیان بۆ وردەکارییەکانی نێو وێنە و نیگارەکان زیاتر هەیە، بۆیە لە کتێب و نامیلکە چیرۆکئامێزی منداڵان شتێکی پێویستە بایەخ بە وێنە و نیگارەکان بدرێت، تاوەکو ئەو چیرۆکانەی ناوەرۆکەکانیان وردەکاری زۆری تیایە و لەلای منداڵانەوە قورسە، وێنەکانیان بتوانن گوزارشت لە ڕووداوەکان بکەن و منداڵان سوودی لێ وەربگرن.

خاسیەتێکی تری گەشەی ژیری لەم قۆناغەدا، بریتیە لە قسە کردن لەسەر شێوازی مۆنۆلۆژ (Monologue) و زۆربەی کات ئاراستە کردنی بۆ خودی خۆی، نەك بە مەبەستی دیالۆك و ڕاگۆڕینەوە و گفتوگۆ لەگەڵ کەسانی تر. واتە خۆ پەرستی و خۆیەتی بەسەر بیرکردنەوەی مەنتقیانە و گیانی هاوکاری و پێکەوە کار کردن و دیالۆك {١٨٤: ٣٥٥}

نووسەری منداڵان ئەو چیرۆکەی پێشکەشی دەکات، بۆ ئەوەی ببێتە مایەی قایل کردنی منداڵانی ئەم قۆناغە، وا چاکە شێوازی مۆنۆلۆژ بداتە پاڵ کەسایەتیەکانی نێو چیرۆکەکە، وەك ئەوەی ڕێوی لەگەڵ خۆیدا قسان بکات، یاخود هەر کەسایەتییێکی تری نێو چیرۆکەکە خۆی بدوێ

ب- گەشەی ژیری منداڵانی قوتابخانەی سەرەتایی:

لەم قۆناغەدا منداڵ هەنگاوێکی بڕیوە لە ناسینی ئەو ژینگە سنووردارەی، کە تیایدا دەخولێتەوە. زانی کەوا سەگ گەزە دەگرێت، کۆتر هێلکە دەکات و فەرخە دەردێنێ، چێڵ ماستی لێ وەبەرهەم دێت، مشك جل و بەرگ دەقرتێنێت. بەڵام تەنها بە زانینی ئەم ڕاستیانە ڕازی نابێ و قەناعەت ناهینێ، بەڵکو تینوی ئەندێشە کردنی شتی ترە لە پاڵ ئەم دیاردە واقیعیانە، شتێك سەیر و نامۆ بێت سەبارەت بەو، بۆیە دەبینین ئەندێشەی منداڵ لەم قۆناغەدا باڵ دەگرێت بۆ ناو ڕووداوی پەرییەکان، کورتە باڵاکان، ئەسپی باڵدار، شتە ئەفسوناویەکان و، چەندێکی تر لەو چیرۆکانەی کە پاڵەوانەکانیان نامۆن، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا ئەگەر منداڵان وایان بە خەیاڵدا هات کەوا ئەم چیرۆکانە ڕاستین، ئەوا تووشی سەرسوڕمان و پرسیار کردن دەبن {١٦٥: ٩٠ - ٩١} ئەمەش چونکە "**لەم قۆناغە دا پرۆسەی بیرکردنەوەی**

منداڵ زۆر مەنتقیە و لە توانایدا هەیە، کە بە بەڵگەی زانستی و مەنتیقی بەرگری لە بیرو بۆ چوونەکانی خۆی بکات و دەتوانێت هۆیە مەنتقیەکانی دیاردە سرووشتیەکان هەست پێ بکات" {١١٢: ١٨}

واتە بۆ نموونە ئەگەر بۆت باسی دیاردەی هەورە تریشقە و باو باران کرد، توانای ژیری ئامادەیە، کە بە شێوازێکی زانستی ئەم دیاردەیە وەربگرێت، ئەمەش بە پێچەوانەی قۆناغی پێشتر، هەر وەك بۆ نموونە، جارێك پیاجیە پرسیاری هۆی دەنگی هەوری لە منداڵێك کرد. ئەویش لە وەڵامدا گوتی، ئاخر لێمان تورە دەبێت، بۆیە لەسەرمان هاوار دەکات. دەبێ چیرۆکنووسی منداڵان هەوڵی ئەوە بدات، ئەو چیرۆکانەی بۆ ئەم قۆناغە دەنووسێت لەگەڵ حەز و ئارەزووی ئەواندا بگونجێنێت و، ئەو دیاردانەش کە باسی لێوە دەکات، دەبێ بە شێوازێکی زانستی و لۆژیکی شیانبکاتەوە، ئەمە جگە لە وەی ئەگەر هاتوو مۆتەکە و دێو و درنج و کورتە باڵاکان... تاد، کردنە کەسایەتی و پاڵەوانی نێو چیرۆکەکەی ـ چونکە منداڵانی ئەم قۆناغە زۆر ئارەزووی ئەم جۆرە چیرۆکانە دەکەن - ئەوا دەبێت بۆیان بسەلمێنێت، کە ئەم رووداو و کەسایەتیانە راستەقینە نین و تەنها چیرۆکن.

خاسیەتێکی تری لایەنی ژیری منداڵ لەم قۆناغەدائەوەیە، **"ناتوانێت لە واتای دیاردە و زاراوە رووتەکانی وەکو (یەکسانی، سۆشیالست، هەرەوەزی، ...تاد) تێ بگات"** {١٧: ٤٤} بۆیە وا چاکە چیرۆکنووسی منداڵان ئەگەر باسی ئەم زاراوە و دیاردانەی کرد بە شێوەیەکی زانستی و رێك و پێك، بە پشت بەستن بە رووداوەکانی نێو چیرۆکەکەی واتاو مەبەستەکانیان بۆ منداڵان روون بکاتەوە.

هەروەها منداڵانی ئەم قۆناغە **"لە قاوغ و چوار چێوەی تەنیایی و خۆ خۆیی و خۆپەرستی رزگاری دەبێت و گیانی هاوکاری و دۆستایەتی و تەبایی تیایدا گەشە دەکات و زمانیشی ئاراستەی کەسانی تر دەکات و لە توانایدا دەبێت، کە گفتوگۆ و دیالۆك بە ئاکام بگەیەنێت و راو بۆ چوونی کەسانی تر لەبەر چاو بگرێت و حیساب بۆ بەرامبەرکەی بکات... لەم قۆناغەشدا منداڵ دەگاتە ئەو بڕوایەی کەوا کەسانی تریش وەك ئەو بیرو باوەڕی جیاوازیان هەیە و لەوانەیە بگەنە دەرئەنجامێك، کە جیاواز بێت لەو دەرەنجامەی، کە**

ئەو پێی گەیشتووە، هەوڵدەدات لە ڕێگەی بیرو بۆ چوونی کەسانی تـرەوە لـە ڕاست و دروستی ڕاو بۆ چوونەکانی خۆی دڵنیا بێت". {٦٠: ٧٨ - ٧٩}

لێرەشدا ئـەم قۆناغـە لەگـەڵ قۆنـاغی پێـشتردا جیـاواز دەبێت لـەوەی، کـە منداڵانی قۆناغی پێشتر سیفەتی (ئیکۆ سێنتریزم)یان تیادابەدی دەکرا، بـەڵام لەم قۆناغەدا منداڵ بیر و بۆ چوونەکانی بەرامبـەر بـە هەنـدە وەردەگرێـت و سوودی لێ دەبینێت و ڕێزیان لێ دەگرێت.

هـەروەها توانـای منـداڵانی ئـەم قۆناغـە لەسـەر (خـود وریـایی - الانتبـاه الارادی) بـە شـێوەیەکی خێـرا زیـاد دەکـات. مەبەسـتیش لـە(خـود وریـایی) ئەوەیـە، بـێ ئـەوەی تـۆ ئاگـاداری منـداڵ بکەیتـەوە یـا خـود سـەرنجی بـۆلای شتێك یان کارێك ڕابکێشیت، ئەو خۆی لێی ورد دەبێتەوە. لەبەر ئەوە کاتێك منداڵ دەگاتە ئەو تەمەنە، پێویستە لەسـەرمان بـە شێوەیەکی وا ڕایبهێـنین، کــە وا ڕادەی وریاییەکــەی بەویــستی خــۆی جــێگیر بکــات، ئەمــەش بــە بەکارهێنانی وزەی ژیری خۆی بۆ داهاتووی، بە ڕاهاتنی لەسەر کۆنترۆڵکردنی خود لە چالاکیە عەقلیەکان و ئاراستەکردنی بۆ بینینی خۆی. {١٤٩: ٢٤}

کەواتە توانای (خود وریایی) لەم قۆناغەدا لـەلای منداڵانـدا بـوونی هەیـە، بەڵام دەبێ تۆ هەوڵی ئەوە بدەیت پـەرەی پـێ بـدەیت و گەشـەی پـێ بکـەیت، تاوەکو منداڵەکە بتوانێت خـۆی پـشت بـە خـۆی ببەسـتێت. بۆیـە نووسـەری منـداڵان کاتێـك چیرۆکێك بـۆ ئـەم قۆناغـە دەنووسـێت. دەبێـت هـەوڵی ئـەوە بدات ناوەڕۆکەکە لە ڕووی بیرو بابەت و ڕووداوەکان و ژمارەی کەسایەتیەکان کەمێك بەرفراوانتر و درێژتر بکات، چونکە وەك باسمـان کـرد منـداڵ توانـای وەرگرتن و لێ وورد بوونەوەی زیاتری دەبێت لـەم قۆناغـەدا، بۆیـە دەبێـت تـۆ هەوڵی لەگەڵدا بدەیت و پرۆسەی عەقڵی بخەیتە گەڕ.

ج- گەشەی ژیری لەلای هەرزەکاردا:

جیاکـەرەوەکانی ئـەم قۆناغـە بـریتین لـە گواسـتنەوە و گـۆڕان لـە کـردارە ژیرییە هەست پێکراوەکان بۆ قۆناغی لۆژیکی و بە کارهێنانی بیر کردنـەوەی ڕووت، واتە تێگەیـشتن لـە درکـە (کنایـە) و خواسـتن (الاسـتعارە) و مەبەسـتی شـاراوە و نادیـار لـە پـشتی چـەند کارەکتـەرێکی ڕۆمـانی دیـاریکراو، بۆیـە هــەرزەکاران لــەم قۆناغــە دا توانــای چــێژ وەرگرتنیــان لــە ڕەوانیــژی و،

خوێندنـەوەی کتێـب، چـیرۆك و نۆڤلێتـەکان زیـاد دەبێـت، بەشـی زۆری ئـەم کەرەســـتانەی خوێندنـــەوەش بەشـــدارن لـــە گەشەســـەندنی ژێـــر خـــانی (باکگراونـدی) مەعریفی و بەرەوە پێش بردنیان. هەروەها توانـای پەیوەنـدی کردنی بە زانیارییە سیمبولییەکان گەشە دەکات و، زیاتر توانای مامڵە کردنی لەگەڵ دەوروبەردا دەبێت. هـەروەها هـەرزەکار لـە تەمـەنی نزیکـەی (١٢ - ١٥) ساڵان توانای جیاکردنەوەی چینەکان و توانـای مامەڵـەکردنی لەگـەڵ بڕێکـی زۆر لـە جێگرەوەکـان هەیـە، بـە بـێ هـیچ ئـەزمونێکی هەسـتپێکراو کـەوا ئەنجامەکانی لای منداڵ دیار بن، زۆرترین شت منـداڵ لـەم قۆناغـەدا بیکـات، ئەنجامدانی کردارە بیرکارییە لۆژیکیەکانە (Logical - Mathematical Operation) و بیرکردنەوە لێیـان بـە پێـی بـارودۆخی تایبـەت {١٤٠: ١٠٣ - ١٠٤} {١٨٤: ٣٦٣}

چیرۆکنووس بـۆ نووسـینی چـیرۆك بـۆ ئـەم قۆناغـە دەتوانێـت سـوود لـە هونـــەرەکانی ڕەوانبێـــژی جۆراوجـــۆر وەربگرێـــت و، بابـــەت و بیرەکـــان لـــە چەمك و هێمای رووت و واتای هەستپێکراو بخاتە روو.

٢- گەشەی زمان و قۆناغەکانی لەلای منداڵدا:

زمان ئامرازی گوزارشت کردن و تێگەیشتنە لە نێوان تاکـەکانی کۆمەڵـداو، بە هۆیەوە مرۆڤ هەر لە سـەرەتای ژیانیـدا و لـە قۆناغـەکانی تـری تەمەنیـدا دەتوانێت گوزارشت لە هەست و بیرو بـۆ چـوونەکانی خۆیـدا بکـات. هـەروەها شێوازی دەربڕین یارمـەتی مـرۆڤ دەدات لـە بەخـشین و وەرگرتنـی زانیـاری و ئەزموونی جیا جیا لە بوارەکانی ژیاندا.

کەواتە دەتوانین بڵێین "**زمان هۆکاری گەیاندنی بنەڕەتیـە لـە انـی تـاك و کۆمەڵـدا، مەبەستیـشمان لـە گەیانـدن هـەر دوو لایـەنی تێگەیـشتن(الفهـم) و تێگەیاندنە (الافهام).**

تێگەیشتنیش: بریتیە لەو قسەیەی منداڵ گوێبیستی دەبێت، یاخود خۆی لـە کتێـب و ڕۆژنامـە و گۆڤارەکانـدا دەیخوێنێتـەوە، ئەمـەش بێگومـان دوای ئەوەی، کە فێری خوێندنەوە دەبێت

بەڵام تێگەیاندن: مەبەست لێی ئەو دەستەواژە و گوتانەیە، کە منداڵ لە کاتی گۆ کردن و ئاخاوتندا، یاخود لە کاتی نووسیندا، بۆ گوزارشت کردن لە هەست و بیرو بۆ چوونەکانی بە کاری دەهێنێت" {١٧١: ٣٧}

کەواتە گەشەی زمان سەبارەت بە منداڵ شتێکی گرنگە، جا ئەگەر هاتوو ئەو زمانە منداڵەکە خۆی بە کاری هێنا و واتە لە جۆری (تێگەیاندن) بوو، یانیش ئەو زمانە بوو، کە خەڵکی تر بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ منداڵاندا بە کاری دەهێنن واتە لە جۆری (تێگەیشتن).

منداڵیش هەر لەو کاتەی کە زمان دەگرێت و قسە دەکات، بە هۆیەوە گوزارشت لەو جیهانە دەکات، کە تیایدا دەژێت، منداڵ زمان بە کار دەهێنێت بۆ گەیاندنی بیر و بۆ چوونەکانی بە کەسانی دەروبەری و، گوزارشت کردن لە هەست و هەڵچوونەکانی، بە هۆی زمان داوا لە کەسانی دەوروبەری خۆی دەکات بۆ بە دەستهێنانی پێداویستی و ئارەزووەکانی.

زمان گرنگیەکی زۆری لە ژیانی منداڵدا هەیە و، بنچینەیەکە کە پەروەردەی منداڵ لە زۆربەی لایەنەکانی گەشەدا پشتی پێ دەبەستێت، یەکێ لەو لایەنانەش گەشەی ژیری و مەعریفیە."**پیاجیە پێی وایە گەشەی زمان پەیوەندیەکی زۆر بە هێزی بە گەشەی ژیرییەوە هەیە، ئەمەش بە تاقی کردنەوە دەرکەوتووە، کە زیرەکترین منداڵ بەسێ مانگ بەر لە هاورێکانی هاو تەمەنی خۆی زمان دەگرێت"** {١٨٤: ٣٥٤}، {١٦: ٥٨}.

واتە منداڵ چەند بلیمەت و زیرەك بێت، ئەوا زووتر لە منداڵێکی ئاسایی، فێری زمان دەبێت، واتە زیرەکی هۆکارێکە لەو هۆکارانەی، کە کاردەکەنە سەر دەوڵەمەند کردن و هەژار کردنی زمان، بەڵام لێرەدا دەبێت ئاگاداری ئەوە بین، کە مەرج نیە هەر منداڵێك کەم و کورتی لە گەشەکردنی زمانیدا هەبوو منداڵێکی گەمژە و تەمبەڵە، چونکە جگە لە زیرەکی هۆکارگەلێك هەن، کە کاردەکەنە سەر گەشە کردنی زمانی منداڵ، گرنکترین ئەو هۆکارانەش بە جیاوازی تاك تیایدا: "**ژینگە و ژیان ی واقیعی (ژینگەی کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری)، ساغی ئەندامانی پەیوەندار بە گەشەی زمان، تەندروستی گشتی، زیرەکی، پێکهاتەی خێزان و پەیوەندی نێوان تاکەکانی، رەگەزی منداڵ، رادەی رۆشنبیری و دارایی، دوانەی زمان."** {٨١: ٢٨}

قۆناغەکانی گەشەی زمان:

پێش ئەوەی باس لە قۆناغەکانی گەشەی زمان بکەین، دەبێت ئەوە بزانین، کە زمان یان نووسراوەیە یان نەنووسراوەیە، ئەوەی کە نووسراوەیە لەسەر رووی پەڕەدا خۆی گیردەکات بۆیە پێشی دەگۆترێت (زمانی بینینی نووسراو)، بەڵام زمانی نەنووسراو زمانی دەنگدارە و، لە ناو تفاقی دەما سەر ئەکات و ئەڕوات بۆیە پێشی دەگوترێت (زمانی دەنگدار یان زارەکی). کەواتە هەموو خوێندنەوەیەك زمانێکی نووسراوەیە، ئەگەر بۆ یەکێك بیخوێنینەوە ئەبێت بە زمانی دەنگدار. {٢٥: ٢٤ - ٢٥}.

لێکۆڵەر و پسپۆرانی پەروەردە لە بورای منداڵان، لەسەر بنچینەی (زمانی نووسراو و زمانی نەنووسراو) گەشەی زمانیان لەلای منداڵاندا بۆ ئەم قۆناغەی خوارەوە دابەش کردووە:

أ- قۆناغی بەر لە نووسین (نزیکەی ٣ - ٦) ساڵان.
ب- قۆناغی نووسینی زوو (نزیکەی ٦ - ٨) ساڵان.
ج- قۆناغی نووسینی ناوەڕاست (نزیکەی ٨ - ١٠) ساڵان.
د- قۆناغی نووسینی پێشکەتوو (نزیکەی ١٠ - ١٢) ساڵان.
هـ- قۆنافی نووسینی پێگەیشتوو (نزیکەی ١٢ - ١٥) ساڵان. {١٥٨: ٩١ - ٩٣}.

أ- قۆناغی بەر لە نووسین (نزیکەی ٣ - ٦) ساڵان.

ئەم قۆناغە هەروەك لە ناوەکەیدا دیارە، دەکەوێتە پێش قۆناغی فێر بوونی نووسین، هەروەك دەزانین منداڵان لەم قۆناغەدا ئارەزووی چیرۆکی باڵندە وئاژەڵان دەکەن، لەگەڵ هەقایەتە خورافیەکان، لەگەڵ ئەوەی ناتوانن تێگەیشتن و فێربوونیان بۆ زمان تیایدا لە رێگەی زمانی بینینی نووسراوەوە بێت، چونکە منداڵان لەم قۆناغەدا توانای نووسین و خوێندنەوەیان نیە. بۆیە چیرۆکەکان لەم قۆناغەدا بە هۆی زمانی دەنگی (زمانی نەنووسراو)ەوە دەبن، واتە بە هۆی زمانێك کە منداڵانی ئەم قۆناغە بتوانن بە ئاسانی لێی تێبگەن ئەمەش چ لە رێگەی قسە کردن بێت لەلایەن مامۆستای باخچەی ساوایان یان ئەو کەسەی کە چیرۆکەکە دەگێرێتەوە، یاخود لە رێگەی بە کار هێنانی (دێسك)ەوە دەبێت، بەڵام لەم حاڵەتەدا دەبێت (دێسکەکان) پشت بە مۆسیقا و تۆنە دەنگییە کاریگەرییەکان ببەستن، تاوەکو بتوانن دەرفەت بۆ

منداڵان فەراهەندە بکەن، کە گوێبیستی تۆنی دەنگی باش ببن و سوودی لێ وەربگرن لە پاراوکردن و دەوڵەمەند کردنی فەرهەنگی زمانیان. {١٥٨: ٩١ - ٩٢}

توانای زمانەوانی و فەرهەنگی زمانی منداڵ لەم قۆناغەدا بەرە بەرە روو لە گەشە کردن دەکات، واتە لە ساڵێکەوە بۆ ساڵێکی تر، هەروەها لە منداڵێکەوە بۆ منداڵێکیش جیاوازە، بۆ نموونە منداڵ لە کۆتایی ساڵی (سێیەم) لە تەمەنیدا، توانای دروست کردنی رستەیەکی سادەی هەیە، کە نزیکەی لە چوار وشە پێك بێت، هەروەها رستەی لێکدراویش لە میانەی قسە کردنی منداڵاندا هەستی پێدەکرێت، کە لە دوو رستەی سادە و ساکار دروستی دەکات و بە هۆی ئامراز (و)یان هەندێ جار بە بێ ئامراز بە یەکیان دەبەستێت، گەشەی زمانی منداڵ بەرەبەرە باش دەبێت بە جۆرێك لە تەمەنی (٣ - ٥) ساڵان توانای دروست کردنی رستەی پرسیار و تێگەیشتنی، هەروەها توانای وەڵامدانەوەشی بۆی دەبێت و، لە میانەی قسە کردن لەگەڵ گەوراندا بە کاریدەهێنێت. {١٥٠: ٥٢}

لەم قۆناغەدا منداڵ بۆ دەوڵەمەند کردنی زمانی زۆر پشت بە ژینگە و کەسانی دەروبەری خۆی دەبەستێت "**ژمارەی ئەو وشانەی، کە منداڵ لە تەمەنی (٣) ساڵان تاوەکو تەمەنی (٤) ساڵان بە کاری دەهێنێت دەگاتە نزیکەی (١١٥,٦) وشە، لە تەمەنی (٤) ساڵان تاوەکو (٥) ساڵانیش دەگاتە نزیکەی (٢٨٦) وشە، ژمارەی وشە بە کار هاتووەکانی تەمەنی (٥) ساڵان تاوەکو (٦) ساڵانیش دەگاتە نزیکەی (٣٧٤) وشە**". {١٦٩: ٢٤١}.

لە گرنکترین ئەو چالاکیانەی، کە رۆڵ دەگێرن لە چالاککردنی زمانی منداڵان، چیرۆکە. چیرۆکنووس لەم قۆناغەدا دەبێت زیاتر ئەو وشە و دەستەواژانە بەکار بهێنێت، کە لەگەڵ فەرهەنگی زمانی ئەم قۆناغەدا دەگونجێن واتە پشت بەو وشە و رستە سادانە ببەستێت، کە لە دەوروبەری ژینگە و ئەزموونەکانی منداڵەکەدان تاوەکو بتوانێت لە واتاکانیان تێبگات. گرنکترین ئەو هۆکارانەش کە یارمەتی گەشەی زمان و پەی بردنی منداڵان بۆ وشە و رستەکان دەبەن - لەم قۆناغەدا ـ گێرانەوە و خوێندنەوەی چیرۆکەکەیە، بۆیە لێرەدا ئەوەی کە ئەرك و قورسایی زیاتری دەکەوێتە سەر چیرۆکخوانە (ئەو کەسەی چیرۆکەکە دەگێرێتەوە)، چونکە دەبێت

ژینگەیــەکی وا بخولقێنێــت بتــوانێ ســەرنجی منــداڵان بــۆ چــیرۆکەکە رابکێشێت و، خاسیەتەکانی گێڕەرەوەی باشی تیادا بەدی بکرێت. {١٦٧: ١٩}، {١٣٦: ٢٩}

ب- قۆناغی نووسینی زوو (نزیکەی ٦ - ٨) ساڵان:

بێگومان لەم قۆناغەدا منداڵ پەیوەندی بە قوتابخانەوە دەکات و، قۆناغی سەرەتایی فێربوونی خوێندنەوە و نووسینەو، هەر چەند منداڵ تەمەنی بەرەو پێشەوە بچێت و گەورەتر بێت، ئەوا فەرهەنگی زمانی فراوانتر و توانای بە کار هێنانی زمان لەلایدا راست و دروستتر دەبێت. بەڵام نابێت ئەوەمان لە بیر چێت کەوا ئەمە لە کاتێکدا دەبێ، کە گەشەی جەستەیی و ژیری و ئەو ژینگەیەی، کە تیایدا دەژێت لە بارێکی گونجاو دابن.

"کاتێك منداڵ دێتە قۆتابخانەی سەرەتایی، لە ساڵی یەکەمیدا خاوەنی توانای جیاوازە لە قسە کردن و وەرگرتندا، لەگەڵ ئەمانەشدا دەتوانێت پێکهاتە بنچینەییەکانی قسەکردن لە ناوەکان و فرمانەکان و پیتەکان بە کار بهێنێت و، توانای بە کار هێنانی ئەو رستە و دەستەواژانەشی هەیە، کە دەیەوێت لە کاتی دیاریکراودا بۆ هەر کارێك کە پێویستی پێی بێت بە کاری بهێنێت و ئاماژەیان پێ بکات". {١٥٨: ٧٧}.

واتە فەرهەنگی زمانی منداڵ کاتێك، کە پێ دەنێتە پۆلی یەکەم ژمارەیەکی زۆر وشە و دەستەواژە بە خۆ دەگرێ، پسپۆر و لێکۆڵەرانی بواری زمانی منداڵان هەوڵیانداوە، کە تێکرای وشە بە کار هاتووەکان (الذخيرة اللغوية)[٦١] لە قسە کردنی منداڵدا لەهەر قۆناغێکی تەمەندا دەست نیشان بکەن. نموونە:

"لە لێکۆڵینەوەیەکی وەلید خدر زەنددا دەرکەوتووە، کە تێکرای وشە بە کار هاتووەکان لەلای منداڵانی عیراقی لە تەمەنی (پێنج وشەش) ساڵاندا، دەگاتە نزیکەی (٤١١٨)وشە، کە تیایدا (٩,٤٦٪) ی ئەم وشانە بریتین لە ناو، (٥٢,٢٤ ٪) ی بریتین لە (کار)، (٦٦,١٠٪)شی بریتە لە پیت و ئامرازەکان". {١٦٩: ٢١٢}

---

[٦١] الذخيرة اللغوية: واتە تێکرای هەموو ئەو وشانەی، کە منداڵان لە هەر قۆناغێکی تەمەنی دیاریکرودا بە کاری دێنن، بە چاو پۆشین لە وشە دووبارەکراوەکانیش

بە پێی یەکێك لەو باس و توێژنەوانەی، کە د. عەبدولستار، تاهیر شەریف لە بارەی فەرهەنگی زمانی منداڵانی کوردیدا کردوویەتی دەرکەوتووە، کە گرنگترین و زۆرترین ئەو لایەنانەی منداڵان بایەخی پێ دەدەن لەم قۆناغەدا، بریتین لەم لایەنانەی خوارەوە:

"ئاژەڵان و باڵندە و زیندەوەران، سروشت و دیاردەکانی، یاری کردن و خۆشگوزەرانی و مۆسیقا، خێزان و ماڵەوە و پێکهاتەکانیان، کۆڵان و ئەو ناوچەیەی منداڵەکەی تیادا دەژی، قوتابخانە و پێکهاتەکانی، لەشی مرۆڤ و جل و بەرگەکانی و پاك و خاوێن راگرتنی، جەنگ و هێزە چەکدارەکان، خواپەرستی و شوێنە پیرۆزە ئایینەیەکان، گێرانەوەی چیرۆك و گفتوگۆ کردنی" {١٥٥: ١٣٦}.

چیرۆکنووسی منداڵان بۆ نووسینی چیرۆکەکەی دەتوانێت سوود لەم لایەنانەوە وەربگرێت لە چۆنیەتی دارشتن و بە کارهێنانی وشە و فراوانکردنی فەرهەنگی زمانی منداڵ.

لەم قۆناغەشدا توانای منداڵ لە تێگەیشتنی زمانی نووسراودا، توانایەکی سنووردارە لە چوار چێوەیەکی تەسکدا خۆی دەنوێنێت، ئەو شێوازانەش کە لە قۆناغی بەر لە نووسیندا ئاماژەمان پێدان، وەکو شێوزای زمانی نووسراو- بە یارمەتی مامۆستایان ئەو کەسەی، کە بابەتەکەی فێردەکات یاخود چیرۆکەکەی بۆ دەگێرێتەوە ـ هەروەها شێوازی زمانی نەنووسراو، دەتوانێت لەم قۆناغەشدا بۆ گێرانەوە و خوێندنەوەی چیرۆك بە کاریانبهێنین، بەڵام ئەوەی لێرەدا زیادی کردووە و شتێکی نوێیە ئەوەیە، کە دەتوانین ئەو کتێبانەی کە وێنەدارن و وێنەکانیشیان هۆکارێکن بۆ دەربڕین و گوزارشت کردن، لەگەڵیاندا چەند وشە و دەستەواژەیەکی کورت و ساکاریش بنوسرێت، کە لەگەڵ فەرهەنگی منداڵانی ئەم تەمەنەدا بکونجێت و لێی تێبگەن.

فێرکردن و پەرەپێدانی خوێندنەوەی منداڵانیش پشت بە تێبینی کردنی شێوەکانی نووسین دەبەستێت، تێبینی کردنی شێوەکانی نووسینیش ئەمانەی خوارەوە دەگرێتەوە:

١- زانینی ئاراستەی نووسین (لەراستەوە بۆ چەپ، لە سەرەوەش بۆ خوارەوە).

٢- جیا کردنەوەی وشە و وێنەکان.

٣- گرنگی دان بە بۆشایی دانان لە نێوان وشەکان.
٤- جیا کردنەوەی پیتەکان و شێوەکانیان. {١٥١: ١٩٧}، {١٥٢: ١١٦}

ج- قۆناغی نووسینی ناوەراست (نزیکەی ٨ - ١٠) ساڵان:

منداڵانی ئەم قۆناغە سەرنج و تواناکانیان بۆ سەر شتەکان بە شێوەیەکی تیژە، سەربەخۆییان دەبێت لە بواری خوێندنەوەدا، واتە رادەی خوێندنەوەیان بۆ نووسینە ساکارەکان باش دەبێت وئارەزوویان بۆی زۆر دەبێت، بۆیە زۆر جار دەبینین منداڵانی ئەم تەمەنە هەوڵی ئەوە دەدەن ناونیشانی بابەتەکانی نێو رۆژنامە و گۆڤارەکان، یان هەر نووسینێك لە کتێبێکدا کە بەر چاویان بکەوێت بخوێننەوە. کەواتە ئەوەی لەم قۆناغەدا تێبینی دەکرێت جۆرا و جۆری بەرفراوان لە تواناکانی منداڵان بۆ خوێندنەوە و گرنگی دانیان پێی. {١٦٢: ٩٥}.

سەبارەت بە نووسینیش بە هەمان شێوە، "**منداڵانی ئەو تەمەنە، کە لە پۆلی سێیەم و چوارەمی سەرەتایی دان، قۆناغێکی باشیان لە فێربوونی خوێندن و نووسیندا بڕیوە، لێرەدا لەوانەیە فەرهەنگی زمانی منداڵ بەرەو فراوانی رۆیشتبێت، بۆیە رەنگە بتوانرێت چیرۆکێکی تەواو پێشکەش بە منداڵانی ئەم قۆناغەیە بکرێت، بە جۆرێك نووسین رۆڵێکی گرنگی لە دارشتنی چیرۆکەکەدا گێرابێت، رستەو دەستەواژەی سادە و ساکاریشی تیادا بە کار بێت، بەوێنەش روون کرابێتەوە**". {١٤٦: ٢٥}.

چونکە "**لەم قۆناغەدا منداڵان بەرەبەرە یادی شت دەکەنەوە لەگەڵ تێگەیشتنێکی زۆر کەمدا هەرچەندە منداڵان زیاتر یادی ئەو شتانە دەکەنەوە کە لە یەك هەستیار زیاتریان تێدا بەکارهێناوە وەك بینین و دەستلێدان بەیەکەوە، یان بینین و بیستن بەیەکەوە.**" {١٧: ٤٤}.

بۆیە لەکتێب و نامیلکەی چیرۆك ئامێزی منداڵاندا، دەبێت لەگەڵ ئاماژەکردن بە رووداو و بەسەر هاتەکانی چەند وێنەکیش بخرێنە روو، تاوەکو کاتێك منداڵەکە خۆی چیرۆکەکەی خوێندەوە - بێ گومان ئەگەر وشە و دەستەواژەکانی لەگەل فەرهەنگ و قۆناغی گەشەی زمانیدا گونجاو بن - یاخود لەلایەن کەسێکی تر بۆی خوێندرایەوە، هاوکات لەگەڵ رووداوەکان وێنەکانیش ببینێت، واتە منداڵەکە لەگەڵ بیستنی چیرۆکەکە لە هەمان

کاتـدا وێنـەکانیش دەبینێـت، ئەمـەش دەبێتـە هـۆی زیـاتر تێگەیـشتنی لـە بابەتەکە و زوو بە بیر هاتنەوەی.

د- قۆناغی نووسینی پێشکەوتوو (نزیکەی ١٠ - ١٢) ساڵان:

بێگومان منداڵ تا تەمەنی گەورەتر دەبێت، توانای گەشەش لەلایدا بـەرەو پێـشەوە دەچـن، ئـەم قۆناغـە بـە قۆنـاغی رەوانـی زمـان نـاو دەبرێـت، منـداڵ ئارەزووی زیاد کردنی وشە بە کار هاتووەکانی نێـو فەرهـەنگی زمـانی دەکـات، هـەوڵی فراوانکردنـی بازنـەی زانیارییـەکانی دەدات، ئەمـەش لـە رێگـەی زۆر بوونی ئەو ئەزمووونانەی، کە دێتـە رێـی. منـداڵ لـەم تەمەنـەدا حـەز دەکـات گوزارشت لە بیر و بۆ چوونەکانی بکات و، زۆر ئـارەزووی خوێندنـەوە دەکـات، دەیەوێت لە ژیان تێبگـات. منـداڵانی ئـەم قۆناغـە توانـای ئـەوەیان هەیـە، کـە وەسفێکی زمانەوانی بۆ ئەو شتانە بکەن کە دەیانبینێت ن لە هەمان کاتیـشدا چێژ لە گوێگرتن وەردەگرێت، زمانی منداڵان لەم تەمەنەدا لە قۆناغی پێـشتر دەگوازرێنـەوە بـۆ قۆنـاغێکی تـر، کـە ئـەویش قۆنـاغی زمـانی کۆمەڵایەتیـە، ئەگەر لە پێشتردا قسەکانی منـداڵ پەیوەنـدی بـە خـۆی هـەبوو بـێ، واتـە بـە پێی دیدو تێڕوانینی خۆی روانیبێتیە شتەکان، ئەوا لـەو قۆناغـەدا دەتوانێت لە کەسانی تر تێبگـات و بـیرو بـۆ چوونەکانیـشیان بـۆ بگوازێتـەوە، تواناکـانی منداڵ لەو تەمەنەدا لە بە کار هێنانی زماندا بەکارهێنانێکی کۆمەڵایەتییـە و بە پلە یەك بە تواناکانی ژیرییەوە بەستراوە. {١٣٦: ٢٦} . چونکە یـەکێك لـەو هۆکارانـــەی، کـــە کاردەکاتـــە ســـەر گەشـــەی زمـــان لـــەلای منداڵـــدا، بـــاری کۆمەڵایەتیە.

"زۆر لە توێژینەوەکان ئەوەیان یـەکلا کردۆتـەوە، کـە منـداڵان لـە ئاسـتی کۆمەڵایەتییە ئابورییە بەرزەکانـدادەتوانن ژمارەیـەکی زۆر لـە وشـە و گوتـە بەدەست بێنن، رستە و دەستەواژەی درێژو واتاداریش بە کار بهێنن زیاتر لەو منداڵانەی، کە لە ژینگەیەکی نالەباری ئاستی کۆمەڵایـەتی و ئابووریـدا ژیـان دەبەنەسەر ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ ئەو ئـەزموون و کارتێکەرانـەی، کـە ئـەم ژینگە جیاوازانە بەسەر منداڵەکەدا دەیسەپێنن". {١٥٩: ١٣٧}

هـ- قۆناغی نووسینی پێگەیشتوو (نزیکەی ١٢ - ١٥) ساڵان:

زۆر لە زانایانی دەروونناسی ئەم قۆناغە بە قۆناغی هەرزەکاری ناو دەبەن، لـە قۆناغەشـدا گەشـەی منـداڵ لـە زۆربـەی لایەنەکانـدا بـەرەو پێگەیـشتن دەچێت، گەشەی زمانیش یەکێکە لەو لایەنانە.

منـداڵ لـەم قۆناغـەدا توانـای وەرگـرتن و دەربڕینـی ژمارەیـەکی زۆر لـە رسـتە و دەسـتەواژەی ئـاڵۆز و مەبەسـت جیـاوازی هەیـە، شـارەزای هـەموو لایـەن و یاسـا و رێـساکانی زمانەکـە دەبێـت، بگـرە توانـای تێگەیـشتن و شـی کردنەوەی بۆ وشە و دەستەواژە رووتەکانیش هەیە، زۆر حەز بە هونەرەکانی رەوانبێژی دەکات، کەواتە زمان لەم قۆناغەدا کێشەیەك نییە بـۆ تێگەیـشتن و تێنەگەیشتن، چونکە توانای خوێندنەوە و نووسینی لە بارێکی گونجاو دایە و، دەلالەتی وشەکان، واتا و مەبەستەکانی لەلادا روون و ئاشکرایە، بۆیـە منـداڵی ئەم تەمەنە توانـای خوێندنـەوەی چیرۆك و نـۆڤلێتی جـۆراو جۆریـان هەیـە، تەنانەت رەنگە توانای نووسینی بەرهەمی ئەدەبی وەك (وتار، شیعر، چیرۆك) یشیان لەلادا دروست بێت. {٥٦: ٣٩}.

لێرەدا ئێمە دەتوانین بڵێین باشـترین هۆیـەکانی فێرکـاری و چێژبەخـشین بـە منـداڵان، لـە رێگـەی بیـستن و بینینـەوە دەبێـت، ئـەدەبی نووسـراویش یەکێکە لە هۆیەکانی فێرکاری و پەروەردەیی، کە کـارتێکردنێکی سـنوورداری دەبێت، بەڵام کاتێك ئەدەب بە شێوەی بیستن و بینینەوە پێشکەش دەکرێـت، ئـەوا رۆڵ و کاریگەریەکـەی بـە تـەواوی دەبەخـشێت. هـەروەها کەلـەپوری زارەکـیش بـە بـەهێزترین هۆکـار دادەنـرا لـە گواسـتنەوەی (زانیارییـەکان، راسـتیەکان، نموونـە ئەدەبیـە چێژدارەکان). بـە پێـی قۆناغـە جیاوازەکـانی گەشەی منداڵ، پێویستە ئەدەب بە گشتی و چیرۆك بە تایبـەتی لـەو کەرەسـە فێرکـاری و پەروەردەییانـە بونیـات بنرێـت، کـە پەیوەنـدیان بـە ئـارەزوو و ئەزموونـەکانی منداڵانـەوە هەیـە، چـونکە ئـەم جـۆرە کەرەسـانە سـەرنج و چـێژی منـداڵان بـۆ کـارە هونـەری و ئەدەبیـەکان زیادەکـەن و، پاڵیـان بـۆ ئامادەبوونیان بە شێوەیەکی چاك بۆ بەرهەمە ئەدەبیەکە، ئەمە جگە لـەوەی کاریگەریشیان دەبێت بـۆ گەشـەکردنی توانـای ژیـری و ویـژدانی و زمانـەوانی لەلای منداڵاندا. {١٤٢: ٢٩٨ - ٢٩٩}

کەواتە "**چیرۆك هۆكارێكی گرنگە بۆ دەوڵەمەندكردنی زمانی منداڵ و پاراوكردنی بەوشە و زاراوە رستەی جۆراوجۆر لە رێگەی گێڕانەوەی چیرۆكەوە منداڵ فێری زۆر كون و كەلەبەری زمانەكەی و سەرمایەی زمانی زیادو دەوڵەمەند دەبێت، هەروەها كاتێك منداڵ دووبارە ئەو چیرۆكانە لەسەر زمانی خۆی بۆ كەسانی تر دەگێڕێتەوە زیاتر زمانی دەوڵەمەنتر دەبێت** " {٥٩: ٧٢}.

ئەدەب لە چوار چێوە چیرۆكیەكەیدا سەرچاوەیەكە بۆ گەشەیەكی زمانەوانی دروست لەلای منداڵاندا، ئەمەش بەرەچاوكردنی ئەو خاسیەتە جۆراوجۆرانەی، كە لە هەر قۆناغێك لە قۆناغەكانی گەشەی منداڵدا دەبینرێت، لەگەڵ ئامادەگی هەر قۆناغێك لە توانای گەشەكردنی زمان لەلایدا. چیرۆك یارمەتی هەموو منداڵان دەدات هەر لە سەرەتای قۆناغی باخچەی ساوایان تاوەكو تەمەنی هەرزەكاری بۆ وەرگرتن و گەشەكردنی زمانەوانی لەلایاندا، بە هۆی چیرۆك ژمارەی وشە بە كارهاتووەكان بەرەو زیادبوون دەچێت و، مانا و مەبەستە جۆراو جۆرەكان لەلای منداڵاندا دەوڵەمەند دەبێت، ئەمەش لەرێگەی كاریگەری گەشە كردنی كردارە پێگەیشتووەكانی ناوەوەی منداڵ لەلایەك، لەلایەكی تریشەوە لە رێگەی ئەو ئەزموونانەی، كە ژینگەی كۆمەڵایەتی و رۆشنبیری بە منداڵی دەبەخشێت، لە ناو ئەم ژینگەیەشدا (چیرۆك) رۆڵی كاریگەری خۆی دەنوێنێت.

باسی دووەم

سیماکانی چیرۆکی منداڵانی کورد لە (١٩٩١ - ٢٠٠٥)

ساڵانی ١٩٩١ بەدواوە بە قۆناغێکی زۆر تایبەتو جیاواز دادەنرێت دەگەڵ قۆناغو ساڵانی پێش خۆی، ئەمەش هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ڕاپەڕینو گۆڕانی ئەو بارو دۆخە نالەبارە سیاسەتی، کە میللەتی کورد ساڵەهای ساڵ بوو خۆراکی ئاگرەکەی بوو.

ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١ وەرچەرخانێکی مێژوویی گرنگ بوو بۆ میللەتی کورد، کەوا لەپاڵیدا گۆڕانکاری ڕۆشنبیری، کولتوری، کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئابوریش هاتنە کایەوە، دەتوانین بڵێین کورد لە قۆناغی دەست بەسەرداگرتن و داگیرکردنەوە چووە قۆناغی سەربەخۆییو خود بڕیاردان، ئەمەش بێگومان کاری کردە سەر گۆڕان لەشێوەی هزرو بیرکردنەوەی تاکەکانی کۆمەڵگە.

لەم چوار چێوەی سەربەخۆییەشدا ئەدەب بەگشتی و ئەدەبی منداڵانیش بەتایبەتی وەك کارایەکی گرنگی مەیدانی ڕۆشنبیریو سیاسەت، گۆڕانکارییەکی گەورەیان بەخۆوە بینی، چەندین ڕۆژنامە و بڵاوکراوە و گۆڤار هاتنە مەیدان و چیتر نوسەران پێویستیان بە بەکارهێنانی سیمبول و هێما نەما، بۆ گوزارشت کردنی ئەوەی لە ناخیانە.

لەم ناوەیەدا چیرۆکی منداڵانیش وەك جۆرێکی گرنگی ئەدەبی منداڵان، لەنوێ بوونەوە و بەرەو پێش چوون بەردەوامی بەخۆی داو تەکانێکی گەورەی دا. هەر چەندە زۆرکەس پێیانوایە ئەم چیرۆکانە بەهەمان ریتم و لاسایی کردنەوەی ساڵانی بەر لە ڕاپەڕیندا ڕۆیشتوونە، بەڵام دەبێت ئەوە بزانین، کە بێ باسکردنی نەوەکانی رابردوو، هەرگیز ناتوانین باسی ئەم نەوەیە بکەین ئەمە لەلایەك، لەلایەکی تریشەوە ئەدەب و چیرۆکی هەر قۆناغێکیش گوزارشت لە ئێشو ئازارو ئارەزووە خەفە کراوەکانی قۆناغی پێش خۆی دەکات، **"لە هەموو دنیاشدا هەمیشە قۆناغی نوێ ڕەنگدانەوەی قۆناغی پێشەخۆی بووە، بەتایبەتیش ئەگەر کۆمەڵگایەك لەقۆناغی شەڕ و**

شـۆڕ و ئـاژاوە و چەوسـاندنەوە و جینۆسـاید و ئـەنفال و کیمیـا بـاران تێپەڕیبێت، ئەوا دەبێتە ئاوێنەیەك و ڕەنگ دەداتەوە". {٣٣: ٣٩}.

ڕاپـەڕینیش گـۆڕانێکی بنـەڕەتی بـوو بـۆ نەتـەوەی کـورد، بۆیـە وەك قۆنـاغێکی نـوێ و تایبەتمەنـد سـەیر دەکـرێ‌و، لـە هـەمان کاتیـشدا نـاکرێ بەتەواوەتی لە قۆناغی پێش خۆی جیا بکرێتـەوە، بـەڵکو پردێکی پەیوەنـدی هەیە لەنێوانیاندا و، نابێت مێـژوو فـەرامۆش بکـرێ، بەتایبـەتی بـۆ میللـەتی کورد کە چەندین چەوسانەوە و ئاوارەیی و گوند کاولکردن و ئەنفال و کیمیا بارانی بەخۆیەوە بینی و، ئـەو ئازادیـەی دوای ڕاپـەڕینیش، ئـەو ئاراسـتەیەی دروست کرد، کە ناتوانین ئێمە باسی ئـەم کارەساتانە نەکـەین و بەسـەریاندا تێپەڕ بین، یاخود هیچ دەربڕینێك و گوزارشتێکمان بۆ نەوەی بەر لەڕاپەڕین نەبێت، چونکە ئەمان بەشێکن لەم قۆناغەدا، ئەگەر چی بەزمان و دەربڕینـی جیـاوازیش بێـت، بـەڵام لەڕاسـتیدا لەگـەڵ ئەوانـەی باسـکران، چیرۆکی دوای ڕاپەڕین خاوەن چەند تایبەتمەندییێکی جیاواز بوو، وای لێکـرد بـە قۆنـاغێکی جیـاواز دابنـرێت و ببێتـە خـاوەن سیما و کاراکتـەری خـۆی، لـەژێر ڕۆشـنایی ئەوەی لەبەشەکانی پێشەوەدا باسمان لێوەکرد، ئاماژە بەگرنگترین ئەو سیما و تایبەتمەندییانە دەکەین:

١- پێش هـەموو شـتێك دەتـوانین بڵـێین لـەم قۆناغـەدا دوو نـەوەی جیـاواز چیرۆکیان نووسی، نەوەی بەر لە راپەڕین، کە لەهەناسەی چیرۆکنوسـین بۆ منداڵان کۆڵیان نەدابوو، هەیانە توانیویەتی لەگەڵ پێویستی سەردەم بگـونجێ و هونـەرو تـەکنیکی نـوێی هێنـا ئارایـەوە لەوانـە (ڕۆسـتەم باجەلان، کازم کـۆیی، لـەتیف هەڵمـەت، جـەمال نـوری، محەمـەد ڕەحـیم ڕەمەزان، تایەر سالح سەعید، ئەحمەد سەید عەلی بەرزنجی، حەمە سالح فەرهادی... تاد) ئەمانە هەوڵیاندا ئەدەبی منداڵان بەرەو پێشەوە ببـەن، لــە ڕێگــەی ئــەو بەرهەمانــەی پێــشکەشی دەکــەن، کــە توانیــان گۆڕانکارییەکی تەواو لە نـاوەڕۆکی چیرۆك‌و ئـەدەبی منداڵانـدا بکـەن و خۆیان لـە لاسـایی کردنـەوە ڕزگاربکـەن. هەشـیانە هـەر لەسـەر شـێوازی جاران بەردەوام بوو.

نەوەی دوای ڕاپەڕینیش، کەوا کۆمەڵێك چیرۆکنوسـی لاو هاتنـە مەیـدان و تاڕادەیەك توانیان مامەڵەی هونەریانە لەگەڵ ڕەگـەزو بنـەما و تەکنیکـەکانی

تری چیرۆك بكەن لەوانە (گولەر حەبیب سیا مەنسوری، ئاكۆ غەریب، سازان جەلال، موئەیەد تەیب، مەرسووم گەشبین، سەردار ڕەزا، شاخەوان عەلی حەمەد، رەسول بەختیار، جەمال گردە سۆری... تاد).

٢- لەم قۆناغەدا ئەدەبی منداڵان بەگشتیو چیرۆك بەتایبەتی وردە وردە هەوڵیاندا، لەگەڵ پارێزگاری لە بەها كۆمەڵایەتیو ڕەفتارە جوانەكان، خەیاڵو هۆشی منداڵان بەرەو بیركردنەوەی زانستی داهێنانە نوێیەكان ببات، كەوا پێویستن بۆ ژیانی ئەمڕۆ دوا ڕۆژی منداڵان، چیرۆكنوسانی ئەم قۆناغە مامەڵە لەگەڵ نەوەیەك دەكەن، كە لەئەوەی دوێنێ جیاوازە لە هەموو لایەنەكانی سیاسیو ئابوریو كۆمەڵایەتیو كولتوریو فەرهەنگی، ئەگەر دوێنێ باسی گوندو ژیانی سەختی ڕۆژانە دەكرا، ئەمڕۆ باسی بەرزی باڵەخانەكانو داهێنانە نوێیەكانی وەك ئەتاریو مۆبایل دەكرێ، بۆیە " **ئەو بیرو ڕایانەی دەخرێنە بۆتەی ناوەڕۆكی ئەدەبی منداڵان (چ چیرۆك بێت یان شیعر)، پێویستە بەشێك بێت لەژیانی ڕۆژانەی منداڵو بەشێوەیەكی ڕوونو ئاشكرا دەربڕێن، بۆ ئەوەی منالٚ زیاتر هەست بە دەورو بەرەكەی خۆی نەكات**" {١٧٩: ٢١٦}، كەواتە هەر سەردەمێك ریتمو شێوازی خۆی پێویستە، بۆیە هەر بەرهەمێك سیفەتی نوێخوازیو جیاكەرەوەی سەردەمی تێیدا نەبێت، منداڵان پێشوازی لێ ناكەنو بەنامۆ سەیری دەكەن.

٣- زۆری گۆڤارو ڕۆژنامەو بڵاوكراوەكان، كەوا بەر لەڕاپەڕین تەنها سێ گۆڤاری تایبەت بە منداڵان دەردەچوون، ئەوانیش گۆڤاری ئەستێرە لەسلێمانی لەساڵانی ١٩٧٢ - ١٩٧٤ كە لەبەر نالەباری بارو دۆخی ئەو ساكە تەنها سێ ژمارەی لێ دەرچوو هەروەك لەبەشی یەكەمیشدا باسمان لێوەكرد، گۆڤاری ئەستێرەی دووەم لەساڵی ١٩٧٥ لە بەغدا ژمارەیەكی لێ دەرچوو، هەروەها گۆڤاری كاروانی منداڵان، كە پاشكۆی گۆڤاری (كاروان) بوو لەهەولێر، چەند دانەیەكی لێ دەرچوو، جگە لەمانەش ڕۆژنامەو گۆڤارەكانی بەر لەڕاپەڕین نموونەی هاوكاریو ڕەنگین چەند لاپەڕەیەكیان بۆ منداڵان تەرخان كردبوو، بەڵام شتێكی وانەبوو، بەڵام دوای ڕاپەڕین زیاتر لە (٢٠) ڕۆژنامەو گۆڤاری تایبەت بە منداڵان

لەلایەن بنکەو دەزگاو جۆراو جۆرە حکومیو ئەهلیەکانەوە دەردەچن، کە چیرۆك جۆرێکی ئەدەبی بایەخداری نێو لاپەڕەکانیانن، ئەمە جگە لە ڕۆژنامەو گۆڤارە ئەدەبیو ڕۆشنبیرییە گشتییەکان، کە ئەوەندەی بۆیان ڕەخسابێت هەولێیانداوە چیرۆکێکی منداڵان چ خۆماڵی یان وەرگێڕدراو بڵاو بکەنەوە. ئەمانەش هۆکارێکی گرنگ بوون بۆ پەرەسندنو بەرەو پێش چوونی ڕەوتی چیرۆکی منداڵان لەم قۆناغەدا.

٤- پرۆسەیەکی بەرفراوانی وەرگێڕان، بەتایبەتیش دوای ساڵانی (١٩٩٧) کاتێك باش بوونی بارودۆخی ئابوری سەقامگیری ناوچەکە، فاکتەری گرنگ بوون بۆ ئەم پرۆسەیەو چەندین چیرۆکی بیانی وەرگێردرانە سەر زمانی کوردی لەلایەن نوسەرانەوەو لە گۆڤارو ڕۆژنامەکان یان لەشێوەی کتێبو نامیلکە بڵاوکرانەوە، دەتوانین بڵێین ئەمە یەکێك بوو لەو سیمایانەی، کە چیرۆکی منداڵان لەم قۆناغەدا بەخۆیەوە بینی لەهەمان کاتیشدا، فاکتەرێکی گرنگ بوو بۆ پەرەسەندنی چیرۆکی هونەری منداڵانی کوردی دوای ڕاپەڕین و، هاندانێك بوو بۆ نوسەرە تازە پێگەیشتووەکانی منداڵان، کە زیاتر ئاشنای تەکنیەکە نوێیەکانی هونەری چیرۆکی منداڵان بنو، لەژێر تیشکی ئەم تەکنیکانەش چیرۆکەکانیان دابڕێژن. لە گرنگترینیشیان ڕەچاو کردنی هەندێ ڕەگەزی تەکنیکیو هونەری وەکو، وێنەو نیگار، ڕەنگ، جۆری فۆنتی بەکارهاتوو، شێوەو قەبارەی کتێب و نامیلکە چیرۆك ئامێزەکان و بەرگی دەرەوەیان... تاد، کە پێویستە لە هەموو کتێب و نامیلکەیەکی چیرۆکئامێزی منداڵان بەدی بکرێت، نمونەی هەندێ لەو کتێب و نامیلکە چیرۆکانەی، کە لەزمانەکانەوە بۆ کوردی وەرگێڕدراونو تیایاندا ئەو ڕەگەزە تەکنیکیانەی باسکران زۆر بەوردی و ڕێكو پێکی ڕەچاو کراون وەکو:

(هــەور یاریيــەکان نابــارێنێ)[٦٢]، (قوتــەی پــشت قــەڵغان)[٦٣]، (مانــشێتی هەواڵەکان)[٦٤]... تاد.

بێگومان کتێبخانەی هیچ میللەتێکیش نییە لەجیهانـدا، کـە تـەنها بریتـی بێـت لـە بەرهــەم و نوســراوی ڕۆڵــەکانی و، وەرگێــڕان بەشــێکی گرنگــی پێکنــەهێنابێ، پێـچەوانەی ئـەم حاڵەتـەش واتـە ڕەتکردنــەوەی هـەموو ئـەو شـتانەی کـە هاوچـەرخن و، دوورخـستنەوەی منداڵەکانمانـە لـە پێـشکەوتنە شارسـتانیەکان، ڕۆشـنبیرییە داهێنــەرەکان، ئــەدەبی منــداڵانی جیهــانیش، هۆیەکی سروشـتیە بـۆ منـداڵان لـە تێگەیـشتنی تـەواو بـۆ جیهـان، بـەڵام بـەو مەرجەی سنورێکی دیاریکراو بۆ دابونەریتە ئەدەبیەکانی کومەڵگاکانی ترەوە دابنرێـت، بـە تایبـەتیش ئـەو دابو نەریتانــەی لەبـەکارهێنانی چیرۆکەکاندا ڕەنگ دەدەنەوە، هەروەها هەوڵدان بۆ دوورخستنەوەی هـەموو ئـەو شـتانەی، کـە دژایـەتی بـەهاو دابو نەریتـە کۆمەڵایەتیـەکان دەکـەن، ئەمـەش تـاوەکو سەرنجی منداڵان بۆ لای خـۆی ڕانەکێـشێت، پێویـستە وەرگێـر چاودێری ئـەو شـتانە بکـات، چـونکە چیرۆك خـۆی یەکێکـە لـەو جـۆرە ئەدەبیانــەی زوو سەرنجی منداڵان بۆ لای خۆی ڕادەکێشێت و کاریان تێ دەکات.

بۆیە باشترین ڕێگا چارەسەریەك بـۆ ئـەم کارە ئەوەیـە، کـە هەمیـشە ئـەو چیـرۆکانە لەلایـەن لێژنەیـەك و کۆمـەڵێك کەسـانی پـسپۆر لـەم بـوارە شـی بکرێنــەوە و هەڵبــسەنگێنرێن و لەگــەڵ دەقــە بنچینەییەکانیــشدا بەرامبــەر بکرێن. {١٥٢: ١٠٨}

ڕۆستەم باجـەلان، یەکێکـە لـەو کەسـانەی، کـە هـەوڵی لـەم جـۆرە کارانـەی داوەو، چـیرۆکەوە وەرگێردراوەکـانی لەگـەڵ دەقـە بنـچینەییەکاندا بەرامبـەر

---

[٦٢] لەیلا سایا، هەور یارییەکان نابارێنێ، وەرگێڕانی لە عەرەبییــەوە: توانـا ئیـسماعیل، لـە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٥ز.

[٦٣] میـشال ئێنــدە، قوتــەی پـشت قــەلغان، وەرگێڕانــی لــە ئەڵمانییــەوە: ڕەزا حەمــە، لــە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٤ز.

[٦٤] جۆ ویندسور، مانشێتی هەواڵەکان، وەرگێڕانی، نوری سەعید قادر، وەزارەتی ڕۆشنبیری بەڕێوەبەرێتی گشتی هۆشیاریی منداڵان، خانەی سمۆرە بـۆ ڕۆشـنبیری منـداڵان، سـلێمانی، ٢٠٠٤ز.

یەك كردووەو، پێی وایە " وەرگێڕانی بەرهەمی منداڵان لە زمانێكەوە بۆ زمانێكی تر كارێكی ئاسان نییە، ئەو نوسەرەی ئەم كارە ئەنجام دەدا دەبێ زمانزان بێ و شارەزاییەكی تەواوی لە بنەماكانی هونەری وەرگێڕاندا هەبێ و لەدوایشدا ئەوە بزانێ ئەم كارە هونەرییە ڕۆشنبیرییەكی گشتی لەنێوان منداڵان پەیدا دەكا، بەمەش جگەر گۆشەكان زیاتر لە یەكدی نزیك دەبنەوە" {٩٢: ١٨٨}.

ڕۆستەم باجەلان خۆزگەوە دەخوازێ، كەوا نوسەرو چیرۆكنوسان كاتێك بەرهەم و چیرۆكی منداڵان لەزمانەكانەوە وەردەگرن، بۆ نموونە لەزمانی ئینگلیزی، ئاماژە بەسەرچاوە ئینگلیزییەكە بكەن، چونكە هەندێ لەو چیرۆكانەی كراون بە كوردیو، لە زۆربەی زمانەكان وەرگیراون چیرۆكی میللین و خاوەنو دانەرە ڕاستەقینەكانیان دیارنین، بەدرێژایی ڕۆژگار و لەگەڵ پێویستی سەردەم و ژینگەلەكەی گۆڕانیان بەسەردێت، شتی لێ دەڤرتێ و شتی تری دەخرێتە پاڵ. بۆیە نمونەی لەم جۆرە چیرۆكانە نەك هەر تەنها سود ناگەیێنن بەڵكو زۆرجار زیانیش بە جگەرگۆشەكان دەبەخشن، بۆیە وا چاكە سەر لەنوێ دابڕێژرێنەوە و وەكو خۆیان وەرنەگێڕدرێن. {٩٢: ١٨٨}.

ئەم پرۆسەی وەرگێڕانە نەك تەنها بواری ئەدەبو چیرۆكی منداڵان، بەڵكو چەندین زانست و بواری تریشی گرتەوە، كە بواری سایكۆلۆژیا یەكێك بوو لەم بوارانەی كە لەدوای ڕاپەڕین بایەخی زیاتری پێدراوە ژمارەیەكی زۆر كتێب لەم ڕووەوە نوسراون و لەزمانە جۆراو جۆرەكان وەرگێڕدرانە سەر زمانی كوردی و بلاوكرانەوە، ئەمەش بووە مایەی هۆشیاربوونەوەی خێزانەكان و لایەنە پەروەردەیی و فێركارییەكانی تایبەت بە منداڵان، كە لەمەو دوا چیرۆك و ئەدەبی منداڵان بە هەند وەربگرن و بەچاوێكی پڕ بایەخ سەیری بكەن، لەپێناو پەروەردەكردنی منداڵان بەشێوەیەكی زانستی و ڕاست و دروست، ئەمەش بووە مایەی ئەوەی چیرۆكنوسانی دوای ڕاپەڕین زیاتر بایەخ بە چیرۆكی منداڵان بدەن و بەرهەمەكانیان زیاتر بكەن.

٥- بەهۆی فەراهام بوونی ئازادی لەلایەك و پێشكەوتنی بوارەكانی تەكنەلۆژیا، تەلەفزیۆن و سەتەلایتەكان ڕۆڵی بەرچاویان هەبوو لەزیاتر ئاشنابوونی چیرۆكنوسانی دوای ڕاپەڕین بەلایەنە

پــەروەردەیی و دەروونیــەکانی منــدالآن، ئەمــەش مــەودای هــزرو بیرکردنـەوەی فراوانترکـردن و، توانیـان بەشـێوەیەکی ڕاسـت و دروسـت مامەڵە لەگەڵ ئـەو بابەتانـە بکـەن، کـە منـدالآن پێویـستیان پێیـەتی و سوودی لێ وەردەگرن.

لەلایـەکی تریـشەوە ئـەو ئـازادی و سەربەسـتیەی لـە بلاّوکردنـەوە و چاپ کردن هەبوو، گشتیان فاکتەربوون بۆ چیرۆکنوسانی دوای ڕاپەڕین، کە لەکاتی نووسـینی چیـرۆك بـۆ منـدالآن توخمـە سـەرەکییەکانی چیـرۆکی منـدالآنیان فــەرامۆش نــەکردووەو، هەوڵیانــداوە بەشــێوەیەکی ڕێــك و پێــك لــەنێو چیرۆکەکانیاندا بەرجەستە بکەن.

ئەگەر چی ئێمـە نـاتوانین هەرچـی چیـرۆکی منـدالآنی ئـەو ماوەیـە هەیـە وەربیگــرین بــەلاّم بەشـێوەیەکی گـشتی بـەپێی ئـەو نموونانـەی کـە لەباسـی یەکــەمی بەشــی دووەمــدا وەرمــانگرتن‌و، گــرنگترین ڕەگــەزو توخمــە سەرەکیەکانی چیرۆکی مندالآنمان لەسەر پراکتیزە کردن، بۆمـان ڕوون بـووەو کــەوا نوســەرانی دوای ســالآنی ١٩٩١ لــە نوســینی چــیرۆك بــۆ منــدالآن سەرکەوتووبوونەو بەشێوازێکی زانـستیو هونەریانـە مامەڵـەیان لەگـەڵ هـەر یەکــە لــە (بیرۆکــە، ڕووداو، گرێــچن، کەسـایەتییەکان، گێڕانــەوەو وەســفو دیـالۆگ، کـەشو هـەوای کـاتو شـوێن، پێـشەکیو کۆتـایی هێنـانی چـیرۆك) داکردووە.

٦- بەهۆی بوونی سانسۆر نەبوونی ئـازادی لـە دەربڕینـی بـیروڕادا، زۆربـەی نوســەرانی چــیرۆکی گــەوران بــەر لــە ڕاپــەڕین، پــەنایان دەبــردە بــەر چــیرۆکی منــدالآن بــۆ دەربڕینــی ئــەو شــتانەی لــە ناخیانــدا پــەنگی خواردبوو، چونکە ئـەو کاتـە چیـرۆك و ئـەدەبی منـدالآن تـا ڕادەیـەك و بەو شێوەیەی ئەدەبی گەوران سانسۆری لەسەر نەبوو، بەلاّم لـە ڕاسـتیدا ئەم جۆرە هەولاّنە کەم تازۆر چیرۆکی مندالآنیان شێواند و ئەو جیهانـە ناسـکەیەی کـە خـاوەنی بـوون لێـی سـەندنەوە، بەتایبـەتی کاتێـك چیرۆکنوسان سیمبول و هێمایان بـەکاردەهێنا، هـەر بۆیەشـە **"نوسـە رو چیرۆکنوسانی بەر لەڕاپەڕین ئەو زمانەی بەکاریان هێناوە وشەی ئاوای تێدایە کە زۆر... دوورە لە فەرهەنگی منـدالآن"**. {٧٦: ٤١}، بـەلاّم دوای ڕاپەڕین، بەهۆی ڕزگاربوونی میللەتی کورد لەو بارودۆخە نا هەموارەو،

ئـازادبوونی بـیروڕا، چیرۆکنوسـی گـەوران وازیـان لـە چـیرۆکی منـداڵان هێنـاو چـیرۆکی منـداڵانیش لـەم شـێواندنە ڕزگاریـان بـوو، ئەمـەش فاکتـەرێکی گـرنگ بـوو کـە چیرۆکنووسـی ڕاسـتەقینەی منـداڵان بێنـە کایەوەو، ئەوانەی دەیانەوێ تەنها بۆ منداڵ بنووسن.

کەواتە خاڵێکی تر لەو سیمایانەی کـەوا چـیرۆکی منـداڵانی دوای ڕاپـەڕین پێـی ناسـراوە، بریتییـە لـە بـەکارهێنانی زمـانێکی سـادەو سـاکاری دوور لـە ڕەمـز و هێمـا و ئـاڵۆزی لەلایـەن چیرۆکنوسـانەوە، واتـە هـەوڵ دراوە چیرۆکەکانی ئەم قۆناغە لەسەر بنەمای ئەو وشـەو دەسـتەواژانە دابڕێـژرێت، کە لەفەرهەنگی زمانی منداڵانەوە نزیکن و لەگەڵیاندا دەگونجێت.

٧- لەدوای ڕاپەڕین چەند هـەوڵێکی گـرنگ درا، ئەگەرچـی هـەموویان تاکـە کەسی بوون، بۆ پەرەپێدان بە بـەهرەی منـداڵانو هانـدانیان بـۆ ئـەوەی بتوانن، بەخۆیان گوزارشت لە ئەدەبی خۆیان بکەنو چیرۆك بـۆ خۆیـان بنووسن دەتوانین نمونەی ئەم حاڵەتـەش لـەکتێبی وەك (نامـەی منـاڵان بـۆ خـوا)[٦٥]، (لـە منداڵـەوە بـۆ منـداڵ)[٦٦] بەرجەسـتە بکـەین، چـونکە ناوەڕۆکی ئەم دوو کتێبە بریتین لەو نووسینو بەرهەمانەی کە منداڵان خۆیان گوزارشتیان لێ کردوون، واتە ناوەڕۆکی ئەم دوو کتێبە دەربڕینـی خوود ئارەزووەکانی منداڵانن، دەتوانین بڵێین ئەمەش یەکێکە لـە سـیما هەرە گرنگەکانی، کە ئەدەبو چیرۆکی منـداڵانی کورد لـەدوای ڕاپـەڕین بەخۆیەوە بینی، چونکە لە ڕاستیدا ئەو نوسـەرانەی دەیانـەوێت بـچینە نێو جیهانی منداڵانو نوسینەکانیان بۆ ئەوان تەرخان بکەن، بـۆ ئـەوەی زیاتر لەڕاسـتیە زانـستیەکان نزیـك ببنـەوەو، سـوود لـە فـۆرمو نـاوەوەی جگـەر گۆشـەکان وەربگـرن، بەتایبـەتی ئەوانـەی داهێنـەرو لێهـاتوون، دەتوانن لەڕێگەی بەرهەمی منداڵانەوە (واتە ئەو بەرهەمانـەی منـداڵان خۆیان دەیاننوسن) لە حەزو ئارەزووەکانی منداڵان تێبگـەنو بیکـەن بـە

---

[٦٥] کۆکردنەوەی: ستیورات هامپلو ئیریك مارشال، نامـەی منـاڵان بـۆ خـوا، وەرگێڕانـی لـە فارسیەوە: ئـازاد بـەرزنجی، لـە بڵاوکراوەکانی دەزگـای چاپو پەخـشی سـەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٥.

[٦٦] ڕۆستەم باجەلان، لە منداڵەوە بۆ منداڵ، چاپخانەی میدیا، هەولێر، ٢٠٠٤.

بنەمایەك بۆ دارشتنی ئەو چیرۆك و بەرهەمانەی پێشکەشی منداڵانی دەکەن.

لەم بارەیەشەوە ڕۆستەم باجەلان دەڵێ: **"من بەش بەحاڵی خۆم سوودێکی زۆرم لە ئیقاعی فۆلکلۆری نوێ و بەرهەمی نوێی لە منداڵەوە بۆ منداڵ وەرگرتووە، لەم ڕووەوە گەیشتومەتە ئەم قەناعەتەوە، کە هونەری (مەتاتی) سەروەری سەردەم فۆرمە تەقلیدیو نوێخوازیەکانە، چونکە پەیوەندییەکی ڕۆحی بەدۆخی ناوەوەی نوسەری منداڵ و گەورەو هەیە، ئەم هونەرە وێڕای ئەوەی کە رەسەنایەتی لە بوونی خۆی لوول داوە، ڕەگەزی ڕاستگۆیی و زەمەنیش لەدەست ناداو بەزمانی سەردەم قسان دەکا"**. {٩٢: ١٩١}

٨- ئارەزوویەکی قوڵی کەسانی ئەکادیمی و ئەدەبیانیش لە توێژینەوە و باسکردنی ئەدەب و چیرۆکی منداڵان، بۆیە سەیر دەکەین لەدوای ڕاپەڕین هەندێ کتێب و وتاری جۆراو جۆر لەڕۆژنامە و گۆڤارەکان، هەروەها یەك دوو نامەی ماستەرو دکتۆراش لەم بوارەدا هاتنە کایەوە، هەروەك لە باسی دووەمی بەشی یەکەمدا ئاماژەمان پێ کردن. چیرۆکنوسانی منداڵانیش تا ڕادەیەك ژمارەیان زیاتر بوو، بۆیە کتێب و نامیلکەی چیرۆکئامێزیش زیاتر ڕوویان لە بڵاوکردنەوە کرد. ئەمە لەکاتێکدا، بەر لەڕاپەڕین جگە لەدوو کتێبەکەی (محەمەد ڕەشید فەتاح) و (محەمەد ڕەحیم ڕەمەزان) لەبارەی چیرۆك و ئەدەبی منداڵان، هیچ توێژینەوەیەکی تری ئەوتۆ لەبارەی چیرۆکی منداڵان بەزمانی کوردی، لەشێوەی کتێب و نامیلکە یان نامەی ماستەر و دکتۆرا بەرچاو ناکەون. زۆربەی چیرۆکنوس و شاعیرانیش بە چاوێکی کەم سەیری ئەدەبی منداڵانیان دەکردو پێیان وابوو هیچ هونەر و داهێنانێکی تێدا نییە! ئەگەرچی لە ڕاستیدا هەموو کەس ناتوانێت چیرۆکی منداڵان بنووسێت، چونکە جیهانی منداڵ جیهانێکی تایبەتمەندە و پڕە لە شتی سەیر و سەمەرە و خەیاڵ، گەڕانەوەی مرۆڤ یاخود نوسەر و چیرۆکنوسان بۆ ئەم جیهانە و چوونە نێوی کارێکی ئەستەمە، بۆیە ئەوەی بۆ منداڵان دەنوسێت و لەبارەی ئەوانەوە دەدوێت، دەبێ شارەزاییەکی قوڵی لەلایەنە تەکنیکی و هونەرییەکانی ئەدەب و چیرۆکی منداڵاندا هەبێت و، زانیارییەکی فراوانیشی لەبابەتی

دەرونزانی منداڵەوە هەبێت، نوسەری منداڵان دەبێت خاوەن خەیاڵ و فانتازیایەکی فراوان بێت و قوڵ بێتەوە ناو جیهانی منداڵان و بەهەشتیان بۆ دروست بکات، ئەگینا هەرگیز ناتوانێت هیچ بە منداڵ ببەخشێت.

٩- چیرۆکی منداڵان لەدوای ڕاپەڕینی ١٩٩١، لەگەڵ بەخشینی چێژ و خۆشگوزەرانی بۆ منداڵان، ئامانجێکی تری هەڵگرتبوو ئەویش، بەهێزکردنی لایەنی پەروەردەیی و دەروونی لەڕووی گەشەی ژیری و زماندا، هەروەها زۆرکردنی زانیاری لە لای منداڵاندا، شارەزایی بەخشین لەزۆربەی لایەنەکانی ژیاندا، ئەمەش لەڕێگەی شارەزا مامەڵەکردنی هەندێ لە چیرۆکنوسانی دوای ڕاپەڕین لەگەڵ ئەو ڕەگەز و تەکنیەکە تایبەتمەندیانەی، کە پێویستە لە چیرۆکی منداڵاندا ڕەچاو بکرێ.

چونکە پێشکەشکردنی کتێبی چیرۆکی بۆ منداڵان، کە خاوەنی وێنەو نیگاری سەرنج ڕاکێش‌و ڕەنگاو ڕەنگ بێت، لە هەمان کاتدا لەسەر بنەمای ناوی ئەو وشەو شتانە دابڕێژرێت کە لەجیهانی منداڵ‌و دەوروبەرەکەیدا بوونیان هەیە، بە واتایەکی تر بەزمانێك دابڕێژرێت، کە لەگەڵ گەشەی ژیری و قۆناغی تەمەنی منداڵەکەدا بگونجێت، لەسەرووی هەمووشیانەوە زانینی چۆنیەتی مامەڵەکردنی چیرۆکنووسی منداڵان لەگەڵ ڕەگەزەکانی ڕووداو، کەسایەتی، ژینگەی دەوروبەری منداڵ، بەباشترین هۆکار دادەنرێت بۆ پەروەردەکردنی منداڵان و گەشەکردنی لایەنی ژیری و زمانیان. {١٧٦: ٣٦ - ٤٦}

هەندێ لە نامیلکەو کتێبی چیرۆکی منداڵانی کورد لەدوای ڕاپەڕین ئەم سیمایەیان بەخۆوە هەڵگرتبوو، هەر بۆ نموونە کۆمەڵە چیرۆکی (مەدالیا)(٦٧)، کە (٧) کورتە چیرۆکی فێرکاری بۆ مناڵان‌و مێرمناڵان بەخۆوە دەگرێت، هەروەها کۆمەڵە چیرۆکی (ژیان خۆشە)(٦٨)، کە چوار چیرۆکی پەروەردەیی

---

(٦٧) بڕوانە: عەزیز ئالانی، مەدالیا، (٧) کورتە چیرۆکی فێرکاری بۆ مناڵان، لە بڵاوکراوەکانی ناوەندی ڕۆشنبیر، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٢ز.

(٦٨) بڕوانە: زانا ڕەئوف، کۆمەڵە چیرۆکی (ژیان خۆشە)، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٥.

چێژداره بۆ منالان، چیرۆکی (چۆلکه و مار)[٦٩]، یش بەهەمان شێوه لەو جۆره چیرۆکانەی دوای ڕاپەڕینەکه لەسەر شێوازی هونەرەکانی تەکنیکی و ڕەگەزه بنەڕەتیەکانی تایبەت به چیرۆکی منالان داڕێژراوەو، جگه لە چێژ بەخشین لایەنی پەروەردەیی و دەروونی لە ڕووی گەشەی ژیری و زمان بە مندالان دەبەخشن.

کەواته لێرەدا لەبەر ڕۆشنایی ئەو سیمایانەی باسمانکردن، دەتوانین بڵێین بەشێوەیەکی گشتی چیرۆکی مندالانی کورد لەدوای ڕاپەڕینی ١٩٩١ لەڕووی چەندایەتی و چۆنایەتییەوه پێشکەوتنی بەرچاوی بەخۆوه بینی، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا ئەم پێشکەوتنەی لە ئاستی پێویست نییە بە بەراوردکردنی لەگەڵ نمونەی چیرۆکی منالانی هەندێ وڵاتانی پێشکەوتوو لەم بوارەدا. ئەمەش بەهۆی بوونی چەند کەمو کوڕیەك، کە شتێکی ئاساییە چونکه هیچ بەرهەمێکی ئەدەبیو هونەری نییە، کەمو کوڕی تێدا نەبێت، جۆری کەم و کوڕیەکانیش لە نوسەرێکەوه بۆ نوسەرێکی دیو، لە چیرۆکێکیشەوه بۆ یەکی دی دەگۆڕێ، هەندێ لەو کەم و کوڕیانەش وەکو:

١- ئەگەر چی چەند نوسەرێکی لاو دوای ڕاپەڕینیش هاتنه مەیدان، بەلام تا ئێستاش ئەوانەی چیرۆکی مندالان دەنووسن ژمارەیان کەمەو لە پەنجەکانی دەست تێپەڕناکەن.

٢- ژمارەیەکی نەبێت، زۆریان زانیاریەکی کەمیان لەبارەی پەروەرده و دەرونزانی منداڵ هەیه، هەر بۆیەشە ژمارەیەکی کەم لە چیرۆکنوسان لەسەر بەرگی کتێب یان نامیلکە چیرۆکئامێزەکانیان، یاخود لە پێشەکیدا توانیویانه بەپێی ئەو چیرۆکەی دایانڕشتووه، ئاماژه بەوه بکەن، کە بۆ کام قۆناغی تەمەن نوسراوه. هەر بۆ نموونه، کاکه باس لە پێشەکی چیرۆکی (ڕەنگاره)[٧٠]، ئاماژەی بەوه کردووه، کە چیرۆکەکانی ئەم نامیلکەیه تایبەته بەو مندالانەی لە سنوری (١٢ - ١٥) سالان دان کە دوا قۆناغی تەمەنی منداڵێتییه... هەروەها لەیلا سیمایی لەسەر بەرگی

---

[٦٩] بڕوانه: ئاکۆ غەریب، چۆلەکەو مار، بەڕێوەبەرێتی گشتی هوشیاری مندالان، خانەی سمۆره بۆ ڕۆشنبیری مندالان، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٠٣.

[٧٠] بڕوانه: کاکه باس، چیرۆکی (ڕەنگاره)، دەزگازی SIL بۆ چاپ، سوید ١٩٩١، ل٣.

ناميلكه چيرۆكيەكەی لەژێر ناونيشانی (هەورو سروە)[٧١]، نووسيويەتی چيرۆك بۆ منداڵان و مێرمنداڵان... ئەمانەو لە چەند كتێب و ناميلكەيەكی دی بترازێت، ئەگينا چيرۆكنوسانی تر لەبەر نەبوونی شارەزايی تەواو لەبواری سايكۆلۆژيا و قۆناغەكانی گەشەی منداڵ، نەيانتوانيوە ئاماژە بەوە بكەن، ئاخۆ چيرۆكەكانيان بۆ كام تەمەنو قۆناغی منداڵێتی دەشێت. ئەمەش بێگومان ئەنجامی خراپی لێ دەكەوێتەوە، چونكە ئەو دايكو باوكەی يان مامۆستايەی، كە ئەم چيرۆكە بۆ منداڵان دەخوێنێتەوە نازانێ بۆ كام قۆناغ نوسراوە، بۆيە ڕەنگە بۆ هەر قۆناغێك بەكاری بێنێت گوێی لێ نەبێت، لەكاتێكدا ڕەنگە چيرۆكەكە لەگەڵ ويست و ئارەزووی ئەو تەمەن و قۆناغەدا نەگونجێت، كە منداڵەكەی تيادايە، ئەمەش دەبێتە مايەی بێزاربوونی منداڵەكەمو دووركەوتنەوەی و گوێ نەگرتنی لە چيرۆكەكە. كەواتە " **نوسەر تا (ڕەوان شناسی) مناڵ نەزانێ‌و لەدەلاقەی تێڕوانينی مناڵەوە تەماشای دونيا نەكات، مناڵانە جيهان هەڵنەسەنگێنێ ناتوانێ كتێبی مناڵان بەزمانی ئەوانو تايبەت بۆ ئەوان بنووسی**". {٨٦: ٣٠}.

٣- لاسايی كردنەوەيەكی كتومتی چيرۆكە بيانيەكان لەلايەن هەندێ لە چيرۆكنوسانەوە، بەتايبەتيش چيرۆكە ئەوروپيەكان، ئەمەش بێگومان لە بەهای تايبەتمەندی چيرۆكی منداڵانی كوردی كەم دەكاتەوە، چونكە پێناسەی هەر ميللەتێك لەڕێگای چيرۆكەكانی خۆی دەبێت، نەك لاسايی كردنەوە، بۆيە زۆرجار لەڕێگەی خوێندنەوەی چيرۆكێكی تايبەت بە ميللەتێك، دەتوانين شارەزابين لەو مۆركە تايبەتيەی ميللەتەكەی پێ ناسراوە، بە پێچەوانەشەوە واتە هەر كەسێكيش چيرۆكی ميللەتێك بخوێنێتەوە، لەڕێگەی ئەو مۆركە نەتەوايەتيە تايبەتيەی كە چيرۆكەكە هەڵی گرتووە، دەتوانێت چەند خاسيەتێكی دياری كراو لەو چيرۆكەدا بەدی بكاتو بەهۆيەوە، لە چيرۆكی ميللەتانی تر جيای بكاتەوە.

---

[٧١] بڕوانە: لەيلا سيمايی، چيرۆكی (هەور و سروە) بۆ منداڵانو مێرمنداڵان، ناوەندی بڵاوكردنەوەی فەرهەنگو ئەدەبی كوردی (انتشارات صلاح الدين ايوبي)، چاپی يەكەم، ١٣٨٠.

٤- لــە چــیرۆکی منــداڵان هەڵبــژاردنی بابــەت و پێکهاتــەی پاڵــەوان و بەکارهێنانی جۆری زمان و شێوازی دارشتن و زمانەوانی پێویستیان بـە چـەند دیـسپلینێك (ضـوابط) هەیـە، بـۆ ئـەوەی لەگـەڵ پێداویـستی و گەشەی ژیری و زمانی منداڵدا بگونجێت، ئێمـە باسمـان كـرد نوسـەرانی چیرۆکی منداڵانی کوردی دوای راپەرینی (١٩٩١ - ٢٠٠٥)، بەپێی نموونەی ئـەو چـیرۆكانەی وەرمـانگرتن لەبەشـی دووەمـدا، تـا رادەیـەكی بـاش توانیویانـە لـەم بـوارەدا مامەڵـە لەگـەڵ چـیرۆكی منـداڵان بكـەن، بـەڵام ناتوانین بڵێین سەد دەر سەد تیایدا سەرکەوتووبوونە، چونکە ئەگـەر وا بوایە چیرۆکی منداڵانی کوردیش ئەمرۆ دەگەیشتە ئاستی چیرۆکەکانی وڵاتــە پێــشكەوتووەکانی جیهــان، بۆیــە چیرۆكنوســان لــەم رووەوەش پێویستیان بە هەوڵ و کۆششی زیاتر هەیە.

٥- لە سەرەتای نەوەکاندا و بەهۆی باری سـەختی ئـابوری و شـەری نـاوخۆ، چیرۆکنوسان نـەیانتوانی وەك پێویـست کتێب و نامیلکـەی چـیرۆکی بـە چـاپ بگـەیێنن و بـڵاوی بکەنـەوە، دارمـانی ژێرخـانی ئـابوری وای لـە خەڵك كرد بەر لەهیچ شـتێك بـیر لـە بـژێوی ژیـان بکەنـەوە، بۆیـە لـەو ماوەیـەدا لەگـەڵ گـۆرانی بـاری سیاسـی و رۆشـنبیری میللـەتی کـوردو سەربەخۆیی لە دەربرینی هزرو بیرورا، کتێب و نامیلکەکانی چیرۆکی منـداڵان پاشەكـشێیەكیان بـەخۆوە بینـی، بـە بـەراورد دەگـەڵ سـاڵانی هەشتاكان. مـیری ئامـادە نـەبوو هـەموو جـۆرە کتێـب و نامیلکەیـەك لـە چاپ بدات و بڵاوی بکاتەوە، نوسەرانیش لەبەر کـەمی توانـای داراییـان، نــەیانتوانی لەســەر ئــەرکی خۆیــان کتێــب بــڵاو بکەنــەوە. ئەمــەش بەیـەكێك لـەو کـەم و کوریانـە دادەنرێت کـەوا چیرۆکی منـداڵانی دوای راپــەرین لەســەرەتادا بەخۆیــەوە بینــی. هــەر بۆیەشــە هەنــدێ كــەس پێیـانوابوو، ئـەم چـەند ساڵەی دوای راپـەرین بـە قۆنـاغی وەسـتان یـان پوکانەوەی چیرۆکی منداڵان دادەنرێت، بـەڵام لەراسـتیدا ئـەم قۆناغـەش گرنگیـەکی خـۆی هـەبوو، چـونکە چیرۆکنوسـان لـە چالاکی نووسـینی چــیرۆکەکانیان نەوەســتا بــوون، بەڵگــەشمان بــۆ ئــەوە، رۆژنامــە و گۆڤارەکانی ئەو ساڵانەی باسکران ژمارەیـەکی زۆر چیرۆکیان تیـادا بـڵاو دەکرایـەوە، کـە لەلایـەن نوسـەرانەوە دەنوسـران یـاخود وەردەگێـردران،

نمونەی ئەو ڕۆژنامانەش (کوردستانی نوێ، برایەتی، ڕێگای کوردستان، یەکگرتوو، ... تاد). کە ئەمانە بەلایەنی کەمەوە لاپەڕەیەکیان بۆ چیرۆكو ئەدەبی منداڵان تەرخان کردبوو، کەواتە تەنها چیرۆك لەشێوەی نامیلکە و کتێب ڕوویان لە کزی و کەم بوون کردبوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ڕەنگە خەزێنەیەکی زۆری دەستنوسی چیرۆك هەبوبن بۆ منداڵانو، چاوەڕێی ڕۆژانێکیان کردبێ بۆ ئەوەی بە چاپ بگەیێنرێن، بەتایبەتی لەلایەن نەوەی چیرۆکنوسانی بەر لە ڕاپەڕین.

بۆیەشە کاتێك بارو دۆخ بەرەو ئارامی ڕۆیشت لە لێشاو کتێب و نامیلکەی چیرۆکئامێزی تایبەت بە منداڵان لەلایەن بنکە و دەزگا چاپەنیەکان هاتنە بڵاوکردنەوە بەتایبەتیش لە ساڵانی (١٩٩٩ - ٢٠٠٥).

٦- ڕۆشنبیری منداڵان لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر دەگۆڕێت، واتە بۆ هەر قۆناغێك زمانێك و شێوازێك و ئامانجێکی تایبەت هەیە، نوسەری منداڵان دەبێ ئەوە بزانێت حاڵەتی ناوەوەی منداڵان بە گوێرەی بارو دۆخە جیا جیاکان دەگۆڕێت، واتە ئەگەر گۆڕانکاریەکی نوێ بەسەر شێواز و حاڵەتی ناوەوەی چیرۆکی کۆندا هاتبێت، ئەوا پرۆسەیەکی دروستی قۆناغی گۆڕانە و لە ئەنجامی پێشکەوتنی بیرەوە بووە، بۆیە هەموو کەس ناتوانێت بۆ منداڵ بنووسێت، بەڵام دوای ڕاپەڕین سەیر دەکەین هەندێك کەس خۆیان وەك نوسەری چیرۆکی منداڵان نیشانداوە، کەچی شارەزایی یان ڕەچاوی هیچ لەم گۆڕانانەیان نەکردووەو هەر بەریتم و شێوازە کۆنەکەی جاران چیرۆکیان نووسیوەتەوە، ئەمەش یەکێکە لەو کەم و کوڕیانەی کە لەهەندێ چیرۆکدا بەرچاو دەکەون، بەڵام کەمو کوڕیەکە زیاتر دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی لێژنەیەك یاخود کۆمەڵەیەك، کە لەچەند کەسانێکی شارەزا پێك هاتبێت لە بواری ئەدەب و چیرۆکی منداڵان، تاوەکو بەو بەرهەمە جۆراو جۆرانە دابچنەوە کە بۆ منداڵان لە قۆناغە جیاجیاکانەوە نوسراوەو، بەشێوەیەکی زانستیانە هەڵیانبسەنگێنن.

٧- ئەگەرچی پرۆسەی وەرگێڕان، لە پێشخستنی ئەم جۆرە گرنگەی ئەدەبدا ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبوو، هەر وەك لە پێشتردا باسمان لەم حاڵەتە کرد، بەڵام وەرگێڕانی هەڕەمەکی و نەشارەزایی و لە

هەڵبژاردنی ئەو چیرۆکانەی، کە لەگەڵ کولتور و شێوازی بیرکردنەوەی منداڵانی کورد دەگونجێن، کاریگەریەکی سەلبی بەسەر منداڵدا بەجێ دێڵن بۆ نموونە ئەو چیرۆکانەی باس لە بەخێوکردن و خواردنی بەراز دەکەن، یان ئەو چیرۆکە پۆلیسیانەی باس لەڕۆڵی پۆلیسی نهێنی دەکەن، کە ئەمانە لای منداڵانی کورد زۆر نامۆن، ئێمە لێرەدا دەتوانین چیرۆکی (کوڕە فریام کەوە، کاك ماگی!)[٧٢]. لەم ڕووەوە بە نموونە وەربگرین، کە لەزمانی ئینگلیزی وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی کوردی ئەگەرچی زۆر بەشێوازێکی ڕێكو پێكو لەسەر بنەمای ڕەگەزە ئەدەبی و تەکنیکیە گرنگەکان داڕێژراوە، تەنانەت وەرگێر لەبەرامبەر دەقە کوردییەکەدا، دەقە ئینگلیزییە بنچینەییەکەشی داناوە، بەڵام لە هەڵبژاردنی ئەم چیرۆکەدا سەرکەوتوو نەبووە، چونکە ناوەڕۆکی چیرۆکەکە باس لە پیاوێك دەکات بەناوی (کاك ماگی)، کە دوو بەراز لەناو پێکابەکەیدا دادەنێ بەو مەبەستەی بۆماڵی (خاتو جۆ) بیانبات، چونکە هەروەك لەسەر زمانی (ماگی) ئەم قسەیە هاتووە، کە خاتوو جۆ حەزی لەبەرازی گەورە و قەڵەوە، بەڵام کاتێك (کاکی ماگی) بەڕێ دەکەوێت، لەڕێگادا دووجار لەلای قاوە خانەیەك و دوکانێکی خواردەمەنی دادەبەزێ، بەمەبەستی خواردنی هەندێ خواردەمەنی و خواردنەوەی قاوەیەك، بەڵام لە هەردوو جاردا دوو بەرازەکە ڕادەکەن و لە جێگەیاندا دوو مشك سواری پێکابەکە دەبن، کاتێك (کاك ماگی) دەگاتە ماڵی (خاتو جۆ)، بەهاوار هاوار بانگی دەکاتو دەڵێ (وا بەرازەکانم هێنا)، بەڵام کە (خاتو جۆ) سەیری ناو پیکابەکە دەکات، هاواری لێ هەڵدەستێ و دەڵێت (کوڕە فریام کەوە، کاك ماگی، ئەو بەرازانە چەندە بچکۆلانەن).

لایەنە کەم و کوڕیەکانی ئەم چیرۆکە لەوەدایە، وەرگێر چیرۆکەکەی دەقاو دەق لە ئینگلیزییەوە وەرگێراوە بۆ کوردی، تەنانەت ناوەکانیش مۆرکی

---

[٧٢] جیل ئیگلتۆن، کوڕە فریام کەوە، کاك ماگی!، وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: نوری سەعید قادر، وەزارەتی ڕۆشنبیری، بەڕێوەبەرایێتی گشتی هوشیاریی منداڵان، خانەی سمۆرە بۆ ڕۆشنبیری منداڵان، چاپخانەی ئارام، سلێمانی، ٢٠٠٤.

بيانيان پێوه دياره، ئەمە جگە لەوەی ناوەڕۆکی چیرۆکەکە لەگەڵ کلتورو ژینگەی منداڵانی کورددا ناگونجێن، چونکە منداڵی کورد لەنێو ژینگەی خۆیدا ئاژەڵێکی بەناوی (بەراز)ی نەدیوە، ئەمە جگە لەوەی خواردنی گۆشتی بەراز لەلای میللەتی کورد وەك هەموو میللەتانی تری موسڵمان کارێکی نا پەسەندە، کە ئەمەش ڕەنگە ببێتە هۆی دروست بوونی دژایەتییێك لەشێوازی بیرکردنەوەی منداڵانی کورد، لەلایەکی تریشەوە منداڵانی کورد ناتوانن شێوە و قەبارەی (بەراز) یاخود بڵێین وێنەکەی لە مێشکیاندا خەیاڵ بکەن، چونکە ڕۆژێك لەڕۆژان نەیانبینیوە، کاتێکیش (خاتو جۆ) تەماشای مشکەکان دەکات و دەڵێ (ئەو بەرازانە چەندە بچکۆلانەن)، ڕەنگە وا بەخەیاڵی منداڵاندا بێت، کە ئەمە بەرازەکانن وا بچووك بوونەتەوە. بۆیە وەرگێڕ زۆرجار دەتوانێ دەسکاری لەو دەقەدا بکات، کە وەری دگێڕێت و سەر لەنوێ دایبڕێژێتەوە، کەواتە وەرگێر باشتر وابوو لەجیاتی ئەم دوو (بەراز)ە، (دوو چێڵ)ی دابنابایە.

٨- نەبوونی زمانێکی یەکگرتوو لە نووسیندا، کە ئەمەش گرفتێکی گەورەی ئەدەبی کوردیە بەگشتی، کەتا ئێستا نەتوانراوە بەیەك زمانی یەکگرتوو، چیرۆك و ئەدەبی منداڵان بنوسرێتەوە، هەر بۆیەشە ئەو چیرۆکانەی کە بەدیالێکتی کرمانجی ژوورو نوسراون منداڵانی سەر بەدیالێکتەی تر ناتوانن سودی لێ وەربگرن، بە پێچەوانەوەش، ئەگەر چی ڕەنگە چیرۆکی زۆر سەرکەوتوو لەلایەن نوسەرانی سەر بەهەردوو دیالێکت بێنە نووسین و بلاوکردنەوە، بەلام منداڵانی هەردوو ناوچەکە ناتوانن سود لە هەموویان وەربگرن، ئەگەرچی ئەم هەوڵە لای گەوران هەرەسی هێنا، بەلام دەتوانین لە منالەوە دەست پێ بکەین، وەك بەردی بناغەی داهاتوو.

٩- هەموو ئەو هەولانەی لە بواری چیرۆکی منداڵان دەدرێن، هەولی تاکە کەسین و هیچ پرۆگرامێکی داڕێژراو لەم بوارەدا نییە، هەر ئەمەش وایکردووە تا ئێستا هیچ نووسەرێکی تایبەت بە چیرۆکی منداڵان نەبێت بەڵکو هەموو ئەوانەی دەنووسن، لەبەر هەستکردن لە لێپرسراویەتی و لەبەر زۆر گرنگی ئەم جۆرەی ئەدەب بۆ منداڵانیان نووسیوە.

١٠- نەبوونی ڕەخنە و ڕەخنە گر لەم بوارەدا، کەوا کارایەکی گرنگی بەرەو پێشچوونی چیرۆکە، هەروەها کەمی نامەکانی ماستەر و دکتۆرا لەم بوارەدا.

ئەگەر لەگەڵ وڵاتانی تردا بەراورد بکرێن، تەنانەت لەگەڵ وڵاتانی عەرەبی و وڵاتەکانی تری دراوسێ وەکو (ئێران، سوریا، ئەردەن، میسر، لوبنان... تاد). کە ڕۆژانە بەدەیان نامەی ماستەر و دکتۆراو، لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی و زانستی لەم بوارەدا دێنە پێش کەش کردن و هەڵدەسنگێنرێن.

تەنانەت لە وڵاتێکی وەکو (ئێران)، (ئەدەبی منداڵان) بۆتە بابەت و پرۆگرامی خوێندن لە کۆلێژو پەیمانگاکانو بەشی تایبەتیشی بۆ کراوەتەوە.

ئەنجام

لە دوای کۆتایی هێنانمان بە باسەکە، ئەم ئەنجامانەی لای خوارەوەمـان لـە لادا دروسـت بوون:

١- دەتـوانین جـەخت لەسـەر ئـەوە بکەینـەوە کـە سـەدەی (١٧)ەم سـەردمی سـەرهەڵدانی چـیرۆك و ئـەدەبی نووسـراوی منداڵانـە لـە جیهانـدا، ئەمـەش بـۆ یەکـەمین جـار لـە فەرنسادا لە سەردەستی چارلز بیرۆ، کە دواتریش لە وڵاتانی تری ئـەوروپادا تەشـەنەی کرد.

٢- دەرکەوتنی ئەدەبی منداڵان لە ئـەوروپا و فەرەنـسادا بـە شـێوەیەکی گشتی فاکتـەرێکی گرنگ بوون کەوا کاریان کردە سەر دەرکەوتنی ئەدەبی منداڵان لە وڵاتـانی عـەرەبی و وڵاتەکانی تری جیهان کە لە سەرەتاکانی دا لە شێوەی وەرگیراو یان دەسکاری کراو بـوو وەکو ئەوەی کە لە ئەوروپادا ناسراو بوو.

٣- سەرەتای سەرهەڵدانی چیرۆك وئەدەبی منداڵان لە کۆنەوە ئێستاشی لەگەڵدابێ، لەلای کوردو هەموو میلەتانی جیهان لەسەر بناغەی ئەفسانە و ئـەدەبی میللی بنیـات نـراوە، واتا نووسەرانی ئەم بوارە بەرهەمە ئەفسانەیی و میللیەکانیان کردووە بە هەوێنێك بۆ دارشـتن و سـازدانی ئـەو ئەدەبـەی کـە نـاوی لێنـراوە ئـەدەبی منـداڵان. گـرنگترین ئـەو پاشمـاوە ئەدەبییـە میللیـی و ئەفـسانەییانەش کـەوا نووسـەرە یەکەمینـەکانی ئـەدەبی منداڵان لە زۆربەی وڵاتانی جیهان سـوودیان لێ وەرگـرتنبێ، بـریتین لـە هەقایەتـەکانی بانجـاتنترا، کۆمەڵـە چـیرۆکە ئەفـسانەییەکانی (ئیـسۆپ)، هەقایەتـەکانی (کەلیلـە و دیمنە)، چیرۆکەکانی هەزارو یەك شەوە...تد.

٤- زۆربەی ئەو نووسەر و روناکبیرانەی، کە لە بـواری ئـەدەبی منـداڵانی کوردیـدا کاریـان کردووە، ساڵانی حەفتاکان بە سـەردەمی زێـڕینی ئـەدەبی منـداڵانی کـورد دادەنـێن، بـە تایبەتی دوای ١١ی ئازاری ١٩٧٠ چاپەمەنی منـداڵان بـە شـێوەیەکی بـەرفراوان رووی لـە زیادبوون کردو و زیاتریش بایەخی پێدرا، ژمارەیـەکی زۆریـش لـە کتیـب و نامیلکـەی کۆچیرۆکی تایبـەت بـە منـداڵان لـەو سـاڵانەو سـاڵانی هەشـتاکان بـە چـاپ گەیـەنران و هاتنە مەیدان.

٥- چـیرۆکی منــداڵان لــە دوای راپــەڕینی ١٩٩١ لــە رووی چــەندایەتی و چــۆنایەتییەوە پێـشکەوتنی بەرچـاوی بـەخۆوە بـینی، چ لـە رووی نـاوەرۆك یـان فـۆرم دا، ژمـارەی نووسـەرانی چـیرۆکی منـداڵان روویـان لـە زیـاد بـوون کـرد، ژمـارەی ئـەو گۆڤارانـەی بۆمنداڵان دەردەچوون رۆژ بە رۆژ بەرەو زیادبوون دەچن، کە چیرۆك بابەتێکی گرنگی نێو لاپەڕەکانیانن ئارەزوومەندییەکی فراوانیش سازبووە لەلایەن کەسانی ئەکادیمی بۆ

نووسـين و توێژینـەوە لەسـەر ئـەم بابەتـە، ئەمـەش بـە گـشتی هۆکارەکـانی بـۆ ئـەم خاڵانەی خوارەوە دەگەڕێتەوە:

أ) هاتنە ناوەوەی ژمارەیەکی زۆر لە کتێبی تایبەت بە ئەدەب و سایکۆلۆژیای منداڵان لە وڵاتانی دەرەوە و دراوسێ بۆ ناو کوردستان.

ب) وەرگێڕانـی ژمارەیـەکی زۆر لـە کتێـب و نامیلکـەی تایبـەت بـە چیرۆك و ئـەدەبی منداڵانی جیهانی بۆ سەر زمانی کوردی.

ج) دامەزراندن و کردنەوەی ژمارەیەکی زۆر لە ڕێکخراوو سەنتەر و خانەی تایبەت بـە بایـەخ دان بـە منـداڵ و پاراسـتنی مافـەکانیان و بایـەخ دان بـە ئەدەبەکـەیان لەوانەش: خاتووزین، دیاکۆنیا، ئەستێرە، منداڵ پارێزان... هتد.

د) هاتنە کایەوەی چەند دەزگاو چاپخانەیەك لە شارەکانی (هەولێر، دهۆك، سلێمانی)، کە تیایدا بە دەیان بەرهەم و بڵاوکراوەی تایبەت بە منداڵ و ئەدەبەکەیان دێنـە چاپ کـردن و بڵاوکردنـەوە، لەوانـە دەزگـەها ڕاگەیانـدنا گـازێ، دەزگـای سـپیرێز، چەندین دەزگای ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندنی حیزب و لایەنە سیاسییەکان، سـەبارەت بـە چـاپخانەش، چـاپخانەی وەزارەتـی ڕۆشـنبیری و چـەندین چـاپخانەی تـری حکومی و ناحکومی ڕۆڵی چاکیان بینیوە لە بەرەو پێش بردنـی ئـەدەبی منـداڵان بە گشتی وچیرۆك بەتایبەتی.

٦- ئەدەب و چیرۆکی منداڵان لە دوای ڕاپەڕین تـا ڕاددەیـەك دوو ئامـانج لـە خـۆ دەگرێـت ئـەوانیش، یەکـەمیان بـۆ کـات بەسـەربردن و خـۆش گـوزەرانی و بەخـشینی چـێژێکی ئەدەبییـە بـە منـداڵان. دووەمیـشیان پـەروەردە کـردن و ڕۆشـنبیرکردنی منداڵانـە لـە هەموو لایەنەکانی ژیان داو، هەوڵدانـە بـۆ دروسـت کردنـی مرۆڤێکـی خـاوەن کەسـێتی بەرز لە دوارۆژدا بۆ نەتەوەکەی.

٧- نووسەرانی چیرۆکی منداڵان لە دوای ڕاپەڕین دا تا ڕادەیـەکی بـاش توانیویانـە مامەڵـە لەگەڵ ڕەگـەز و بنـەما گرنگـەکانی چیـرۆکی منـداڵان لـە (ڕووداو، کەسـایەتی، گرێـچن، ژینگە، ژینگەی کـات و شـوێن...تـد) بکـەن و، لـە نێـو بەرهەمەکانیانـدا بەرجەسـتەیان بکەن. ئەمە جگە لەوەی بەشێکی زۆر لە کتێـب و نامیلکـە چیـرۆك ئامێزەکـان ڕەگـەزە تەکنیکییەکانی وەك ڕەنگ، وێنە و نیگار، شێوەی بەرگی دەرەوە و ناوەرۆکی کتێبەکان، جۆری فۆنت...تـد) یـان تیـادا بـەکارهاتووە، ئەمـەش فاکتـەرێکی گرنگـی بـەهێزکردنی لایەنی پەروەردەیی و دەروونییە لە ڕووی گەشەی ژیریی و زمانیدا.

٨- لە ڕووی لایەنی سایکۆلۆژیای منداڵ، لەبەر کەم شارەزا بـوونی چیـرۆك نووسـانمان لـەم بوارەدا، ژمارەیـەکی کـەمیان لـێ دەرچێـت ئـەگینا نـەیان توانیـوە چیرۆکەکان بـە پێـی قۆناغـەکانی تەمـەنی منـداڵان جیـا بکەنـەوە ئـەوەیش کەلـەم بـوارەدا سـەرکەوتنی بەدەست هێنـاوە هـەوڵی داوە لـە ڕێگـەی بەرهەمـەکانی لـە منداڵـەوە بـۆ منـداڵ سـوود وەربگرێ، کە ئەمەش یەکێکە لەو سیما گرنگانەی کە چیرۆکی منداڵان لەدوای ڕاپەڕین

بەخۆیەوە بینی. چونکە لە ڕێگەی ئەو بەرهەمانەی کەوا منداڵان دەینووسن، چیرۆك نووسان دەتوانن شارەزایی لە ناخ و دەروونی منداڵان پەیدا بکەن.

٩- لە رووی ناوەرۆکەوە چیرۆکی منداڵان چەند جۆرێکن بەڵام چیرۆکنووسان تا ئێستاش نەیان توانیوە بەرهەمەکانیان بخەنە ناو خانەی جۆرەکانی چیرۆك بەپێی ناوەرۆکەکانیان و ئەو قۆناغەی کەوا بۆی دەنووسن.

لەگەڵ هەموو ئەوانەی باسکران، دەتوانین بڵێین بەبەراورد لەگەڵ ساڵانی بەر لە راپەڕین چیرۆکی منداڵان پێشفەچوونێکی دیاری بەخۆوە بینی، بەڵام هێشتاش نەیتوانیوە بگاتە ئاستی چیرۆك و ئەدەبیاتی منداڵانی جیهان یاخود وڵاتە پێشکەتووەکان لەم بوارەدا. بۆیە چیرۆکنووسانمان هێشتا پێویستیان بە هەوڵ و تەقلای زیاتر هەیە.

سەرچاوەکان

یەکەم: (بەکوردی)

أ- نامەی ئەکادیمی (ماستەر)

١- پەرێز صابر محمد، بینای هونەری چیرۆکی کوردی ـ لەسەتاوە تاکۆتایی جەنگی دووەمی جیهانی، نامەی ماستەر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٢ ز.

٢- خالدە قادر فەرەج، چیرۆکی منداڵان لەئەدەبی کوردیدا ١٩٧٠ز - ١٩٩٠ز، نامەی ماستەر، کۆلیژی پەروردە ئیبن روشد ـی زانکۆی بەغدا، ١٩٩٩ز.

٣- عبد الصمد إسلام گە (دۆسکی)، رەنگ دانەوەی ئەدەب لە گۆڤاری هاواردا ١٩٣٢ز - ١٩٤٣ز، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەدین، ٢٠٠١ز.

٤- محسن عارف صالح، رەوشا چیرۆکێن زاروکان ل دەڤەرابەهدینان (١٩٨٠ز - ٢٠٠٤ز)، نامەی ماستەر، زانکۆی دهۆك، ٢٠٠٥ز ز.

٥- محمد دلێر امین محمد، رۆڵی گۆڤاری گەلاوێژ لەگەشەسەندن وپێشخستنی ئەدەبی کوردیدا، ماستەر، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٩ز.

٦- محمد فاضل مصطفی، زێوەر - ژیان و بەرهەمی، ماستەر، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٩ز.

ب- کتێبەکان:

٧- ئاکۆ غەریب، گورگێکی برسی، بەڕێوەبەرایەتی گشتی هۆشیاری منداڵان، سلێمانی ٢٠٠٣ز.

٨- ....، هەنگ وگوڵ، چاپی یەکەم، بەڕێوەبەرایەتی گشتی هۆشیاری منداڵان، سلێمانی ٢٠٠٣ز.

٩- ....، چۆلەکەو مار، چاپی یەکەم، بەڕێوەبەرایەتی گشتی هۆشیاری منداڵان، سلێمانی ٢٠٠٣ز.

١٠- ئیبراهیم یونس، گولبژێرێك لە هونەری چیرۆك نوسین، و. نەبەز جەهانگیر پور، چاپی یەکەم، چاپەمەنی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠٠٥ز.

١١- ئیدریس عەبدوڵڵا مستەفا، رۆژنامەگەری منداڵان بەزمانی کوردی، چاپی یەکەم، بەڕێوەبەرایەتی چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٤ز.

١٢- ئیسماعیل رسول، چەند باسێك دەربارەی ئەدەب و رەخنەی ئەدەبی، دار الحریة للطباعة، بغداد، ١٩٨١ز.

١٣- ئیسماعیل رۆژ بەیانی، شەمشەمەکوێرە، چاپخانەی بەڕێوبەرایەتی رۆشـنبیری و لاوان، هەولێر، ١٩٨٨ز.
١٤- بەیدەبا، کەلیلەو دیمنە، و. عومەر تۆفیـق، چاپی سـێیەم، چـاپخانەی رەنـج، سـلێمانی، ٢٠٠٤ز.
١٥- بەهار رەشید، چیرۆك بۆمنـدالان (خـاوێنی)، چـاپخانەی وەزارەتـی پـەروەردە، هـەولێر، ٢٠٠٥ز.
١٦- جەلال خەلەف ژاژلەیی، گەشەی منداڵ وگیرو گرفتەکانی لەقۆناغی شـیرە خۆریـدا، دار آفاق عربیة، بغداد، ١٩٨٤ز.
١٧- جەلال خەلـەف ژالـەیی، منـداڵ لـە قۆنـاغی دوا منـدالی و هەرزەکاریـدا، چـاپی یەکـەم، چاپخانەی (حسام)، بغداد، ١٩٨٣ز.
١٨- جۆن ئەیکن، چۆن بـۆ منـدالان دەنووسـی، و. کـەمال غـەمبار، چـاپی یەکـەم، لـەزنجیرە بلاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسۆی پەروەردەیی، هەولێر، ٢٠٠٤ز.
١٩- جۆ ویند سور، مانشێتی هەوالەکان، و. نـوری سـەعید قـادر، چـاپی یەکـەم، چـاپخانەی ئارام، بەرێوەبەرایەتی گشتی هۆشیاری مندالان، سلێمانی، ٢٠٠٤ز.
٢٠- جیـل ئیگلتـۆن، کـوڕە فریـام کـەوە، کـاك مـاگی، و. نـوری سـەعید قـادر، چـاپی یەکـەم، چـاپخانەی ئـارام، بەرێوەبەرایـەتی گـشتی هۆشـیاری منـدالان، خانـەی سمـۆرە بـۆ رۆشەنبیری مندالان، سلێمانی ٢٠٠٤ز.
٢١- حەمە سالح فەرهادی، چەند بابەتێکی رۆژنامونووسی، چاپخانەی وەزارەتی پـەروەردە، هەولێر، ١٩٩٨ز.
٢٢- حەمەسـەعید حـسن، هـزرو شـێواز لـە چـیرۆکی کوردیـدا، چـاپی یەکـەم، چـاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥ز.
٢٣- حسین عـارف، نووسـینەکانم لـەبواری رەخنـەو لێکۆلێنـەوەدا، دەزگـای چـاپ و پەخـشی سەردەم، ٢٠٠ز.
٢٤- حەمە کەریم هـەورامی، ئـەدەبی منـدالانی کـورد لێکۆلێنـەوە.. مێـژووی سـەرهەلدانی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥ز.
٢٥- حەمـە کـەریم رەمـەزان هـەورامی، سـایکۆلۆجی یـەتی خوێندنـەوە، بـەرگی یەکـەم، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، ١٩٦٨ز.
٢٦- حوسین حوزنی موکریانی، خۆشی و ترشی، زاری کرمانجی، رواندز، ١٩٢٧ز.
٢٧- رەمزی قەزاز، راستی و ئازادی، چاپخانەی سەلمان ئەعزەمی، بەغد، ١٩٦٧ز.
٢٨- رۆستەم باجەلان، لەمندالەوە بۆ منداڵ، چاپخانەی میدیا، هەولێر، ٢٠٠٤ز.
٢٩- رێبوار جەمال، کۆمەلە چیرۆکی (ختکەسوور) بۆ مندالان، چاپی یەکـەم، چـاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٥ز.
٣٠- زانـا رەئـوف، ژیـان خۆشـە، چـاپی یەکـەم، چـاپخانەی وەزارەتـی کـشتوکاڵ، هـەولێر، ٢٠٠٥ز.

٣١- زاهیر رۆژبەیانی، چیرۆکی هونەری کوردیی ـ شێوە و شێواز، بونیاد، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٧ز.
٣٢- زێوەر (دیوان)، کۆکردنەوە پێشەکی و پەراوێز بۆ نووسینی (مەحموود زێوەر)، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٣ز.
٣٣- سابیر رەشید، چیرۆکی کوردی رەخنە و لێکۆڵینەوە، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٥ز.
٣٤- سادق بهاءالدین ئامێدی، نووبهارا سەیدای مەزن ئەحمەدی خانی، چاپایەکێ، چاپخانەی کۆری زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٩ز.
٣٥- سازان جەلال، ژیکەڵە، چاپی یەکەم، چاپخانەی مەهارات، تاران، ٢٠٠٥ز.
٣٦- ستیوارت هامپڵ ئیریك مارشاڵ کۆیانکردۆتەوە، نامەی منداڵان بۆ خوا، وەرگێرانی. ئازاد بەرزنجی، لەبڵاوکردنەوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٥ز.
٣٧- سروە، شێرو مشکە بچکۆلەکە، کۆمەڵە چیرۆکێکە بۆ منداڵان، چاپی یەکەم، لە بڵاو کراوەکانی (انتشارات توکلی) چاپخانەی گلبان، تەهران، ١٣٧٩.
٣٨- سەردار رەزا، کورتە چیرۆك بۆ منداڵان، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ١٩٩٨ز.
٣٩- سەلام مەنمی، چیرۆکی (دار کونکەرە)، گوڵزارا چیرۆکان، لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە ئامادەی کردووە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠١ز.
٤٠- شاخەوان علی حەمەد، ورچ و شێرو مام رێوی، کۆمەڵە چیرۆکێکی منداڵانە، رۆستەم باجەلان پێشەکی بۆ نووسیوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر، ٢٠٠ز.
٤١- شاکر فتاح، هاورێ ی منداڵ، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، ١٩٨٤ز.
٤٢- شوکریە رەسول (پرۆفیسۆر د.)، گۆڤاری دەنگی گێتی تازەسەرهەڵدان و دەوری لەپێشخستنی زمان، هونەرەکانی ئەدەب و وەرگێراندا، سلێمانی، ٢٠٠٣ز.
٤٣- .... ئەدەبی کوردی و هونەرەکانی ئەدەب، مطابع التعلیم العالی، هەولێر، ١٩٨٩ز.
٤٤- عبد الستار طاهر شریف، نەشوناماکردنی زانیاری لای منداڵ، مطبعة العراق لطبع والنشر، بغداد، ١٩٨٢ز.
٤٥- عەبدوڵلا ئاگرین، کاریگەری بیری نەتەوەیی لەگەشەسەندنی کورتە چیرۆکی کوردیی کوردستانی عێراقدا ١٩٦١ز -١٩٧٠ز، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ١٩٩٩ز.
٤٦- عزیز ئالانی، مەدالیا، (٧ کورتە چیرۆکی فێرکاری بۆ منداڵان) چاپی یەکەم، لەبڵاوکراوەکانی ناوەندی رۆشنبیری، سلێمانی، ٢٠٠ز.
٤٧- عەزیزی مەلا ئەحمەدی رەش، قوولەمەیتر، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی، ١٩٨٠ز.
٤٨- عەلائەدین سەجادی، هەمیشە بەهار، چاپخانەی مەعارف، بەغدا، ١٩٦٠ز.
٤٩- عەلی حەمە رەشید بەرزنجی، دیاری و سەردان (دەچیرۆك بۆ منداڵان) چاپی یەکەم، چاپخانەی ئوفستی دیلان، سلێمانی، ٢٠٠٤ز.

٥٠- عەلی فەتاح دزەیی، نووبهاری ئەحمەدی خانی و ئەحمەدی، مطبعة الثقافة والشباب، بغداد، ١٩٨٥ز.
٥١- عومەر عبدولرەحیم، دڵ له گولّ ناسکترە، چاپخانەی دار الحریه، بەغدا، ١٩٧٨ز.
٥٢- عومەر مەعروف بەرزنجی، لێکۆلینەوەو بیلۆگرافیای چیرۆکی کوردی ١٩٢٥ز - ١٩٦٩ز، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٨ز.
٥٣- عیزەددین مستەفا رەسوول (د.)، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی - لێکۆڵینەوە، چاپخانەی دار الجاحظ، بەغداد، ١٩٧٠ز.
٥٤- .... (د)، لێکۆلینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپی دووەم، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی، ١٩٧٩ز.
٥٥- عیسا عەلی، کەڵەباب، و. بۆسەر دیالێکتی کرمانجی خواروو، گیوی موکریانی، چاپی دووەمین چاپخانەی کوردستان، هەولێر، ١٩٦٢ز.
٥٦- فازل مەجید مەحمود (د.)، شیعری منداڵان لەئەدەبی کوردیدا، لەبلاّوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٤ز.
٥٧- فەلەکەدین کاکەیی و مەحمود زامدار، دەستنوسێکی شاکر فەتاحی شەهید، چاپخانەی وەزارەتی رۆشەنبیری، هەولێر، ١٩٩٨ز.
٥٨- کاکەباس، کۆمەله چیرۆکی (رەنگارە)، سوید، ١٩٩١ز.
٥٩- کەریم شریف قەرەچەتانی، سایکۆلۆژیەتی منداڵ، بەشی یەکەم، هەولێر، ١٩٩٧ز.
٦٠- ....، سایکۆلۆژیای منداڵ، بەشی دووهەم، هەولێر، ١٩٩٨ز.
٦١- کەمال مەمەند میراودەلی، چەند وتارێك دەربارەی ئەدەب و رەخنەی کوردی، چاپخانەی الحوادث، بەغداد، ١٩٨١ز.
٦٢- گۆران (دیوان)، کۆکردنەوە پێشەکی و پەراوێز بۆ نووسینی (محمدی مەلا کەریم)، چاپی سێ یەم، نێوەندی چاپ و پەخشی رێنما، سلێمانی، ٢٠٠٤ز.
٦٣- لەتیف هەڵمەت، جوانترین دێ، چاپخانەی (الحوادث)، بەغدا، ١٩٧٩ز.
٦٤- لەیلاسایا، هەور یاریەکان نابارێنێ، وەرگێرانی لە عەرەبیەوە.توانا اسماعیل، دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٥ز.
٦٥- لەیلا سیمایی، هەورو سروە، (چیرۆك بۆ منداڵان و مێر منداڵان)، چاپی یەکەم، ناوەندی بلاّو کردنەوەی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی(انشارات صلاح الدین أیوبی)، هەولێر، ١٣٨٠.
٦٦- لین ئۆلینبێرند - لیزلی لویس، کورتەیەك لەبارەی لێکۆڵینەوەی چیرۆکەوە، و. سەلاّح عومەر، لەبلاّوکراوەکانی دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٣ز.
٦٧- محمد رحیم رمضان، منداڵ و چیرۆکی منداڵان، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ١٩٨٤ز.
٦٨- محمد رشید فتاح، ئەدەبی منداڵان و نمونەو لێکۆلینەوە لە ئەدەبی منداڵانی، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی، ١٩٧٤ز.

٦٩- مەرسوم گەشبین، سەگی پیاوانی ئەشکەوت، (زنجیرە چیرۆکی گیانلەبەران لە قورئانی پیرۆز دا بۆ منداڵان)، چاپی یەکەم، بلاوکردنەوەی نوسینگەی تەفسیر، هەولێر، ٢٠٠٥ز.
٧٠- مەغدید رواندوزی، ئەفسانەی شێتۆکە و ئاقڵۆکە بۆ منداڵان، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی رۆشەنبیری، هەولێر، ١٩٩٨ز.
٧١- مەم و ئافەرین (محەمەد مەولودمەم و ئافەرینی خێزانی)، گولە بەرۆژە، مطبعة علاءالدین، بەغدا، ١٩٨١ز
٧٢- موئەیەد تەیب، کێز خاتون، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ، دهۆك، ٢٠٠٤ز.
٧٣- ناهیدە ئەحمەد، سەرەتایەك دەربارەی سەرهەڵدانی ئەدەبی منداڵانی کورد، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥ز.
٧٤- نەریمان مستەفا سەید ئەحمەد، بیلۆگرافیای کتێبی کوردی ١٧٨٧ - ١٩٧٥، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بغدا، ١٩٧٧ز.
٧٥- ....، بیلۆگرافیای رۆژنامەی هاوکاری، بەشی یەکەم، ساڵانی ١٩٧٠ز _ ١٩٧٤ز.
٧٦- نەوزاد عەلی ئەحمەد، منداڵ و ئەدەب، چاپی دووەم، چاپخانەی روون، سلێمانی، ٢٠٠٦ز.
٧٧- هیمدادی حوسێن (د)، گۆڤاری گڕوگاڵی منداڵانی کورد و سەرەتای رۆژنامە نووسیی پەروەردەیی، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠ز.
٧٨- ؟، چیرۆکەکانی ئیزۆب، و. عەزیز گەردی، چاپخانەی الحوادث، بەغدا، ١٩٨٢ز.
٧٩- ؟، هونەری کورتە چیرۆك نوسین، کازم سەعددەدین کردویەتی بە عەرەبی، مستەفا صالح کەریم کردوویەتی بە کوردی، مطبعة دار الرسالة، بغداد، ١٩٨٥ز.

ج- گۆڤارەکان:-

٨٠- ئازادعبد الواحد، منال وئەدەبی منالانە، گۆڤاری (نوسەری کورد)، ژمارە (٣) خولی دووەم، ١٩٨٠ز.
٨١- ئاسۆ حاجی، گەشە کردنی زمان، ماناو گرنگیەکانی، گۆڤاری (کاروان)، ژمارە، (١٤١)، ٢٠٠٠ز.
٨٢- ئەحمەد سەید عەلی بەرزنجی، ئەدەبی منداڵان لە گۆڤاری گەلاوێژدا، گۆڤاری (رامان)، ژ (١٧)، ١٩٩٧ز.
٨٣- ئیسماعیل تەنیا، بەسەرکردنەوەی کۆمەڵە چیرۆکی گوڵ وەنگ، گۆڤاری (کاروان)، ژمارە (٩٠)، ١٩٩٠ز.
٨٤- ئیسماعیل حەمە سور جەباری، گرنگی هۆنراوە لە ژیانی منداڵاندا، گۆڤاری (بەیان)، ژمارە (١٨٦)، ساڵی ٢٠٠٠ز.
٨٥- جەمال نوری تەها، چیرۆکی (رێوی مام ورچ)، رامان، ژمارە (٩)، ١٩٩٧ز.
٨٦- حامد خاکی، باپەرە بدەین بە ئەدەبیاتی منالان، گۆڤاری(ئاوێنە)، ژمارە (١١)، ساڵی ١٣٧١.

٨٧- حسين عارف، ناوی کەسانی چیرۆکمان چۆن هەڵدەبژێرین، گۆڤاری (بەیان)، ژمارە (٣).١٩٧٠ز.
٨٨- حەمە سەعید حەسەن، قارەمان ورووداو لە چیرۆکی کوردیدا، گۆڤاری(شین)، ژمارە (١٠)، ٢٠٠٥ز.
٨٩- رازاو رەشید سەبری، کاریگەری چیرۆك لەسەر توانای ئەقڵی منداڵان، گۆڤاری (سایك)، ژمارە (٦)، ٢٠٠٦ز.
٩٠- رەزا شوان، ئەدەبی منداڵان، گۆڤاری (بەیان)، ژمارە (٣٣)، ١٩٧٦ز.
٩١- روحی عبدات، سوودەکانی نیگار کێشان بۆ منداڵان، و، رازاو رەشید سەبری، گۆڤاری (سایك)، ژمارە، (٩) ٢٠٠٦ز.
٩٢- رۆستەم باجەلان، چیرۆکی منداڵان، چەمکی وەرگێڕان، گۆڤاری رامان، ژ. ١١٧، ٢٠٠٧ز.
٩٣- رۆستەم باجەلان، کە منداڵ هەوڵ دەدات بەرهەمی ئەدەبی بنوسێت، گۆڤاری (نوسەری نوێ)، ژمارە (٤)، خولی دوای راپەرین ١٩٩٨ز.
٩٤- رۆستەم باجەلان، منداڵ و فۆلکلۆر، گۆڤاری (کاروان)، ژمارە (١٤٧) ٢٠٠٠ز.
٩٥- زاری کرمانجی، بە میوەی دارو بەرانی تێدەگەن، گۆڤاری (زاری کرمانجی)، ژمارە (١٠) ساڵی دووەم، ١٩٢٧ز.
٩٦- زاری کرمانجی، فائیدەی قوتابخانە، گۆڤاری (زاری کرمانجی)، ژمارە(٢٠) ساڵی چوارەم، ١٩٢٩ز.
٩٧- زاری کرمانجی، منداڵی ئەمرۆ پیاوی سبەینێ لازمە ئامادە بکرێ، گۆڤاری (زاری کرمانجی)، ژمارە (١٩)، ساڵی سێ یەم.١٩٢٩ز.
٩٨- زاهر لەتیف کەریم، (پرۆفیسۆر.د.)، فازل مجید محمود(د)، فایلکاری لە چیرۆکی منداڵاندا، گۆڤاری(زانکۆی سلێمانی)، ژمارە (١٤)، ٢٠٠٤ز، بەشی B.
٩٩- سەرفراز النقشبندی، ادب الاطفال عند الکرد...، گۆڤاری (کاروان)، ژمارە (٨٨)، ١٩٩٠ز.
١٠٠- سەلام سەعید مەولود، قۆناغەکانی گەشەکردنی منداڵ وئەدەب، گۆڤاری (ئایندە)، ژمارە، (٣).
١٠١- سەید عەبدولای سەمەدی، گروگاڵی منداڵانی کورد...، گۆڤاری (رامان)، ژمارە (٤١)، ١٩٩٩ز.
١٠٢- سیامەند هادی، دوو چیرۆکنوس لەبەردەم پێنج پرسیاردا، گۆڤاری (ئایندە)، ژمارە (٤٩) ٢٠٠٣ز.
١٠٣- عەبدوالخالق قەرەداغی، چەمکێك لە مێژووی گۆڤارو چیرۆکی منداڵان، گۆڤاری (رامان)، ژمارە (٤٥)، ٢٠٠٠ز.
١٠٤- عەبدوالخالق قەرەداغی، گەشتێك بە سپێدەی گۆڤارو چیرۆکی منداڵاندا، گۆڤاری (رامان)، ژمارە (٤٨)، ٢٠٠٠ز.
١٠٥- عبدالستارگاهر شریف، وێژەی منالان، گۆڤاری (رۆشەنبیری نوێ)، ژمارە (١١٩)، ١٩٨٨ز.

١٠٦- عەبدولغەنی عەلی یەحیا، چیرۆکی (مریشك بۆ میهڤانی)، گۆڤاری (رامان) ژمارە (١)، ١٩٩٦ز.
١٠٧- عەبدول کەریم، منداڵ بۆچی زوو فێری خوێندن نابێ...؟، گۆڤاری (رۆژی کورد)، ژمارە (١) بەرگی (١) ١٣٢٩.
١٠٨- عەبدوڵلا نەجمەدین، سێ (ئەستێرەی) ئاوابوو لە رۆژنامە نووسی منداڵاندا، گۆڤاری (رۆژنامەڤانی)، ژمارە (٤)، ٢٠٠١ز.
١٠٩- فاروق محمد نقشبندی، گۆڤاری (رەنگین)، ژمارە (١٥٨)، ساڵی ٢٠٠ز.
١١٠- فەریدون پێنجوینی، کورتەیەك دەربارەی زانستی ئەفسانەناسی، گۆڤاری (ئایندە)، ژمارە (٣٠) ٢٠٠ز.
١١١- فەریدون عەلی ئەمین، (دەسکەوتی وشە لای منداڵان چیەو روانینە...، گۆڤاری (کاروان)، ژمارە (٢٣)، ١٩٨٤ز.
١١٢- کەریم شەریف قەرەچەتانی، زیرەکی و گەشەکردنی‌ژیری لە لای (جان پیاجیە)، گۆڤاری (رامان) ژمارە (٢٤)، ١٩٩٨ز.
١١٣- کەمال غەمبار، ئەدەب و رۆژنامەی کوردی منداڵان، لە سەرەتای بیستەکانەوە تا سەرەتای پەنجاکان، گۆڤاری (نوسەری نوێ)، ژمارە (٢)، ١٩٩٨ز.
١١٤- کەماڵ فاروق، ئەدەب و خەیاڵی منداڵان، گۆڤاری (کاروان)، ژ (١٤١)، ٢٠٠٠ز.
١١٥- کەمال هەنجیرە، چیرۆکی (گۆمی مردوان) گۆڤاری (رامان) ژمارە (٣٣)، ١٩٩٧ز.
١١٦- گەلاوێژ، بزن ومەیمون، گۆڤاری (گەلاوێژ)، ژمارە (٥)، ساڵی دەیەم، ١٩٤٩ز.
١١٧- گەلاوێژ، دالە سورە، گۆڤاری (گەلاوێژ)، ژمارە (١١) ساڵی نۆیەم ١٩٤٨ز.
١١٨- گەلاوێژ، رێویەکەی قەمچۆغە، گۆڤاری (گەلاوێژ)، ژمارە (٦) ساڵی دەیەم، ١٩٤٩ز.
١١٩- گەلاوێژ، مارەکەی شێخ هۆمەر، گۆڤاری (گەلاوێژ)، ژمارە (٢)، ساڵی دەیەم، ١٩٤٩ز.
١٢٠- لیف تۆلستۆی، پۆپنە زێرینە، و. هیمەت عەزیز کاکەیی، گۆڤاری (رامان) ژمارە (٧)، ١٩٩٧ز.
١٢١- نەوزاد عەلی ئەحمەد، لایەنێك بۆ گەشەپێدانی ئەدەبی منداڵان، گۆڤاری (رروۆشەنبیری نوێ)، ژمارە (١١٥)، ١٩٨٧ز.

د- رۆژنامەکان:-

١٢٢- ئیبراهیم قادر جاف، چیرۆکی (بۆربۆرین)، برایەتی، ژمارە (٢٦)، ١٩٧٤/٢/٧ز.
١٢٣- جەلال سنجاوی، چۆن حەکایەت بۆ منداڵەکەت دەگێڕیتەوە، رۆژنامەی (یەکبون)، ژمارە (٨)، ٢٥ی نیسانی ١٩٩٩ز.
١٢٤- دڵسۆز، چیرۆکی (مەترسن)، رۆژنامەی (برایی)، ژمارە (٢٧١)، ١٩٦٨/٤/٢٦ز.
١٢٥- رۆستەم باجەلان، خەوی ئازای منداڵ رۆژنامەی (رێگای کوردستان)، ژمارە (١٤٠) ١٩٩٥/١/١٠ز.

١٢٦- شێرزاد نانەکەلی، ئەرکی ئێمە لە پێشکەوتنی ئەدەبی منداڵاندا، رۆژنامەی (هاوکاری) ژمارە (١٩٦)، ساڵی ١٩٧٣ز.
١٢٧- عەلی کەمال، تەربیەی ئەولاد، رۆژنامەی(بانگی کوردستان)، ژ (٥)٤ی ئەیلولی ١٩٢٢ز.
١٢٨- عومەری عەلی ئەمین، چیرۆکی (هەرەوەزی) رۆژنامەی (برایەتی)، ژمارە (١٦٥٦)، هەینی، ١٩٩٥/٥/٢٨ز.
١٢٩- م. قادری سەعید زەکی، تەربیەو تەدریسی منداڵان، رۆژنامەی (رۆژی کوردستان)، ژمارە (١١)، ساڵی ٣ی شوباتی ١٩٢٣ز.
١٣٠- نزار حمد حنا، منداڵ و خەیاڵ، رۆژنامەی (رێگای کوردستان)، ژمارە (٢٦٧)، ١٩٩٧/٩/١٠ز

هـ- فەرهەنگ:-

١٣١- بەختیار سەجادی، محەمەد مەحمودی، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی، دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠ز.
١٣٢- رزگار کەریم، فەرهونگی دەریا (عەرەبی کوردی)، بەشی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی مەهارەت، تەهران، ٢٠٠٦ز.
١٣٣- رزگار کەریم، فەرهەنگی دەریا (عەرەبی کوردی)، بەشی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی مەهارەت، تەهران، ٢٠٠٦ز.
١٣٤- هەژار، هەمبانە بۆرینە (فەرهەنگ کوردی فارسی) رێك جلدی سروشتی، تهران، ١٣٦٩.

دووەم: (بە عەرەبی)

أ. کتێب:

١٣٥- القران الكريم.
١٣٦- احمد عبدالله احمد (د.)، فهيم مصطفى، الطفل ومشكلات القراءة، ، الطبعة الرابعة، دار المصريةاللبنانية، القاهرة، ٢٠٠٠م.
١٣٧- احمد علي كنعان (د)، أدب الأطفال والقيم التربوية، الطبعة الاولى، المطبعة العلمية، دمشق، ١٩٩٥م.
١٣٨- احمد نجيب، فن الكتابة للاطفال، دار الكتب، القاهرة، ١٩٦٨م.
١٣٩- جاستون باشلار، جماليات المكان : ترجمة غالب هلسا، كتاب الاقلام، دار الحرية، للطباعة، بغداد، ١٩٨٠م.
١٤٠- جان بياجيه، التطور العقلى لدى الطفل، ترجمة سمير علي، الطبعة الاولى، مطبعة سومر، بغداد، ١٩٨٦م.
١٤١- جعفر صادق محمد، ثقافة الاطفال - دراسات وافكار-، كتاب -١-، ١٩٨٩م.

١٤٢- جميل طارق عبد المجيد، إعداد الطفل العربي للقراءة والكتابة، الطبعة الاولى، دار صفاء، عمان، ٢٠٠٥م.

١٤٣- جون أيكن، كيف تكتب للأطفال، ترجمة : كاظم سعدالدين، الطبعة الأولى، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٨م.

١٤٤- حسن شحاته (د.)، أدب الطفل العربي -دراسات وبحوث-، الطبعة الثالثة، الدار المصرية اللبنانية، القاهرة، ٢٠٠٤م.

١٤٥- حمدى عبد المجيد السلفي، نوبهار بجوكان احمد خاني، بغداد، ١٩٩٠م.

١٤٦- حنان عبد الحميد العناني، أدب الاطفال، الطبعة الرابعة، دار الفكر، عمان، ١٩٩٩م.

١٤٧- رشاد رشدى، فن القصة القصيرة، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة، ١٩٧٠م.

١٤٨- سامي عزيز (د.)، صحافة الاطفال، الطبعة الاولى، مطبعة المخيمر، جامعة القاهرة، ١٩٧٠م.

١٤٩- سعد رياض (د)، الاسس النفسية للنمو الإنساني، الطفولة الهادئة من ٦ سنوات الى ما قبل البلوغ، الجز الثانى، دار الكلمة للنشر والتوزيع، مصر، المنصورة، ٢٠٠٤م.

١٥٠- ....، الاسس النفسية للنمو الإنساني، النمو من مرحلة الجنين الى نهاية الطفولة المبكرة، دار الكلمة للنشر والتوزيع، مصر- المنصورة، ٢٠٠٣ز.

١٥١- سمير عبد الوهاب احمد (الاستاذ الدكتور)، أدب الأطفال قراءات نظرية ونماذج تطبيقية، الطبعة الاولى، دار المسيرة، عمان، ٢٠٠٦م.

١٥٢- ....، قصص وحكايات الأطفال وتطبيقاتها العملية، الطبعة الاولى، دار المسيرة، عمان، ٢٠٠٤م.

١٥٣- ضياء أبو الحب (د)، علم النفس التربوي، الطبعة الاولى، مطبعة (الرابطة)، بغداد، ١٩٧٣م.

١٥٤- عبد الرؤوف ابو السعد، في مفاهيم الأدب والأنواع الأدبية وعالم الطفل، مكتبة نانسي، دمياط، ٢٠٠٥م.

١٥٥- عبد الستار طاهر الشريف (الدكتور)، الذخيرة اللغوية عند الطفل الكردي في منطقة كردستان للحكم الذاتى، دار الثقافة والنشر الكردية، بغداد، ١٩٨٤م.

١٥٦- عبد العزيز المقالح (د.)، الوجه الضائع دراسات عن الادب والطفل العربي، الطبعة الثانية، دار الشؤون الثقافية العامة (آفاق عربية)، بغداد، ١٩٨٦م.

١٥٧- عبد الفتاح ابو المعال(الدكتور)، ادب الاطفال دراسة وتطبيق، الطبعة العربية الثانية، دار الشروق، عمان، ٢٠٠١.

١٥٨- ....، تنمية الاستعداد اللغوي عند الاطفال، الطبعة الأولى، دار الشروق، عمان، ٢٠٠٢م.

١٥٩- عبد الكريم قاسم أبو الخير (الدكتور)، النمو من الحمل الى المراهقة، الطبعة الاولى، دار وائل للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٤م.

١٦٠- عزدين اسماعيل (دكتور) التفسير النسفي للأدب، الطبعة الرابعة، مكتبة غريب للنشر، ؟
١٦١- عزالدين مصطفى رسول، الواقعية في الادب الكردى، دار المكتبة العصرية، بيروت، ١٩٦٦م.
١٦٢- على الحديدى (الدكتور)، الادب وبناء الانسان، مطبعة دار الكتب، بيروت ـ لبنان، ١٩٧٣م.
١٦٣- ....، في ادب الاطفال، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة، ١٩٨٢م.
١٦٤- عمر محمد الطالب (د)، ادب الاطفال في العراق، دار الحرية للطباعة، بغداد ١٩٨٩م.
١٦٥- فهيم مصطفى، الطفل والقراءة، الطبعة الثانية، الدار المصرية - اللبنانية، القاهرة، ١٩٩٨م.
١٦٦- محمد بن السيد فراج، الاطفال وقرءاتهم، شركة الربيعان، الكويت، ١٩٧٩م.
١٦٧- محمد جاسم محمد (الاستاذ الدكتور)، النمو والطفولة في رياض الاطفال، الطبعة الاولى، مكتبة دار الثقافة للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٤م.
١٦٨- محمد عبد الرزاق ابراهيم ويح وآخرون، ثقافة الطفل، دار الفكر للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٤م.
١٦٩- محمد عودة الريماوي (الدكتور)، في علم النفس الطفل، الطبعة الآولى، دار الشروق، عمان، ١٩٩٨م.
١٧٠- محمد محمود بني يونس، سيكولوجية الطفولة المبكرة، الطبعة الاولى، دار الثقافة للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٥م.
١٧١- محمد محمود رضوان وآخرون، ادب الاطفال مبادؤه - ومقوماته الاساسية، القاهرة، ١٩٨٢م.
١٧٢- محمد عماد الدين اسماعيل، الاطفال مرآة المجتمع (النمو النفسي الاجتماعي للطفل في سنواته التكوينية)، عالم المعرفة، الكويت، ١٩٨٦م.
١٧٣- محمود محمد غانم، التفكير عند الاطفال، الطبعة الاولى، مكتبة دار الثقافة للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٤م.
١٧٤- مصطفى بدران وآخرون، الوسائل التعليمية، مطبعة الا نجلو المصرية، القاهرة، ١٩٥٩م.
١٧٥- مفتاح محمد دياب، مقدمة في ادب الاطفال، الطبعة الاولى، المنشأالعامة للنشر والتوزيع، طرابلس ١٩٨٥م.
١٧٦- ناديا هايل السرور (الدكتورة)، ساهرة سميح النابلسى (الاستاذة)، دليل نمو الاطفال وتطورهم حتى سن السادسة، دار وائل للطباعة والنشر، عمان، ٢٠٠١م.
١٧٧- نجيب الكيلانى (د.) ادب الاطفال في ضوء الاسلام، الطبعة الرابعة، مؤسسة الرسالة، بيروت، ١٩٩٨م.
١٧٨- هادي نعمان الهيتى (د.) وأخرون، أدب الاطفال للصف الخامس معهد اعداد المعلمين، الطبعة الاولى، مطبعة وزارة التربية، بغداد، ١٩٨٩م.

١٧٩- ....، ادب الاطفال، فلسفته، فنونه، وسائطه، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٧م.

١٨٠- ....، ثقافة الاطفال، دار الفنون والاداب، الكويت، ١٩٨٨م.

١٨١- ....، صحافة الاطفال في العراق، بغداد، ١٩٧٩م.

١٨٢- هدى محمد قناوى، ادب الاطفال، مركز التنمية البشرية والمعلومات القاهرة، ١٩٩٠م.

١٨٣- يعقوب الشارونى، الفروق الاساسية بين الكتب الاطفال الموجهة الى مختلف الاعمار، القاهرة، ١٩٨٦م.

١٨٤- يوسف قطامي (الدكتور)، نمو الطفل المعرفي واللغوي، الطبعة الاولى، الأهلية للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٠م.

گۆڤارو رۆژنامه:

١٨٥- العبد جلولي، استلهام التراث العربى في القصص الموجهة للاطفال، مجلة (الموقف الادبي)، العدد ٤٠٠، لسنة ٢٠٠٤م.

١٨٦- خالد حسين حسين (د)، القصة القصيرة وظاهرة العنونة خطاب العناوين في سردية زكريا تامر، مجلة (الموقف الادبي) العدد ٤٢٢، ٢٠٠٦م.

١٨٧- شجاع العانى، قصص الاطفال، مجلة الاقلام، عدد ٣، السنة الخامسة العشرة، كانون الاول ١٩٧٩م.

١٨٨- كاظم سعدالدين، القصة في ادب الاطفال، مجلة الاقلام، العدد ٤، تموز/اب ٢٠٠م.

ج- ئینتەرنێت:-

١٨٩- عبد المجيد قاسم، ادب الاطفال، اهداف وغايات، جريدة(الاسبوع الادبي)، العدد (١٠١١)
www.adabatfal.com/arabic/modules

١٩٠- موفق أبو طوق (د.)، الانسنة في قصص الاطفال تقيدها بالواقع، أم إبعادها نهائياً، جريدة (الاسبوع الادبي)، العدد (١٠٢٠)، ٢٠٠٦م
www.awu-dam.org/esbou1000/1020/isb 1020-http://
.010.htm

د- ئینسکلوپیدیا:

١٩١- مؤسسة أعمال الموسوعة للنشر والتوزيع، الموسوعة العربية العالمية، جزء(١)، الطبعة الثانية، (أ- ء- الاسفلت)، الرياض، ١٩٩٩م.

١٩٢- مؤسسة أعمال الموسوعة للنشر والتوزيع، الموسوعة العربية العالمية، جزء (١٧). الطبعة الثانية (غ ـ ف)، الرياض، ١٩٩٩م.

سێیەم: (بە فارسیی):

١٩٣- یحی ارین پور، از صبا تانیما تاریخ ١٥٠ سال ادب فارسی، جزو ٢، چاپ ٦، انتشارات زوار، تهران، ١٣٧٥.

چوارەم : (بەئینگلیزی)

کتێب

194- Atkinson and Hilgards, Introduction to psychology 14th edition thomson wadsworth, 2003

195- Benjamin James Sadock, and Virgia Alocott Sadock m.d- Kaplan and Sadock's Synopsis of psydhiatry, ninth edition ،lippincott williams and wilkins, 2003.

196- Howard H. Goldman, MD, MPH, Ph.D, Review of General Psychiatry, 5th edition, Lange medical book 2000

کتێبە چاپکراوەکانی
کۆڕی زانیاری کوردستان و ئەکادیمیای کوردی

کۆڕی زانیاری کوردستان:

١) فەرهـەنگی زاراوە (عـەرەبی - کـوردی)، بـەدران ئەحمـەد حـەبیب، هـەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٢، (١٤٢ لاپەڕە).

٢) کوردی تورکمانستان ـ مێژوو ـ ئەتنۆگرافیا ـ ئەدەب، د. مارف خەزنەدار، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٣، (٢٥٨ لاپەڕە).

٣) زاراوەی یاسایی، لیژنەی زاراوە لە کۆڕی زانیاری کوردستان، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٤، (٤٠ لاپەڕە).

٤) زاراوەی کارگێڕی، لیژنەی زاراوە لە کۆڕی زانیاری کوردستان، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٤، (٤٧ لاپەڕە).

٥) من ینابیع الشعر الکلاسیکي الکردي، ج١، رشید فندی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٤، (٢٤٠ لاپەڕە).

٦) ڕێنووسی یەکگرتووی کوردی، بەدران ئەحمەد حەبیب، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٥٦ لاپەڕە).

٧) ڕێزمانی کەسی سێیەمی تاک، د.شێرکۆ بابان، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٤، (١٥٩ لاپەڕە).

٨) چوارینێن خـەیام، د. کـامیران عـالی بـەدرخان، وەرگێڕانـی لـە لاتینییـەوە د. عەبدوللا یاسین ئامێدی، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتـی ڕۆشـنبیری، سـاڵی ٢٠٠٤، (٩٤ لاپەڕە).
٩) شـێوەی سـلێمانی زمـانی کـوردی، د. زەرێ یوسـوپۆڤا، و: لـە ڕوسـییەوە د. کوردسـتان موکریـانی، هـەولێر، چـاپخانەی وەزارەتـی پـەروەردە، سـاڵی ٢٠٠٥، (٢١٦ لاپەڕە).
١٠) العـروض في الـشعر الكـردي، احمـد هـردی، هـەولێر، چـاپخانەی وەزارەتـی ڕۆشنبیری، ساڵی ٢٠٠٤، (٢١٨ لاپەڕە).
١١) ژانرەکانی ڕۆژنامەوانی و مێژووی چاپخانە ١٤٥٠ ـ ١٥٠٠، د. مەغدید سەپان، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٢٧٨ لاپەڕە).
١٢) زاراوەی ڕاگەیاندن، لیژنـەی زاراوە لـە کـۆڕی زانیـاری کوردسـتان، هـەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (١٠٨ لاپەڕە).
١٣) فەرهەنگی زاراوەگەلی ڕاگەیاندن (ئینگلیزی - کوردی - عەرەبی)، بەدران ئەحمـەد حـەبیب، هـەولێر، چاپخانەی وەزارەتـی پـەروەردە، سـاڵی ٢٠٠٥، (١٦٥ لاپەڕە).
١٤) ئەدەبی منداڵانی کورد - لێکۆڵینەوە ـ مێـژووی سـەرهەڵدان، حەمـە کـەریم هـەورامی، هـەولێر، چـاپخانەی وەزارەتـی پـەروەردە، سـاڵی ٢٠٠٥، (٤٠٦ لاپەڕە).
١٥) گیرەکـێن زمـانێ کـوردی، د. فـازل عمـر، هـەولێر، چـاپخانەی وەزارەتـی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (١٣٤ لاپەڕە).
١٦) ل دۆر ئەدەبێ کرمـانجی ل سـەد سـالا نـوزدێ و بیـستێ زاییـنی، تەحـسین ئیبراهیم دۆسکی، هـەولێر، چاپخانەی وەزارەتـی پـەروەردە، سـاڵی ٢٠٠٥، (٢٧٦ لاپەڕە).
١٧) دەنگسازی و بڕگەسـازی لـە زمـانی کوردیـدا، د. شـێرکۆ بابـان، هـەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٢٠٦ لاپەڕە).
١٨) هۆنراوەی بەرگری لەبەرهەمی چەند شـاعیرێکی کرمـانجی سـەروودا ١٩٣٩ ـ ١٩٧٠، د. عبداللـە یاسـین عـەلی ئامێـدی، هـەولێر، چـاپخانەی وەزارەتـی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (٣٢٠ لاپەڕە).

١٩) يوسف و زولەیخا، حەکیم مەلا سالح، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٤٠٧ لاپەڕە).
٢٠) زمانی کوردان ـ چەند لێکۆڵینەوەیەکی فیلۆلۆجی زمان، پ. د فریدریش موولێر ئەوانی تر، و: لە ئەڵمانییەوە د. حمید عزیز ، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٥، (١٩٢ لاپەڕە).
٢١) ڕێبەری بیبلۆگرافیە کوردییەکان ١٩٣٧ ـ ٢٠٠٥، شوان سلێمان یابە، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٤٠٠ لاپەڕە).
٢٢) فەرهەنگی گەورەی مین. د. کوردستان موکریانی، چاپی یەکەم، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦ ، (٨٠ لاپەڕە).
٢٣) دیوانی عەزیز ـ محەمەد عەلی قەرەداغی ـ هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠، (١٤٤ لاپەڕە).
٢٤) زاراوەگەلی کاروباری مین ـ جەمال جەلال حوسێن ـ دلێر سابیر ئیبراهیم ـ دەزگای گشتی هەرێم بۆ کاروباری مین، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٨٠ لاپەڕە).
٢٥) زاراوەی راگەیاندن ــ کەمال غەمبار ـ هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٩٦ لاپەڕە).
٢٦) زاراوەی ئەدەبی ـ ئامادەکردنی: لیژنەی ئەدەب لە کۆڕی زانیاری کوردستان، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٣٨٠ لاپەڕە).
٢٧) ئیندێکسی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد (١٩٧٣ ـ ٢٠٠٢) ـ شوان سلێمان یابە ـ هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (٢٤٠ لاپەڕە).
٢٨) The Historical Roots of the National Name of the Kurds ـ د. جەمال رەشید، هەولێر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ساڵی ٢٠٠٦، (١٠٧ لاپەڕە)
٢٩) فەرهەنگی کۆمەڵناسی ـ عوبێد خدر ـ چاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٨٣ لاپەڕە).
٣٠) بزاڤی ڕزگاریخوازی نیشتیمانی لە کوردستانی ڕۆژهەڵاتدا (١٨٨٠ ـ ١٩٣٩ز) ـ د. سەعدی عوسمان هەروتی ـ چاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (١٥٥ لاپەڕە).

٣١) شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لە بەڵگەنامەی قاجاری دا ، نووسینی: حەسەن عەلی خانی گەڕووسی ، وەرگێڕانی لە فارسییەوە: محەمەد حەمە باقی ـ چاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٢٠٤ لاپەڕە).
٣٢) شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لە بەڵگەنامەی ئەرمەنیدا، نووسینی: ئەسکەندەر غوریانس، وەرگێڕانی لە فارسییەوە ـ محەمەد حەمە باقی. چاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (١٢٨ لاپەڕە).
٣٣) فەرهەنگی کوردی ـ فارسی، وەرگێڕانی لە فارسییەوە ـ محەمەد حەمە باقی. چاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (١١٢ لاپەڕە).
٣٤) شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لە بەڵگەنامەی ئینگلیزی و ئەمریکی دا ـ نووسینی ـ وەدیع جوەیدە. وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە ـ محەمەد حەمە باقی . چاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (١١٦ لاپەڕە).
٣٥) شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لە بەڵگەنامەی قاجاری دا، نووسینی: عەلی خان گۆنەخان ئەفشار. وەرگێڕانی لە فارسییەوە ـ محەمەد حەمە باقی. چاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٤٢٦ لاپەڕە).
٣٦) شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لە بەڵگەنامەی قاجاری دا، نووسینی: عەلی ئەکبەر سەرهەنگ. وەرگێڕانی لە فارسییەوە: محەمەد حەمە باقی. چاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧. (١٩٢ لاپەڕە).
٣٧) چەپکێك لە زاراوە گەلی کشتوکاڵ ـ ئامادەکردنی ـ حەمە ساڵح فەرهادی ـ چاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (١٤٤ لاپەڕە).
٣٨) شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێران دا. وەرگێڕانی لە فارسییەوە: محەمەد حەمە باقی. چاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٢٧٠ لاپەڕە)
٣٩) فەرهەنگی دیوانی شاعیران (نالی، سالم، کوردی)، نووسینی ـ د. محەمەد نووری عارف، چاپخانەی دەزگای ئاراس ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (١٠٠٠ لاپەڕە).
٤٠) یەکەم فەرهەنگی تۆ، وەرگێڕانی: د.کوردستان موکریانی، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٨٦ لاپەڕە).
٤١) ئەدەبی منداڵانی کورد دوای ڕاپەڕین، نووسینی: حەمە کەریم هەورامی، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٣٦٨ لاپەڕە).

٤٢) فەرهەنگی هەراشان، کۆکردنەوە و داڕشتنی: کۆمەڵێك مامۆستا، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ساڵی ٢٠٠٧، (٣٣٦ لاپەڕە).

ئەکادیمیای کوردی:

٤٣) ئەلبوومی کەشکۆڵ، ب ١، دانراوی: محەمەد عەلی قەرەداغی، چاپخانەی خانی ـ دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٣٥٢ لاپەڕە).

٤٤) الأدب الشفاهي الكردي ، علي الجزيري ، چاپخانەی خانی ـ دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٢٠٠ لاپەڕە).

٤٥) بەرکوڵێکی زاراوە سازیی کوردی، ئامادەکردنی: جەمال عەبدول، دووەم چاپ، چاپخانەی خانی ـ دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٣٣٠ لاپەڕە).

٤٦) دیوانی قاصد، ساغکردنەوەی: شوکر مستەفا و رەحیم سورخی، چاپخانەی خانی ـ دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٣٥٢ لاپەڕە).

٤٧) چەند لێکۆڵینەوەیەك دەربارەی مێژووی کورد لە سەدەکانی ناوەڕاستدا، نووسینی: دکتۆر زرار سدیق تۆفیق، چاپخانەی خانی ـ دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٢٠٨ لاپەڕە).

٤٨) کیمیای ژەهری دەستکرد. نووسینی: پ.د. عەزیز ئەحمەد ئەمین، چاپخانەی خانی ـ دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٢٠٨ لاپەڕە).

٤٩) ڕۆڵی سەربازیی کورد لە دەوڵەت و میرنشینە ناکوردیەکان لە سەردەمی عەبباسیدا، نووسینی: مەهدی عوسمان حسێن هەروتی، چاپخانەی خانی ـ دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٣٦٨ لاپەڕە).

٥٠) دور نواب السليمانية في المجلس النيابي العراقي (١٩٤٥ ـ ١٩٥٨)، دانانی: سالار عبدالكريم فندى الدوسكی، چاپخانەی خانی ـ دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٣٠٤ لاپەڕە).

٥١) عبدالله گۆران، رائداً لحركة تجديد الشعر الكوردي، دانانی: کەمال غەمبار چاپخانەی خانی ـ دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٣٢٠ لاپەڕە).

٥٢) وثائق بريطانية عن تشكيل دولة كوردية مستقلة ١٩٢٤ ـ ١٩٢٧ ، دانانی: د. عبدالفتاح علی البوتانی، چاپخانەی خانی ـ دهۆك، ساڵی ٢٠٠٨، (٢٦٨ لاپەڕە).

٥٣) ساڵنامەی ئەکادیمیای کوردی ، ئامادەکردنی: پرۆفیسور د. وریا عومەر ئەمین . چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٥٦ لاپەڕە).
٥٤) مەمیٚ و زینیٚ، ئامادەکردنی: جاسمیٚ جەلیل، دوکتۆر عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ خستوویەتییە سەر نووسینی کوردیی عێراق و پێشەکیی بۆ نووسیوە و لێی کۆڵیوەتەوە، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (١٦٨ لاپەڕە).
٥٥) هەنگاوێك لەسەر ڕێگەی لێکۆڵینەوەی (دیوانی سالم)دا، محەمەدعەلی قەرەداغی، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٨٠ لاپەڕە).
٥٦) کەرەسە بەتاڵەکان لە روانگەی تیۆری دەسەلاّت و بەستنەوە ((شێوەزاری کرمانجی سەروو))، نووسینی: ڤیان سلێمان حاجی، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٢١١ لاپەڕە).
٥٧) هێز و ئاواز لە دیالێکتی کوردیی ژووروودا، نوسینی: عەبدولوەهاب خالید موسا، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، سالی ٢٠٠٩، (١٤٦ لاپەڕە).
٥٨) گەپنامەی مێرگولاّن، نوسینی: رەسولّ دەروێش، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (١٧٦لاپەڕە).
٥٩) دۆخەکانی ژێرەوە لای فیلمۆرو هەندی لایەنی ڕستەسازیی کوردی، ئامادەکردنی: یوسف شەریف سەعید، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩ (١٣٤ لاپەڕە).
٦٠) هەندیٚ لایەنی ڕێزمانی دەسەلاّت و بەستنەوە (GB) لەزمانی کوردیدا، ئامادەکردنی: د.سەباح ڕەشید قادر، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩ (١٧٢ لاپەڕە).
٦١) الحياة الاجتماعية للكورد بين القرنين (٤ ـ ٩هـ/١٠ ـ ١٥م)، دانانی: دکتۆرە فائزە محەمەد عزەت، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٢٧٢ لاپەڕە).
٦٢) العلاقات الايرانية ـ السوفيتية ١٩٣٩ ـ ١٩٤٧، دانانی: نزار ايوب حسن الگولی، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٢٩٠ لاپەڕە).
٦٣) بیبلیۆگرافیای کوردناسی لە سەرچاوە فەرەنسییەکاندا، د. نەجاتی عەبدوڵلا، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٥٢٨).

٦٤) بیبلیۆگرافیای کوردناسی لە سەرچاوە ئینگلیزییەکاندا، د. نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٤٤٨).
٦٥) امیر امراء کردستان (ابراهیم باشا الملی ١٨٤٥ ـ ١٩٠٨)، دانانی:
أ. د. عبدالفتاح علی البوتانی ـ علی صالح المیرانی، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (١٦٠ لاپەڕە).
٦٦) دیوانا مەلا محەمەدێ سەیدا، بەهەڤکار: سەید جەلال نزامی، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٨٨ لاپەڕە).
٦٧) داستانی هەیاسی خاس و سوڵتان مەحموود، نووسینی: محەمەد ساڵح سەعید، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٣٢٦ لاپەڕە).
٦٨) کیمیای ژینگە، پیسبوونی ئاووهەوا، پ . د. عەزیز ئەحمەد ئەمین، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (١٦٠ لاپەڕە).
٦٩) گەشتنامەی پوژولا بۆ کوردستان ساڵی ١٨٣٧، وەرگێڕانی: د. نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (١٩٨ لاپەڕە).
٧٠) ڕێزمانی کوردی، وەرگێڕانی: د. نەجاتی عەبدوڵڵا، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (١٤٤ لاپەرە).
٧١) بونیاتی زمان لەشیعری هاوچەرخی کوردیدا، ئامادەکردنی: د. ئازاد ئەحمەد مەحموود، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩ (٢٥٨ لاپەڕە).
٧٢) الحرکە الشیوعیە فی تقاریر مدیریە الامن العامە ١٩٥٩ ـ ١٩٦٢، نووسینی: د. عبدالفتاح علی البوتانی، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠٠٩، (٢٨٨ لاپەڕە).
٧٣) فەرهەنگی سۆفیانەی دیوانی (جزیری و مەحوی)، نووسینی: د. ئیبراهیم ئەحمەد شوان، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠١٠، (٣٦٠ لاپەڕەیە).
٧٤) چیرۆکی منداڵان لە ئەدەبی کوردیدا (١٩٩١ ـ ٢٠٠٥)، دانانی: ڕازاو ڕەشید صەبری، چاپخانەی حاجی هاشم ـ هەولێر، ساڵی ٢٠١٠، (٢١٢ لاپەڕە)